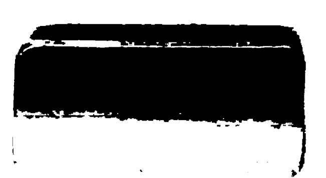

UC-NRLF
B 4 579 620

ERROS HISTORICS

L'ESCRIPTURA
LO GRAVAT, L'IMPREMPTA
LO LLIBRE

ERROS HISTORICS

V

L'ESCRIPTURA
LO GRAVAT, L'IMPREMPTA
LO LLIBRE

PER

JOSEP BRUNET Y BELLET

Tirada de 200 exemplars

BARCELONA
TIP. «L'AVENÇ»: RONDA DE L'UNIVERSITAT, 4
1898

ERROS HISTORICS

L'ESCRIPTURA
LO GRAVAT, L'IMPREMPTA
LO LLIBRE

ERROS HISTORICS

L'ESCRIPTURA
LO GRAVAT, L'IMPREMPTA
LO LLIBRE

ERROS HISTORICS

V

L'ESCRIPTURA LO GRAVAT, L'IMPREMPTA LO LLIBRE

PER

JOSEP BRUNET Y BELLET

Tirada de 200 exemplars

BARCELONA
TIP. «L'AVENÇ»: RONDA DE L'UNIVERSITAT, 4
1898

AL LECTOR

En aquesta, més que en totas mas anteriors publicacions, he de recordar a mos benevols lectors que no m'he proposat escriure una obra d'historia ni de critica ordenada, pera lo que no reuneixo ls coneixements necessaris, com tampoc tinc geni, temperament ni paciencia suficient pera fer una cosa ben feta. Se deu considerar, per lo tant, lo present treball, com una més o menos ben ordenada colecció de notas que he cregut valia la pena de donar a la prempsa pera poder-sen aprofitar los que vulguen escriure sobre l'invenció y propagació del art d'imprimir. M'atreveixo de tant en tant a donar una cullerada exposant ma opinió, més o menos fundada, però séns pretencions d'imposar-la a ningú, encara que m sembla que alguna vegada valgui la pena de posar atenció a las raons en que la fundò.

Mos treballs literaris, com he dit altras vegadas, són mers passatemps, y, per lo tant, espero l'indulgencia del lector per las incoherencias, repeticions y falta de metode que tal volta hi trobarà, molta part de lo que no he salvat tant per las rahons abans ditas com per la por de que ma edat avançada no m permetés deixar-ho acabat.

Com en mas publicacions anteriors, especialment en los volums I, II y IV dels Erros Historics, *he continuat capitols bastant extensos sobre l'origen de l'escriptura, no he cregut necessari renovar aquí las discussions sobre aquest tema, parlant-ne sols en tesi general. En*

cambi, considerant lo gravat com verdadera base de l'escriptura y lo paper com lo material indispensable pera l'Imprempta, séns lo que l'invenció d'aquesta hauria resultat inutil, m'ha semblat que agradaria a mos lectors que donés d'un y altre algunas noticias un poc extensas, especialment del ultim, séns qual abundancia, perfecció y baratura, com he dit, l'invenció de l'Imprempta no hauria donat cap resultat profitós.

Com repetesc en lo Resum, *pera aquest complicat estudi s'han de tenir en compte moltas cosas, ademés de las que allí exposo: s'han de tenir present las datas dels materials d'escriure pera l'estudi dels principis de l'escriptura en determinats paísos. S'ha d'atendre principalment a que durant aquest sigle s'han fet descobriments arqueologics tant importants que han cambiat completament los fonaments y curs de l'historia, posant-nos de manifest civilisacions tant antigas com poc conegudas en tal estat d'avenç que podriam creure que coneixian ja moltas cosas que nosaltres tenim per novas.*

En Egipte, 5000 a. C., trobem establertas totas las arts y industrias que constitueixen un poble altament civilisat, juntament ab l'escriptura y lo gravat en materias duras en gran escala; y no sabem si ja en aquell temps emplearian pera escriure alguna cosa teixida o pastada que ls donés l'idea de l'invenció del papirus, qual antiguetat se remonta també de 2500 a 3000 anys a. C.

En Assiria s'han trobat maons inscrits de 2200 a 2300 anys a. C.; tots los escrits assiris estan en terra cuita, no havent-se trobat allí indicis d'escriptura sobre cap altre material.

Los nombrosos restos de las llibrerias assirias testifican l'antiguetat y progressos de la civilisació assiria en tots los rams del saber humà, y lo dibuix y lo gravat en vuid y en relleu no eran dels que menos sobresortian.

Segons Mr. Opper, los reis d'Assiria y Babilonia tenian grans llibrerias, en lo sentit de deposits ordenats de documents de tota classe estampats *en tauletas de terra cuita, que eran los llibres d'aquells regnes.*

A Italia s'hi han trobat també monuments escrits, y gravats en diferentas materias, que remontan a una antiguetat molt anterior a l'epoca en que s fixa l desenrotllament de la civilisació, és dir, de l'industria y de las arts a Occident; y, per lo tant, demostra la falsetat

dels origens de moltas cosas que abans s'havian cregut certas guiant-se per lo que diuen los classics grecs.

En l'averiguació de qui sigué l'inventor de l'Imprempta y sa propagació, ha dominat sempre més l'apassionament y amor propri nacional que 'l just criteri, y generalment s'ha seguit lo mateix sistema que en l'estudi de l'historia antiga: la rutina. A ultims del sigle XV, per interès de la gloria de llur nació, los alemanys sentaren fets que altres ab més raó no sapigueren rebatre sostenint llur dret, perquè tal volta ho prengueren ab indiferencia, no pensant en l'importancia que podria arribar a tenir la nova invenció y la gloria que las edats venideras donarian a son autor. El bombo *encara havia de tardar temps en fer soroll, com ho fa avuy per cosas que valen molt menos, y lo modest inventor poc podia preveure las llargas y encarniçadas polemicas y disputas a que durant sigles donaria lloc l'averiguació de la verdadera personalitat, pera poder-lo glorificar ab justicia, lo que encara no s'ha lograt després de quatre-cents anys.*

Tots los autors que han escrit sobre l particular ho han fet baix la pressió de l'idea preconcebuda d'un fet sentat anteriorment, no cuidant d'averiguar si ls que abans que ells, als que segueixen, han sostingut lo tema, han examinat detingudament la qüestió y estan ben basadas las rahons en que s fundan pera sostenir llur tesi. L'historia de l'introducció de l'Imprempta a Espanya n'és un exemple.

Fra Francisco Méndez, ell sabria per què, volgué donar la primacia a Valencia en perjudici de Barcelona, fundant-se en un document més vago que ls que en son temps li presentava nostra ciutat, com ho demostrem en lo capitol dedicat a l'introducció de l'Imprempta a Espanya, y los que han seguit darrera d'ell no han fet més que copiar-lo, contribuint en propagar l'erro. Los valencians, per interessat amor propri provincial, sostenint una pretenció injusta y mal fundada, y los de las altras provincias ab llur indiferentisme, s'han contentat ab seguir a Méndez, séns pendre-s la pena d'averiguar-ho; la majoria dels catalans han seguit la rutina, y són molt pocs los que han tingut lo valor de reclamar nostre indisputable dret a la primacia de l'introducció de l'Imprempta a Espanya, y cap s'ha pres la pena, exceptuant D. Anton Bofarull, de refutar lo document en que s fundà Méndez y s'apoyan los valencians; y encara creyem que dit Bofarull no examinà prou detingudament dit document, que, d'haver-ho fet, hauria obser-

vat que l tal document, no sols és vago o inçert en quan a la data de l'impressió, sinó negatiu respecte a la que se li dóna, o nosaltres no sabem de llegir y discorrer.

L'exemplar del Certamen Poetic, *que és l'obra de que tractem, existent a Valencia, tot-hom sab que és posterior al 1474, data fixada pera la primera edició, y en ell se llegeix:*

«Les obres o trobes devall escrites, les quals tracten de lahors de la sacratissima Verge Maria, foren fetes e ordenades per los trobadors deis, e en cascuna de les dites escrits responents a una sentencia o seria del mes prop insertat libel o cartell ordenat per lo venerable mossèn Bernat Fonollar, prevere e domer de la seu de la insigne ciutat de Valencia, de manament e ordenació del spectable senyor frare Luis despuig, Mestre de Muntesa e Visrey en tot lo regne de Valencia. Lo qual senyor, com advocat de la Verge Maria en la dita ciutat de Valencia, posà una Joya a tots los trobadors a once dies del mes de Febrer Any de la nativitat de nostre senyor MilCCCCLXXIIII, ço és, un troç de drap de vellut negre apte o bastant per hun gipo, qui mils loharà la Verge en qualsevol lengua, la qual Joya per adir en aquella fonch lo dit dia posada en la casa de la confraria de sant Jordi de la dita ciutat, e Jutgada a XXV dels mes de Mars del dit any. Lo tenor o seria del dit cartell és lo més prop següent.»

Com se veu, aquí no hi ha res que faci referencia a l'estampació del certamen, ni tampoc a la data en que fou estampat. Al revers, las datas de 11 de Febrer y 25 de Març de 1474 indican que s'estava lluny d'això, puix són las de la convocatoria del certamen y de l'adjudicació del premi; y si s'hagués volgut donar al certamen los honors de l'impressió en lo mateix any, essent això una cosa nova y admirable, s'hauria fet constar ab tots los detalls de qui dirigí l'impressió, qui pagà ls gastos, y lo nom del impressor y data de l'estampació, com se troba en la Gramatica del 1468 de Barcelona, la primera estampació de Lleida y altras ciutats, com era costum en aquell temps. Pera nosaltres, la gloria de l'introducció de l'Imprempta a Espanya indisputablement pertany a Barcelona.

Als autors que he refutat, tal volta alguna vegada ab un poc d'acrimonia, los demano no ho prenguen per animositat, sinó que creguen que per efecte de mon temperament nervós hauré soltat alguna expressió un poc dura al veure que moltas vegadas sostenian opinions

poc fundadas o interpretavan textos, segons ma opinió, ab fals criteri, lo que contribueix a propagar l'erro, ajudant ab això als que s contentan ab copiar, o sen van per las brancas fent examens y provas que no condueixen a res, a diferencia del Dr. Van-der-Linde y del professor Francisco Berlan, que entran realment en el fondo de la qüestió y discuteixen ab gran copia de datos autentics, encara que ab proposit determinat.

Al lector, en general, sols li demano que al tractar de l'invenció de l'Imprempta tingui present las següents consideracions: ¿per què entre tants llibres incunables *(anteriors al 1500) que surten al mercat, no sen hi troba quasi cap anterior al any 1470?*

Havent-se descobert l'Imprempta ab tipos mobils del 1450 al 1455, és molt raro trobar-ne cap dels molts que deurian haver-se estampat, durant aquests quinze anys, pels diferents impressors de que s té noticia; y encara és més estrany que ls bibliografs donguin per apocrifs o errats de data ls quatre o cinc que s coneixen del any 1468, dels que n'és un la Gramatica estampada aquest any a Barcelona.

¿Per què ls impressors de 1470 al 1477, y encara més endavant, tenian especial cuidado en consignar en los colofons que llurs llibres estavan estampats ab tipos metalics, y demanavan privilegis per l'especialitat que cada un d'ells creya o realment era l primer en usar?

¿Com és que l'Imprempta no s desenrotllà y generalisà fins després del any 1470, y que ls tipos usats pera las primeras impressions de totas las ciutats, fòra d'Alemania, y també d'alguna alemana, sigueren los romans rodons, iguals o semblants als empleats per Jenson, reconegut com lo primer fundidor de lletras de que s té noticia?

S'ha de tenir present que ls tipos gotics alemanys ab que se suposa fou inventada l'Imprempta foren los usats durant l'epoca dels ars carachterisandi, *és dir, de l'estampació per medi de planxas de fusta o metall gravadas ab los caracters que previament havian traçat los pendolistas sobre paper transparent.*

Estava pensant com acabaria aquest prefaci, quan, oportunament, ha vingut a treure-m d'apuros mon amic en Joan Maragall ab son article Filologia Catalana, *publicat en el* Diario de Barcelona, *en el que, parlant de las obras* Anàlisis morfològich *y* Anàlisis fonològich-ortogràfich de la llengua catalana antiga y moderna, *del pare jesuita D. Jaume Nonell, hi continua lo següent apartat:*

«Lo caracter distintiu del poble català,—diu lo P. Nonell,—és l'activitat. Lo català és home de pocas paraulas y molts fets. En l'exercici de sa activitat procedeix sempre ab la vista fixa en l'acabament de sa operació, y s'hi dirigeix ab certa impaciencia, com si li fes por que l fixar massa sa atenció en los medis hagués de distreure-l del fi principal. En resum, lo català no sap estar sense fer res, y lo que fa ho fa depressa.»

Que l lector, doncs, me consideri com un complet català, desde las puntas dels cabells fins a las unglas dels peus, ab la tara caracteristica del «poc més o menos» una mica engrandida, y res més tindré que dir-li, ni perdó que demanar-li.

Josep Brunet y Bellet

Caldetas, 5 d'Agost de 1897.

L'ESCRIPTURA
LO GRAVAT, L'IMPREMPTA
LO LLIBRE

LO LLIBRE Y SAS VICISSITUTS

I

Avuy dia entenem per *llibre* tota colecció o reunió d'ideas, pensaments, records, oracions, preceptes, etc., d'alguna extensió, consignats per medi de tinta o altre engrut, ab una canya, ploma o motllo, sobre una materia facil de passar de mà en mà que permet a qualsevol enterar-se de son contingut.

En aquest concepte l llibre dels Morts o *Ritual Funerari*, del antic Egipte, és lo llibre més antic que s coneix: data de fa més de 6,000 anys. Se n'han trobat diferents exemplars complets, y molts papirus escrits, ab més o menos part de son contingut, dintre de caixas de momias, especialment en algunas de sacerdots, per lo que podem creure que la lectura d'aquest llibre seria la més generalisada en los dominis dels Faraons.

A pesar d'haver-se trobat allí llibres d'altras classes (papirus) ab tractats de moral, viatges, cuentos y fins caricaturas, no creyem que ls autors escriguessin pel public.

Atès lo modo d'esser del Estat egipci en aquells allunyats temps, nos sembla que no podia haver-hi qui escrigués ocupant-se de la comunicació d'ideas o propagació de doctrinas creyent que sos escrits havian d'esser llegits per gran nombre de personas, és dir, pel public tal com lo tenim en l'actualitat.

Excepció feta del *Ritual Funerari*, que servia pera tot-hom, los que escrivian se contentarian ab que sas obras fossin llegidas per sos fills y algú més de la familia y amics, y prou: no hi havia propriament autors ni lectors: lo *Ritual Funerari* era l més generalisat

y llegit, particularment pels morts, puix los posavan un exemplar o part d'ell dins de la caixa pera que llegint-lo no se ls fes tant pesat lo llarg temps d'estar-hi sense fer res y poguessin enterar-se de las benaventuranças de que disfrutarian en la vida futura si havian sigut bons minyons.

A l'Assiria antiga també s feren treballs literaris de diferentas classes, potser de més estudi y profunditat que ls del antic Egipte, puix allí s'hi ha trobat molt de lo contingut en lo Pentateuc, la narració del Diluvi Universal, la Torre de Babel, la lluita dels mals angels contra Déu, la destrucció de ciutats pel foc y altres documents de literatura molt variada y que no és nostre proposit esmentar en aquest estudi. Las nomenadas llibrerias d'Assiria y Babilonia són las més antigas, y tant famosas que Beroso senyala a Pantibiblia (la ciutat dels llibres) com la principal ciutat antidiluviana de Babilonia, y la de Sisuthurus (lo Noè dels caldeus), que diuen que enterrà sos llibres en Sippara y los desenterrà al sortir del Arca, com las posteriors d'Agané, Korsabat, Kuyungik y altras ciutats d'Assiria, entenem que no eran propriament llibrerias, sinó una especie d'arxius o deposits de documents manats fer pels reys, però dificils de consultar.

Si és veritat que ls materials pera escriure dels caldeus eran baratos (terra y canyas) y l'escriptura facil, la forma, pes y volum en dificultavan l'adquisició en gran escala, puix una persona no podia portar gaires llibres sobre d'ell, y era menester un gran local pera guardar-los, per lo que creyem que, com en Egipte, no hi havia autors que escriguessin pel public, ni tampoc un public que llegís.

De Grecia podem dir poc més o menos lo mateix. «Sembla evident,—diu Mr. G. Haven Putman,—que a Grecia fins en lo periode de son més gran desenrotllament literari no existí res que puga esser considerat con un sistema per la producció y distribució de llibres.»

Lo nombre d'exemplars o copias de cada obra de la literatura grega destinadas pera ús del public en general, devia esser en tots temps excessivament limitat, y podria probablement dir-se ab tota seguritat que, abans del desenrotllament d'Alexandria com a centre de producció de llibres, no hi hagué res que s'assemblés a l'existencia d'un public que llegís. Los manuscrits que s'havian produit y tenian algun grau d'autenticitat eran guardats en los arxius reals o en alguna colecció del Estat com la d'Atenas, o en l'estudi d'algun petit grupo de mestres d'ensenyança qual fama alguna vegada era deguda als llibres que posseïan.

Los escriptors contemporanis, inclosos los autors quals obras atresoraren, com obras mestras, las generacions posteriors, no sols

se contentavan a produir sas obras séns cap pretenció de compensacions materials, sinó que també, cosa estranya, eran descuidats de lo que a nosaltres ens sembla natural procurar pera la conservació de llurs produccions.

Lo pensament de la conservació de llurs obras pera l'apreciació de futuras generacions los preocupava poc: l'ambició o ideal del autor quedava satisfeta quan sa composició rebia en sa propria comunitat l'honor d'una recitació publica o representació dramatica: los recitadors publics (rapsodistas) substituïan los llibres y conservaren a las generacions venideras los coneixements literaris facilitats després per obra de la ploma y de la prempsa.

Se parla y se citan llibrerias a Grecia de temps en que encara escrivian sobre troços de fusta, y era dificil, si no impossible, las reunions de llibres en gran nombre. Sols a Egipte, on lo material facil pera escriure (lo papirus) era abundant, eran possibles las bibliotecas, com, en efecte, allí s'hi troban las més antigas. Nosaltres entenem que a Grecia, igualment que a Roma, las un xic nombrosas coleccions de llibres no començaren sinó molt després de la d'Alexandria, que ja trobaren formada ab gran caudal de llibres los Ptolomeus, reys grecs del Egipte, per més que Strabó digué que «la colecció de llibres reunida per Aristotil donà l'idea de la formació d'aquesta llibreria als successors d'Alexandre». No serian gaires los llibres reunits per Aristotil de que parla Strabó, puix se redueixen a las obras del mateix Aristotil, que, juntas ab las de Theofastre, foren las que Neleu vengué a Ptolomeu Filadelf, qui, reunidas ab altres llibres que comprà a Atenas y a Rodas, las envià a la ja famosa llibreria d'Alexandria.

Dificil se fa creure que tingués ja Atenas una biblioteca pública en temps de Pisistrat (560 abans C.), que fos transportada a Persia per Xerxes, y després retornada per Selenco Nicanor, com ho contan alguns autors, puix en aquell temps los grecs encara escriurian sobre tauletas de fusta, que fou lo primer material sobre que escrigueren los grecs, com veurem en altra part, y ho demostra l fet que contan Herodot y Justinus de Demarat, qui, desterrat a Media, volent prevenir als grecs dels projectes d'invasió de Xerxes, prengué unas tauletas d'escriure, en va treure la cera, escrigué ab un punxó sobre la fusta, y tornà a encerar-las tapant l'escriptura, perquè si haguessin sigut interceptadas no haurian sapigut lo que contenian.

No s pot posar res en clar respecte las publicacions y comerç de llibres dels grecs del temps de Socrate, Plató, Xemphon, etc., y, com d'opinió s refereix, se conta prenent per base lo dit per Ciceró en sa correspondencia ab Alticus, «Hermodor trafica ab discursos», y és natural que en los temps de general importancia per tot arreu

fossin los homes lletrats los primers que s'ocupessin activament de las publicacions literarias a fi de que aquestas se venguessin correctament escritas.

Un sistema metodic para la producció de llibres lo trobem per primera vegada en Alexandria, on se desenrotllà, si no hi fou originariament instituit, per l'inteligent y poderós interès dels Ptolomeus (reys grecs); però d'allí no hi ha encara cap evidencia de que durant la major part de dos sigles que Alexandria sigué l'empori de la producció de llibres hi hagués cap pràctica de compensació pera ls autors. No obstant, per això s'ha de tenir present que, ab raras excepcions, los manuscrits donats a llum a Alexandria eran copias d'antics manuscrits o arreglos d'obras o rapsodias d'autors ja difunts desde molts anys, acceptats com a classics. Las obras d'Homer, Socrate, Plató y demés autors de l'antiga Grecia, tals com las coneixem nosaltres, són arreglos de l'escola d'Alexandria, y especialment d'Aristarc.

Per als que podriam nomenar editors de las que també en podriam dir edicions d'Alexandria dels classics grecs, las compensacions eran rebudas, en forma d'honoraris, de la tresoreria del Museu-llibreria, o en empleus assalariats en l'Academia-museu.

Los Ptolomeus, reys grecs del Egipte, ¿sigueren los continuadors dels antics Faraons en la formació y foment de la gran biblioteca? És molt probable; però ls cambis en lo modo d'esser de las nacions permeteren als grecs donar-hi una altra forma y direcció instituint-hi una escola de coneixements universals, en la que hi cabian llibres de tot lo món que hi portavan los savis de totas las nacions que acullia y protegia l govern egipci.

De l'escola d'Alexandria creyem nosaltres que arrenca part de la civilisació moderna, perquè allí s reuniren homes eminents, de diferentas nacions, d'ideas politicas y religiosas molt distintas, que s comunicaren, discutiren y combinaren, y de sas conferencias en resultà un eclecticisme y propagació de novas doctrinas que són la base principal de la civilisació moderna.

Indubtablement, abans que ls grecs fossin grecs y els romans romans, existia a Italia y tota la costa occidental del Mediterrà una civilisació contemporania a la del antic Egipte que no data menos de 2000 a 1500 anys abans de la nostra era, puix ja del 1500 se troban los dos pobles en relacions politicas y comercials. De la civilisació d'aquest poble, que, a falta de nom propri cert, personificarem ab lo d'*etrusc*, los romans, llurs germans, deixebles, hereus y rivals, s'encarregaren de fer-ne perdre la memoria; y si és veritat que ls restos s'han encarregat de demostrar-nos que aquest poble anteriorment an ells estava més avançat que grecs y romans en arts y industrias, desgraciadament no esdevé lo mateix en literatu-

ra, puix lo poc escrit que s'ha trobat d'ells tot és epigrafic, lapidari monumental, y los savis no han sapigut encara dexifrar-ho.

Del mateix modo que estavan avançats en ciencias, arts y industrias, ho estarian també en literatura; però, com havem dit, són pocs los vestigis que n quedan. Los etruscos forçosament devian tenir sa manera de guardar llurs records y comunicar-se per escrit. La civilisació y institucions romanas són etruscas, y és possible que s trobés ja en l'antiga Etruria quelcom semblant a lo que després direm dels romans.

Los escriptors romans tingueren diferèntas maneras de fer coneixer o publicar sas obras: primerament se contentavan en fer-las coneixer als amics, llegint-las, com feya Ciceró, després de la *cena*, en sa casa, a qual objecte l'autor hi havia convidat alguns d'ells, o bé en la casa d'un amic que havia convidat alguns altres a sopar pera escoltar la lectura d'una obra d'algun dels comensals.

En temps d'August Assinio Pollion introduí la costum de las lecturas en public, las que obtingueren gran acceptació: l'autor hi convidava als amics per medi d'esquelas particulars *(codicilli)*, y al public se l prevenia per anuncis distribuits per la ciutat *(libelli)*, o bé escrits en las columnas dels portics.

Com se compendrà, en aquestas últimas lecturas hi havia de tot, hi passavan escenas comicas y semi-serias que no és nostre intent descriure, y passarem a parlar dels llibrers romans propriament tals.

La principal dificultat ab que s trobà l primer comerç de llibres sigué que l'abundancia de copias incorrectas per las que Lucià alaba ironicament als llibrers de Grecia, Strabó diu que s venian en abundancia a Roma y Alexandria. En los primers temps la professió de llibrer era igual a la de copista, la mateixa persona que copiava ls llibres los venia, y lo nom *librarii* significava propriament copistas. Se comprèn que quan l'escriptura manuscrita era l sol medi de publicació conegut, lo valor dels llibres depenia principalment de l'instrucció y habilitat dels copistas per la major o menor correcció de las copias.

Això donà motiu a que alguns nobles romans se dediquessin a la feina de la multiplicació de llibres valent-se de llurs esclaus: axís és que ls romans estimavan en gran manera ls esclaus lletrats y els pagavan cars. Pels versats en la literatura grega donavan de 80 a 100,000 sextercis (de 20 a 25,000 pessetas), per lo que alguns proprietaris se dedicavan a l'instrucció d'esclaus desde noys pera vendre-ls a bons preus, o utilisar-los pera l'industria y comerç de llibres a que s dedicavan. Un d'aquestos últims sigué Attic, lo gran amic de M. T. Ciceró.

Attic tenia a casa seva esclaus molt instruits, excelents lectors,

bons copistas; dels molts que tenia no n'hi havia cap que no sapigués llegir y escriure. Attic, ab sos nombrosos esclaus ilustrats, era un verdader llibrer; puix, ademés del *scriptorium* pera copiar, tenia taller pera encolar, cusir, enquadernar y adornar los llibres. També fou editor, cuidant-se de publicar algunas de las obras de Ciceró y altres, com se desprèn de la promesa feta an aquest amic d'arreglar-li una biblioteca ben assortida.

Deixant apart las personas ricas que, com Crassus y Attic, s'ocupavan d'aquesta industria per medi de llurs esclaus, hi havia a Roma particulars que s dedicavan a la publicació de llibres ab lo veritable caracter de llibrers. Aquets, per regla general, eran personas a qui ls autors entregavan gratuitament sas obras ineditas y las copiavan o feyan copiar a llurs costas y perills, indemnisant-se dels treballs y gastos ab la venda de las copias, de las que eran los unics proprietaris. Tenian l'avantatge sobre ls editors moderns de que may exposavan més capital que l que costava la mà d'obra y los materials pera fer las copias.

Se preguntarà: ¿los autors eran tots personas ricas que podian sostenir sa vida material, escrivian sols per gust d'escriure y ab la sola esperança d'una immortalitat dubtosa, séns pensar en treure cap profit de llurs escrits?

«Los antics autors, —diu Marcial, — no s contentavan pas ab sola la gloria.»

En efecte, donavan sas obras gratis als editors, però n'esperavan lo preu de la generositat dels magnats. En las republicas gregas los poetas cantavan los vencedors dels «Jocs Olimpics» y d'ells esperavan llur salari; en los regnats venian sa Musa als monarcas que volian comprar-la, y l'avaricia d'aquestos sovint los valia satiras amargants. A Roma ls poetas especulavan ab la vanitat dels emperadors y dels magnats, com ens ho diuen ells mateixos.

Dels llibrers de Roma, Horaci ns fa coneixer los Sosies, que tenian la botiga en lo Foro de Cesar, y un llibert nomenat Secundus, que la tenia prop del temple de la Pau. Marcial nomena dos llibrers, Valerianus Pallius Quinctus y Typhon, editor de Quintilià, que no diu on vivian, y Altrectus, que tenia la botiga en Argilet, prop del Foro de Cesar. Seneca esmenta un tal Dorus, llibrer y proprietari de las obras de Ciceró.

A Roma las llibrerias eran los punts de reunió dels desocupats, homes de lletras, gramatics, oradors, preceptors y llurs deixebles. «On t'amagas? — diu Catul a Camerius. — T'havem buscat per tot arreu, per totas las llibrerias...»

A Roma hi havia també *bouquinistas*, venedors de llibres vells a baixos preus, al aire lliure. Entre altres records d'ells, trobem lo de Stacius, que s plany a Plotius d'haver rebut de sa part, en cambi

d'una bona y bonica obra, un detestable volum comprat de las caixas d'un miserable bouquinista: *de capa miseri libellionis emptam.*

En moltas ciutats d'Italia tenian panys de paret destinats als anuncis de llibres y moltas altras cosas, que no hi eran encastats de paper o altra cosa, sinó pintats ab tinta vermella en la mateixa paret emblanquinada. Encara sen veuen moltas a Pompeya anunciant festas, caceras, combats de gladiadors y funcions de teatre. També s'hi veuen lletreros ab signes emblematics pintats sobre las entradas de las botigas.

A Roma, durant lo periode augustà, s'hi troban records d'un ben organisat còs de publicistas utilisant conexions ab Atenas, Asia Menor y Alexandria, al objecte d'importar manuscrits, recullir llibres d'instrucció d'autors grecs y fer un actiu comerç en la distribució de llibres, no tant sols ab las veïnas ciutats d'Italia, las de l'Espanya y las Galias, sinó també ab las tant apartadas en los limits del imperi romà com eran las ciutats romanas de la Gran Bretanya.

Especialment en las obras de Marcial y Horaci, són moltas las referencias a las relacions d'autors ab llurs publicadors y a la part interessada retinguda per l'autor en la venda dels llibres que s troban en la literatura d'aquell periode.

L'epoca augustana ns presenta, en efecte, lo primer exemple, en l'historia de la publicació, d'un còs de literatura produida per autors contemporanis que és multiplicada y distribuida per una efectiva organisació publicadora y llibrera, tal com és menester per un nombrós y extensament separat public lector.

Sabent que ls cavallers romans, estant en llurs torres o villas dels voltants de Marsella, o altras parts de las Galias, a Colonia (sobre l Rhin) o a Ebaracum (en l'extrem de la Gran Bretanya), podian rebre pel correu imperial copias de l'ultima *Oda* d'Horaci o *Satira* de Marcial, tenim lo convenciment d'una efectiva organisació publicista.

Per altra part, los opulents nobles romans utilisavan llurs esclaus fent-los servir d'amanuenses pera la multiplicació de copias de las obras de llurs autors preferits que devian figurar en llurs llibrerias, o en las dels amics als que las regalavan.

Ab la caiguda del imperi romà s'acabà del tot lo negoci del comerç de llibres organisat entre Roma y las grans ciutats de las provincias romanas, negoci que en 476, quan l'ultim emperador, Augustulus, caigué del trono, ja estava molt abatut perquè feya ja molt temps que las produccions literarias originals eran rarissimas.

Se creu que a Roma y altras ciutats d'Italia, no obstant la caiguda del imperi, las invasions posteriors y los cambis de governants, continuà l negoci y confecció de llibres, puix se troban re-

ferencias de negociants de llibres fins al sigle VI, y també d'escriptors de duas classes, uns que anavan a escriure lo que convenia a las casas de llurs clients, y altres, nomenats *stationarii*, que treballavan a llur escriptori.

Los *stationarii* eran una especie d'escriptors publics que, a més de dedicar-se a la copia o composició de llibres, també s'ocupavan de preparar anuncis, escriure cartas y altres documents, per l'estil dels actuals escriptors de barracas que tenim a Barcelona y nomenem *memorialistas*. Lo nom *stationarii* després tingué un altre significat, com veurem més endavant.

Durant aquella epoca de trastorns politics y destorbs causats per las invasions barbras, aquestos escriptors serian, si no las unicas, la major part de las pocas personas un xic ilustradas y que, exceptuant lo clero, s'ocuparian de treballs intelectuals.

A Roma en tots los governs surà l'antiga civilisació, la llengua llatina sigué sempre l'oficial, y los romans continuaren enviant los noys a estudi, al revers dels pobles invasors, que, segons Wipo, entre ls pobles de raça germanica era considerat solament futil y erroni donar instrucció a ningú que no fos o volgués esser eclesiastic, çò que està en armonia ab llurs barbras costums y l'entusiasme propri de neofits ab que abraçavan lo cristianisme.

Després de la destrucció del poder gotic d'Italia lo germe de la futura vida intelectual d'Europa queda sols en los monastirs: l'humanitat europea, durant molt temps, fou dirigida y influida pels monjos predicant en la trona, y pels escriptors monastics, que al mateix temps distribuïan la literatura eclesiastica y la mundana desde llurs *escriptorium*.

L'iniciativa s deu a Casiodor ab sa fundació del monastir de Viviers y lo laudable objecte d'aquesta institució. A Casiodor, ministre de Teodoric, devem probablement la primera expressió de tolerancia religiosa coneguda a Europa. «No podem obligar a ningú a acceptar creencias religiosas, perquè ningú pot pensar o creure contra sa voluntat», expressió que en la posterior historia d'Europa, durant molts sigles, no havia de valer gran cosa.

Aquesta maxima de cristiana tolerancia sols tingué eco en alguns monastirs, en un temps en que l rencor de la controversia religiosa estava més enconat y el fanatisme era general.

Sant Benet fundà pocs anys després son monastir de Monte Casino ab las institucions a poca diferencia de las de Viviers, contribuint a l'obra d'influencia benefica que en lo successiu devian exercir sobre l'humanitat los monastirs quals proposits estavan modelats sobre l de Viviers. Sols en los centres monastics com los de Viviers y Monte Casino, en que l'educació y influencia cristiana eran tingudas en més estima que las disputas teologicas, se féu pos-

sible una verdadera activitat literaria, y en aquestos monastirs solament se treballava y gastava temps en conservar los escrits d'autors pagans (classics) copiant-los y multiplicant-ne las copias. A Casiodor y Sant Benet devem la conservació dels textos llatins de Ciceró, Virgili y altres, que serviren pera las primeras edicions dels primitius impressors d'Italia y Alemania.

Casiodor era un gran escriptor. En 519 publicà son *Chronicon*, bosqueig d'historia universal desde l Diluvi Universal fins a son temps; després sa *Historia dels Goths* y altras obras importants.

«La gloria de Casiodor,—diu Hodkin,—és la d'haver sigut lo primer en introduir lo treball intelectual en l'esfera dels devers monastics, pensament que n podriam dir diví, perquè sigué d'infinita importancia per sas conseqüencias, perquè per ell s'acumularen materials de mil anys de literatura sagrada y profana: los escrits dels profetas hebreus, dels filosops grecs y dels retorics llatins, que s'anavan perdent per falta d'homes ab desig de copiar-los.»

Casiodor, al efecte, establí en son convent lo *scriptorium* o sala de treball intelectual pera l'escriptura d'obras y copia de manuscrits, y en los estatuts de l'ordre senyalà horas determinadas de treball intelectual. També en ells encarrega als copistas tinguen compte en las correccions dels escrits sagrats, igualment que corretgeixin las faltas de sintaxi que trobin en los dels classics.

Casiodor, que com a *canceller* del rey Teodoric havia pres una activa part en lo govern del regne gotic, passà ls ultims trenta anys de sa vida primerament com a monjo y després com abat en lo monastir de Vivaria, en la Calabria, que ell havia fundat en 1531.

Segons Montalembert, aquest fou lo segon monastir de l'ordre de benedictins; però l'opinió general és que Sant Benet prengué la norma del de Viviers o Vivaria, que era procedent dels estatuts de Sant Cassià, fundador del monaquisme occidental. Denk diu que l primer monastir d'Europa fou lo de Ligugé, prop de Poitiers, fundat en 360 pel bisbe Martí de Tarcos; lo segon en data és lo de Marmontier, fundat pel mateix bisbe un o dos anys després. Posem aquest dato com a curiositat, puix l'institució d'aquestos y altres monastirs no té res que veure ab nostre objecte.

Més podria interessar-nos lo que diuen que «en los ultims anys del imperi romà los monjos d'Orient s'ocupavan de literatura». Se creu que la gran obra de Sant Agustí *La ciutat de Déu* fou inspirada pel saqueig de Roma per Alaric. Ja en aquell temps, segons referencias del mateix Sant Agustí, hi havia monjas entre ls escriptors africans. Al parlar d'una monja nomenada Melania, que a principis del sigle V havia fundat un convent a Tegaste, prop de Cartago, diu que «ella s'havia guanyat la vida copiant manuscrits, y que escrivia depressa, bonic y correctament».

Convenim en que en los monastirs d'Orient s'escrivia y copiava, però creyem que ho feyan alguns monjos aisladament per zel religiós y no en corporació y per obligació, com los d'Occident, y que sols s'ocupavan d'obras de religió o servey pera las iglesias. Alguns creuen que ls escrits de Sant Agustí, junt ab los de Sant Gregori, contribuiren a la formació del nou llatí nomenat *llatí-cristià,* que originà l'immediata formació d'un important grupo de llenguas modernas. Ho crec un erro que no és del cas refutar aquí: sols faré notar que l coneixement dels escrits dels Sants Pares y monjos orientals havian de tenir un cercol de lectors molt reduits per la dificultat de reproduir en los textos. Origine, escrivint a Capadocia, se queixa de las dificultats en poder propagar sas doctrinas per falta d'escrivents pera fer copias de los escrits y poder distribuir-las. Un sigle més tard Sant Geroni, estant a Betlem, se queixa de la mateixa dificultat: un y altre trobaren escrivents pera copiar, però un y altre ho feyan tant malament que Origene emprengué la correcció de las copias ab tanta activitat y entusiasme que no se l podia treure de son escriptori ni a las horas de menjar. Sant Geroni també s plany de que l treball de sos aplicats monjos era poc exacte o falsejat.

Tampoc, com molts creuen, devem als orientals lo recobro de molta part de la literatura antiga, perquè ls treballs literaris y cultura intelectual may han tingut a Orient l'importancia que sempre han tingut en Occident.

Tornem als monjos d'Occident, als que realment devem la conservació de la literatura classica antiga. Havem dit que l'iniciativa s deu a Casiodor, però trobem una confusió en la primacia dels estatuts del convent de Viviers y el de Monte Casino, fundat per Sant Benet en 529; perquè si Casiodor no fundà l seu sinó en 531, ¿potser té raó Montalembert en dir que l de Viviers fou lo segon convent de l'ordre dels benedictins, y, per lo tant, quin serví de model al altre pera la creació del *scriptorium* o sala d'escriure? ¿No és possible que de comú acord s'implantés a un mateix temps en un y altre monastir per indicació de Casiodor a Sant Benet? No seria estrany que abdós estessin en completa conformitat en l'esperit de fer servir llur convent com lloc de treball literari y ensenyança practica de teologia.

A l'afició de Sant Benet per la literatura, afició excepcional en un eclesiastic del sigle VI, se pot dir que deu l'Europa la conservació de molta part de l'antiga literatura, a la que és possible, com havem dit, contribuís en gran part l'associació de Sant Benet ab Casiodor, escriptor y autor de varias obras literarias.

L'ordre de Sant Benet, instituida per ell mateix en lo monastir de Monte Casino, prop de Napols, l'any 529, exercí durant sigles

una notable influencia en los interessos literaris de l'Iglesia d'Italia y de tot lo món. Los *scriptorium* dels convents de benedictins, durant moltas centurias, foren centres d'activitat intelectual, del que tenim un exemple en lo monastir de Montserrat de Catalunya.

Los successors del sant continuaren la pacient obra pregant a Déu, resant, cavant y copiant llibres. Los *scriptorium* dels monastirs benedictins multiplicavan las copias, no sols de missals y tractats de teologia, sinó de poemas y historias de l'antiguetat. Per tot arreu a on se fundava un monastir branca del arbre benedictí, los llibres se multiplicavan y s'arreglava una llibreria, petita al principi, però que, augmentant successivament sa riquesa, en alguns monastirs podia esser envejada per moltas universitats modernas. També és testimoni la del monastir de Montserrat, cremada pels civilisats francesos. No podia menos d'esser aixís, puix la Regla de Sant Benet prescrivia a tots los monjos de dos a quatre horas de lectura diaria, segons las estacions del any; y, com havem dit, no sols llegian y copiavan obras de religió, sinó los dits y fets dels heroes y savis de Grecia y Roma, igualment que las guerras dels soterrats habitants de las llacunas y de las arenas egipcias; memorias que, en no essent per dits monjos, en llur major part serian avuy dia perdudas pera nosaltres.

També hi hagué convents de monjas dedicats al estudi de las lletras: una de las més antigas reglas de convents, la de Sant Cassarius d'Arles, instituida en lo sigle V, prescrivia que totas las monjas devian saber llegir y dedicar dos horas cada dia al estudi de las bonas lletras.

La devoció de las monjas com escriventas començà ja en los primers sigles del cristianisme: ja havem vist que Sant Agustí esmenta Santa Melania, que s distingia per l'hermosura y exactitut de sas copias. En lo sigle VII Santa Gertrudis, savia en les Escripturas Santas, demanà a Roma no sols obras d'alta poesia cristiana, sinó mestres aptes pera l'ensenyança de certas alegorias. Se poden citar diferents exemples de treballs d'escriptura, iluminació y copias de llibres, tot fet per monjas en los sigles VI, VII, VIII y IX. També sen citan com a protectoras de las lletras tals com Santas Paula, Aura, Redegunda y altras. La més constant y principal ocupació de las monjas benedictinas era la copia de manuscrits, que exercian ab una destresa, elegancia y assiduitat que ls monjos ab prou feinas igualavan.

Lo treball de copiar manuscrits constava en las reglas dels convents com complet equivalent al de treballar en los camps; algunas vegadas era imposat com un castic, y generalment seria un treball pesat, sobre tot a l'hivern. Un monjo de Sant Gal (Suissa), en una cantonada d'un hermós manuscrit, hi posà: «El qui no sap escriure

s'imagina que això no és cap treball; però encara que sols los dits aguantan la ploma, tot lo còs sen ressent y se fa pesat».

Dietric o Teodoric, lo primer abat d'Euraul (1050 a 1057), que era també un habil pendolista, pera estimular los monjos a esmerar-se en l'escriptura los contava l'historia d'un aixelabrat y pecador frare, que, a pesar de sas frivolitats, era un excelent escriptor y en moments feliços havia escrit un enorme *in folio* d'instrucció religiosa.

Quan aquest frare morí, lo dimoni en reclamà l'ànima; però ls angels presentaren al Trono de Justicia l gran llibre, pel que se li concedí l perdó d'un pecat per cada lletra que hi havia escrita. Ab tota senzillesa diu Dietric que era un llibre molt pesant, y, mireu, quan lo compte fou acabat faltava una lletra per igualar lo balanç. Per lo que's donà l jutjament que fos permès a l'ànima del monjo tornar a son cos a fi de que pogués passar una temporada de penitencia sobre la terra.

També contan d'un altre monjo que, després de vint anys de mort, se trobà son còs tot consumit y fet polç menos la mà dreta, que estava intacta y fou guardada com reliquia en un altar.

Los Pares de l'Iglesia y los primitius monjos d'Orient y del nord d'Africa escrigueren sols de religió y teologia; als d'Occident devem la conservació de gran part de la literatura profana; ells, seguint a Casiodor y Sant Benet, s'ocuparen també d'ella, especialment dels classics grecs.

En los monastirs foren conservats y reproduits los fragments de literatura classica que havian escapat de la general devastació d'Italia, y als treballs dels monjos d'Occident, particularment als de Sant Benet, se deu la conservació del record y de l'influencia de la literatura classica durant més de sis centurias, en las que s pot dir que l'herencia segura depenia dels escrivents d'alguns monastirs escampats.

Los frares d'altras ordres religiosas posteriorment també s'ocuparen de la composició, copia y traducció de llibres; però no ho tenian per obligació en sos estatuts com los benedictins, y alguns ho emprengueren com a negoci per contribuir al sosteniment del convent, essent un dels recursos ab que contavan, com ho fou per alguns més endavant l'establiment d'una imprempta en lo convent, de la que l corrector, caixistas, impressors y enquadernadors eran frares de la comunitat.

An aquestos los devem un altre benefici, que és lo d'haver començat y continuat escrivint més extensament en llenguas vulgars en lloc del llatí usat abans exclusivament, y l'establiment d'estudis de primera ensenyança per noys petits, de que tornarem a parlar més endavant.

Als monjos devem la multitut de records de llur temps per llurs treballs com a cronistas: són valiosos los anyals de varias centurias recullits en los monastirs d'Europa deguts als monjos cronistas. Fins an aquells que compongueren llibres que no poden propriament nomenar-se historics, han deixat en llurs *cartularis* documents molt profitosos que encara avuy dia ajudan als historiadors y arqueolecs pera la solució dels problemas més importants referents a la vida social civil, domestica y agricola de nostres antepassats.

Ademés, tenian l'avantatge de poder escriure ab tota llibertat. «Los monjos,—diu Stenzel,—podian atrevir-se a dir la veritat dels que estavan en lo poder, perquè no tenian familia ni proprietats que perillessin, y llurs escrits, preparats a la vista de llurs superiors monastics y de la sobirana protecció de l'Iglesia, escapavan al mateix temps de la coerció o influencia dels governants contemporanis y dels perills de l'adulació per l'immediata alabança popular. Montalembert és d'opinió que ls monjos no treballavan per ganancia ni per adquirir fama, sinó per honra y gloria de Déu».

L'historia dels llibres manuscrits y de la producció y distribució de la literatura a Europa desde son començament per obra de Sant Benet fins al descobriment de l'Imprempta, que revolucionà completament la manera de fer llibres, que abraça un periode de prop de nou centuries, se pot dividir en tres epocas. En la primera la responsabilitat de la conservació de la literatura dels temps antics y mantenir viva alguna continuació de la vida intelectual se concretava als monastirs, y l'obra de multiplicar y distribuir llibres al objecte, tals com havian sobreviscut, fou portada a cap pels monjos y sols pels monjos.

En la segona epoca, las antigas universitats, qual organisació havia sigut gradual desenrotllament de las escolas, també d'origen monastic, se feren centres d'activitat intelectual y compartiren ab los monastirs la tasca de produir llibres.

En la tercera epoca de la literatura manuscrita la maquina de produir llibres fou introduida en las ciutats, perquè, no estant ja confinat als eclesiastics y mestres y havent-se ja generalisat lo coneixement de llegir en las classes laicas y comú del poble, se preparavan llibres per ús de cercols més extensos que eixigian un continuat augment pera satisfer las necessitats cada dia en augment de las novas generacions, pera las que s compongueren llibres escrits en la llengua del poble.

Lo primer periode començà ab las fundacions del monastir de Monte Casino per Sant Benet en 529 y la del de Viviers o Vivaria per Casiodor en 531, y continuà fins a l'ultima decada del sigle XII, en que s troban los primers records d'una organisada oficina de llibres en las universitats de Bolonia y París.

Lo començament del treball literari en las universitats no fou sinó un augment de producció, no perjudicant lo dels monastirs, que durant molt temps lo continuaren séns disminució sensible.

La tercera epoca de la producció de llibres en Europa se pot dir que començà en los primers anys del sigle XV, quan se féu important lo negoci de manuscrits en Venecia y Florencia, quan los llibrers o editors de Paris, de fòra l'universitat, desenrotllaren un negoci, recullint, acaparant y venent manuscrits, y quan los manuscrits per primera vegada figuraren en las llistas de mercaderias venudas en las firas de Frankfort y Nordlingen.

Lo gran preu d'un treball esmerat, necessari pera la producció de bons manuscrits, y los obstacles y dificultats de las comunicacions, motivavan lo poc a poc que avançava l negoci de la llibreria. No obstant, en certa part d'Alemania, París, Venecia y Florencia, la demanda per certa classe de literatura anava sempre en augment, augmentant igualment la producció y gradualment baixant de preu.

Aquesta progressiva necessitat de llibres de determinadas classes a mitjans del mateix sigle XV, féu pensar a diferents en lo modo de reproduir-los ab facilitat, abundancia y baratura, resultant-ne l'invenció o descobriment de l'Imprempta, primerament per medi de motllos de fusta o planxas de metall, y després ab tipos mobils metalics fosos.

La producció de llibres manuscrits no s'acabà fins allà l'any 1475, quan l'Imprempta havia sigut ja introduida en quasi totas las principals ciutats d'Europa.

II

Quan ni ls governs nacionals ni las administracions locals havian encara pres providencias pera l'instrucció publica, general, elementaria, los convents de frares, especialment los benedictins, s'havian pres aquest encarrec, que continuaren exercint durant molts sigles fins al nostre temps, puix nosaltres aprenguerem las primeras lletras en lo convent del Carme de Barcelona. L'ordre de Sant Benet era, en efecte, la que més s'havia distingit per sa classe d'educació y instrucció, y encara avuy dia conserva l monastir de Montserrat sa escola de musica, de la que n'és deixeble lo més notable actual organista de Barcelona.

Carlo-Magne, que regnà desde 790 a 830, fou lo primer governant que s'ocupà de l'instrucció general: an ell se deu la primera iniciativa, desde la descomposició de l'Escola d'Alexandria, d'assegurar l'uniformitat de model a fi de corretgir, o a lo menos disminuir, los barbarismes d'estil, expressió y ortografia del llatí escrit

en sas diferentas provincias. L'escola fundada per ell a Tanos se pot considerar com la precursora de l'*Academia francesa*.

Pera sos proposits no podia recorrer sinó als monastirs, perquè sols en ells podria trobar l'instrucció necessaria a son objecte. Donà a Alcuin, savi benedictí inglès, l'encarrec d'organisar escolas imperials. Las primeras foren las d'Aachen y Tours, y després la de Milan, totas a carrec de monjos benedictins. Aquestas serviren de norma pera la llarga serie d'escolas monasticas durant algunas centurias.

L'escrit que fou acceptat com a text pera las escolas imperials y transmès successivament en los *scriptoria* dels benedictins, fou la gramatica de Donat, gramatic celebre del sigle IV, la que set sigles després serví de model pera las primeras estampacions xilograficas y també pera las primeras impressions ab tipos mobils.

Alcuin compongué un poema-cataleg de las obras de la llibreria de York, en el que no hi continua las de Sant Isidro, a pesar de haver fet referencias dient que las obras del gran bisbe espanyol se tenian en molta consideració a York y a totas las escolas de la gran Bretanya.

La gran ilustració d'Alcuin féu que las escolas imperials comencessin secularisant-se. En lo cataleg y correspondencia d'Alcuin ab Carlo-Magne s'hi troban las obras d'Aristotil, Ciceró, Plini, Virgili, Staci, Lucà, Trogo-Pompeu, Ovidi, Horaci y altres, y reconeix que en sa joventut lo commovian més las llagrimas de Dido que ls Psalms penitenciaris de David.

Ab relació al interès escolar y conservació de la passada literatura, Alcuin pot molt bé esser considerat com lo successor de Casiodor y Sant Benet. En lo sigle VIII pogué prestar un servey no menos important que l que s degué an aquestos tres sigles abans. Encara hi hà un altre paralel, y és que Alcuin, com Casiodor, prenia un cuidado y inteligent interès pera la forma donada a l'expressió literaria y pera tots los detalls de las obras donadas als copistas. Llurs tractats d'ortografia difereixen poc, y en lo començament de la primera plana del d'Alcuin s'hi llegeix un distic que diu: «Qui vulga publicar los dits o fets dels antics, que m llegesca, perquè l que m seguirà no parlarà fòra de las reglas».

Necessitat hi hauria d'això quan Carlo-Magne en 789 expedí una Capitular dirigida a l'ignorancia y descuit dels monjos y a la necessitat de conservar lo tipo de correcció en lo treball de copiar escrits sagrats. «No permeteu,—los diu,—que vostres deixebles o copistas, llegint o escrivint, corrompin lo text, y quan prepareu copies del Evangeli, Psalteri o missals, procureu que l'obra sia confiada a persona d'edat madura que pugui escriure ab lo degut cuidado.»

Desde l temps de Carlo-Magne fins al de Sant Lluís las grans

abadias de l'Europa cristiana serviren realment, no sols com escolas primarias, sinó pera estudis superiors. Los personatges més inteligents de la noblesa, y fins los mateixos reys, estavan interessats en assegurar a llurs fills los avantatges de l'educació de las escolas dels monastirs. A Espanya Sancho *el Grande*, rey de Castella y de Navarra, era graduat en lo monastir de Leyra.

Las escolas establertas per Carlo-Magne a Tours y altras ciutats són, en efecte, las primeras que serviren pera formar a l'Europa Occidental escriptors laics, los primers que existiren després de molts sigles dels quasi oblidats classics antics.

Una de las primeras aplicacions dels avenços dels coneixements feta en las escolas imperials fou l'analisi critic de certs documents historics fins llavors admesos com autoritats. En aquell temps y abans, tot lo escrit havia sigut acceptat com a cert, lo mateix que quan s'inventà l'Imprempta se creya incontrovertible tot lo estampat; y també no podia menos de fiar en la certesa de lo continuat en los periodics quan la prempsa no estava tant desacreditada: n'hi havia prou dient: «lo diari ho porta»; avuy diem: «tots són uns embusteros: no hi hà que fiar-sen».

En la segona meitat del sigle X, en las escolas perteneixents al monastir de Sant Gal, se donavan lecturas de las obras de Ciceró, Homer, Quintilià, Terenci, Juvenal, Perseu, Ovidi y Sofocle.

També hi havia una associació establerta pera l'estudi del grec, nomenada dels *Germans helenistas*.

La duquesa Hawig de Suavia havia ella mateixa ensenyat lo grec al abat Burckhart II quan era noy y li havia regalat un Horaci per sa destresa en versificar. Després l'abat escrigué en versos la confusió que li causà un petó ab que l'erudita duquesa l'havia favorit.

Sembla que en los sigles VIII a X los monjos s'ocupavan més de la lectura dels classics que no ho feren posteriorment, y que alguns d'ells cultivavan lo grec, que ja en lo sigle XII apenas se coneixia, com tampoc quan començà l nomenat Renaixement per l'introducció en Italia, en los sigles XIII y XIV, dels escrits dels poetas y filosops grecs portats de Constantinopla, que vingueren a fer una nova revelació y revolució.

Acabarem la part corresponent als monastirs en la conservació y confecció de llibres fent esment dels progressos d'alguns monastirs, que, com lo de Sant Gal, començavan per preparar los pergamins y en sortian los llibres iluminats y enquadernats. Los benedictins, durant quatre o cinc centurias després de la fundació de l'Ordre, foren fidels al precepte de Sant Geroni: «La vista sempre sobre l llibre que vostras mans may han de deixar».

Las escolas instituidas per Carlo-Magne facilitaren l'instrucció

general popular, per la que s'escrigueren y copiaren llibres fòra dels convents, se formaren savis que no eran eclesiastics, s'inicià un petit comerç de llibres y foren possibles las creacions d'universitats.

La paraula *universitat* no vol dir universitat de ciencias, sinó senzillament reunió de professors y estudiants en un grupo que instituiren una associació d'estudis. En llenguatge juridic totas las corporacions eran nomenadas *universitats*.

L'universitat de Colonia reclama l dret de major antiguetat en Europa per haver sigut, segons la tradició, fundada per Carlo-Magne en l'any 800: en Colonia se celebrà l milenari de sa fundació l'any 1890; però l'universitat de Colonia fou reconeguda com a tal en 1158, quan Frederic I la declara *estudis privilegiats*.

També se fa recular fins a Carlo-Magne la fundació de l'universitat de París, però sa formal constitució data de 1202, pocs anys abans que las d'Espanya, havent preparat sa fundació Abelart ab son *Sistema de filosofia eclesiastica,* que regna suprem en l'universitat de París fins a l'epoca del Renaixement.

La primera universitat d'Espanya sigué la de Palencia, fundada en 1212. La de Salamanca, fundada pocs anys desprès, prengué major importancia en las facultats de filosofia y ciencias, sobre tot en la de medecina, que abans d'acabar lo sigle XIII adquirí una gran reputació per tota Europa. Aquest progrés en medecina se conceptua procedent de Cordova, d'aon passà a Salamanca, y d'allí a Salern, Bolonia y París.

Lo cambi d'ideas y coneixements literaris produits a principis del sigle XIII per la transferencia de l'ensenyança de las escolas monasticas a las novament organisadas (universitats) significa, entre altras cosas, que la direcció y censura de l'educació ja no estava exclusivament subjectada als eclesiastics, y que la classe d'estudiants no estava limitada a la de capellans o frares, donant a l'ensenyança altras direccions que las fins llavors senyaladas per l'Iglesia. Quan s'establiren las universitats s'abandonà la censura de l'educació, que havia durat vuit centurias.

«Los mateixos representants de l'autoritat de l'Iglesia,—diu Mr. Gev. Haven Putman,—prengueren una gran part en donar vida a las universitats, y los papas y los bisbes, durant molts anys, hi conservaren una constant influencia per lo que toca a las facultats de teologia y altras, com també en la marxa de l'universitat. Las doctrinas hereticas, o que Roma tenia per hereticas, ab freqüencia eran ensenyadas en las classes de las universitats, y l'autoritat eclesiastica reclamava continuament contra aquesta ensenyança, y freqüentment era atesa; però l resultat sigué que la direcció general y la censura de l'instrucció superior quedaren per sempre més

abadias de l'Europa cristiana serviren realment, no sols com escolas primarias, sinó pera estudis superiors. Los personatges més inteligents de la noblesa, y fins los mateixos reys, estavan interessats en assegurar a llurs fills los avantatges de l'educació de las escolas dels monastirs. A Espanya Sancho *el Grande*, rey de Castella y de Navarra, era graduat en lo monastir de Leyra.

Las escolas establertas per Carlo-Magne a Tours y altras ciutats són, en efecte, las primeras que serviren pera formar a l'Europa Occidental escriptors laics, los primers que existiren després de molts sigles dels quasi oblidats classics antics.

Una de las primeras aplicacions dels avenços dels coneixements feta en las escolas imperials fou l'analisi critic de certs documents historics fins llavors admesos com autoritats. En aquell temps y abans, tot lo escrit havia sigut acceptat com a cert, lo mateix que quan s'inventà l'Imprempta se creya incontrovertible tot lo estampat; y també no podia menos de fiar en la certesa de lo continuat en los periodics quan la prempsa no estava tant desacreditada: n'hi havia prou dient: «lo diari ho porta»; avuy diem: «tots són uns embusteros: no hi hà que fiar-sen».

En la segona meitat del sigle X, en las escolas perteneixents al monastir de Sant Gal, se donavan lecturas de las obras de Ciceró, Homer, Quintilià, Terenci, Juvenal, Perseu, Ovidi y Sofocle.

També hi havia una associació establerta pera l'estudi del grec, nomenada dels *Germans helenistas*.

La duquesa Hawig de Suavia havia ella mateixa ensenyat lo grec al abat Burckhart II quan era noy y li havia regalat un Horaci per sa destresa en versificar. Després l'abat escrigué en versos la confusió que li causà un petó ab que l'erudita duquesa l'havia favorit.

Sembla que en los sigles VIII a X los monjos s'ocupavan més de la lectura dels classics que no ho feren posteriorment, y que alguns d'ells cultivavan lo grec, que ja en lo sigle XII apenas se coneixia, com tampoc quan començà l nomenat Renaixement per l'introducció en Italia, en los sigles XIII y XIV, dels escrits dels poetas y filosops grecs portats de Constantinopla, que vingueren a fer una nova revelació y revolució.

Acabarem la part corresponent als monastirs en la conservació y confecció de llibres fent esment dels progressos d'alguns monastirs, que, com lo de Sant Gal, començavan per preparar los pergamins y en sortian los llibres iluminats y enquadernats. Los benedictins, durant quatre o cinc centurias després de la fundació de l'Ordre, foren fidels al precepte de Sant Geroni: «La vista sempre sobre l llibre que vostras mans may han de deixar».

Las escolas instituidas per Carlo-Magne facilitaren l'instrucció

general popular, per la que s'escrigueren y copiaren llibres fòra dels convents, se formaren savis que no eran eclesiastics, s'inicià un petit comerç de llibres y foren possibles las creacions d'universitats.

La paraula *universitat* no vol dir universitat de ciencias, sinó senzillament reunió de professors y estudiants en un grupo que instituiren una associació d'estudis. En llenguatge juridic totas las corporacions eran nomenadas *universitats*.

L'universitat de Colonia reclama l dret de major antiguetat en Europa per haver sigut, segons la tradició, fundada per Carlo-Magne en l'any 800: en Colonia se celebrà l milenari de sa fundació l'any 1890; però l'universitat de Colonia fou reconeguda com a tal en 1158, quan Frederic I la declara *estudis privilegiats*.

També se fa recular fins a Carlo-Magne la fundació de l'universitat de París, però sa formal constitució data de 1202, pocs anys abans que las d'Espanya, havent preparat sa fundació Abelart ab son *Sistema de filosofia eclesiastica,* que regna suprem en l'universitat de París fins a l'epoca del Renaixement.

La primera universitat d'Espanya sigué la de Palencia, fundada en 1212. La de Salamanca, fundada pocs anys després, prengué major importancia en las facultats de filosofia y ciencias, sobre tot en la de medecina, que abans d'acabar lo sigle XIII adquirí una gran reputació per tota Europa. Aquest progrés en medecina se conceptua procedent de Cordova, d'aon passà a Salamanca, y d'allí a Salern, Bolonia y París.

Lo cambi d'ideas y coneixements literaris produits a principis del sigle XIII per la transferencia de l'ensenyança de las escolas monasticas a las novament organisadas (universitats) significa, entre altras cosas, que la direcció y censura de l'educació ja no estava exclusivament subjectada als eclesiastics, y que la classe d'estudiants no estava limitada a la de capellans o frares, donant a l'ensenyança altras direccions que las fins llavors senyaladas per l'Iglesia. Quan s'establiren las universitats s'abandonà la censura de l'educació, que havia durat vuit centurias.

«Los mateixos representants de l'autoritat de l'Iglesia,—diu Mr. Gev. Haven Putman,—prengueren una gran part en donar vida a las universitats, y los papas y los bisbes, durant molts anys, hi conservaren una constant influencia per lo que toca a las facultats de teologia y altras, com també en la marxa de l'universitat. Las doctrinas hereticas, o que Roma tenia per hereticas, ab freqüencia eran ensenyadas en las classes de las universitats, y l'autoritat eclesiastica reclamava continuament contra aquesta ensenyança, y freqüentment era atesa; però l resultat sigué que la direcció general y la censura de l'instrucció superior quedaren per sempre més

fòra de la jurisdicció eclesiastica, passant pera lo successiu a la dels laics.»

De las quatre grans divisions de l'instrucció universitaria, teologia, filosofia (o art), medecina y lleys, la primera de necessitat quedà baix la direcció de l'Iglesia; en la segona aquesta intervingué més o menos, segons los temps y caracters dels papas y dels bisbes; però la tercera y quarta quedaren del tot independents de l'influencia eclesiastica.

Axís començà l'emancipació escolar del poder de l'Iglesia, a la que durant moltas generacions estava la gent acostumada a mirar com la font o com l'interprete de tota mena de coneixements.

La principal dificultat pera la propagació de l'ensenyança era la falta de llibres, escassos y cars en aquell temps per llur dificil producció. S'establiren en las universitats oficinas pera la copia, traducció y multiplicació de llibres, y deposits de llibres pera vendre, llogar o deixar als estudiants. Com los antics textos eran escrits en gran format, era dificil trobar los necessaris pera tots los estudiants, y a fi de facilitar la multiplicació y la major y més prompte distribució, y rebaixar los preus exigits als estudiants pera assegurar-se ls llibres necessaris, se dividiren las copias en diversas porcions, a las que donaren lo nom de *petiæ* (peças o troços), que al principi las feyan més o menos arbitrariament desiguals, però després se reglamenta l nombre de fulls y ratllas que cada peça devia contenir, que generalment eran sètze columnas ab trenta duas ratllas cada columna, y cada ratlla seixanta duas lletras, escrit en los fulls que componian un quadern.

Més endavant se crearen los *stationarii*, nom pres dels antics llibrers romans, que eran los encarregats de tenir en deposit lo nombre suficient de copias dels llibres reconeguts o ordenats pera textos de las classes de l'universitat y llogar-los als estudiants o professors als preus senyalats pels reglaments universitaris. També devian procurar recobrar los llibres dels estudiants que morian durant los cursos o s'ausentavan.

Eran tant escassos los llibres en lo sigle XIII, especialment los de facultats, que la llibreria d'un doctor en lleys rarament passava de quatre o sis volums, no essent gaire més fornida la d'un doctor en medecina. Segons Muratori, hi havia convents de molta importancia que no tenian sinó un sol missal.

Los llibres eran molt estimats, se donavan a las iglesias oferint-los sobre l'altar *pro remedio animæ suæ*. Lo deixar un llibre se considerava un dels més grans favors. Estava absolutament prohibit treure cap llibre fòra las parets dels convents. En alguna comunitat hi havia pena d'excomunió tant per deixar-los com per empenyar-los.

En las universitats de París y Bolonia, durant lo sigle XIII y la primera meitat del XIV, no vengueren llibres: no més los llogavan als preus senyalats per la direcció de l'universitat. Los encarregats de llogar-los eran los *stationarii*, que tenian senyalat lo nombre de copias de llibres y també de *petiæ*, o copias de capitols separats, que devian tenir disponibles al objecte, y los preus a que devian llogar-los. Ab tant gran nombre d'estudiants, que suposan variava de dèu a trenta mil, lo producte del lloguer de llibres de l'universitat de París havia de produir una renda extraordinaria.

La costum de lligar los llibres ab cadenas no té son origen de voler-los guardar com reliquias, segons alguns creuen fundant-se en lo que relata Eusebi, del Senat Romà, que en temps de Claudi ordenà fos encadenat un *Tractat de Philon Jueu sobre l'impietat de Caligula* y sigués guardat com un famós monument.

En las llibrerias de las universitats y altres establiments semblants hi havia duas classes de llibres: uns que utilisavan pera deixar o llogar y distribuir a lectors separats, y altres reservats pera referencias, colocats en una sala separada, que primerament nomenavan *armarium*, y després *librarium* o *biblioteca*, en la que ls llibres estavan lligats ab cadenas de ferro als escriptoris o pupitres.

Lo famós colegi de la Sorbona, que s creu data del any 1253, instituí son *librarium* en 1289, y en sos estatuts s'especificava que ls llibres eran pera ús comú de preceptors y estudiants. Cada *socius* del colegi tenia una clau de las cambras de la llibreria y li era permès entrar-hi acompanyat d'altras personas. Los llibres estavan tots lligats a la paret o als pupitres ab cadenas de ferro, de modo que no hi havia perill de sustracció. Los llibres d'aquesta llibreria, y altres semblants que no estavan lligats ab cadenas, eran nomenats *libri vagantes*, y aquestos, baix determinadas condicions, podian esser emmatllevats deixant penyora. És probable que ls llibres d'aquesta classe sols serian duplicats.

Per regla general, sobre tot en las universitats, no era permès treure ls llibres fòra de casa; y a pesar de fer deixar penyora pels llibres llogats, moltas vegadas hi havia dificultats en recobrar-los, no sols dels estudiants y particulars, sinó de bisbes y abats.

Los membres d'algunas universitats com las de París y Montpeller gaudian de certas immunitats: estavan exempts de tota contribució y del servey militar. Los estatuts de l'universitat de París contenian lo següent: «Los estudiants deuen esser considerats com ciutadans per lo que pertoca als avantatges, però no en lo que correspon a las cargas als demés ciutadans».

Del mateix modo eran considerats los llibrers que eran dependents de l'universitat, per lo que durant dos centurias y mitja

lo negoci de llibres de l'universitat se féu lo negoci de la ciutat de París.

Mon amic en Francesc Bofarull, en son opuscul *Los códices, diplomas é impresos en la Exposición Universal de Barcelona de 1888,* diu que l negoci de llibres a Espanya, durant l'Edat Mitja, se feya per mediació dels jueus; però en las universitats de París, Bolonia, Padua y altras estava prohibit als jueus portar-hi llibres a vendre. Si, per lo tant, algun jueu anava a la ciutat y volia desfer-se d'algun manuscrit, li era precís entregar-lo als *stationarii,* que l venian a comissió. Los paquetaires tampoc podian vendre llibres séns intervenció de l'universitat, ni ls podian vendre a més preu que l de dèu sous, per lo que no portavan sinó llibres en mal estat, bruts o esquinsats. Foren moltas las trabas que desde l sigle XIII als començaments del XV s'imposaren al negoci de llibres.

A començament del sigle XV havia augmentat molt la producció, generalisant-se bastant son ús, y venent-se molts manuscrits en las firas de las ciutats més renomenadas. Entrà després l'especulació, y s'apoderaren de la compra y venda de llibres usurers drapaires, paquetaires, adroguers, perfumers y beta-filers. Los monastirs empenyavan, venian y llogavan llibres a centenars, lo moviment era gran, y començava a fer-se sentir la necessitat de l'imprempta.

A Italia, abans de l'invenció d'aquesta, cap universitat tenia llibreria publica. A mitjans del sigle XIII, Ricard de Furnival, canceller de la catedral d'Amïens, instituí una llibreria publica, de la que ell mateix compongué una guia o cataleg que nomenà *Biblionomia.* A París, ja en 1270, s'instituí una colecció de llibres pera ús d'estudiants pobres. Lo primer benefactor sigué Stephen, arxidiaca de Cantorbury, qui llegà sos llibres a l'iglesia de Nostra Senyora pera deixar-los emmatllevats als estudiants de teologia pobres.

Ricard Bury, l'amic de Petrarca, fundador del colegi d'Oxford, al morir en 1345 llegà sos llibres al colegi pera ús dels estudiants del mateix, prescrivint varias curiosas disposicions relativas al modo ab que devian esser presos y al cuidado en manejar-los. Un lector que agafés un llibre ab las mans brutas, o tot menjant o bevent, devia, segons l'opinió de Bury, esser severament castigat ab no res menys que l'expulsió del colegi.

La llibreria de *Boccaccio,* que morí en 1375, fou llegada als monjos del Esperit Sant de Florencia. Aquesta llibreria sigué després augmentada per la colecció de llibres del famós teoleg Lluís Marsigli, y també per la de Nicolo Nicoli, un dels més famosos colectors de llibres escolars. Aquest morí endeutat, y Cosme de Medicis redimí la llibreria, que regalà al convent de dominics de Sant

Marc. Aquesta llibreria Lleó X la portà a Roma, però Clement VII la tornà a Florencia.

La llibreria del Vaticà no prengué importancia fins a mitjans del sigle XV. La famosa llibreria de Sant Marc de Venecia data del any 1468, en el que l cardenal Bessarion presentà a la ciutat vuitcents manuscrits regalats en agrahiment de la generosa hospitalitat donada per Venecia als refugiats fugitius de Constantinopla.

De las llibrerias de l'antiguetat sols una, y encara de fundació posterior, durà fins a l'Edat Mitja. Aquesta fou la Llibreria Imperial de Constantinopla, fundada l'any 354 per l'emperador Constanci y augmentada en gran manera per Julià *l'Apostata*. En temps del emperador Basilic la llibreria original, que s conta constava de 120,000 volums, sigué destruida per un incendi. Sigué reconstituida per l'emperador Zenon, ajudat pel prefecte de la ciutat Julia. Se tenen referencias d'aquesta llibreria del any 1276, y també del sigle XIV, quan l'emperador Paleolog pogué cedir al conegut negociant de manuscrits, lo venecià Aurispa, alguns manuscrits d'aquella biblioteca, probablement duplicats.

La major part dels manuscrits d'aquesta biblioteca serian espargits y amagats abans de la caiguda de la ciutat en 1453, puix escaparen de la destrucció durant la confusió del siti y presa de la ciutat. Las personas savias, o no savias, que ls guardavan, en sortiren després gradualment durant llarg temps, y dels primers que n sortiren serian los 800 que l cardenal Bessarion entregà a la ciutat de Venecia en 1468, procedents dels emigrats de Constantinopla.

De molt anteriors a totas las d'Italia n'hi havia a Espanya, y si no s'haguessin cremat las d'alguns convents és possible que hauriam pogut tenir més noticias de lo que estem tractant referents a Espanya, y sobre tot a Catalunya. Aixís y tot, és bastant lo que podem dir, y ho farem separadament, perquè creyem que val la pena.

«Després de la caiguda del imperi romà, y aquietada un poc l'Europa ab lo domini dels invasors vinguts del Nord, — diu Mr. Putman, — comença a refer-se la vitalitat literaria per iniciativa de Casiodor y Sant Benet, depenent son sosteniment y avenços, durant alguns sigles, tant sols dels treballs practicats en los convents.

»Passat lo sigle X ja s troba més interès general en lo comú del poble, y en algunas corts y cercols de la noblesa la literatura comença a esser acceptada com cosa de moda, y alguns cavallers la prenen com important a son estat. Aquet segon periode d'interès més general assegura la multiplicació de copias de llibres antics y evita la perdua de molts d'ells, formant-se coleccions de llibres en

los palaus de princeps y nobles apart y diferents de las existents en los convents.

»Lo tercer y més important periode de desenrotllament vingué ab la convicció de que las universitats novament fundadas, donant més alta instrucció, requeria l'institució de coleccions de llibres, de referencias per als professors y d'ús directe per als estudiants. Instituint també en las universitats las classes d'escrivents, *stationarii, librarii,* ab la protecció de certs privilegis, s'obviaren molt las dificultats de las restriccions universitarias y de la censura eclesiastica: la producció del llibre prengué una forma més assegurada.

»Lo quart pas en l'extensió dels interessos literaris lo donaren la gent de las ciutats, part a instancias del clero que havia sortit del poble, y part per l'influencia dels estudiants tornats a llurs ciutats nativas acabats los cursos de las universitats: se formaren coleccions de llibres pera ús dels habitants de las ciutats, al mateix temps que foren obertas als estudiants en general las llibrerias que originariament, obra dels monastirs, eran destinadas sols al ús dels eclesiastics. A Italia, y probablement a Espanya, aquesta emancipació s'anticipà a França, Alemania y Inglaterra.»

Las causas a que s'atribueix aquesta anticipació en los progressos literaris, que són las relacions ab l'Orient, obran més directament a favor d'Espanya, y en particular de Catalunya, que molt abans que Italia mantingué relacions ab Orient, d'un caracter tot diferent de las que hi tingué Italia, com veurem més endavant.

Las invasions de pobles estranys, acompanyadas d'incendis y pillatges, y l'excessiu zel religiós, han interromput moltas vegadas lo curs dels avenços literaris y causat intermitencias en llur desenrotllament, sobre tot lo ultim, perquè, com diu Laurie, «la concepció de l'educació cristiana era desgraciadament, com la de Cató, restringida: tenia una especial tendencia a reprimir y concentrar l'inteligencia del home. Los cristians no devian pensar ab la cultura de l'humanitat: llur unic proposit devia esser la salvació de l'ànima. La salvació no s'obtenia sinó per la fe, l'abnegació y menyspreu del món».

Sant Agustí deya: «Dels ignorants és lo regne del cel»; y Sant Gregori *el Magne* assegurava que s donaria vergonya de subjectar las Sagradas Escripturas a las reglas gramaticals. West parla dels preceptes de gramatica y retorica ensenyats per Alcuin com de «cosas trivials y fastigosas», y las teorias de llenguatge las considera «criaturadas». Ja durant los tumultuosos regnats dels Pepins molts eclesiastics prengueren las armas, abandonant literatura y religió. Lo biograf de Sant Eligi, que escrivia en 760, diu: «¿Què tenim que veure ab los nomenats filosops Pitagoras, Socrate, Plató, Aristotil, o ab la morralla de disbarats de poetas desvergonyits

com Homer, Virgili y Menandre? ¿Quin servey poden fer als servidors de Crist los escrits dels heretgès Salusti, Herodot, Livi Demostene o Ciceró?»

Avuy dia tot ha cambiat, y los mateixos eclesiastics no tenen un criteri tant restringit. Es menester confessar que hi ha un «poder superior» que dirigeix lo curs de l'humanitat y ab diferentas alternativas: ell sab perquè «lo dirigeix a la perfecció».

III

A Espanya, y particularment a Catalunya, creyem que la cosa anà d'una manera un poc diferent.

Avuy més que may los escriptors estrangers d'historia a la menuda ns fan lo favor de no recordar-se o no voler-se recordar, si és que ho saben, de lo que passava a Espanya, y particularment a Catalunya, quan parlan d'alguns fets de l'Edat Mitja, és dir, desde lo sigle VI al XV de nostra era, no sabent o no volent recordar que en aquells sigles nosaltres estiguerem al davant de la civilisació europea, quan ells, especialment los alemanys y inglesos, estavan molt lluny de poder ni tant sols imitar-nos. Escriuen com si no hagués existit una Corona d'Aragó, que en son temps sigué la nació més poderosa y més ilustrada d'Europa, y que, unit desprès ab lo restant de la Peninsula, constituí l'Espanya dominadora, durant molts anys, de tot lo món, de la que ab raó s deya «que en sos dominis may se ponia l sol».

Los historiadors estrangers, en l'Edat Mitjana, no hi veuen sinó l'Espanya arabe, enlairant la refinada civilisació dels arabes, atribuint-los tots los progressos en literatura, ciencias y arts, y considerant tot lo resto d'Espanya com submergit en la major ignorancia y embrutiment.

Concretant-nos a lo de que estem tractant, traduirem lo que diu referent a Espanya Mr. Gev. Haven Putman, en son llibre publicat l'any 1896, y al que havem seguit en molta part de lo abans dit:

«En lo temps en que ls grans negociants d'escrits de Venecia y Florencia avançavan llur comerç ab los centres literaris de França, Alemania y Inglaterra, feyan algun negoci ab Espanya; però aquest estava concretat a l'universitat de Salamanca, que havia sigut fundada en 1220. Las activitats literarias d'Espanya *eran certament menos importants,* durant lo sigle XV, que qualsevol de las duas de Italia y França. De necessitat havian d'estar enredats per la llarga serie de guerras ab los moros, y al mateix temps la final derrota d'aquestos en 1492 havia de causar un resultat poc favorable al desenrotllament intelectual y possibilitats literarias.

»Durant dos sigles, o més, los estudiants del regne moresc s'havian ocupat en fer coleccions de literatura arabiga, mentres se procuravan versions llatinas de no pocas obras notables, per medi de las que ls llibres foren utils als professors y estudiants de Salern, Bolonia, Padua y París.

»També és lo cas que l primer coneixement de certs autors grecs lo tingueren los savis d'Europa per las versions del llatí fetas a Cordova, tretas de las versions arabigas».

No tenian poca feina: traduir del grec al arabe, y d'aquest al llatí classic, que no l sabian ni podian saber. ¿No és més natural creure que las versions llatinas d'autors grecs ja ls arabes las trobaren fetas?

Havem cregut convenient traduir per extens lo que aquest autor diu del estat literari d'Espanya en aquells temps perquè és del modo que ho escriuen la majoria dels estrangers, ab la convicció de que en aquells temps a Espanya no hi havia més ilustració que la dels arabes, de lo que n tenen també una mica la culpa ls historiadors espanyols, que, a nostre entendre, donan a la civilisació arabiga d'Espanya una importancia y influencia que creyem està lluny de tenir.

Per de prompte no més farem alguna petita observació a lo escrit per l'autor inglès, que creyem quedarà completament destruit ab lo que ns proposem escriure sobre l'estat literari d'Espanya, y especialment de Catalunya, en aquellas epocas.

Los negociants italians no farian gaire negoci de llibres ab Espanya perquè aquesta, y especialment Catalunya, no ls necessitava, y és probable que ls en vendria més que no ls en compraria.

És un erro gravissim lo que diu de las activitats literarias d'Espanya en una epoca en que, com veurem més endavant, l'Italia rebia lliçons de literats espanyols y los savis italians rebian socorros y recompensas de princeps catalans.

Precisament resulta tot lo contrari de lo que diu, puix després de la conquista de Granada sigué quan més extensió prengué l'estudi y cultiu de las lletras y ciencias a Espanya.

¿Per què, si l comerç lo feyan ab l'Universitat de Salamanca, las obras que aquesta ls venia havian d'esser procedents de Cordova? Lo negoci de llibres no podia haver-se concretat a Salamanca, y probablement lo feyen més actiu ab Barcelona, *comprant-hi* llibres, puix és positiu que hi havia en ella llibrers agremiats en la primera meitat del sigle XV, que és l'epoca a que s refereix l'inglès.

Los savis inglesos y alemanys s'envaneixen d'haver estudiat las cosas d'Orient y se permeten moltas vegadas escriure cosas com lo següent: «Es de notar que sigles abans de l'institució de las universitats en l'Europa cristiana y en los temps en que, fòra d'alguns

escriptoris dels monastirs, la literatura quasi no existia en los estats cristians, en los països que havian acceptat la fe de Mahoma s'havia efectivament organisat un sistema d'alta educació y en conexió ab l'intelectual activitat de las universitats (?) y llibrerias de Bagdad, Alexandria, Caire y Cordova, ont hi havia una molt considerable producció de literatura en tots los rams de jurisprudencia, filosofia y ciencias. En realitat, *a l'Europa de l'Edat Mitja vingueren per medi dels savis arabes los coneixements primers concernents a las ideas y literatura gregas*, y per medi dels professors de Cordova foren conegudas dels filosofs de París las doctrinas d'Aristotil; y, en efecte, se troban obras d'autors arabes dels sigles VII al XII, que trigaren molts anys a trobar-sen de la mateixa especie d'autors cristians».

Lo mateix autor d'on traduim això, ho desfà dient que *creu que ls savis y escriptors mahometans eran pocs y la generalitat ignorats;* que no coneix com ho feyan pera la reproducció de llibres, y que las llibrerias o bibliotecas més aviat podian nomenar-se arxius.

En efecte, se troban obras d'alguna importancia d'autors mahometans, persas en sa major part, però no són de jurisprudencia ni filosofia, y menos traduccions dels classics grecs: són en sa major part poesias y d'historia, a sa manera, com lo *llibre dels Reys* de Firdusi, y *Las praderas d'or* del Maçoudí. ¿Aont podian haver *après lo* grec los arabes pastors y agricultors abans d'esser los ferotges guerrers que emprengueren l'imposició de la fe de Mahoma a tot lo món? No havian pogut encara establir fixament en lloc durant molt temps son domini, ab un govern regular, per no haver tingut un moment de repòs en sa fadigosa feina de conquista.

Los professors y textos d'obras de medecina, filosofia y classics grecs no anaren a las universitats de París y d'Italia desde Cordova, com diuen, sinó de Salamanca y de Catalunya, y n'és una de las provas que aquestos professors espanyols eran cristians y no mahometans.

Lo que sembla hi ha de cert és que a ultims del sigle X, per disposició del califa Al-Hakem, més illustrat que cap de sos predecessors, s'organisà en Cordova una gran llibreria d'obras de tota classe, a qual efecte lo califa destinà empleats y agents pera coleccionar llibres per ell fins de las més allunyadas terras, remetent-los grans quantitats de moneda de sa tresoreria, de modo que la quantitat de llibres recullits excedia de tot calcul. Segons l'autor arabe El Makkari, lo cataleg de la llibreria se componia de quaranta volums de vint fulls cada volum. En virtut d'això, l'Andalusia se féu un gran mercat de llibres, al que s'hi portavan produccions literarias de totas classes y de tots los climas pera la venda immediata. Se diu que, en conexió ab lo treball de l'universitat y de la gran llibreria, un nombrós cos d'escrivents, copistas experts, s'ocupava de

la repetició de manuscrits, y que s'havia organisat un cambi regular d'aquestos entre Cordova y Bagdad.

No entenem lo que volen dir per *universitats* entre ls orientals, puix no tenim noticia de cap d'ellas en Orient en lo sentit de «Estudis Generals» després de la descomposició de la celebre Escola de Alexandria en los primers sigles de la nostra era. De tots modos creyem que, d'haver existit aquest cos de copistas, sos membres havian d'esser gent del país, no moros. Los moros no eran la massa de la població allí on dominavan: eran los governants, l'exercit; no eran los artistas, los industrials, ni ls operaris: aquests eran los espanyols; moltas de las cosas que n diem «dels moros» se n'ha de dir «del temps dels moros».

La llibreria de Al-Hakem començà a desmembrar-se ja en sos immediats successors, y se n'havian tret y venut molta part de sos llibres quan la destruiren los cristians al apoderar-se de Cordova.

En la tant cacarejada civilisació arabe hi ha molta suposició, efecte del imaginari treball sobre cosas brillants y desconegudas, poc estudiadas; y al tractar dels paísos orientals los historiadors generalment fan correr més l'imaginació que la reflexió. Hi ha una mania en fer-ho tot procedent del Orient, y si és veritat que devem algunas cosas a las antigas civilisacions d'Egipte y d'Assiria, després de la destrucció d'aquestos dos regnes o imperis, ben considerat, cap poble d'Orient ha valgut gran cosa.

En quan als arabes, moros y demés pobles d'Orient que invadiren l'Espanya en los sigles VIII y següents, no hi portaren sinó desgracias: sa pretenguda civilisació no és altra que sa politica assimilativa y haver sapigut aprofitar y utilisar los poderosos elements de civilisació que trobavan en lo país, com ho demostrem en altra part (1). Los arabes tingueren prou feina en invadir, governar y defensar-se, ja en sas continuas guerras ab los espanyols, ja en las civils o de raça entre ells mateixos, ocasionadas per novas invasions, y poc podian ocupar-se del foment de la cultura intelectual en los sigles VIII, IX y X. A ultims d'aquest y en los següents feren alguna cosa servint-se dels elements de la mateixa terra en literatura, ciencias y arts, però no en lo grau de progrés que volen suposar degut a la raça arabe. Los jueus hi contribuiren bastant.

IV

Simultaniament ab lo regne arabe s desenrotlla en Espanya un altre regne més poderós y més ilustrat que aquell, ab una verdadera

(1) Vegi-s l'*Apendix*.

y sana civilisació. Aquest sigué la Corona d'Aragó, del que, com diu molt bé mon amic en Víctor Balaguer, «Catalunya n'era l'ànima».

En efecte, a Catalunya, després de la destrucció del imperi romà y de l'invasió goda, trobem los primers elements de conservació y foment de cultura intelectual, no en los monastirs, com en Italia y França, sinó en los prelats primerament, y després en los princeps y magnats.

Això no vol dir que ls monastirs y convents no influiren en lo foment de las lletras espanyolas y confecció de llibres: al contrari, l'instrucció general d'Espanya degué molt als monastirs y convents fins a la crema d'aquestos en 1835, y nosaltres mateixos aprenguerem las primeras lletras en lo que fou convent del Carme de Barcelona.

Però la cooperació dels monastirs a l'instrucció general y fabricació de llibres a Espanya començà tard ab relació a Italia y França: no fou sinó després de la reconquista, y la cooperació literaria no immediata. A Catalunya, que sigué una de las primeras provincias que s varen treure de sobre ls moros, no trobem establerts monastirs de benedictins fins entrat lo sigle IX, y encara en l'alta montanya, Gerri, Vallespir, Culera, y sens dubte més per estimular lo foment de l'agricultura que l de las lletras. Los de Ripoll y Sant Joan de las Abadessas són d'ultims del sigle, y los de Cuixà, Sant Benet de Bages, Serrateix y Sant Pere de Besalu són ja del sigle X.

Com havem dit, lo cultiu intelectual y la conservació y producció de llibres a Espanya en los primers sigles següents a la destrucció del imperi romà fou deguda als prelats.

Quan Casiodor y Sant Benet instituhian son *scriptorium*, Sant Isidor, bisbe de Sevilla, tenia fama de posseir la més gran colecció de llibres de son temps (560 a 636 de la nostra era). Los tenia en quatre armaris, adornats cada un ab lo busto d'algun savi, un dessota uns versos escrits que en substancia deyan: «L'escriptor no permet que ningú parli en sa presencia. Xarraire, aquí no hi tens res que fer: val més que ten vagis!»

Que la confecció de codices en son principi no sigué obra dels monastirs, ens ho demostra, entre altras cosas, l'existencia y record d'alguns molt notables d'aquells temps, citats y descrits per mon amic D. Francisco de Bofarull y Sans en son notable opuscul *Los Códices, Diplomas é Impresos en la Exposición Universal de Barcelona de 1888*, y el que l'illuminació dels codices a Espanya li portaren de Constantinopla los prelats y doctors espanyols que havian anat a refugiar-se allí fugint de la persecució arriana. Entre ells s'hi trobavan Sant Leandre, germà de Sant Isidor, l'abat Servità, que després sigué elegit bisbe de Valencia, y Joan de Valclara, després bisbe de Girona.

D. Josep Amador de los Ríos diu que la tradició isidoriana y llatino-bizantina en la confecció dels codices no desaparegué ab la conquista arabe, puix si bé las lletras y las arts sen ressentiren, quedà incolume l'antiga disciplina. Lo que demostra que la confecció de codices a Espanya s'exercia abans del establiment dels monastirs; y confirma la nostra opinió de que l cos d'escriptors amanuenses que en temps d'Al-Hakem s'ocupavan a Cordova en copiar y traduir codices pera la «suposada universitat», la llibreria del califa, o pera vendre o fer cambis, no serian moros, sinó gent de la terra ja versada en aquesta classe de treballs.

De Catalunya no n tenim cap noticia precisa respecte a la confecció de llibres en aquell temps; però, atès al desenrotllament que l'activitat intelectual prengué desde molt antic, no podia menos d'haver-hi en sas principals ciutats bastanta gent que s'ocupés en copiar, traduir y confeccionar llibres.

Los benedictins també establirian llurs *scriptoriis*, com ho feren los d'Asturias y Leon després de la reconquista, als que, com en la llibreria de Sant Isidor, estava prohibida l'entrada a tot-hom, exceptuant l'abat, prior, subprior y *armario*, que Bofarull, seguint a Ducange, diu que l'*armarius* era l quefe o director del *scriptorium*, lo que no entenem esser així, perquè l director o quefe del *scriptorium* no sols no havia de menester permís, sinó que tenia obligació d'anar-hi. Nosaltres entenem que l'*armarius* o armarió era l bibliotecari encarregat del *armarium*, llibreria separada del *scriptorium*, en la que s guardavan los llibres de consulta, en algunas parts lligats ab cadenas, y era diferent de la del *scriptorium*, en la que s guardavan los llibres elaborats en ell y destinats a esser venuts, permutats, llogats o deixats, y son quefe en Italia y França era nomenat *stationarius*. Suposem que al principi en los monastirs de Catalunya s'establiria alguna cosa per l'estil; però creyem que no pendria l'importancia que en altres países, y que, a Catalunya, y especialment a Barcelona, l'industria privada tindria la part més important en la confecció de llibres.

A Catalunya, com havem dit, són los prelats los que inauguran lo restabliment de las lletras desde l sigle IV al VIII. Trobem com escriptors a Catalunya Sant Pacià, bisbe de Barcelona; Sant Damàs, papa, cregut natural del Empurdà; Sant Oronci, bisbe de Tarragona; Paul Orosi; Salvià, considerat un dels mellors escriptors de son temps; Sant Just, bisbe d'Urgell; Lliberat, de Barcelona, cronista; y lo famós Joan de Biclar, dit *lo Biclarense*, bisbe de Girona.

Lo que escrigueren aquestas eminencias literarias y ha arribat fins a nosaltres se tingué de consignar per escrit en més d'un exemplar, per lo que forçosament devia haver-hi en aquells temps per-

sonas que s dedicavan a la copia de manuscrits y confecció de llibres, y aquestos no podian esser monjos perquè encara no n'hi havia. És veritat que ab pocs n'hi hauria prou, perquè las produccions literarias eran escassas.

Lo sigle VIII, com diu Aulestia, sigué una taca fosca en mig del curs en que s desenrotllà la vida de la nostra terra: los moros l'invadiren, destruint molta part de sa riquesa; s'apoderaren de Barcelona l'any 714, que fou reconquistada pera sempre més en 801, dominant en ella prop d'un sigle; y atesas las circumstancias de las qualitats dels invasors, los motius de l'invasió y l'antagonisme religiós dels invadits, los moros a Barcelona no podian deixar a Barcelona sinó tristos records de las desgracias per ells causadas. Cap influencia podian haver-hi deixat, menos encara que ls goths, que hi dominaren tres sigles, y los historiadors moderns estàn contestes en que la sang barbara no podia influir poderosament en la civilisació romana de Catalunya, que tenia sobre d'ella una gran superioritat. Per lo tant, a la caiguda del reyalme goth la llengua era la mateixa, las ciencias y las arts eran totas llatinas, y en res pogué cambiar-las tampoc la més curta, més odiosa y menos consentida dominació arabiga.

¿Pogueren los arabes influir en la literatura catalana, y especialment en la poesia, durant prop d'un sigle que dominaren a Barcelona? De cap modo: en aquell temps de fanàtica conquista y d'heroica y constant resistencia pels catalans, en defensa de llurs creencias y de llurs béns, poc estarian uns y altres per cançons. Preocupats uns y altres per l'esperit de domini y imposició religiosa a la força, la guerra y res més que la guerra era llur unica y constant idea dominant.

Catalunya, menos castigada que las demés nacions d'Europa, tant per las invasions de pobles del Nort com per la dels arabes, sigué l país en que més continuà la civilisació romana, y en ella la vitalitat literaria may fou del tot extingida: los goths, seguint la lley dels invasors, adoptaren los usos, costums y llengua dels invadits, influint en aquesta sols en la modificació d'algunas paraulas o frases, efecte comú en semblants casos, no imposant a Catalunya més que sas lleys politicas y militars. A sa caiguda, com ja havem dit, la llengua seguí essent sempre la mateixa, lo romà vulgar, l'Osc, y en aquesta llengua s troban las més antigas produccions literarias escritas en llengua parlada.

En aquesta llengua trobem ja escrits lo jurament de Carles *el Calvo*, en lo sigle IX, y també l'epitafi de Bernard, duc de Septimania, apunyalat pel mateix Carles *el Calvo* en lo claustre de Sant Sernin de Tolosa de França. Està en vers y diu aixís:

Aissi jai lo coms e N Bernat,
Fidel credeire al sang sagrat,
Que tot temps pros hom es estat.
Preguem la divina bontat
Qu'aquesta fis que l'a tuat
Posca son arm'aver salvat.

Maurini, en l'*Historia General del Languedoc* (1), lo continua ab algunas petitas variacions d'ortografia y lo posa en l'any 844, en lo que morí l comte o duc Bernard. Baluzio tracta d'apocrifa aquesta inscripció, y Raynuard la creu de mitjans del sigle XII; però Mary Lafont l'ha restituida y sosté que no passa del any 1000, dient no s pot negar que l *patoés* (lo català) de Tolosa estava format desde molt temps.

Se diu que l renaixement del saber a Italia sigué degut al comerç dels moros ab aquell país. No està demostrat que ls moros fessin comerç maritim ni ab quins articles feyan los cambis. Tampoc està demostrat, y ho creyem un absurdo, el que la llengua arabe sigués la llengua dels erudits italians, si és que n'hi havia, fins al temps de Sant Tomàs, y que llegissin en arabe'ls autors grecs, y que del arabe ls traduissin. Los que anavan a Italia a fer negocis y hi portaven lo renaixement de las lletras y ciencias sigueren los catalans, com anem a demostrar-ho, y ho farem més extensament al tractar de la *Literatura Catalana*. La primera prova d'això la tenim en lo fet del papa Silvestre II, en lo sigle X.

Gerberto, després Silvestre II, papa, reconegut com un insigne matematic, degué aquesta ciencia als catalans. Fleuri, referint-se a la *Cronica Aurillacense*, escriu: «Gerbert, després de sabuda la gramatica, Geroald de Sant Severo l'envià a Borrell, comte de Barcelona, qui li donà per mestre un bisbe nomenat Aiton, el que li ensenyà las matematicas, en qual ciencia resultà doctissim.» Diu també que ab Borrell, comte de Barcelona, y ab Aiton, bisbe, no sab de quina iglesia, sen tornà a Roma. Aymeric, en son *Episcopologium Barcinonense*, estampat a Barcelona l'any 1759, diu que l sobredit Aiton, mestre de Gerbert, sigué bisbe d'Ausona (Vich), a Catalunya, y que després lo papa Joan XI li donà l titol y mitra d'arquebisbe, juntant la sede de Tarragona a la d'Ausona a instancias del comte Borrell.

A aquesta prova de que ls prelats del regne d'Aragó siguen los conservadors y restauradors de las lletras y ciencias, podem juntar-hi la de que Tajo, bisbe de Zaragoça, en lo sigle VII escrigué lo primer tractat de Teologia, y recopilació de sentencias, del que dife-

(1) Volum I, pàg. 64.

rents autors són d'opinió que n prengué norma l celebrat Pere Lombard.

L'abad D. Saveri Llampillas, de qual obra (1) tindrem ocasió d'esmentar moltas vegadas, diu que ls italians aprengueren dels espanyols la filosofia, las matematicas y la medecina en l'any 1000, que feya ja dos sigles que floreixian en nostra terra; per lo tant, no podian esser los moros los que portaren allí aquestas ciencias.

A més del Codic de lleys goticas, no barbaras, sinó molt savias, recopiladas ja per Alaric en l'any 506, ab las que se governà l'Espanya, fins a l'invasió del mahometans, lo regne d'Aragó desde l'any 900, tenia un Codic particular de lleys escritas, Codic augmentat y reformat en lo sigle XI pel comte Ramon Berenguer, que l feu examinar y confirmar pel Concili tingut a Barcelona, reconegut com llegitim per Alexandre II.

En aquell temps a Italia los litigis entre particulars o potentats se dirimian del mateix modo, per lo que n deyen «Judici de Déu», desafio, provas de foc, d'aigua, braços en creu, etc.; a un lladre d'un goç de caça se l'obligava a portar-lo a coll y fer-li petons sota la cua; al lladre d'un esparver sel condemnava a deixar-se menjar per l'au algunas unsas de carn de la part del cos on n'hi ha més.

Lo Codic a que fem referencia són los *Usatges de Catalunya*, promulgats en 1071, y és lo primer Codic de lleys escritas d'Europa desprès de la destrucció del imperi romà.

Los testaments d'Armengol IV, comte d'Urgell, mort en 1010, y de sa cunyada D.ª Emersendis, comtesa de Barcelona, que morí en 1050, en los que s'hi troban llegats d'objectes d'arts sumptuarias a diferents monastirs, entre ells los de Sant Pere de las Puellas y Sant Cugat del Vallès, demostran que en aquell temps y los passats l'industria y las arts catalanas no s'havian perdut, y a nostre entendre manifestan també los mateixos testaments que Catalunya estava en un grau de cultura intelectual superior al de las demés nacions d'Europa, ab los llegats dels escacs de cristall a l'iglesia de Sant Egidi de Nimes, que en un y altre se troban continuats. De pas farem notar que aquestos dos testaments són los documents més antics *autentics* que parlan del joc dels escacs.

Tampoç s'havia perdut la literatura, puix en aquest mateix sigle la trobem ja floreixent, protegida pel comte soberà y cultivada pels cortesans, que la portaren a Italia, on no trobem protegida la cultura intelectual fins a la primera meitat del sigle XV pels Papas y els Medicis de Florencia, juntament ab Alfons *lo Magnanim*, d'Ara-

(1) *Saggio Storico Apologetico della Letteratura Spagnuola*, etc. Genova, 1778.

Aissi jai lo coms e N Bernat,
Fidel credeire al sang sagrat,
Que tot temps pros hom es estat.
Preguem la divina bontat
Qu'aquesta fis que l'a tuat
Posca son arm'aver salvat.

Maurini, en l'*Historia General del Languedoc* (1), lo continua ab algunas petitas variacions d'ortografia y lo posa en l'any 844, en lo que morí l comte o duc Bernard. Baluzio tracta d'apocrifa aquesta inscripció, y Raynuard la creu de mitjans del sigle XII; però Mary Lafont l'ha restituida y sosté que no passa del any 1000, dient no s pot negar que l *patoés* (lo català) de Tolosa estava format desde molt temps.

Se diu que l renaixement del saber a Italia sigué degut al comerç dels moros ab aquell país. No està demostrat que ls moros fessin comerç maritim ni ab quins articles feyan los cambis. Tampoc està demostrat, y ho creyem un absurdo, el que la llengua arabe sigués la llengua dels erudits italians, si és que n'hi havia, fins al temps de Sant Tomàs, y que llegissin en arabe'ls autors grecs, y que del arabe ls traduissin. Los que anavan a Italia a fer negocis y hi portaven lo renaixement de las lletras y ciencias sigueren los catalans, com anem a demostrar-ho, y ho farem més extensament al tractar de la *Literatura Catalana*. La primera prova d'això la tenim en lo fet del papa Silvestre II, en lo sigle X.

Gerberto, després Silvestre II, papa, reconegut com un insigne matematic, degué aquesta ciencia als catalans. Fleuri, referint-se a la *Cronica Aurillacense*, escriu: «Gerbert, després de sabuda la gramatica, Geroald de Sant Severo l'envià a Borrell, comte de Barcelona, qui li donà per mestre un bisbe nomenat Aiton, el que li ensenyà las matematicas, en qual ciencia resultà doctissim.» Diu també que ab Borrell, comte de Barcelona, y ab Aiton, bisbe, no sab de quina iglesia, sen tornà a Roma. Aymeric, en son *Episcopologium Barcinonense*, estampat a Barcelona l'any 1759, diu que l sobredit Aiton, mestre de Gerbert, sigué bisbe d'Ausona (Vich), a Catalunya, y que després lo papa Joan XI li donà l titol y mitra d'arquebisbe, juntant la sede de Tarragona a la d'Ausona a instancias del comte Borrell.

A aquesta prova de que ls prelats del regne d'Aragó siguen los conservadors y restauradors de las lletras y ciencias, podem juntar-hi la de que Tajo, bisbe de Zaragoça, en lo sigle VII escrigué lo primer tractat de Teologia, y recopilació de sentencias, del que dife-

(1) Volum I, pàg. 64.

rents autors són d'opinió que n prengué norma l celebrat Pere Lombard.

L'abad D. Saveri Llampillas, de qual obra (1) tindrem ocasió d'esmentar moltas vegadas, diu que ls italians aprengueren dels espanyols la filosofia, las matematicas y la medecina en l'any 1000, que feya ja dos sigles que floreixian en nostra terra; per lo tant, no podian esser los moros los que portaren allí aquestas ciencias.

A més del Codic de lleys goticas, no barbaras, sinó molt savias, recopiladas ja per Alaric en l'any 506, ab las que se governà l'Espanya, fins a l'invasió del mahometans, lo regne d'Aragó desde l'any 900, tenia un Codic particular de lleys escritas, Codic augmentat y reformat en lo sigle XI pel comte Ramon Berenguer, que l feu examinar y confirmar pel Concili tingut a Barcelona, reconegut com llegitim per Alexandre II.

En aquell temps a Italia los litigis entre particulars o potentats se dirimian del mateix modo, per lo que n deyen «Judici de Déu», desafio, provas de foc, d'aigua, braços en creu, etc.; a un lladre d'un goç de caça se l'obligava a portar-lo a coll y fer-li petons sota la cua; al lladre d'un esparver sel condemnava a deixar-se menjar per l'au algunas unsas de carn de la part del cos on n'hi ha més.

Lo Codic a que fem referencia són los *Usatges de Catalunya*, promulgats en 1071, y és lo primer Codic de lleys escritas d'Europa després de la destrucció del imperi romà.

Los testaments d'Armengol IV, comte d'Urgell, mort en 1010, y de sa cunyada D.ª Emersendis, comtesa de Barcelona, que morí en 1050, en los que s'hi troban llegats d'objectes d'arts sumptuarias a diferents monastirs, entre ells los de Sant Pere de las Puellas y Sant Cugat del Vallès, demostran que en aquell temps y los passats l'industria y las arts catalanas no s'havian perdut, y a nostre entendre manifestan també los mateixos testaments que Catalunya estava en un grau de cultura intelectual superior al de las demés nacions d'Europa, ab los llegats dels escacs de cristall a l'iglesia de Sant Egidi de Nimes, que en un y altre se troban continuats. De pas farem notar que aquestos dos testaments són los documents més antics *autentics* que parlan del joc dels escacs.

Tampoç s'havia perdut la literatura, puix en aquest mateix sigle la trobem ja floreixent, protegida pel comte soberà y cultivada pels cortesans, que la portaren a Italia, on no trobem protegida la cultura intelectual fins a la primera meitat del sigle XV pels Papas y els Medicis de Florencia, juntament ab Alfons *lo Magnanim*, d'Ara-

(1) *Saggio Storico Apologetico della Letteratura Spagnuola*, etc. Genova, 1778.

Aissi jai lo coms e N Bernat,
Fidel credeire al sang sagrat,
Que tot temps pros hom es estat.
Preguem la divina bontat
Qu'aquesta fis que l'a tuat
Posca son arm'aver salvat.

Maurini, en l'*Historia General del Languedoc* (1), lo continua ab algunas petitas variacions d'ortografia y lo posa en l'any 844, en lo que morí l comte o duc Bernard. Baluzio tracta d'apocrifa aquesta inscripció, y Raynuard la creu de mitjans del sigle XII; però Mary Lafont l'ha restituida y sosté que no passa del any 1000, dient no s pot negar que l *patoés* (lo català) de Tolosa estava format desde molt temps.

Se diu que l renaixement del saber a Italia sigué degut al comerç dels moros ab aquell país. No està demostrat que ls moros fessin comerç maritim ni ab quins articles feyan los cambis. Tampoc està demostrat, y ho creyem un absurdo, el que la llengua arabe sigués la llengua dels erudits italians, si és que n'hi havia, fins al temps de Sant Tomàs, y que llegissin en arabe'ls autors grecs, y que del arabe ls traduissin. Los que anavan a Italia a fer negocis y hi portaven lo renaixement de las lletras y ciencias sigueren los catalans, com anem a demostrar-ho, y ho farem més extensament al tractar de la *Literatura Catalana*. La primera prova d'això la tenim en lo fet del papa Silvestre II, en lo sigle X.

Gerberto, després Silvestre II, papa, reconegut com un insigne matematic, degué aquesta ciencia als catalans. Fleuri, referint-se a la *Cronica Aurillacense*, escriu: «Gerbert, després de sabuda la gramatica, Geroald de Sant Severo l'envià a Borrell, comte de Barcelona, qui li donà per mestre un bisbe nomenat Aiton, el que li ensenyà las matematicas, en qual ciencia resultà doctissim.» Diu també que ab Borrell, comte de Barcelona, y ab Aiton, bisbe, no sab de quina iglesia, sen tornà a Roma. Aymeric, en son *Episcopologium Barcinonense*, estampat a Barcelona l'any 1759, diu que l sobredit Aiton, mestre de Gerbert, sigué bisbe d'Ausona (Vich), a Catalunya, y que després lo papa Joan XI li donà l titol y mitra d'arquebisbe, juntant la sede de Tarragona a la d'Ausona a instancias del comte Borrell.

A aquesta prova de que ls prelats del regne d'Aragó siguen los conservadors y restauradors de las lletras y ciencias, podem juntar-hi la de que Tajo, bisbe de Zaragoça, en lo sigle VII escrigué lo primer tractat de Teologia, y recopilació de sentencias, del que dife-

(1) Volum I, pàg. 64.

rents autors són d'opinió que n prengué norma l celebrat Pere Lombard.

L'abad D. Saveri Llampillas, de qual obra (1) tindrem ocasió d'esmentar moltas vegadas, diu que ls italians aprengueren dels espanyols la filosofia, las matematicas y la medecina en l'any 1000, que feya ja dos sigles que floreixian en nostra terra; per lo tant, no podian esser los moros los que portaren allí aquestas ciencias.

A més del Codic de lleys goticas, no barbaras, sinó molt savias, recopiladas ja per Alaric en l'any 506, ab las que se governà l'Espanya, fins a l'invasió del mahometans, lo regne d'Aragó desde l'any 900, tenia un Codic particular de lleys escritas, Codic augmentat y reformat en lo sigle XI pel comte Ramon Berenguer, que l feu examinar y confirmar pel Concili tingut a Barcelona, reconegut com llegitim per Alexandre II.

En aquell temps a Italia los litigis entre particulars o potentats se dirimian del mateix modo, per lo que n deyen «Judici de Déu», desafio, provas de foc, d'aigua, braços en creu, etc.; a un lladre d'un goç de caça se l'obligava a portar-lo a coll y fer-li petons sota la cua; al lladre d'un esparver sel condemnava a deixar-se menjar per l'au algunas unsas de carn de la part del cos on n'hi ha més.

Lo Codic a que fem referencia són los *Usatges de Catalunya*, promulgats en 1071, y és lo primer Codic de lleys escritas d'Europa després de la destrucció del imperi romà.

Los testaments d'Armengol IV, comte d'Urgell, mort en 1010, y de sa cunyada D.ª Emersendis, comtesa de Barcelona, que morí en 1050, en los que s'hi troban llegats d'objectes d'arts sumptuarias a diferents monastirs, entre ells los de Sant Pere de las Puellas y Sant Cugat del Vallès, demostran que en aquell temps y los passats l'industria y las arts catalanas no s'havian perdut, y a nostre entendre manifestan també los mateixos testaments que Catalunya estava en un grau de cultura intelectual superior al de las demés nacions d'Europa, ab los llegats dels escacs de cristall a l'iglesia de Sant Egidi de Nimes, que en un y altre se troban continuats. De pas farem notar que aquestos dos testaments són los documents més antics *autentics* que parlan del joc dels escacs.

Tampoç s'havia perdut la literatura, puix en aquest mateix sigle la trobem ja floreixent, protegida pel comte soberà y cultivada pels cortesans, que la portaren a Italia, on no trobem protegida la cultura intelectual fins a la primera meitat del sigle XV pels Papas y els Medicis de Florencia, juntament ab Alfons *lo Magnanim*, d'Ara-

(1) *Saggio Storico Apologetico della Letteratura Spagnuola*, etc. Genova, 1778.

gó, que, possessor de la Sicilia, protegí las lletras y remunerà als savis italians més munificament que no ho feyan los princeps de la mateixa terra.

En los soberans de Catalunya trobem una serie no interrompuda de soberans protectors de las lletras, tant en los comtes de Barcelona com Ramon Berenguer III; Ramon Berenguer IV; don Jaume I, en qual temps prengué sa més extensa volada la literatura catalana en la própia llengua catalana; Joan I, apassionat per la poesia, introductor dels Jocs Florals a Barcelona; Alfons V *lo Magnanim*, com ja havem dit, lo més esplendid protector de las lletras en tots los dominis; és dir, quasi tots los soberans de Catalunya mentres aquesta sigué Catalunya.

D. Alfons, decidit protector de las lletras, naturalment havia d'esser apassionat bibliofil, y se diu que no podia fer-se-li un present que li fos més grat que l d'algun codice antic pera enriquir l'escullidissima biblioteca que havia reunit. També tenia molt interès en fer traduir del grec al llatí las obras més estimadas dels classics, per lo que Giovo l'alaba en los termes següents: «A tals usos havia organisat una biblioteca sumptuosissima, autors traduits al llatí, procurava traure del infern *enixegue locupletare* una branca de literatura que estava mig morta».

En l'Inventari de D. Martí *l'Humà*, pres després de la mort d'aquest rey en 1410, s'hi troban diferents llibres, entre ells sis d'una especialitat que dubtem sen trobessin altres tants en cap altre llibreria de l'epoca, y menos d'epocas anteriors: són tractats del joc d'escacs, dels quals un está en llatí, tres en català, y tots quatre escrits en paper, y dos en francès, escrits en pergamí, dels que n copiarem las enquadernacions, ja que aquestas estàn dintre la materia que estem tractant:

1. Llatí: «... ab cuberta de pergamí sanar, ab correix larch de albedina per tancador...»

2. Català: «... ab posts de fust cuberts de cuyrs vermell squinsat, ab sos tancadors de cuyro vermell...»

3. Català: «... ab posts de paper engrutades e cuberta de cuyro vert, ab dos tancadors de bagua...»

4. Català: «... ab posts de fusta, cubert de cuyro vert, ab tancadors de perxa de seda verda...»

5. Francès: «... ab posts de fust e cuberta de cuyro vermell, ab un tancador de cuyro vermell...»

6. Francès: «... ab posts de fust cubert de cuyro vermell, empremptat ab dos tancadors de cuyro vermell...»

Havem cregut convenient continuar la noticia d'aquestas enquadernacions pera que s vegi que en aquell temps ja sen feyan de las que podriam dir-ne de luxo, com l'ultima, lo que ns fa veure hi

havia habils enquadernadors, com també hi havia llibrers. D'aquestos, del que més antic en tenim noticia és de «Antonius Raymundi, librarius», Barcelona, que així se troba inscrit en un manuscrit de Casiodor de 1413.

A Espanya també s deuria probablement als monastirs la conservació del llibre y molta part de l'antiga literatura; però, fòra d'ells, també hi hauria personas ilustradas que se n'ocuparian, com també industrials y amanuenses pera la multiplicació dels llibres, sobretot a Catalunya, ont entenem la cosa aniria una mica diferent que en las altres parts, perquè creyem que en ella no hi hagué lo que sen diu solució de continuitat per no haver sigut en ella las irrupcions de barbaros tant desastrosas y exterminadoras com en altres paísos y algunas provincias d'Espanya.

Si repassem l'historia y comparem los estats de cultura de las diferentas nacions d'Europa en l'Edat Mitjana, en cap d'ellas sinó en Catalunya trobem princeps ilustrats y protectors de las lletras, excepció feta de Carlo Magno, primer, com ja havem dit, en los comtes de Barcelona, y en los reys d'Aragó. En ella hi trobem desde ls primers sigles de la nostra era, princeps, prelats, dignitats eclesiasticas y nobles cultivant las lletras y las ciencias, y en ella hi trobem los primers fruits d'aquest treball. A Catalunya s'hi troban, en llengua vulgar, las més antigas poesias, lo primer Codic maritim, las més antigas obras de cronologia, historia y lleys, los més antics llibres d'escacs, la més antiga representació d'una obra dramatica. En Balaguer diu que «en Domingo Mascó podria considerar-se com iniciador o fundador del teatre espanyol».

Se sap que en 1394, a presencia dels reys y en lo palau real de Valencia, se representà una composició teatral, nomenada tragedia, d'aquest autor, y que son titol era *L'Home enamorat y la Fembra satisfeta*. Se creu que s referia als amors adulterins del rey D. Joan I ab Carrossa de Vilaregut, dama de sa muller Violant d'Aragó. Es la noticia més antiga que s té de representacions teatrals després de la caiguda del imperi romà.

També s troban a Catalunya los més antics documents *autentics* que parlan d'escacs, los que esmentan llibreters y lo gremi de llibreters, y en català està l'atlas geografic més antic conegut, que és del any 1375 y lo posseheix la Biblioteca Nacional de París.

Los copistas y enquadernadors de las obras dels poetas catalans-provençals tampoc serian monjos, perquè no entrava en llurs especialitats lo contingut d'aquellas obras.

Es un erro gran, atribuir als moros d'Espanya l renaixement en ella de las ciencias y las arts; los moros no eran ni podian ser savis ni artistas: eran sols guerrers, politics a sa conveniencia, y res més. Al mateix temps que esclatà la poesia arabe-espanyola en lo sigle X

o XI, esclatà la catalana-provençal en los comtats de Barcelona y Provença. Los catalans no eran tant amics, ni estavan tant relacionats ab los moros en los sigles IX y X, que poguessin tenir ab ells comerç literari pera que aprenguessin llur poesia ni cap altra mena de literatura, que per altra part los moros no tenian.

A Espanya hi havia un altre element que contribuí més poderosament a la conservació y progrés de las ciencias y las arts, de lo que ho feren los mussulmans: eran los jueus, establerts en ella desde la destrucció de Jerusalem per Titus y Vespacià. A la vinguda dels moros feya ja sigles que estavan establerts en diferentas provincias, havian passat moltissimas generacions y se podian considerar espanyols. Encara que de diferent religió, en uns temps *en que nos mirava tant prim,* s'havian agermanat, en cert modo, als espanyols *pur sang* y vivian ab ells en pau y bona armonia.

Los jueus de l'Edat Mitjana se distingian, com ara y sempre, per sa activitat, laboriositat y astucia, y sobre tot quan la necessitat los hi obliga són habils financiers y administradors inteligents. A aquestas dugas ultimas qualitats se deurà el que en epocas determinadas veyem alguns d'ells figurar ocupant llocs distingits al costat de reys y princeps. Lo gran rey en Jaume I d'Aragó tenia un metge, un tresorer d'Aragó y altre tresorer general dels regnes, que eran jueus; també ho era en Vital Salomó, batlle de Barcelona.

Dels jueus nos quedan obras importants de literatura, ciencias y arts, mentres que dels moros no n tenim gran cosa que siga propiament d'ells. Entre ls moros que quedaren a Espanya després de la reconquista no s'hi troba cap home d'importancia; quasi tots eran agricultors. Repetim lo que havem dit moltas vegadas: los arabes y demés mahometans que invadiren l'Espanya no hi portaren res, s'assimilaren y sapigueren aprofitar-se de lo que hi trobaren valent-se dels mateixos habitants naturals del país.

Ja que en aquesta ultima part havem procurat fer resaltar principalment la superioritat de Catalunya en la conservació y propagació del llibre, no serà del tot fòra de lloc copiar la descripció del caracter català que fa en Balaguer en sa esmentada *Memoria:* «En los catalans, estudiant sa historia,—diu,—tot està en armonia: llengua, historia, literatura, costums y caracter.

»Aquesta rudesa, aquesta fieresa almogavar que s creu notar en ells, no prové d'orgull de sang, sinó del sentiment de la dignitat y de la conciencia dels drets del home. Lo català admet iguals, però no superiors; accepta monarcas y soberans, però no amos y duenyos; és assequible al consell, rebelat al fuet, amant escrupulós de sos devers, però minuciós guardador de sos drets, creyent-se en la obligació de rebutjar ab indignació tota agressió o ultratge a sa independencia, sas franquicias, sos drets y sas llibertats, vingui de

on vingui, de dintre o de fòra, de dalt o de baix.» Això, pels catalans de altre temps: ara nos sembla tindriam que modificar-ho un xiquet.

En quan al llibre, després del descobriment de l'imprempta, ha crescut y s'ha desenrotllat ab una força superior a tota ponderació: influeix en gran manera y de diferents modos en lo curs de l'humanitat; sa acció benefica o malefica depèn de l'elecció del lector, al que no desitjem res més sinó que Déu l'ilumini.

ESCRIPTURA

Molt s'ha discutit sobre la major o menor importancia de l'escriptura o del gravat, en lo que pera nosaltres no hi ha discussió possible. Aquest y aquella són fills del dibuix, del que nasqué immediatament lo gravat, y dels dos l'escriptura. Quan l'home, séns dubte per passatemps, començà a reproduir figuradas cosas corporals, tingué de fer las representacions d'aquestas cosas dibuixant-las ab una materia dura sobre altra menos dura que permetés deixar l'impressió de la primera. Aquesta indubtablement sigué una pedra forta, y la que rebé sa impressió una altra pedra que no ho era tant, algun òs, o una petxina.

Després, quan pensà fixar son pensament o records de cosas que li agradavan o li convenia conservar, inventà l'escriptura, que al principi forçosament havia d'esser figurada (la coneguda per geroglifica), que empleà durant molts sigles abans de modificar-la, barrejant-la ab representacions de frases o silabas, y fent-la, finalment, purament fonetica de lletra per lletra, que és de la que ns servim ara.

Encara en nostres dias tenen igual importancia l'escriptura y l gravat, puix ademés de que aquest moltas vegadas dóna més clara idea del contingut per escrit en las obras de certas ciencias, com són las matematicas, astronomia, geografia y demés ciencias exactas, son contingut seria incomprensible séns los gravats dels dibuixos indispensables.

L'escriure, o sia l'art de perpetuar la memoria del home o de sos fets, data de la més remota antiguetat. En Egipte, indisputable

breçol de nostra civilisació, ja trobem en ús l'escriptura en lo temps més antic, en que sens dóna a coneixer ja completament civilisat, uns 5,000 anys abans de la nostra era.

Los monuments més vells contenint inscripcions són en pedra y ab caracters geroglifics. Són los més antics dels tres usats pels egipcis, y, encara que nomenats monumentals, eran també usats en los papirus pera tota classe d'escrits. Los fan remontar a la segona dinastia, perquè del temps d'aquesta s coneixen los més antics; però com algunas inscripcions fan referencia a altras anteriors, l'escriptura ha d'esser forçosament més antiga.

Un dels documents més antics que d'allí s coneixen és un troç de cornisa de la porta falsa d'una tomba que posseeix l'Universitat d'Oxford, cregut de 4,000 anys a. C., representant a Shera, sacerdot de Send, y una dóna fent una ofrena a Send. Lo sorprenent del monument és que ja en aquella remota antiguetat l'inscripció, qual part important corre en la part superior, exhibeix no sols escriptura ideografica o purament silabica, sinó alfabetica actual: l'escut que conté l nom del rey està escrit alfabeticament ab los signes corresponents a nostres lletras S. N. D. Send. Això augmenta l'interès del venerable monument, donant-nos a coneixer que ls geroglifics egipcis són en linia directa antecessors de nostre alfabet fonetic.

L'escriptura *hieratica* cursiva o manuscrita geroglifica, en part se remonta a la quinta dinastia, y, ja deixada pera ús comú quan emplearen los caracters de la nomenada *demotica*, continuà pera escrits religiosos fins al sigle II de nostra era. Lo llibre més antic que existeix, o, més ben dit, la més antiga composició literaria que s coneix, deu trobar-se en lo celebrat *Papirus Prisse*, actualment en lo Museu del Louvre. Se compon de divuit paginas d'escriptura egipcia hieratica y és cregut del any 2500 a. C.; però pel seu contingut pot creure-s que ha sigut compost molt abans, allà pels anys 3350 a. C. És curiós que aquest primer fruit del pensament humà, consignat per escrit, sia un *Tractat de moral*. D'ell parlem en nostre volum quart d'*Erros historics*.

La primera aparició de la lletra cursiva modificada nomenada *demotica* és del any 691 a. C., en el regnat de Taharak o Tirhakah, y ls egiptolecs estan inclinats a no donar molta més antiguetat an aquesta classe d'escriptura.

Immediatament a l'escriptura geroglifica y hieratica del Egipte, y abans que la demotica, devem posar l'escriptura cuneiforme de la Caldea, tant monumental com d'ús general oficial y particular, ab signes iguals en tots los casos, perquè l procediment empleat pera l'ultim cas era analeg al del primer. Lo material d'ús comú y general durant molts sigles sigué la pasta de terra o fang, que, en

forma de rajoletas, cilindres o conos, servia pera *estampar-hi* quan era moll, o gravar-hi quan era sec, los signes que devian expressar las ideas del escriptor, ab un instrument de fusta o metall, com havian de fer-ho en las inscripcions monumentals, fossin en pedra o metall; de manera que durant molts sigles ni Caldea ni Assiria ni Babilonia van emplear lletra cursiva, sinó més propriament estampada que res més.

Aquest sistema d'escriptura, ab algunas modificacions en los signes, durà allí més de tres mil anys, essent los exemplars més antics d'ella, coneguts, las inscripcions de las estatuas de Gudea, contemporani de la XII.ª dinastia egipcia, y de Naceram Sin, que regnava uns 3,700 anys a. C. Unas y altras són invocacions y alabanças a diferentas divinitats.

Pels ultims descobriments fets en Tel-el-Amarna havem vingut en coneixement de que en tota la Siria y Palestina usavan semblant sistema d'escriptura: tots los despatxos y comunicacions dels governadors de Jerusalem y demés ciutats d'aquellas regions en los sigles XIV o XV a. C., dirigits als Faraons d'Egipte que llavors dominavan aquellas terras, estan en rajoletas escritas ab caracters cuneiformes, lo que ns dóna a compendre que en aquella remota epoca las nacions del Asia occidental y l'Egipte estavan en relacions més intimas y continuadas de lo que generalment creyem, puix en Egipte sabian llegir y rebian comunicacions en caracters cuneiformes, com indubtablement, per mutua correspondencia, los assiris, babilonis y siris sabrian llegir los caracters hieratics o egipcis cursius, ab los que ls egipcis los passarian llurs comunicacions.

Encara que apartant-nos una mica del objecte principal, farem notar que, per lo descobert fins ara, la literatura propriament dita, en alguns dels diferents rams, estava més desenrotllada en Assiria que en Egipte: en aquest són relativament pocs los escrits de caracter purament literari que coneixem, quan las tauletas cuneiformes procedents de las bibliotecas de Ninive, Korsabad y Kuyungik que posseeix lo Museu Britanic nos posan de manifest los més notables textos de cosmogonia, historia, teogonia, llegendas, faulas, etc. Séns saber lo que contenen las innombrables rajoletas cuneiformes encara per traduir, són notables las que contenen los textos següents:

1. Las trobadas en 1870 per Mr. George Smith en la llibreria de Kuyungik, que paralelament relatan los mateixos fets que l llibre del Genesi.

2. Una llarga relació del origen del món, creació dels animals y del home, la caiguda del home del estat de puresa y el conflicte entre ls Déus y ls poders del Mal.

breçol de nostra civilisació, ja trobem en ús l'escriptura en lo temps més antic, en que sens dóna a coneixer ja completament civilisat, uns 5,000 anys abans de la nostra era.

Los monuments més vells contenint inscripcions són en pedra y ab caracters geroglifics. Són los més antics dels tres usats pels egipcis, y, encara que nomenats monumentals, eran també usats en los papirus pera tota classe d'escrits. Los fan remontar a la segona dinastia, perquè del temps d'aquesta s coneixen los més antics; però com algunas inscripcions fan referencia a altras anteriors, l'escriptura ha d'esser forçosament més antiga.

Un dels documents més antics que d'allí s coneixen és un troç de cornisa de la porta falsa d'una tomba que posseeix l'Universitat d'Oxford, cregut de 4,000 anys a. C., representant a Shera, sacerdot de Send, y una dóna fent una ofrena a Send. Lo sorprenent del monument és que ja en aquella remota antiguetat l'inscripció, qual part important corre en la part superior, exhibeix no sols escriptura ideografica o purament silabica, sinó alfabetica actual: l'escut que conté l nom del rey està escrit alfabeticament ab los signes corresponents a nostres lletras S. N. D. Send. Això augmenta l'interès del venerable monument, donant-nos a coneixer que ls geroglifics egipcis són en linia directa antecessors de nostre alfabet fonetic.

L'escriptura *hieratica* cursiva o manuscrita geroglifica, en part se remonta a la quinta dinastia, y, ja deixada pera ús comú quan emplearen los caracters de la nomenada *demotica*, continuà pera escrits religiosos fins al sigle II de nostra era. Lo llibre més antic que existeix, o, més ben dit, la més antiga composició literaria que s coneix, deu trobar-se en lo celebrat *Papirus Prisse,* actualment en lo Museu del Louvre. Se compon de divuit paginas d'escriptura egipcia hieratica y és cregut del any 2500 a. C.; però pel seu contingut pot creure-s que ha sigut compost molt abans, allà pels anys 3350 a. C. És curiós que aquest primer fruit del pensament humà, consignat per escrit, sia un *Tractat de moral.* D'ell parlem en nostre volum quart d'*Erros historics.*

La primera aparició de la lletra cursiva modificada nomenada *demotica* és del any 691 a. C., en el regnat de Taharak o Tirhakah, y ls egiptolecs estan inclinats a no donar molta més antiguetat an aquesta classe d'escriptura.

Immediatament a l'escriptura geroglifica y hieratica del Egipte, y abans que la demotica, devem posar l'escriptura cuneiforme de la Caldea, tant monumental com d'ús general oficial y particular, ab signes iguals en tots los casos, perquè l procediment empleat pera l'ultim cas era analeg al del primer. Lo material d'ús comú y general durant molts sigles sigué la pasta de terra o fang, que, en

forma de rajoletas, cilindres o conos, servia pera *estampar-hi* quan era moll, o gravar-hi quan era sec, los signes que devian expressar las ideas del escriptor, ab un instrument de fusta o metall, com havian de fer-ho en las inscripcions monumentals, fossin en pedra o metall; de manera que durant molts sigles ni Caldea ni Assiria ni Babilonia van emplear lletra cursiva, sinó més propriament estampada que res més.

Aquest sistema d'escriptura, ab algunas modificacions en los signes, durà allí més de tres mil anys, essent los exemplars més antics d'ella, coneguts, las inscripcions de las estatuas de Gudea, contemporani de la XII.ª dinastia egipcia, y de Naceram Sin, que regnava uns 3,700 anys a. C. Unas y altras són invocacions y alabanças a diferentas divinitats.

Pels ultims descobriments fets en Tel-el-Amarna havem vingut en coneixement de que en tota la Siria y Palestina usavan semblant sistema d'escriptura: tots los despatxos y comunicacions dels governadors de Jerusalem y demés ciutats d'aquellas regions en los sigles XIV o XV a. C., dirigits als Faraons d'Egipte que llavors dominavan aquellas terras, estan en rajoletas escritas ab caracters cuneiformes, lo que ns dóna a compendre que en aquella remota epoca las nacions del Asia occidental y l'Egipte *estavan* en relacions més intimas y continuadas de lo que generalment creyem, puix en Egipte sabian llegir y rebian comunicacions en caracters cuneiformes, com indubtablement, per mutua correspondencia, los assiris, babilonis y siris sabrian llegir los caracters hieratics o egipcis cursius, ab los que ls egipcis los passarian llurs comunicacions.

Encara que apartant-nos una mica del objecte principal, farem notar que, per lo descobert fins ara, la literatura propriament dita, en alguns dels diferents rams, estava més desenrotllada en Assiria que en Egipte: en aquest són relativament pocs los escrits de caracter purament literari que coneixem, quan las tauletas cuneiformes procedents de las bibliotecas de Ninive, Korsabad y Kuyungik que posseeix lo Museu Britanic nos posan de manifest los més notables textos de cosmogonia, historia, teogonia, llegendas, faulas, etc. Séns saber lo que contenen las innombrables rajoletas cuneiformes encara per traduir, són notables las que contenen los textos següents:

1. Las trobadas en 1870 per Mr. George Smith en la llibreria de Kuyungik, que paralelament relatan los mateixos fets que l llibre del Genesi.

2. Una llarga relació del origen del món, creació dels animals y del home, la caiguda del home del estat de puresa y el conflicte entre ls Déus y ls poders del Mal.

3. Altra relació de la creació en intima correspondencia ab la relació de Beroso.

4. Una llegenda bilingüe, de l'historia dels sét mals esperits, aparentment la tercera part de l'historia de la Creació.

5. Baixada de la deessa Ishtar als Inferns y sa tornada.

6. Llegenda del pecat del déu Zu, que insulta a Elu, pare dels déus.

7. Colecció de tauletes contant las proesas de Labaru, déu de la pesta.

8. Llegenda del déu Sartada, convertit en au.

9. Llegenda del savi que presenta un enigma als déus.

10. Llegenda del home bo Atarpi; corrupció y maldat del món.

11. Llegenda de la Torre de Babel y dispersió de las gents.

12. Historia del Aguila y Etana.

13. Faula del bou y el cavall.

14. Faula o historia de la guineu.

15. Llegenda d'Izdubar. Dotze rajoletas ab l'historia d'Izdubar y una relació del Diluvi.

Molts altres textos podriam esmentar; però creyem que n'hi ha prou ab los sobredits pera fer-se una idea de lo que era la literatura asiatica abans que ls xerraires dels grecs s'atribuissin totas las invencions d'aquest món.

Per més que la major part dels savis dels nostres dias s'empenyan en creure y seguir dient lo que ls grecs diuen, los etruscs, y fins los romans, successors d'aquests, los passavan davant en l'estat de civilisació, y, per consegüent, en l'art d'escriure, per lo que devem considerar als etruscs com los immediats coneixedors d'aquest art després de las duas grans antigas nacions del Orient y los primers que en feren ús de tota Europa.

Pera quedar convençuts d'això basta considerar lo que ja havem dit altras vegadas: «Que la civilisació grega nasqué quan moria la d'Etruria»; y encara lo més particular del cas és que savis que estan convençuts d'aquesta veritat y donan compte de l'antiguetat y perfeccionament de las ciencias, arts y industria etruscas, al mateix temps que de las antiquissimas relacions dels etruscs ab l'Orient, especialment ab l'Egipte, continuan donant la primacia als grecs y consideran l'alfabet etrusc com derivat del que en diuen *grec arcaic*, que no és altre que l'etrusc, no del més primitiu.

Desgraciadament, fins ara no s'ha trobat res manuscrit que pugui donar-nos a coneixer llur procediment; però, atesas sas antiquissimas y continuadas relacions del Egipte, és quasi segur que escrivian sobre papirus, qual material, com veurem després, continuà usant-se en Italia fins al sigle XII. Ho farian ab los caracters

que trobem gravats o pintats en antiquissims monuments anteriors a tot lo trobat a Grecia. Per altra part, los antics classics romans nos parlan d'obras escritas per llurs antics progenitors los etruscs, dels que s confessan també hereus de tot lo bo de llur civilisació, especialment en materias religiosas.

Lo mateix que diem de l'escriptura a Grecia, ho diem de la Fenicia, per lo que referim al lector a nostres estudis *Ni Iberos ni Phenicis*, pags. 51 y 52, y *Ni Arios ni Indo-Arios*, pags. 127 y 128.

No sabem gran cosa sobre l'origen de l'escriptura en la Xina y Extrem Orient, que sempre ha fet lliga apart, com tampoc dels geroglifics d'America, que demostran una civilisació diferent; però quasi ns atreviriam a assegurar que són posteriors als geroglifics del Egipte y al cuneiforme de Caldea, y potser un y altre fills d'aquests.

Per tot lo dit opinem que l'ordre de successió dels pobles en practicar l'escriptura és: Egipte, Caldea, o sia Assiria y Babilonia, Etruria, Roma, Fenicia y Grecia, empleant Roma ls caracters etruscs fins a una epoca molt avançada, simultaniament ab los caracters romans que nosaltres nomenem *majusculas*, dels que parlarem més endavant, quan tractarem de l'escriptura moderna y dels manuscrits.

Com diem en los nostres citats estudis, essent los mateixos, o modificacions dels mateixos, los caracters etruscs, fenicis, grecs arcaics, iberics, samaritans o hebreus primitius y runics, és dificil senyalar la successió després d'Etruria, perquè encara que ls grecs diuen que ls reberen de Fenicia, se coneix que no ho sabian de cert, y és possible que ls rebessin dels etruscs, que abans que ls Fenicis anavan a Grecia a vendre bronzos y altres objectes d'art. Atès que *ls pobles del Mediterrà,* junt ab los etruscs, invadian ja l'Egipte dotze o quinze sigles abans de nostra era, és molt possible que després dels etruscs poguessim colocar als catalans y demés pobles de la costa d'Espanya fins al Estret y islenys de Mallorca y Mahó, que usarian el nomenat iberic; però això és dificil de fer-ho creure a la generalitat d'escriptors instruits per l'estudi dels classics, però séns analisar-los.

No és un excessiu amor a la nostra raça lo que ns fa dir que indubtablement després dels egipcis y assiris foren los etruscs, o pobles de la costa occidental del Mediterrà, los que primerament feren ús de l'escriptura; y quasi m'atreviria a donar-los la gloria d'haver sigut los primers en escriure ab signes purament fonetics, simplificant los signes ideografics y silabics que havian conegut en Egipte y Assiria, ab quals pobles estavan ab freqüents y continuadas relacions desde la més remota antiguetat.

En Etruria s'han trobat monuments escrits que savis arqueo-

legs fan remontar a 1,5oo anys a. C.; y per més que digan historiadors rutinàris, en aquella epoca remota, a excepció de las duas grans nacions esmentadas, ***cap més poble del món*** arribava al grau de civilisació de l'Etruria, y l'alfabet etrusc, que per nosaltres és fill del primitiu assiri, és el que primer sens presenta perfeccionat, ab signes purament fonetics. Aquests signes, ab petitas variacions de forma y valor fonetic, diferent en pocs d'ells, són los usats en epocas posteriors pels fenicis, y los dels alfabets nomenats grec arcaic, hebreu-samarità, runic y *iberic*.

Demostra també la procedencia oriental de l'escriptura dels etruscs el que escrivian de dreta a esquerra, suprimian moltas vegadas las vocals, y el nombre de signes, al principi, no era més que l de vint.

Això resol la qüestió de la procedencia fenicia del nostre alfabet ab los dubtes sobre la dificultat que la procedencia de sòns en las duas diferentas raças, semitica y ariana, havia de produir l'adopció dels caracters semitics pels pobles d'Occident. Aquests caracters se fan remontar a més de 1,100 anys a. C., fundant-se en las inscripcions de la pedra de Moab y de las parets del estany de Siloam, per nosaltres indubtablement dos fraus arqueologics ab las inscripcions fetas en lo sigle XIX. També destrueix las llegendas de l'introducció del alfabet en Grecia per Cadmus en lo sigle IX a. C., o pels fenicis un xic després, com l'introducció en Italia (Campania) pels calcidis d'Eubea en lo mateix sigle.

Los caracters etruscs foren usats a Espanya y Italia fins a una epoca molt avançada. A Espanya ho trobem en las monedas de l'epoca romana ab las llegendas bilingües y caracters romans quadrats (majusculas), junt ab los nomenats *iberics*.

L'ilustració figurada del llibre comença ja pels papirus egipcis y las tauletas cuneiformes d'Assiria y Babilonia. En los papirus funeraris, molts d'ells trobats dintre la caixa, al costat o sobre de la momia, s'hi troban representats figuradament lo difunt oferint un sacrifici a Osiris, lo judici de l'ànima, los quaranta genis de la mort, las transmigracions de l'ànima y los obstacles que havia de superar abans de tornar a reunir-se ab lo còs, y moltas altras cosas que seria llarc de relatar; tot generalment ben dibuixat y colorit convenientment.

Molts cilindres y tauletas cuneiformes se poden considerar també com una primitiva ilustració del llibre, per contenir text escrit y representació figurada, tant las que tenen una y altra cosa en gravat com las que tenen gravat lo text y las figuras de relleu, o tot de relleu, lo que també podria fer-nos remontar fins a aquella remota epoca l'invenció de l'estampació, perquè alguns d'ells

poden molt bé suggerir l'idea d'haver sigut estampats ab un motllo vuidat previament pera emmotllar lo fanc, o fins de terra quan era molla.

No ns havem ocupat de l'escriptura hebraica de caracters quadrats, creguda per molts l'unica y més antiga usada pels jueus, perquè està ben demostrat que és d'epoca relativament moderna, és dir, molt posterior a la sortida del captiveri y proxima a la de la nostra era.

L'art d'escriure ha d'esser tant antic com la civilisació, o més. És una fantasia y greu erro suposar que ls antics sacerdots d'un poble determinat se dedicavan, creyent-ho un dever, en conservar y transmetre *de memoria* a llurs successors l'historia del Estat y los codis de lleys, religió y moral del país, de modo que per un cuidadós exercici y continua practica la memoria de «la classe recordadora» se tornava tant retentiva que una multitud de fets eran per aquest medi conservats quasi tant invariablement com en un document escrit.

És menester desconeixer la naturalesa humana pera suposar semblant barbaritat, no pensant que la facultat de retenció pera obras molt grans y complicadas, *Los Vedas*, per exemple, que són a las que ls historiadors generalment se refereixen, encara que fenomenalment fos possible en una persona, és impossible pera conservar inalterable la tradició per successivas llargas generacions. Per altra part, pera retenir de memoria obras tant llargas y complicadas com *Los Vedas*, és precís compondre-las y fixar-las abans. Podriam preguntar com, quan y qui ho féu. Però no és del cas, y nos apartariam del nostre proposit. Unicament observarem que «la classe recordadora» no s'entendria de feina, perquè, essent ells «los unics que ho sabian tot», tot-hom havia de recorrer an ells per qualsevol dificultat.

MATERIALS PERA ESCRIURE

En l'infancia de la civilisació s'han empleat diferents materials pera escriure, tals com pedras, mahons, rajoletas de terra cuita, planxas de bronzo, plom y altres metalls, tauletas de fusta, fullas y escorxas d'arbres, petxinas, òssos de l'espatlla d'animals, troços de roba, cuiros o pells d'animals. La pedra sembla que naturalment havia d'esser lo primer material que l'home empleà pera fixar-hi sos records; però pera gravar-hi ls signes que ls perpetuavan li era menester una eina de materia més dura que la mateixa pedra. Havia ja trobat la fundició de metalls y inventat instruments pera treballar la pedra? Se servia d'altras pedras més duras? Com las habilitava? Dificil és la resposta.

Los escrits en terra secada al sol o cuita al forn, fets abans de coure o secar la peça, no presentan tanta dificultat. Abans de secar-los o coure, una canya o un bastonet tallats de certa manera eran tot lo menester. Ja seca, d'un modo o altre és facil fer-hi senyals ab una pedra qualsevol.

Aquests, a nostre entendre, foren los primers materials empleats pera escriure, després dels que creyem que segueix lo papirus, encara que, com se veuen representats en monuments molt antics del Egipte, los escribas, o empleats oficials d'aquell país, usavan unas tauletas de fusta enverniçada a proposit pera rebre la tinta: sen servian en actes oficials o improvisats pera pendre notas, com per exemple després d'una batalla, arribada de gent forastera, etc. Són diversos los monuments en que s veu al escrivà ab la tauleta, lo tinter y la ploma a las mans. Aquestas tauletas encara estan en

ús en los estudis del Caire, que serveixen com las piçarras en los nostres.

Los metalls y las pells adobadas també sigueren empleats, en temps molt remots, per las duas grans nacions de l'antiguetat. Los egipcis consignavan los tractats ab llurs enemics en planxas de bronzo y troços de cuiro; los assiris, a la fundació d'una ciutat o erecció d'un gran temple, posavan en los fonaments una planxa d'or, una de plata, altra de plom y una pedra gravada, que testificavan per escrit l'acte de la fundació.

Las commemoracions en planxas de metall han anat continuant. El Credo convingut en el «Segon Concili de Nicea» fou gravat en una planxa de plata per ordre del papa Lleó III. Actualment sen fa bastant ús com a obsequi d'agraiment o adulació.

Els romans, abans d'haver empleat lo papirus, havian escrit en lo teixit interior de l'escorxa dels arbres, que prepararian ab alguna substancia que li dongués una superficie llisa y suau, com se feya ab lo papirus y troços de tela també degudament preparats. Aquests serian los materials empleats pels etruscs, antecessors y mestres dels romans. Los *linteis libris*, de 440 anys a. C., que esmenta Titus Livi (IV, 7; XIII, 20), de segur que eran llibres dels etruscs; després feren també ús de tauletas de fusta enceradas.

Els arabes escrigueren llurs primeras poesias sobre òssos d'espatlla (omoplates) d'ovella; y alguns pobles orientals encara escriuen en fullas d'arbres. La paraula *waraka* en arabic continua significant igualment fulla y paper. Los arabes després adoptaren lo papirus, en que escrigueren ab lletras d'or los poemas nomenats *Moallagât*.

Com lo papirus, durant tants sigles, ha sigut d'ús molt extens com a principal material pera escriure, no serà inoportú donar algunas explicacions de son origen y manufactura. Lo papirus és una canya comú que s cria naturalment en terrenos pantanosos del Egipte, y era especialment cultivat en el *nomo* Sebennyti y altras parts del Delta. Los grecs donaren aquest nom a dita canya, que és lo *byblus hieraticus* del geograf, nostre *Cyperus papirus*. De l'escorxa interior d'aquesta canya s fabricava l paper o tela a proposit pera escriure, que és lo que nosaltres coneixem per papirus, material que antigament se coneixia com lo més a proposit y més barato pera escriure. La manera de fabricar-lo era la següent: l'escorxa interior de la canya era tallada a lo llarg en tiras estretas y posadas l'una al costat de l'altra sobre una taula o pedra llisa; ab l'ajuda de las ricas aiguas del Nil o alguna altra substancia gelatinosa, s'hi encolava sobre d'elles una altra serie de tiras en sentit transversal. Aquest encreuament de tiras, degudament prempsat, secat y picat ab martell, presentava una superficie llisa y suau a

proposit pera pendre la tinta. Aquest material sigué empleat, desde abans del temps de las Piramides, extensiva y generalment, fins que l pergamí li féu la competencia, o, millor, fins que començà a caure l'exportació del papirus, a ultims del sigle VII.

Los romans, com diem més endavant, feyen gran consum de papirus, que al principi rebian tot del Egipte, y l'escassetat o falta d'ell los posà algunas vegadas en algun conflicte, com la gran bullanga que tingué lloc a Roma en temps de Tiberi. Havent-se retardat l'arribada dels barcos portadors d'ells, y trobant-se ls magatzems de Roma quasi vuids, tot-hom tenia necessitat de papirus, y a l'arribada dels barcos al port d'Ostia hi hagué tal confusió y bullici pera obtenir la materia tant temps esperada, que l Senat tingué d'intervenir pera acabar las disputas, nombrant una comissió que repartís equitativament lo papirus procedent del Egipte entre ls compradors.

Sembla que abans de l'invenció o coneixement del papirus era costum escriure sobre troços de roba, blanquejada o séns blanquejar. Plini diu (1): «De poc temps ençà sobre las riberas del Eufrates s'ha descobert una canya que pot servir pera fabricar papirus. No obstant, los parths encara avuy dia s'estiman més escriure sobre telas». En altra part diu que ls antics escrivian los actes publics sobre planxas de plom, però que ls particulars escrivian sobre telas.

Se diu que ls grecs conegueren lo papirus en temps d'Alexandre Magne; però podian haver-lo conegut en temps de Psametic (sigle VII a. C.); però no n farian ús fins molt després; puix, com veurem més endavant, en temps de Soló y de Dracó encara escrivian sobre troços de fusta.

Lo papirus no era usat en forma de llibre, sinó en llargas tiras de fulls encolats los uns darrera dels altres, que s'enrotllavan, d'on ve l nom *volum*. S'han trobat rotllos de més de quaranta metres de llargaria, y se n'han trobats de preparats pera poder-hi escriure en totas duas caras. S'hi escrivia en columnas o linias verticals de dalt a baix.

Los romans l'usaren de fabricació romana durant molt temps, y pels escrits d'alguna extensió també encolavan los fulls per fer una tira més o menos llarga, que nomenavan *scapus* (rotllo). En lo primer full hi posavan lo nom del fabricant, lo lloc y data de la fabricació y lo nom del *comestargitionum* baix qual jurisdicció estavan las papiruterias. Aquest full se nomenava *protocollus*, que vol dir «primer full encolat», y també en deyan *protocol* de la dita inscripció posada en lo mateix full.

(1) *Historia natural*, XII, cap. XXII.

Lo nom egipci del papirus és *Berdi* o *Bubur*, nom que li donan encara a Siria y Abisinia. Diuen que l papirus no és un dels materials més a proposit pera conservar records; però havent-nos-en conservat del temps de las Piramides, nos sembla que no seria dels més dolents. Ho prova també que alguns d'ells resistiren las catastrofes de Pompeia y Herculanum y nos han facilitat la lectura d'obras desconegudas.

Los rotllos de papirus manuscrits d'Herculanum poden esser llegits perquè la cendra calenta que ls cobrí, barrejada ab aigua, formà una pasta que ls conservà; no així ls de Pompeia, que la cendra ardent los carbonisà: dels 1,750 que s'han trobat, s'han desenrotllat més de 600, y tots contenen obras gregas, exceptuant un sol poema llatí sobre la guerra de Cesar y M. Antoni.

Los papirus escrits del antic Egipte se dividian en tres classes: uns, destinats exclusivament a esser sepultats ab las momias; altres, d'ús particular del Estat; y altres, destinats al public, que n faria bon consum, puix en Egipte hi havia una veritable literatura ab llibres (papirus) de religió, de moral, d'instrucció, relacions de viatges, cuentos o narracions novelescas; y, finalment, de satirics, de que ja havem parlat.

El cuiro o pells preparadas foren empleats, com ja havem dit, desde molt antic. Son ús se desenrotllà en lo sigle II a. C. per disposició d'Eumenes II, rey de Pergam, pera suplir la falta del papirus, que la gelosia dels Ptolomeus li privava de rebre d'Egipte tot el que necessitava. Desde llavors, aquest material se féu famós: lo nomenaren *Pergamen*, en llatí *Pergamena* (pergamí), material preparat en Pergam, y son ús durà fins a l'invenció de l'impremта, desprès de la que sols s'ha empleat pera edicions sumptuosas, actes legals o documents commemoratius.

Lo pergamí invalidà l'ús del papirus y continuà essent generalment empleat en Europa fins al descobriment o introducció de la fabricació del paper, lo que facilità també l descobriment y aplicació de l'imprempta. Aquesta, séns lo paper, que facilita la multiplicació de copias fins a l'infinit, no podia donar resultats satisfactoris.

Lo pergamí no fou una invenció, sinó l perfeccionament de las pells com material pera escriure, qual ús se remonta a la més remota antiguetat: las trobem ja empleadas al objecte en l'antic Egipte, en temps de las primeras dinastias. Herodot diu que ls jonics escrivian en pells de moltó y de cabra, y Diodor de Sicilia conta que ls persas escrivian llurs historias sobre pells.

Lo pergamí ha sigut també, durant sigles, un dels materials més usats per l'escriptura, y ha sigut igualment empleat pera l'imprempta desde l'invenció d'aquesta: al principi, en obras d'ús

comú, y actualment pera documents y diplomas mereixedors de major duració de la que ofereix lo paper; y, ademés, per la qualitat, que l'experiencia ha demostrat tenia, que l'escriptura traçada sobre pergamí s fa en cert modo indeleble, com s'ha experimentat pels *palimsextos* (1), en los que, raspada la primera escriptura en una epoca determinada pels copistas, per escassetat de pergamins, y traçant en ells una altra de nova, actualment s'ha trobat lo medi d'esborrar aquest y fer reapareixer la primitiva, a qual revivificació devem lo coneixement d'obras cregudas del tot perdudas.

Per no citar més que un exemple: lo cardenal Angelo Mai, bibliotecari del Vaticà, restituí al món dels savis lo *Tractat de l'Amistat,* de Ciceró, que havia sigut reemplaçat en lo pergamí per las disertacions religiosas d'un monastir de l'Edat Mitjana.

Lo pergamí de qualitat superior se fabricava en Orient, y los marxants europeus anavan a comprar-lo als mercats de Turquia. Prengué una gran importancia en temps de Carlo-Magne, monarca que mereix també l titol de *Gran* per haver fomentat la restauració de las lletras, per lo que llavors prengueren increment lo comerç y l'industria del pergamí. A París s'establiren en lo barri de l'Universitat gran nombre de fabricants de pergamí, especialment en lo carrer anomenat encara *de la Parcheminerie,* que l'ocupavan quasi tot.

Hi ha un notable fet historic que mereix esser esmentat, pera demostrar l'importancia que tenia l pergamí. En la celebrada «fira de Lendit», que tenia lloc cada any en lo carrer de Sant Denís, de París, hi havia un «mercat de pergamins». Per sos privilegis especials, l'Universitat s'havia reservat lo dret de «comprar ella sola» tot lo pergamí que necessités pera ús de sos doctors y «estudiants copistas» abans que l public (marxants y burgesos) en poguessin obtenir un sol full.

Los llibres foren molt més escassos y més cars en l'Edat Mitjana que no ho havian sigut en l'antiguetat entre grecs y romans. A l'epoca de la decadencia, interromputs, per las invasions dels barbres a Europa, los progressos de la civilisació, s'apilotaren en los convents tots los llibres que havian pogut salvar-se dels saqueigs y incendis d'aquellas hordas brutals. Allí tingueren la doble desgracia de caure en mans de gent poc ilustrada que, unas vegadas per fanatisme y las més per necessitat y falta de material, prengueren la mala costum d'esborrar l'escrit en antics manuscrits pera emplear lo pergamí en escriure-hi copias de llegendas, rituals, psalteris, missals y antifonaris, ajudant a continuar la crassa ignorancia en que llavors se vivia. Foren relativament pocs los escrits antics

(1) *Palimsexto* vol dir raspat novament.

Lo nom egipci del papirus és *Berdi* o *Bubur*, nom que li donan encara a Siria y Abisinia. Diuen que l papirus no és un dels materials més a proposit pera conservar records; però havent-nos-en conservat del temps de las Piramides, nos sembla que no seria dels més dolents. Ho prova també que alguns d'ells resistiren las catastrofes de Pompeia y Herculanum y nos han facilitat la lectura d'obras desconegudas.

Los rotllos de papirus manuscrits d'Herculanum poden esser llegits perquè la cendra calenta que ls cobrí, barrejada ab aigua, formà una pasta que ls conservà; no així ls de Pompeia, que la cendra ardent los carbonisà: dels 1,750 que s'han trobat, s'han desenrotllat més de 600, y tots contenen obras gregas, exceptuant un sol poema llatí sobre la guerra de Cesar y M. Antoni.

Los papirus escrits del antic Egipte se dividian en tres classes: uns, destinats exclusivament a esser sepultats ab las momias; altres, d'ús particular del Estat; y altres, destinats al public, que n faria bon consum, puix en Egipte hi havia una veritable literatura ab llibres (papirus) de religió, de moral, d'instrucció, relacions de viatges, cuentos o narracions novelescas; y, finalment, de satirics, de que ja havem parlat.

El cuiro o pells preparadas foren empleats, com ja havem dit, desde molt antic. Son ús se desenrotllà en lo sigle II a. C. per disposició d'Eumenes II, rey de Pergam, pera suplir la falta del papirus, que la gelosia dels Ptolomeus li privava de rebre d'Egipte tot el que necessitava. Desde llavors, aquest material se féu famós: lo nomenaren *Pergamen*, en llatí *Pergamena* (pergamí), material preparat en Pergam, y son ús durà fins a l'invenció de l'imprempta, després de la que sols s'ha empleat pera edicions sumptuosas, actes legals o documents commemoratius.

Lo pergamí invalidà l'ús del papirus y continuà essent generalment empleat en Europa fins al descobriment o introducció de la fabricació del paper, lo que facilità també l descobriment y aplicació de l'imprempta. Aquesta, séns lo paper, que facilita la multiplicació de copias fins a l'infinit, no podia donar resultats satisfactoris.

Lo pergamí no fou una invenció, sinó l perfeccionament de las pells com material pera escriure, qual ús se remonta a la més remota antiguetat: las trobem ja empleadas al objecte en l'antic Egipte, en temps de las primeras dinastias. Herodot diu que ls jonics escrivian en pells de moltó y de cabra, y Diodor de Sicilia conta que ls persas escrivian llurs historias sobre pells.

Lo pergamí ha sigut també, durant sigles, un dels materials més usats per l'escriptura, y ha sigut igualment empleat pera l'imprempta desde l'invenció d'aquesta: al principi, en obras d'ús

comú, y actualment pera documents y diplomas mereixedors de major duració de la que ofereix lo paper; y, ademés, per la qualitat, que l'experiencia ha demostrat tenia, que l'escriptura traçada sobre pergamí s fa en cert modo indeleble, com s'ha experimentat pels *palimsextos* (1), en los que, raspada la primera escriptura en una epoca determinada pels copistas, per escassetat de pergamins, y traçant en ells una altra de nova, actualment s'ha trobat lo medi d'esborrar aquest y fer reapareixer la primitiva, a qual revivificació devem lo coneixement d'obras cregudas del tot perdudas.

Per no citar més que un exemple: lo cardenal Angelo Mai, bibliotecari del Vaticà, restituí al món dels savis lo *Tractat de l'Amistat,* de Ciceró, que havia sigut reemplaçat en lo pergamí per las disertacions religiosas d'un monastir de l'Edat Mitjana.

Lo pergamí de qualitat superior se fabricava en Orient, y los marxants europeus anavan a comprar-lo als mercats de Turquia. Prengué una gran importancia en temps de Carlo-Magne, monarca que mereix també l titol de *Gran* per haver fomentat la restauració de las lletras, per lo que llavors prengueren increment lo comerç y l'industria del pergamí. A París s'establiren en lo barri de l'Universitat gran nombre de fabricants de pergamí, especialment en lo carrer anomenat encara *de la Parcheminerie,* que l'ocupavan quasi tot.

Hi ha un notable fet historic que mereix esser esmentat, pera demostrar l'importancia que tenia l pergamí. En la celebrada «fira de Lendit», que tenia lloc cada any en lo carrer de Sant Denís, de París, hi havia un «mercat de pergamins». Per sos privilegis especials, l'Universitat s'havia reservat lo dret de «comprar ella sola» tot lo pergamí que necessités pera ús de sos doctors y «estudiants copistas» abans que l public (marxants y burgesos) en poguessin obtenir un sol full.

Los llibres foren molt més escassos y més cars en l'Edat Mitjana que no ho havian sigut en l'antiguetat entre grecs y romans. A l'epoca de la decadencia, interromputs, per las invasions dels barbres a Europa, los progressos de la civilisació, s'apilotaren en los convents tots los llibres que havian pogut salvar-se dels saqueigs y incendis d'aquellas hordas brutals. Allí tingueren la doble desgracia de caure en mans de gent poc ilustrada que, unas vegadas per fanatisme y las més per necessitat y falta de material, prengueren la mala costum d'esborrar l'escrit en antics manuscrits pera emplear lo pergamí en escriure-hi copias de llegendas, rituals, psalteris, missals y antifonaris, ajudant a continuar la crassa ignorancia en que llavors se vivia. Foren relativament pocs los escrits antics

(1) *Palimsexto* vol dir raspat novament.

que s conservaren en los convents y que, començats a descobrir per Petrarca y altras personas ilustradas en los monastirs de França, Italia y Suissa, han pogut esser estampats y servir d'atxa pera fer nova llum a las lletras y ciencias, que la tenian quasi del tot apagada en l'Edat Mitjana.

Se poden citar alguns exemples de l'escassetat y grans preus dels llibres a Europa durant l'Edat Mitjana (1). En 855 Sant Llop, abad de Ferrieres, envià dos de sos monjos a Italia al sol objecte de copiar lo tractat de Ciceró *De Oratore* y alguns altres llibres llatins dels que no tenia sinó fragments.

Se conta que en lo sigle X diferents convents espanyols (no diuen de quina comarca) posseïan en comú un exemplar de la Biblia y altra de las *Cartas de Sant Geroni*, dels que se servian alternativament pera llurs estudis. L'abad Lebeuf cita una colecció d'homelias que en lo sigle XI, a Bretanya, fou cambiada per tres muids de grans y dos mil ovellas.

Llavors se pagavan los llibres cars, en general, perquè n'hi havia pocs; però actualment, que ls llibres se contan per milions, alguns d'ells se pagan a preus fabulosos en las subastas de llibrerias d'obras antigas. En las verificadas a París y Londres en la segona meitat del nostre sigle, s'han venut exemplars de llibres antics als preus de cinc, dèu, vint y vinticinc mil pessetas; preus continuats també en alguns catalegs de llibres vells, especialment en los del famós llibreter de Londres en Bernat Quarich, dels que jo n tinc un en que hi va continuat un exemplar del *Psalteri* de Just y Schœffer, al preu de 130,000 pessetas, 26,000 durets, com qui no diu res.

Tornem a lo antic. La copia de manuscrits era llavors tant lenta y dificil, que la copia d'una Biblia, executada en cinc mesos en una abadia de Lorena, semblà un prodigi de promptitut d'execució.

En 1406 un particular llegà a l'iglesia de Saint-Jacques, de Paris, un breviari pera ús de la comunitat y demés sacerdots pobres; y pera cumplir la voluntat del testador y conservar *tant preuat* donatiu, determinaren colocar-lo en una gabia de ferro sobre la caixa de l'almoina, davant de la taula de l'Obra, exposant lo llibre a l'admiració dels fidels, com una raresa.

En lo sigle XV no s deixavan llibres sinó ab penyoras considerables. Quan Lluís XI emmatllevà a la corporació dels metges de París las obras del arabe Rhrazes, tingué de donar una gran fiança. Son antecessor, lo rey Sant Lluís, tant amic de las lletras y del estudi, havia tingut una llibreria composta de dèu volums.

(1) Vegis *Les Merveilles de l'Industrie*, de Figuier, volum II, de qui extrec molta part de lo del pergamí y del paper.

La biblioteca nomenada *real,* avuy *nacional,* sigué fundada a París per Carles V, nomenat *lo Savi.* En una de las torras del Louvre cregué convenient colocar-hi tots los llibres que havian servit pera sa propria instrucció, permetent a tots sos subdits poder anarhi a treballar a totas horas, a qual fi s penjaren al sostre de la torre trenta candelers y una llantia de plata. Un inventari pres en 1373 nos fa saber que llavors aquesta biblioteca constava de nou cents dèu volums. Los reys successius procuraren augmentar-la en lo possible, y el que més hi contribuí fou Henric II, qui per un decret de 1556 manà a tots los llibrers de França depositar-hi un exemplar de tots los llibres que publiquessin.

Contrasta aquesta pobresa de llibres en l'Edat Mitjana y dóna lloc a moltas consideracions comparada ab las noticias que tenim de llibrerias en l'antiguetat. Diodor de Sicilia ns fa saber que la primera biblioteca la fundà Osymandias, rey d'Egipte, uns 1,500 anys abans de la nostra era. Ptolomeu Philadelph fundà la d'Alexandria 284 anys a. C. ab cent mil volums, que sos successors augmentaren fins a sèt cents mil. Gran part d'ells foren cremats, durant lo siti, per Juli Cesar; però Cleopatra la realçà després ab los dos cents mil volums procedents dels reys de Pergam que Marc Antoni li havia regalat. S'ha repetit que en 640 de la nostra era fou cremada per Omar, conquistador del Egipte; però està demostrat que l *capdill* arabe respectà la biblioteca y que foren després *los conquistadors cristians* los que cometeren la barbaritat de cremar-la.

Se diu que Pisistrat fundà la primera biblioteca de Grecia; però nosaltres preguntem ab què? (1)

A Roma hi havia pocas bibliotecas públicas: las dels particulars eran més ricas. Paul Emili s'apoderà de la de Perseu, rey de Macedonia, y la transportà a Roma. Los historiadors nos parlan de las de Varró, Ciceró, Atic, Lucul, Cesar y altres. August fundà una biblioteca pública en la montanya Palatina, dintre del palau dels Cesars; Vespacià, una altra en lo temple de la Pau; però la més magnifica de totas sigué la de Trajà (la Ulpiana), composta en sa major part de llibres importats, robats de las bibliotecas de las ciutats conquistadas. Se cita també la fundada per Samonicus, preceptor del emperador Gordià, composta de vuitanta mil volums, ab las salas enrajoladas de marbre, parets dauradas, los sostres artesonats de vidre y de vori, y los armaris de banús y cedre.

A Constantinopla també tenian bibliotecas públicas: la de Constantí *l Gran,* fundada en 336 de la nostra era, per Zonaras, ab sis mil volums, que Teodosi *l Gran* augmentà fins a cent mil. Respectada per Mahomet II, quan la conquista de Constantinopla,

(1) Vegi-s nostre volum IV, *Erros Historics,* en Grecia.

fou cremada per Amurat IV, per son odi concentrat contra ls cristians. L'emperador Julià en fundà també una en la mateixa ciutat y una altra a Antioquia.

Generalment se creu que durant l'epoca romana ls llibres eran escassos, lo que és un erro. La llibreria a Roma era un ram de comerç de gran importancia: tot un barri de Roma era habitat per llibrers y copistas, que comunment eran los mateixos llibrers (la paraula *librarius* significa igualment copista y marxant de llibres). Aquests éran nombrosos en extrem.

Pera obtenir diferents copias d'una mateixa obra hi havia a Roma tallers en que diversos copistas escrivian baix lo dictat d'un lector.

A Roma hi havia també fabricas de papirus de diferents classes, desde l'*hieratic* (sagrat) fins al *emporetic*, que servia pera embolicar mercaderies. Los romans lo distingian en nou classes diferents, nomenadas las duas primeras, després de la conquista del Egipte, *August* y *Livia;* lo tercer era l sagrat nom donat a Egipte al de primera classe; venia després lo papirus amfiteatric perquè l fabricavan prop del amfiteatre del Colisseu; los demés tenian també noms especials.

Lo papirus, sigués de la qualitat que sigués, era a Roma molt car: algunas vegadas un sol full valia quatre o cinc pessetas de nostra moneda. Això, junt ab lo salari dels copistas, explica ls preus considerables a que s pagavan los manuscrits, encara que ls copistas ordinariament eran esclaus.

L'invenció del paper ha obviat certas dificultats ab que lluitavan los antics. Després d'haver conegut los grecs lo papirus en temps d'Alexandre y los romans en el de la Republica, se desenrotllà en Egipte un gran comerç d'ell per tota Europa, especialment a Roma, aon, quan escassejava, se promovian alborots.

Al regne vegetal devem las materias més apropriadas y més generalment empleadas pera l'escriptura. En Europa l'ús del pergamí sigué un parentesi entre l'ús de substancias vegetals, que durà alguns sigles. Segons Plini, la primera substancia sobre la que s'ha escrit són fullas d'arbre. En la *Eneida,* Eneas demana a la Sibilla que pronuncii ella mateixa ls oracles en lloc d'escriure-ls en fullas d'arbre. Alguns pobles de la Persia, de la India y de l'Occeania encara hi escriuen. Los primitius habitants d'Italia escrivian sobre tauletas fetas d'escorxa d'arbres més o menos pulidas. Casiodor sen plany dient que era poc convenient confiar doctes escrits a tauletas que ni tant sols eran pulidas. Com veurem més endavant, a Italia l'escriure sobre tauletas, que tant en voga estigué en temps del Imperi, venia de lluny; deprés s'escrigué en l'escorxa interior d'alguns arbres encerada o empastada, que ls servia com lo papirus, qual ús

durava encara en los sigles VI a VIII de la nostra era. Això podria indicar un progrés, perquè en aquesta escorxa, com en las senzillas fullas, s'hi podia propriament escriure, mentres que en l'escorxa exterior y en las tauletas de fusta, en son principi, no s'hi escrivia, sinó que s'hi gravava.

Antigament l'escriure sobre tauletas de fusta era molt general. Las lleys de Soló y de Dracó donadas als grecs estavan gravadas sobre planxas de fusta. A mitjans del sigle primer de la nostra era encara existian en lo Prijtani d'Atenas restos de tauletas de fusta en las que quatrecents anys abans Soló havia escrit sas lleys. Las de Dracó estarian del mateix modo, per quant molt temps després un poeta comic citat per Plutarc diu: «Jo ho asseguro per las lleys de Soló y de Dracó, ab las que actualment lo poble fa coure las llegums».

A Roma, abans d'estar-ho en las columnas y planxas de bronzo, las lleys estavan gravadas sobre posts d'alzina, que s'exposavan en lo Forum. D'aqueix modo foren publicadas las lleys de Numa per Ancus-Marci primerament, y després pel Gran Pontific Papiruis. Los anyals dels Pontifics, en que s'escrivian, dia per dia, los aconteixements del any, estarian escrits, probablement, ab tinta negra sobre una planxa de fusta emblanquinada ab blanquet, que nomenavan *album*. Aquesta post estava exposada davant de la casa del Pontific, imposant severas penas al que s'atrevís a tocar-la, cambiar-la o esborrar lo contingut. Los anyals dels Pontifics cessaren l'any 633 de Roma; però l'ús del album continuà encara llarc temps, puix en lo *Codice Theodosia* trobem encara lleys publicadas en una post empastada de blanquet.

També las usarian los jueus quan caigueren baix lo domini dels grecs, com ho demostra en la *Versió dels Setanta* lo continuat en lo *Llibre dels Reys* (XX, 13) lo passatge: «Esborraré Jerusalem com s'esborran las tauletas, y, girant l'estil, lo passaré y repassaré sobre sa cara».

Aquestas tauletas de fusta empastadas ab cera encara las usarian en aquell temps los grecs, com las usavan los cartaginesos del temps d'Alexandre, puix Amilcar, nomenat *Rhodi*, pera enterar a Cartatge dels projectes d'Alexandre se serví d'un estratagema igual al que havia servit a Demarat pera enterar als grecs dels intents de Xerxes.

Per algun passatge de Plini s podria deduir que Homer escrigué sobre tauletas de fusta plegadas las unas sobre las altras, lo que sens fa molt dificil de creure, y sols confirma la nostra opinió de que las obras atribuidas a Homer, igualment que las d'Hesiode, són d'epoca molt posterior a la que sels senyala.

Los antics nomenavan *Codex* a la reunió de planxas de fusta es-

critas colocadas simetricament las unas sobre las altras, formant un llibre de fusta quadrat: d'aquí ve que després nomenaren *Tabula* los fulls de tot llibre quadrat, fossin de la materia que fossin; com nomenavan *Charta* tota substancia propria pera rebre escriptura que pogués enrotllar-se.

Los llibres de comptes eran llargas posts de fusta empastadas ab cera, lo que feya que poguessin alterar-se facilment; y per això inventarian la *incautaria*, que s creu que eran tauletas escritas ab un punxó vermell de foc, o registres publics en fustas enceradas y escritas ab la punta del estil escalfada d'en quan en quan.

Las tauletas las feren los romans de diferentas classes de fusta; las més estimadas eran las de *citrus*, que era una especie de xiprer vingut del nord d'Africa, que, segons lo dit d'un poeta, valia més que a pes d'or. Estavan construidas de manera que quedava en blanc un espay en llurs quatre costats, formant un marge com en los llibres. N'hi havia de dotze planxas ab dèu paginas d'escriptura; las duas exteriors feyen de cobertas.

Després se feren llibres-tauletas de diferentas materias, de metalls, especialment de plom, com las que Montfaucon comprà a Roma en 1699, que tenian inscripcions y figuras relativas a las supersticions dels gnostics. A Herculanum s'han trobat tauletas d'òs formant llibre: sèt tauletas foradadas del cap y juntadas per una anella.

La cera de las tauletas generalment era vermella de sobre, de manera que passant l'estil quedava, l'escrit, blanc sobre fondo vermell. També usavan pera l'empastament de tauletas un engrut compost ab pega, cera, guix y sèu.

En los classics llatins se confonen moltas vegadas las paraulas *Codex*, *Charta* y *Membrana*, usant-los de manera que semblan sinonims, tenint una significació diferent. Los *Codex* són los escrits sobre fusta, *Charta* los escrits en papirus, y *Membrana* los en pergamí, que són los tres materials en que generalment escrivian los antics. A Roma, pera escriure a certa distancia, és dir, cartas *(epistolas)*, empleavan lo papirus; y pera ls bitllets o cartas dirigidas a Roma mateix *(libelli)* ho feyan en tauletas enceradas, *duplices*, *triplices*, etc., y de formas diferentas: triangular, quadrada, oblonga o quadrilonga.

La facilitat d'esborrar lo escrit en las tauletas feya que moltas vegadas la resposta tornava ab la mateixa tauleta.

Nomenavan *Codicilli* (trocets de fusta) a las tauletas d'invitació, y també als testaments, séns dubte perquè ls borradors d'aquestos se feyan a la cera y després se passavan al papirus.

S'han trobat també exemples d'escrits sobre encenalls, un del sigle IV de la nostra era y altre de més modern, que posseeix Pun-

cival: són petitas tiras encoladas juntas escritas ab caracters lombards, de lo que aquest dedueix que ls lombards escrivian y feyan llibres d'encenalls.

Com havem vist, lo regne vegetal quasi sempre ha sigut el que ha proporcionat materials pera la formació del llibre. En lo sigle XV, quan lo desenrotllament y creixença del llibre pel descobriment de l'imprempta, si aquell no fou de troços de fusta com los primers de l'antiguetat grega y romana, fou, en part, de materia vegetal, per haver-se ja descobert la fabricació del paper de cotó y de fil, y troços de fusta foren lo primer material empleat pera procurar-li una vida duradera. Los primers llibres estampats que sostituiren los manuscrits foren los llibres xilografics, és dir, los estampats ab motllos de fusta gravats al relleu, manera d'estampar que durà sols de dotze a setze anys, de 1450 a 1466, en que s començà a estampar ab tipos mobils de metall fosos. Los primers silabaris y las gramaticas de Donat, que servian pera las escolas, estavan estampats ab motllos de fusta.

Del mateix modo ho estavan tots los estampats en aquest periode, fossin de la classe que fossin, encara que la majoria dels bibliofils no donan com a xilografics sinó ls religiosos, illustrats ab grans gravats, com són lo *Apocalipsi, Biblia Pauperum, Ars Moriendi, Cantica Canticorum, Exercitium super Pater noster, Liber Regum* y algun altre.

La mateixa imprempta hauria nascut morta, o no hauria nascut, séns l'auxili del regne vegetal, això és, a no haver coincidit son descobriment ab lo del perfeccionament y consegüent abundancia y baratura del paper, séns lo que l'imprempta no podia haver-se desenrotllat y adquirit vida duradera.

Lo regne vegetal és, doncs, d'una doble utilitat para l genero humà: li serveix de saludable, abundant y variat aliment corporal ab las verduras, grans, fruitas y arrels, y ab las escorxas y troncs dels arbres li procura ls materials necessaris pera consignar y perpetuar los productes de sa imaginació y intelligencia, com també tots los demés records necessaris y indispensables al estat de vida social, essent lo «nostre pa de cada dia» d'aquesta l llibre, que dóna aliment a la vida intellectual.

L'ús de materials pera escriure fòra del regne vegetal, exceptuant lo pergamí en tots temps y en totas parts, ha sigut de restringida y curta aplicació pels inconvenients que ofereixen.

L'ús de las tauletas de vori enceradas, tant en boga en temps del Imperi romà, donà als caixals d'elefant un preu tant extraordinari, que era dificil adquirir-los. Aquests inconvenients ocasionaren la generalisació del ús del pergamí, que algunas vegadas posà també en apuros a autors y copistas de llibres, dels que sols en pogueren

sortir a mitjans del sigle XV ab lo perfeccionament y baratura del paper, que, com havem dit, féu que l'invenció de l'imprempta tingués resultats satisfactoris en benefici dels progressos de la civilisació.

Durant l'epoca romana ls llibres, propriament tals, eran de papirus o pergamí, puix los de fusta, òs, vori, plom, etc., sols eran empleats en documents oficials, llibres de comptes, borradors de testaments y altras cosas de poca importancia. Durant sigles los veritables llibres foren los rotllos de papirus o pergamí en que ls homes de talent consignavan los productes de llur imaginació, maduradas meditacions o curiosas investigacions.

De llibres quadrats d'aquests dos materials se tardà a confeccionar-ne, puix eran una novetat en temps de Marcial, qui, en alguns distics, los esmenta y en reconeix l'avantatge sobre ls antics rotllos. Desde son principi s troban ja alguns d'ells ornats ab retrats y vinyetas. En l'esmentada epoca de Marcial se venian las obras de Virgili ab lo retrat del autor en lo primer full.

Seneca s plany del luxo de las llibrerias, en las que s'hi apilotavan las obras dels més grans genis, cuidadosament copiadas, ab llurs retrats, menos al objecte de treure profit de llur lectura que pera vanitat y ornament de las parets.

Ja abans Varró havia continuat en sas obras, no solament los noms, sinó també ls retrats de setcents homes celebres. Attic, l'amic de Ciceró, havia publicat un volum ab los retrats dels romans més celebres, ab quatre o cinc versos sota cada un, indicant los grans fets o magistraturas que havian exercit.

Las enquadernacions seran, a poca diferencia, de l'epoca de la formació del llibre quadrat. Aviat sen farien de luxo, perquè en temps dels ultims emperadors hi havia llibres ab cobertas de cuiro de tots colors ornadas ab baquetas d'or en diferentas disposicions, y alguns ab lo retrat del emperador en una de las tapas, en las que també s'hi posava l titol de l'obra, y no en lo llom, com s'acostuma actualment. Las tapas las nomenavan *alae* per sa semblança a las alas dels aucells, y als enquadernadors los deyan *ligatores librorum*.

La primera collecció de llibres un poc considerable de que s té noticia que hi hagué a Roma, és la que reuní Paul Emili l'any 160 a. C.

Abans d'entrar en explicacions sobre l'ús del papirus, no serà fòra del cas donar compte d'un paper molt anterior a la fabricació del papirus dels antics egipcis y paper xino.

El quimic y eminent naturalista M. Aimé Girard, en una de sas conferencias d'arts y oficis, exposa:

«Haveu observat alguna vegada en nostres boscs los nius que construeixen las vespas ab una habilitat meravellosa? Llur estudi

és molt instructiu. És una especie de bola feta de delicadas fullas embolicant-se las unas ab las altras, y sostinguda també per la branca de ginesta sobre la que l niu ha sigut construit. Aquí la paret ha sigut arrancada, deixant veure l'interior de l'arna ab sos forats. Arranqueu un fragment d'aquest embolic, arranqueu un trocet de las petitas celdas d'aquesta arna, y quedareu pasmats de veure que un y altre estan compostos de fibras vegetals entrecreuadas, apelfadas y encoladas entre ellas.» Diu que examinat al microscopi lo fragment d'aquest niu, se troba la mateixa estructura del paper xino, qual resultat han obtingut las vespas molent ab sas mandibulas los tendres brots de las plantas, desprenent-ne la celulosa fibrosa del teixit vegetal, encolant de seguida, ab l'ajuda d'un liquid pegalós que ellas secregan, las fibras aixís despresas. Així és com las vespas confeccionan lo teixit de llur niu.

De modo que lo que després de molts treballs y infinitas provas lo geni dels Orientals arribà a inventar o descobrir, la naturalesa ho realisava ab perfecció desde que món és món per medi de senzills insectes y molt abans que l'home pensés ni tingués necessitat de fabricar paper.

M. Aimé Girard dóna, ademés, noticia d'alguna altra especie de paper natural produit pels detritus de las plantas, de que donan també raó Lalande, Reaumour, Guitard y algun altre quimic; però com no tractem de fer l'historia del paper, no creyem del cas esmentar-los.

Ja en l'antiguetat s'ensajà la fabricació del paper de diferentas materias. Los romans lo feren d'amiant, lli de montanya, però séns resultat.

No s'està d'acord respecte la duració del empleu del papirus, puix mentres uns, com Montfaucon, creuen que durà fins al sigle XI, altres, com Maffei, no l fan passar del sigle IV. Aquest, en sa *Historia diplomatica*, diu que las butllas dels Papas citadas per Mabillon són en paper de cotó y no en papirus; però si aquestas butllas són las mateixas citadas per Figuier, també com escritas en paper de cotó, tindrem que, essent aquestas butllas dels papas Sergi II, Joan y Agapit II, y abraçant lo periode del 844 al 968, lo paper havia d'haver sigut introduit a Europa a la primera meitat del sigle IX, és dir, un sigle abans del que se senyala pera sa introducció.

Segons Figuier, l'inventor del veritable paper fou un xino de molt ingeni nomenat *Tsai-lun*, qui començà a fabricar-lo ab escorxas d'arbre, canem, telas vellas y xarxas de pescar, en l'any 153 de la nostra era. Feya bullir-ho tot amb aigua durant molt temps, fins a la descomposició, que completava per l'acció del batan, formant aquestas materias desfetas unas paperotas que eran la pasta del pa-

per. En lo sigle X s'introduí l paper a Europa, essent Espanya l primer país on los arabes establiren, a Ceuta y a Xativa, manufacturas de paper de cotó, ab cotó cru, és dir, pres directament del arbust, que rebian del nord d'Africa, ont havian aclimatat y cultivat lo cotoner. Aquest primitiu paper espanyol era molt imperfecte: se trencava facilment y no era a proposit pera rebre l'escriptura.

Segons l'abad Andrez, los arabes aprengueren la fabricació del paper dels persas quan la conquista de la Persia en 650 de la nostra era. Sembla que ls persas l'havian apresa directament de la Xina.

Los mateixos arabes espanyols perfeccionaren lo paper y inventaren fer-lo de lli, del que tenian abundancia a casa, y de draps, o troços de tela vells. Se diu que fou en 1300 de la nostra era; però havia d'esser abans, perquè l geograf Edrisi, nascut a Xativa l'any 1099, en sa *Geografia,* que havia d'esser escrita a mitjans del sigle XII, diu: «Xativa, prop de Valencia, és una ciutat molt bonica, ab torres qual hermosura y solidesa és proverbial. *Té fabricas de paper de tant superior qualitat que no sen trobà d'igual en tot l'univers.* Sen fan expedicions a Orient y a Occident».

Confirma també nostra opinió lo dit per Pere *l Venerable,* abad de Cluny, qui, viatjant per Espanya allà pel 1142 de la nostra era, adquirí diversos coneixements de las arts y industrias dels arabes, y en son *Tractat contra ls jueus* escrigué: «Los llibres que llegim són fets de pells d'anyell o de vedella, de plantas orientals, o, en fi, de *draps vells (ex rusaris veterum pannorum).* Alfons *el Savi,* en 1263, dóna l nom de *pergamí de draps* an el paper. Lo document francès més antic escrit en paper de fil és una carta del Sire de Joinville a Sant Lluís, datada en 1270 (1).

Los xinos coneixian la fabricació de paper de diferentas materias vegetals molt abans d'esser coneguda a Europa, segons

(1) Creyem que no sabrà mal al lector coneixer l'origen del paper timbrat, que, destinat en son principi a establir l'autenticitat dels actes, s'ha convertit en un dels principals recursos pera augmentar los ingressos dels governs de las nacions. L'emperador Justinià fou lo primer en establir en lo Baix Imperi l dret del timbre. Tenint en compte l gran nombre d'actes que ls tabelions de Constantinopla havian d'extendre, y volent prevenir certs fraus que hi podian tenir lloc, per sa *Novella 44,* publicada l'any 537 de la nostra era, manà que ls tabelions no podian rebre ls originals dels actes de llur ministeri sinó ab *paper que al començament tingués marcats los noms del Intendent d'Hisenda en actual servey* a l'epoca en que s fabricà l paper. Per la mateixa *Novella* privava als tabelions de tallar o alterar las marcas y titols que devian posar-se al començament de llurs actes, prevenint que no tindrian cap valor los actes extesos sobre paper que no portés aquestas marcas. Això és lo que Justinià nomena *Protocol.*

Mr. Samuel Birchs, ja en l'any 95 de nostra era, qui diu que la perfecció a que havian arribat continua excitant la nostra admiració. Casiri, referint-se a Gibbon, per testimonis creibles, conta que l paper fou importat per primera vegada desde la Xina a Samarcanda l'any 652 de la nostra era y inventat o introduit a la Meca en 710. Alguns ho fan remontar al 704; però no s'ha trobat cap manuscrit arabe anterior al 950 de la nostra era. Los més antics són en paper ab barreja de seda, *Carta bombycina*, o bé paper de cotó, perquè no s té cap prova positiva d'haver usat los sarracens paper de lli o draps de tela abans del sigle XI. Montfaucon demostra que l paper *Carta bombycina* estava en ús a lo més tard l'any 1100, y el suposa inventat al començament del sigle IX. Fou introduit a Espanya desde Siria ab lo nom de *Carta damascena*, y se diu que existian en l'Escorial manuscrits del sigle XI en paper de cotó. Los maurs introduiren també en Espanya l paper de fil, del que s diu que existeixen en l'Escorial manuscrist del sigle XII. Alguns dubtan de l'existencia d'aquest paper abans del any 1270; però una versió arabiga dels aforismes d'Hipocrates, del Escorial, data del començament del sigle XIII. Sembla que l paper de fil y cotó barrejats que s fabricava al mateix temps era d'ús més general, y que l paper de lli fou raro en Europa fins al sigle XV, en que s féu més necessari per l'invenció de l'imprempta.

L'Espanya fou la primera nació d'Europa que fabricà paper de fil; després vingué la França. En Alemania era conegut en 1312, com ho provan documents escrits en aquest paper. En Chapterhouse de Westminster se conserva una carta escrita desde Alemania en 1315 per Hugh Despenser. L'Inglaterra no l fabricà fins a ultims del sigle XVI, y encara de classe ordinaria, y no fabricà paper pera escriure o estampar fins al 1690, proveint-se d'ell, pera sas necessitats, de França y d'Holanda.

Los arabes instalaren en Africa y en la peninsula iberica fabricas de paper de cotó, que desde l sigle novè feren una terrible competencia al papirus y al pergamí. Lo rest d'Europa no devia tardar a importar aquesta profitosa industria.

Un bisbe de Lodeve, en Languedoc, per una carta del any 1189, autorisava l'establiment de molins paperers sobre l'Herault.

És menys precisa la data de la substitució del paper de fil al de cotó, qual importació ocasionava grans despesas, y se creu que fou a ultims del sigle XIII o començaments del XIV. Però a Barcelona tenim la mostra de paper de fil més antic que s coneix, que és del any 1237. Mon amic D. Francisco Bofarull, de qui trec aquesta noticia (1), lo creu séns cap dubte procedent de Xativa. És un dels

(1) *Apuntes paleográficos para uso de la Escuela del Notariado.*

primers registres de la Cancelleria del temps de D. Jaume I, en e que s troba consignat lo repartiment del regne de Valencia del any 1237, qual document se custodía en l'Arxiu general de la Corona d'Aragó.

Las plomas sempre s'han usat generalment de las duas classes, o bé de canya *(calamus arundo)*, o del canó d'una veritable ploma d'algun aucell. Los assiris emplearian algun bastonet o punxó de metall semblant al estil de que se servian los romans pera escriure en las tauletas enceradas. Nostras actuals plomas d'acer podrian servir en un y altre cas.

La tinta *(atramentum)* ha variat poc en sa composició desde ls temps més antics y sempre ha sigut d'una de las duas maneras: o bé com ho era en l'antiguetat classica, per una mixtura de sutge, goma y aigua, que dóna una tinta negra y llustrosa, dificil de remoure ab una esponja, o de galas (acid galic) ab sulfat de ferro y goma, que és lo metode modern, encara que ja antic, perquè ab ella estan escrits los rotllos trobats a Herculanum, y a Pompeia s'ha trobat d'aquesta classe de tinta, encara líquida, després de disset sigles de repòs soterrani.

Considerada l'escriptura segons las materias en que s'aplica, se presenta de tres maneras: de relleu, gravada o pintada. La gravada suposa l'ús del cisell, del buril o del estil: del cisell pera la pedra, del buril pera l bronzo o metalls durs, y del estil pera l plom y la cera. Dels primers hi ha poc que dir, y del estil diu Sant Geroni: «Serveix pera escriure sobre la cera; la canya, sobre l pergamí». Era de ferro o altra materia dura, y ls romans lo nomenavan *stylus graphium* y *scriptorium*.

L'estil de ferro, punxagut d'un cap y aplanat del altre, pera esborrar ab aquest lo que no convenia, qual operació nomenavan *stylum vertere*, que donaria origen al adagi català «lo que fa ab lo cap ho desfà ab la cua», és d'ús molt antic, tant pera escriure com pera fer-lo servir d'arma ofensiva y defensiva. Plini esmenta una lley romana que l proscrivia, y que fa remontar a l'epoca de l'expulsió dels Tarquins, havent-se manat substituir-lo per estils fets d'òssos o de fusta; però sembla que aquesta prohibició no fou may rigorosament observada: molts exemples ens presenta l'Historia del mal ús d'aquest instrument en epocas avançadas.

La canya pera escriure la tallavan ab un trempa-plomas per l'estil com nosaltres ho feyam ab las plomas d'oca usadas abans de las actuals de metall, qual operació ls romans nomenavan *calamum acuere*, o *temperare*. Los orientals encara escriuen ab canyas.

L'autor més antic en que s troba esmentada la ploma com instrument pera escriure és un anonim del sigle V, citat per Adrià de Valois, que conta que Teodoric, rey dels ostro-goths, no havent po-

gut may apendre d'escriure son nom, se féu foradar en una fulla d'or las inicials TEOD, y quan volia signar posava aquella fulla sobre l paper y ab *la ploma* seguia ls contorns d'aquestas lletras, apareixent aixís, a travers de la planxa metalica, son nom en lo document que havia de signar.

Segons Procopi, l'emperador Justí *lo Vell* signava del mateix modo, però se servia d'una placa de fusta y una canya, y encara de més a més havian d'agafar-li la mà pera fer-li seguir lo trepat de la fusta.

Las plomas de metall, especialment d'or y argent, se troban esmentadas en alguns classics romans.

Als instruments pera escriure s'hi ha de juntar l'esponja, que no sols servia pera aixugar la ploma, sinó també pera esborrar escrits frescos o secs dels pergamins o papirus. Caligula obrí a Lió un concurs d'eloqüencia grega y llatina y obligava als concurrents quals obras li desagradavan, o no li agradavan prou, a esborrar-las ab la llengua o ab una esponja, si no preferian la ferula o esser tirats de cap al riu.

La primera collecció de llibres un xic considerable de que s té noticia que hi hagué a Roma és la que reuní Paul Emili l'any 160 a C.

La primera biblioteca pública de Roma la fundà Assini Pallió, magnificament ornada ab las despullas dels Dalmatas.

Los romans acabalats tenian luxosas llibrerias de fustas preadas, cedre, arable, etc., ab incrustacions d'òs o vori y ls bustos d'homes celebres, en bronzo o de talla. En ellas hi tenian també edicions (copias) de luxo o capritxo, puix havian arribat a un alt grau de perfecció en la regularitat, netedat y elegancia de l'escriptura, fent esforços d'originalitat, com per exemple las copias de l'*Illiada* y *Odissea*, de que parla Plini, que cabian dintre una esclofolla de nou.

Los termes usats en conexió ab l'escriptura pels grecs, romans y altras nacions, són principalment derivats dels rotllos de papirus, y quasi tots los termes empleats per nosaltres en l'art de perpetuar la memoria procedeixen dels materials antigament empleats. Nostre paper és l'antic *papirus* romà, *papiiros* grec, nom donat a la canya egipcia, de que s feya l material pera escriure-hi, y de que havem parlat ja extensament. Quan en el sigle XI caigué en desús l'escriure en papirus, y també en part lo pergamí, y començà a fer-se de moda l material fet de draps, se generalisà l donar al paper lo nom de *Charta,* que algunas vegadas s'havia donat al papirus pera distingir-lo del pergamí.

Del llatí *Liber,* propriament «escorxa d'arbre», provénen *llibre, llibreria,* etc., y *codex* y son diminutiu *codicil* són del llatí *Codex* o

Caudex, tronc d'arbre, del que *fusta serrada en tiras estretas,* o tauletas disposadas pera escriure. Tal volta las paraulas *Buch* en alemany, y *Book* en inglès, originariament significavan «tauletas de faig».

Més interessant és encara la paraula *Biblia: Biibloi* era l terme pera las tiras de l'escorxa interior del papirus, per lo que l llibre fet de papirus començà a esser nomenat *Biblos,* y *Biblion* en forma diminutiva. Los romans lo prengueren de la segona forma, y generalment l'usaren en plural, *Biblia,* qual nom posteriorment ha estat pres en singular femení, fent son genitiu *Bibliæ* y no *Bibliorum.* Ultimament aquest nom ha estat especial y exclusivament aplicat al llibre sagrat la *Biblia,* y com a tal ho entén tot lo cristianisme.

Altres termes que recordan los temps del papirus són *volum,* del llatí *volumen,* una cosa enrotllada, de *volvo,* jo enrotllo, corresponent al grec *kulindros,* la llarga extensió del papirus enrotllat pera desar-lo o enviar-lo; lo terme llatí *evolvere,* desenrotllar, en lo sentit de «llegir un llibre»; y la paraula comuna *explicit,* equivalent a *fi,* però significant propriament *desenrotllat, explicitus,* haver arribat al capdevall del rotllo. Igualment la costum d'escriure en los pergamins tres o quatre columnas en una mateixa plana, com se troba en alguns antics manuscrits grecs del *Nou Testament,* és probablement una continuació de las columnas paralelas dels escrits trobats sobre papirus.

Las tauletas de fusta enceradas y plegadas una sobre l'altra, en las que escrivian ab un punxó de fusta o de metall, sembla que han donat la forma comuna a nostre llibre, y del instrument ab que escrivian, *stilus,* prové la paraula *estil,* que usem pera significar lo modo d'escriure. D'aquestas tauletas sen parla com si hagués estat l'unic material d'escriure usat pels romans, lo que és un erro: los romans empleavan las tauletas per cosas de moment, com llibres de memoria: del mateix modo que nosaltres usem las carteras o *memorandums,* hi ferian apuntacions que desprès transcriurian y ampliarian en lo papirus o pergamí, materials generalment usats durant l'epoca romana.

Las tauletas de vori enceradas estigueren en ús entre ls romans durant molts sigles. Horaci hi aludeix en son *Art poetica* quan diu «Sæpe stylum vertas», y alguns sigles desprès Sant Agustí escriu a Romanus demanant-li las tauletas que són d'ell, perquè li seran de molta utilitat en falta de paper.

Los romans tenian lo costum de fer-se presents lo dia de Ninau, essent las tauletas de vori enriquidas ab ornaments gravats en sas cobertas un dels obsequis més estimats. Lo luxo d'aquests ornaments arribà a tal extrem que Teodosi, en 438 de la nostra era,

prohibeix a tot-hom, exceptuats los consols, lo regalar paneras d'art y «tauletas de vori».

L'estudi dels materials pera escriure és indispensable pera l'estudi de l'introducció y foment de l'escriptura en determinadas localitats, a las que moltas vegadas se concedeix una primacia que estan molt lluny de mereixer.

LO GRAVAT. — LA XILOGRAFIA

Pendre en consideració lo que diu Flavius Josephus en sas *Antiguetats Judaicas* que un dels fills d'Adam gravà en una columna de pedra y altra d'obra ls primers descobriments del geni del home, seria ficar-se en llibres de cavalleria, puix s'haurian d'admetre fets impossibles, com seria creure que en las primeras edats de l'home ja aquest edificava ab columnas de pedra y de maons, y suposaria també que l «fill d'Adam» no sols sabia gravar, sinó també escriure, que altra cosa no significa l «gravar las proesas dels primers homes».

Alguns historiadors, séns dubte fundant-se en lo dit per Flavius Josephus, senyalan a Tubal Caim com l'inventor del gravat; y de segur que si repassem los classics grecs trobarem que un grec en fou l'inventor, perquè *aquella bona gent* tingueren la modestia d'atribuir-se totas las invencions, y encara hi ha qui així ho creu, com també hi ha qui no dubta que fou Tubal Caim.

Lo gravat no pot tenir inventor conegut, com no sia la verola, que seria qui primer deixà gravat en la pell del home l passatge per son còs.

L'home selvatge, en sas llargas y continuadas estonas del *dolce far niente*, per passatemps y distracció s'entretindria en gravar, sobre materias duras, pedras o òssos, primerament objectes presos de la natura y també de sa fantasia; però més endavant en las mateixas materias hi gravaria objectes que li recordessin algun fet o pensament, y això indubtablement fou l'origen de l'escriptura figurada, nomenada geroglifica; perquè en Egipte, on la conegueren

los grecs, fou usada per la classe sacerdotal y pera escrits de pregarias sepulcrals o rituals.

Lo gravat en materias duras fou en los començaments de la civilisació del home l'origen de l'escriptura, com lo gravat en fusta fou a la segona meitat del sigle XV l'origen de l'imprempta tal com la coneixem avuy dia.

En l'home civilisat los més antics gravats que trobem són los geroglifics de l'antic Egipte gravats en pedras, sia en los grans monuments recordant fets heroics, sia en los petits *escarabeus* ab noms de reis o llegendas misticas; més endavant vénen los gravats en metalls, ja en planxas pera convenis o records, ja en ornamentació d'armas o vaixella. La perfecció a que havian arribat antigament los egipcis en l'art del gravat ve demostrada en las sis esclofollas d'ous d'esturç trobadas en la tomba de Vulci (Etruria), nomenada d'Isis, de que parlem en nostre volum III d'*Erros Historics*, pag. 322, nota 1.

Lo gravat en fusta y estampació en petita escala, per força han d'esser antiquissims: són massa iguals y ben fets los signes y figuras dels geroglifics d'alguns papirus egipcis pera esser fets a la mà. Las figuras dels papirus satirics illustrats tenen tot lo caracter d'esser emmatllevadas.

Alguns escrits cuneiformes de tauletas y cilindres nos semblan també massa iguals y ben fets per haver sigut estampats ab una sola canya tallada al objecte: creyem que deurian tenir estampillas pera imprimir varias lletras o signes a un mateix temps, sobre tot havent-se de fer repetits exemplars d'un mateix text, com ho demostra l'haver-se trobat repetidas algunas tauletas del mateix contingut.

L'estampació ha d'esser filla del gravat. La paraula *estampar*, en son veritable sentit, vol dir senzillament *imprimir una senyal qualsevol*. En Egipte, desde la més remota antiguetat, o, mellor, desde que hi trobem l'home civilisat, ja l trobem practicant lo gravat d'una manera perfeccionada. Los escarabats funeraris de 4,000 o més anys abans de la nostra era ns ne donan la prova. No sabem quin procediment empleavan los egipcis pera gravar las pedras duras, de que són molts de dits escarbats, y també l vidre; però ns basta l'evidencia de que las gravavan. Així com los egipcis, primerament, y després altres pobles de l'antiguetat, gravavan pedras durissimas, gravavan també metalls y fustas, que eran més facils de treballar, y ab motllos gravats, en vuid o en relleu, d'aquestas materias, *estampavan* las lletras y senyals que s troban en las nanças o culs d'alguns vasos etruscs, grecs y romans. Los antics assiris devian necessitar motllos gravats en buid pera estampar en relleu las figuras de las rajoletas y cilindres cuneiformes que n tenen,

aixís com també ls emplearian los etruscs pera fabricar llurs vasos ab figuras, flors o altres ornaments en relleu, com són especialment los de Chiusi.

Al parlar de l'invenció de l'estampa generalment s'entén l'invenció de l'art de multiplicar indefinidament los llibres o escrits per medi de senzills tipos mobibles que poden esser usats moltas vegadas en diferents combinacions pera estampar llibres o documents diferents. Més aquest art té un precursor important, que és la xilografia, o art d'estampar en motllos de fusta, que mereix la pena de que ns n'ocupem un xic.

Se diu que en 1295 lo venecià Marc Polo, a sa tornada de la Xina, portà llibres xilografics que serviren de model pera estampar los jocs de naips y demés fullas y llibres d'aquesta classe. No obstant, se sap que ja en lo sigle IX se feyan estampas xilograficas ab imatges de sants, y los estampats sobre telas, ab motllo de fusta, bac y massa pera picar sobre del motllo, se coneixian en Europa en lo sigle XII; y lo que probablement portaria Marc Polo serian mostras pera donar a coneixer als venecians los productes d'Orient d'aquesta classe, pera estimular als artistas de sa terra, que després començaren d'estampar jocs de cartas en gran escala.

En efecte, sembla que en la Xina componian llibres xilografics, estampats per medi de motllos de fusta gravats, en lo sigle V de la nostra era; y encara que s diu que en lo sigle XI un manyà nomenat Pichenchen introduí la prempsa ab tipos mobils, séns dubte per la dificultat de compondre ab lo gran nombre de signes de que s compon l'alfabet xino, o per altras causas, los xinos, igualment que ls japonesos y en Corea, continuaren y continuan actualment estampant per medi de planxas de fusta gravadas.

És sapigut y manifest per las ampollas y frascos xinos de vidre, gravats y pintats, trobats en las sepulturas d'Egipte, que egipcians y xinos estigueren en relacions en epocas bastant llunyanas, y potser no seria cap disbarat suposar que ls xinos havian après dels egipcians l'art de gravar y estampar ab motllos de fusta y massa.

Si examinem los papirus egipcians ben antics, trobarem que molts d'ells, per llur llarga extensió y gran nombre de signes geroglifics que contenen a més de las moltas illustracions figuradas que acompanyan lo text, veurem que llur confecció a la mà havia d'esser obra de llarg temps, sobre tot pels més ben executats, puix cada signe geroglific és un dibuix perfecte y las figuras de las illustracions no valen menys. Tot això no significa res per lo que toca als que no havian de servir més que una vegada a un objecte determinat, com eran los funeraris, que collocavan dintre la caixa, al costat o sobre de la momia, y alguns altres com los oficials; però n'hi havia que per força havian d'estar destinats a l'ús general, com eran los

tractats de moral, de viatges, narracions, y sobre tot los satirics, com lo del Museu de Torí, y d'aquests sen farian diferents exemplars; y com, per las raons abans exposadas, las reproduccions a la mà havian d'esser dificils y costosas, sobre tot pels dibuixos de las figuras, nos sembla que ls egipcians eran prou enginyosos per haver cercat un medi de reproduir-los mecanicament per l'estampació ab motllos gravats de fusta o de metall. Las figuras del papirus satiric de Torí tenen traças d'haver sigut emmotlladas.

No ns queda dubte de que ls romans, y pot-ser ja llurs antecessors los etruscs, coneixian l'estampació per medi de motllos de fusta o de metall. Sant Ciprià, a ultims del sigle III de la nostra era, en ple periode romà y dintre una societat més pagana que cristiana, escrivia que «la *estampa* y l'encunyació de monedas» eran tingudas com invencions molt antigas y nascudas en lo Laci (1). Se rèferia, sens dubte, a la xilografia o estampació per planxa, y de la que s faria ús en son temps pera casos determinats. Pot objectar-se que Sant Ciprià atribueix l'invenció de las duas cosas a un déu fabulós, y que ls fets d'aquest són també fabulosos; però no pot negar-se que en son temps (segona meitat del sigle III de la nostra era) las duas cosas existian y havian abans existit, puix las esmenta com molt antigas. Ademés, Sant Ciprià era evehemerista, és dir, de l'escola que pensa que tots los déus de la faula havian sigut personas reals, reis o heroes, per lo que las invencions de que s tracta no tenian res de sobrenatural.

Per *imprimere* no deu entendre-s esculpir sobre la cera, com fantasia Dupont, perquè d'això llavors en deyan *scribere*. Tots los comentadors ho prenen per estampar, y en una edició inglesa dels primitius Pares de l'Iglesia, que jo tinc, està traduit: «Invention of the art of *printing* letters».

Ben estudiat potser se trobaria una successió continuada del art d'estampar ab motllo de fusta o metall desde una epoca molt allunyada.

En la magnifica obra sobre ls gravats de T. O. Veigel y el doctor A. D. Zesterman (2), s'hi troban bonicas mostras y fac-simils de robas pintadas (estampadas) a Espanya y altres paísos, dels sigles XII y XIII: un Sant Crist ab la Verge Maria y Santa Magdalena, y una imatge de Maria Santissima ab l'infant Jesús en los braços, figurats dintre una capella, estampats sobre tela en los sigles XIII o XIV; un Crist també acompanyat de sa Divina Mare y

(1) En el tractat *De idolorum vanitate* diu: «Antrum Jovis in Creta visitur et sepulcrum ejus ostenditur, ut ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est. Inde Latium de latabra (amagatall, refugi) ejus nomen accepit. *Hic litteras imprimere* hic signare nummos in Italia primus instituit».

(2) Leipzig, 1866.

la Magdalena, estampat sobre pergamí ab planxa de metall, en lo sigle XII, y lo celebrat Sant Cristofol y altres gravats, sobre paper, també ab planxas de metall, del sigle XIV o començaments del XV. La primera mostra de xilografia que donan és un full del *Ars Moriendi,* estampat poc més o menos en la mateixa epoca, primer quart del sigle XV.

En Italia també s troban los gravats ab motllos de metall, de Finiguerra, abans de que s fes cap gravat ab fusta (1430). Això no vol dir que aquest no fos conegut, sinó que probablement no serviria sinó pera l'estampació de robas, jocs de cartas, petitas imatges y altres objectes de poca importancia; perquè, segons Humphryes, conegut ja en una forma tosca, rebé important impuls en el sigle XIV a conseqüencia del desenrotllo comercial ab l'Orient efectuat en aquella epoca. Nosaltres creyem que han d'haver-hi influit las necessitats del temps y los avenços que en arts y industria s'anavan efectuant, y la generalisació del ús del paper, que facilitava més la multiplicació de copias y sa baratura, permetent emplear ja aquest art no sols pera estampas de sants y petits documents, sinó també pera la confecció de llibres de devoció o instrucció.

La xilografia sigué l'art intermedi de propagació instructiva entre l manuscrit y la prempsa, o art de multiplicar fins al infinit, ab caracters mobils, un mateix full escrit. El regnat de la xilografia fou de curta duració, pera son empleu exclusiu: ab prou feinas durà un sigle; perquè si bé és veritat que en lo successiu progressà fins a arribar a un alt grau de perfecció, y que aislats alguns de sos productes són obras mestres, ab referencia al llibre imprès sempre ha desempenyat un paper secundari, acompanyant-lo com ilustració.

En Europa, com havem dit, començà la xilografia per fulls solts ab imatges de sants y curtas llegendas; després s'estamparen composicions religiosas en diversos fulls estampats d'una sola cara, que, cusits l'un darrera l'altre, formavan lo que avuy nomenem un llibre; y ultimament s'estamparen obras de la major importancia.

No hi ha dubte de que l'estampar ab motllos de fusta gravats, sobre paper, era conegut en Europa molt abans del sigle XV; però l'estampa més antiga de que avuy se té noticia és lo Sant Crist, full de 1423, trobat per Heinechen en las cobertas d'un manuscrit de la llibreria del convent de la Chartreuse de Buxheim, en Suavia. Li disputa l'antiguetat una estampa de la Real Llibreria de Brusselas que diuen que és del 1418; però per algunas circumstancias alguns creuen que la data és de 1468. L'ultim llibre xilografic un xic voluminós és lo *Figure del Testamento Vechio,* estampat en Venecia l'any 1510.

És quasi segur que a Barcelona s coneixia l'art de gravar la fusta y estampar ab motllos abans del sigle XV. En los *Bandos y Ordenacions de Barcelona desde 1371 al 1399* trobem providencias contra ls jugadors de cartas, *naips*, y ja en 1301 contra l mateix joc ab lo nom de *gresca*. En documents particulars se troban esmentats jocs de cartas de diferentas classes que ns donan a entendre que ls fabricants de cartas no las feyan totas empatronadas, sinó que n'hi havia de gravadas y pintadas. Que això era axí y que en aquells temps se fabricavan cartas estampadas, a més de las empatronadas, ho podem treure per deducció, perquè fabricant-se en altras nacions, no més avançadas en aquells temps, en industria y arts, que la nostra, també podiam y deviam fer-ho nosaltres. En 1441 los fabricants de cartas de Venecia acudiren al Senat demanant la prohibició de l'importació de cartas y altres gravats procedents d'Alemania, perquè ls perjudicava en gran manera.

Seria curiós y important averiguar si las senyals o *bollatins* (1) que en 12 de Setembre de 1463 començaren a recullir los rebedors de senyals o *bollatins*, en P. Osa al Portal Nou, en Nofre Laurador al Portal de Sant Daniel, y en Nanthoni Bach al Portal de Sant Antoni, eran manuscrits, xilografiats o ja estampats. Lo dissabte 12 Novembre del mateix any en Jaume Salvador començà a cullir los *bollatins* del vi al portal de Sant Daniel. *Bollatí* segurament deriva de *bolla*, dret de segell o de consum. Aquells quan menos estarian segellats ab una estampilla gravada en fusta o metall (2). A Barcelona encara no ha entrat el gust per aquesta classe d'investigacions de minuciositats que moltas vegadas poden ajudar a resoldre dificultats y qüestions importants.

Los llibres xilografics més coneguts són la *Biblia Pauperum, Ars Moriendi, Apocalipsis, Canticum Canticorum* y *Liber Regum*. Aquestas *edicions* de llibres xilografics no eran propriament tal cosa. No eran producte d'un editor que empleava ls motllos fins que estavan gastats y en feya fer d'altres: lo gravador era sols lo negociant que venia, no ls llibres, sinó ls motllos: gravava una colecció y altra colecció dels assumptos més en boga, y las venia a particulars, generalment gent rica o prelats de convents, que s cuidavan de las curtas estampacions que sen feyan. En l'inventari de Joan de Insberg, bisbe de Liege (1419-1455 de la nostra era) s'hi llegeix: «Vnun instrumentum ad imprimendas scripturas et imagines. Novem printe lignee ad imprimendas imagines cum quatuordecim aliis

(1) *Manual de Novells Ardits* o *Dietari del Antic Concell de Barcelona*, volum II.

(2) «... e aquest dia vench en Gilabert de Cruyelles de Burdeu, e aportà totes les cartes qui el camp se foren feytas *bolladas* del segell del Senescal Muntaner». *Cronicas dels Reys Daragó*, cap. XCIV, edició de 1562.

lapideis printis». De la mateixa manera que no hi havia editors, tampoc hi havia llibrerias. Los llibres manuscrits o xilografiats, y també las primeras edicions dels estampats ab tipos mobils, se portavan a vendre a las firas y grans mercats. Fust y Schœffer enviavan ells mateixos a París a vendre sas Biblias y altras primeras produccions. N'hi ha alguns que, séns dubte per lo que diu Meermann, conjecturan que l procediment usual pera treure la fulla estampada no era precisament l'estampació, sinó la fricció. Lo motllo era tot humitejat ab una tinta clara y debil; s'hi posava sobre un full de paper mullat y se fregava ab cuidado ab un troç de drap o brunyidor, fins que las ratllas del motllo havian quedat estampadas al troç de paper. Això concretava ls llibres xilografics a tenir sos fulls estampats d'una sola cara y bastant mal engiponats. Nosaltres pensem que en això hi ha d'haver erro, confonent l'estampa ab la fabricació de cartas y altras figuras per medi de patrons trepats, o s'ha de referir als primers ensaigs d'estampacions per medi de tipos mobils de fusta que suposan fets per en Llorens Coster d'Harlem y en Gutenberg, de que parlarem al tractar de l'invenció de l'imprempta.

Mentrestant nos concretarem a donar-ne una prova que ns havia passat per alt y que temps endarrera, entretenint-nos a mirar *sants* per passatemps, vam trobar que en lo volum V, ultim de l'obra de Paul Lacroix, *Le Moyen Age et la Renaissance*, la segona lamina del ultim capitol *L'Imprimerie* és, segons la llegenda que porta al peu, «un facsimil de las provas obtingudas de duas paginas de *caracters gravats sobre fusta* del gabinet del Duc de la Valière, que havian servit desde ls origens de l'imprempta pera la *Gramatica llatina de Donato*, estampada per Fust y Gutenberg». Seria quan los dos estavan associats; y com és un absurdo suposar tota l'impressió d'un llibre ab caracters de fusta mobils, ademés de que la mostra té tots los caracters dels llibres xilografiats, resulta evident que lo que Gutenberg y Fust tractaren d'explotar era la xilografia, perquè no podian coneixer altra cosa y no tenian aptitut ni medis per fer res més.

Lo que indubtablement feren Fust y Schœffer sigué perfeccionar l'estampació xilografica ab lo procediment adoptat llavors d'escriure ab bonics caracters sobre un full de paper transparent que, encolat per la cara escrita sobre una planxa de fusta, permetia al gravador seguir los contorns d'aquells caracters en sentit invers, y resultava un motllo perfeccionat. Estudiarian, o havia ja estudiat Gutenberg, l'aplicació de la prempsa a l'estampació, que, a més de la major brevetat y netedat en lo resultat, facilitava l'impressió en las duas caras d'un mateix full, lo que sigué un gran avenç y féu possible la reproducció de tota classe d'obras literarias en major

escala y baratura que ls manuscrits, encara que molt distant dels resultats que donà desprès l'imprempta ab tipos mobils metalics fosos.

Nosaltres creyem que al principi l procediment per l'estampació xilografica havia d'esser, com lo de las percalas y altras robas, lo conegut desde molt antic: sucant lo motllo en un bac, aplicant-lo sobre l full de paper y picant ab una massa. An això aludiria l'insignia o divisa que Frederic III donà als impressors, que és un grifo coronat tenint una massa ab sas garras; escut que ha donat molt que pensar atès a que ja s feya ús de la prempsa y s'estampava ab caracters mobils quan lo concedí.

La xilografia, art, com havem dit, entre l manuscrit y la prempsa, y precursor d'aquesta, vingué, com moltas altras cosas, quan fou menester, preparant lo camí pera l'invenció dels caracters mobils pera poder multiplicar la producció de llibres de religió y d'ensenyança, tant necessarias en aquella epoca, en que ls copistas de manuscrits no podian donar l'abast pera la reproducció de llibres necessaris als estudiants de colegis y universitats que s'anavan fundant responent a las exigencias dels temps. Lo paper facilità son desenrotllo, com desprès lo de l'imprempta, de qual invenció passem a ocupar-nos.

Ja estavan començats los treballs d'estampació d'aquest volum, quan en lo numero de *L'Illustration* del 19 de Març d'aquest any s'ha publicat un llarc article de M. Maurice Normand en el que reclama la gloria de l'invenció de l'imprempta ab tipos mobils pera l burgès Joan Britto de Bruges, fundant-se en l'exemplar del llibret *Doctrinal,* de Joan Gerson, que posseeix la Biblioteca Nacional de París, del que, com havem dit, l'abad de Saint-Aubert de Cambray en comprà un exemplar l'any 1445.

L'article va acompanyat del facsimil d'una pagina del llibre, seguit del colofon del mateix, que textualment diu:

«Aspice presentis scripture gracia que sit confer opus opere, spectetur codice codex respice que munde que terse queque decore imprimit hec civis burgensis Britto Johannes inveniens artem nullo mostrante mirandam instrumenta quoque non minus laude stupenda.»

N'hi ha prou ab donar un cop d'ull an aquests facsimils pera quedar convençut de l'impossibilitat d'esser tipos mobils per l'infinitat de nexos, desigualtat de lletras y diferencia de formas que s'hi troban en algunas d'aquestas.

Per altra part, lo mateix colofon nos diu que l llibre era fet ab

motllo de fusta, segons la nostra pobra opinió, per la traducció d'ell, que creyem justa, y és:

«Observa l merit de la present escriptura, que fa comparar un treball a altre. *Contempla un llibre de fusta.* Mira quina netedat, finura y proprietat. L'estampà l ciutadà Joan Britto de Bruges, trobant un art admirable, séns que ningú li ensenyés, y també ab instruments no menos dignes d'admiració.»

M. M. Normand tradueix aquest colofon bastant lliurement, fent del *spectetur codice codex, «poseu aquest llibre al costat d'un altre llibre»,* és dir, compareu, lo que, al nostre entendre, no és axís. Lo verb llatí *specto, as, are,* significa *mirar, veure, contemplar,* may *comparar.* La comparació ja està en la frase anterior *confer opus opere.* La paraula *codex* (fusta) està en genitiu y no en ablatiu, com hauria d'estar si fos terme de comparació, com està l'anterior *opere.* Y encara que ho sembli que ho està l'anterior *codice,* no és així, perquè llavors ja la paraula *codice* estava acceptada y usada en lo significat de llibre.

També fa referencia al inventari del abad de Cambray per la frase *jette en molle* (tirat ab motllo); però aquí també trobem que la paraula *motllo* està en singular, volent-se referir al motllo de fusta; perquè si hagués sigut ab tipos mobils deuria haver sigut posada en plural, *motllos,* y hauria expressat de quin material eran, com ho feren diferents impressors d'epocas més recents.

Per altra part, ¿qui gravà las matrices y fongué las lletras dels llibres que estampà Britto? Si realment descobrí un procediment tant important, per què no l continuà y generalisà?

Lo referit articulista, després de moltas consideracions respecte ls diferents parers y discussions sobre l veritable inventor y lloc de l'invenció de l'imprempta, acaba dient:

«En resum, tot és obscuritat als començaments del art de l'imprempta. A las presumpcions no s'hi poden oposar sinó presumpcions.

»Una bona justicia distributiva sembla que consistiria en atribuir a Coster una part preponderant en lo desenrotllo de la xilografia y l'idea d'emplear, en lloc de planxas o fullas gravadas, caracters aislats y mobils. A Gutenberg y sos associats perteneixeria la gloria d'haver format en sos tallers de Maguncia ls habils treballadors que espargiren l'art de l'imprempta per tota Europa. Però seria acceptat que l primer, Joan Britto, ha imprès ab caracters tipografics.»

Potser, per lo que diu lo colofon, se podria creure que Joan Britto fou lo primer que aplicà la *xilografia* a la formació del llibre.

FORMACIÓ DEL LLIBRE

Se diu que Pisistrate, *primer civilisador* dels atenencs, 600 anys a. C., fundà una biblioteca (ab què?), coleccionà ls cants d'Homer y els posà per escrit. Avuy està demostrat que ls grecs ab prou *feinas* començavan a saber lo què era escriure; que dels escrits grecs dels nomenats classics grecs, Plató, Aristotil, Sofocle, Esquinus, etcetera, no n queda res; que tots los textos d'aquests autors foren arreglats per l'Escola d'Alexandria, especialment per Aristarcus, a qui devem los poemas d'Homer tal com los coneixem actualment.

Fòra del Egipte, lo més antic document, no inscripció, que s coneix, és lo papirus grec de Viena, considerat del 280 a. C., que conté una maledicció. És una pregaria d'una tal Artemisia demanant venjança contra l pare de son fill difunt per haver-la abandonada séns haver-li deixat tant sols los medis pera fer-lo enterrar. És un manuscrit en caracters uncials, lo que ns podria fer creure que no és grec, sinó romà.

De la Roma antiga no sabem que quedi res manuscrit. Sabem que escrivian anals de la ciutat, dels quals los més antics, clarament senyalats pels autors, són los guardats pel pontifex Maxim l'any 453 de Roma (300 a. C.). En temps de la guerra de Numancia ja s'escrivian diaris a Roma, puix Auli Geli s queixa de que ls anals sols indican lo fet y l'any en que s'efectuà, del mateix modo que ls que escriuen un Diari, que ls grecs nomenan ***Ephemerides***.

La data dels llibres ab fulls cusits *(libri quadrati)* tal com los tenim ara, no és anterior al sigle IV de la nostra era. L'exemplar

del Virgili existent en lo Vaticà, cregut del temps de Septimi Sever, és del temps de Constantí.

La formació del llibre en l'Edat Mitjana era la següent: se prenian quatre troços de pergamí d'unas dèu polsadas d'alt per unas divuit d'ample, se doblegavan pel mig de modo que cada troç formava dos fulls, o quatre planas, y aquestas peças se ficavan l'una dintre de l'altra de modo que la primera formava ls fulls 1 y 8, la segona ls 2 y 7, la tercera ls 3 y 6 y la quarta ls dos fulls del centre d'una completa secció de vuit fulls, o setze planas, nomenada tecnicament, en llatí, un *quaternio*, perquè estava compost de quatre *(quatuor)* troços de pergamí. Quan se tenian suficient nombre de quaderns pera compondre l llibre projectat, s'enviavan a l'escrivent o pendolista pera escriure-hi.

Això d'enviar-ho al escrivent o amanuense s'ha d'entendre en epoca més avançada, quan lo llibre manuscrit havia entrat en son periode de luxo. Al principi cada autor escrivia de sa propria mà, o faria escriure a un amanuense lo que ell anava dictant, tota l'obra, ab lletra més o menos perfeccionada. Corrent los temps, la cosa cambià de manera que a l'epoca de l'invenció de l'imprempta eran lo menys tres o quatre que treballavan en la confecció d'un llibre manuscrit: l'escrivent que copiava lo que li encarregavan, deixant blancs pera ls epigrafs de capitols, inicials de començaments d'apartats, y pera vinyetas, portadas o altra classe d'ornamentació. Los epigrafs eran nomenats *rubricas*, perquè ls feyan ab tinta vermella ls encarregats d'aquest treball; altres feyan las inicials, també ab tinta de color diferent; després, los artistas que pintavan las vinyetas, laminas y portadas, que moltas vegadas no eran d'una mateixa mà; y, ultimament, los dauradors y adornistas.

Lo mellor periode de l'ornamentació del llibre manuscrit fou desde 1250 al 1500, devent-se probablement buscar los mellors exemples en lo sigle XV a França, Italia y Inglaterra, encara que alguns prefereixen la costosament magnifica del primer quart del sigle XVI. No obstant, estava en decadencia en l'ultim quart del XV.

L'or en los manuscrits ha sigut empleat de diferents maneras y en temps diferents, per lo que no és una guia segura pera determinar la data d'un manuscrit. A Inglaterra, desde l sigle X, en que s troba per primera vegada, fins al sigle XII, fou empleat en pols, y si sel mira bé sempre té una apariencia tosca.

Los romans usaren principalment pera llurs escrits los caracters nomenats *quadrats*, que són las lletras que nosaltres nomenem majusculas en los llibres estampats; després usaren las nomenadas *uncials*, barreja de majusculas y minusculas; y ultimament las *semi-uncials*, ja totas minusculas, exceptuant algunas vegadas la N

y la F. En la *Paleografia de classics llatins* se troban exemples de manuscrits encara existents en alguns museus, principalment de Roma, en lletras totas majusculas dels sigles II al VI de la nostra era, en lletras *uncials* desde l sigle IV al VIII, y en minusculas romanas dels VIII y IX.

Després de la caiguda de l'Imperi romà y establerta la dominació dels pobles del Nord en Occident, las minusculas romanas se transformaren en los nomenats *caracters gotics nacionals,* que s'usaren: a Espanya, lo *visigoth,* desde l sigle VIII al XI; a Italia, lo *lombard,* del VIII al XII; a França, lo *merovingi,* del VII al XII; y a Inglaterra y Irlanda, l'*anglo-saxó,* del VII al XI.

Com se veu, las primeras tendencias als caracters nacionals són del sigle VII al VIII, que per lo general són molt dificils d'entendre, devent-se agrair a Carlo-Magne la profonda influencia que exercí en l'historia de l'escriptura. Séns dubte, convençut de las dificultats ocasionadas per la confusió de caracters obscurs y diversos de sos extensos dominis, desautorisà ls merovingis y demés usats en sos estats, substituint-los per uns caracters eclectics, coneguts per *minusculas carlovingias,* que encara són tinguts com un model de claretat y elegancia. Per aquesta reforma se serví d'Alcuin de York, a qui, a tal objecte, posà al cap de l'Escola de Tours en 796 de la nostra era.

Per la reforma manada fer per Carlo-Magne, Espanya, França, Italia, Alemania y Inglaterra adoptaren generalment los caracters minusculs nomenats *carlovingis,* que sembla que eran un compost de romà y irlandès antic molt clar, que s'usaren fins al sigle XIII, en que comencà l gotic angular, ab molt pocas modificacions, observant-se dificilment diferencias nacionals, y distingint-se en dos grans grupos, el del nord y el del sud. Los alemanys, que, com diu M. Falconer Madan, anaren sempre a part y a remolc de las demés nacions, foren una excepció y nos portaren el gotic, que s féu de moda com ho estava en aquella epoca l'arquitectura així nomenada. En los sigles XIII, XIV y XV pot discernir-se l'escriptura de cada país, mentres la general tendencia és cap a la complicació, ús d'abreviaturas y contraccions, ab lo desenrotllament de formas de lletras parasitas poc essencials.

D'axò podem dir resulta que las nostras modernas majusculas són com las de l'antiga Roma, y las nostras ordinarias lletras estampadas com las minusculas carlovingias. Los primers impressors de la segona meitat del sigle XV prengueren per model un o altre dels dos tipos: o bé l caracter gotic corrent en Alemania, del que l tipo alemany modern és lo descendent directe, o l'elegant istil, que fou adoptat pels escriptors italians de la Renaixença, que era un restabliment de la clara escriptura del sigle XII. Aquest conjunt de for-

mas, pel collectiu bon sentit de las generacions successivas, féu son camí y assegurà pera sempre las pulidas, facilment llegidas y sensibles formas del familiar tipo romà. Trobem, doncs, que ls lectors del temps present deuen la facilitat y comoditat en la lectura, primerament a la restauració de las puras formas del antic caracter romà, manada per Carlo-Magne; segonament, al en apariencia accidental fet d'haver los escriptors italians del sigle XV imitat los ultims caracters carlovingis del sigle XII; y l'acertadament natural selecció per la que molts dels primers impressors, especialment los italians, esculliren aquests restablerts caracters. Si alguna d'aquestas circumstancias hagués faltat, nostres tipos no haurian alcançat sa indubtable excelencia.

En lo sigle XV lo llibre manuscrit havia arribat a son major grau de perfecció, però ls escrivents o pendolistas estavan lluny d'esser las unicas personas ocupadas en sa confecció. La subdivisió del treball de cap modo és d'invenció moderna: al contrari, és impossible llegir una llista dels gremis de l'Edat Mitjana de qualsevol ciutat séns quedar sorpresos de la minuciositat de seccions en que l'aparentment més senzill ofici estava dividit. D'aquesta subdivisió del treball n'era una prova lo complicat art de la composició de llibres. Per una demostració d'això ns valdrem dels records del gremi de Sant Joan Evangelista de Bruges, en que dels extractes fets per Van Praet, citat per M. Blade, al menys, membres de quaranta rams d'industria relacionats ab la confecció de llibres, se juntavan en concell pera tractar d'assumptos comuns. En lo sigle XV un llibre de devoció, encarregat per algun ric bibliofil, podia o devia haver estat escrit per un, tenir sas rubricas y lletras inicials fetas per un altre, un tercer estava encarregat de las majusculas petitas, y després enviat a l'illuminador y miniaturista pera pintar-hi ls ornaments y figuras requeridas; per ultim, algunas vegadas los llibres eran enviats al estranger, a França o a Flandes, d'on sembla que eran los mellors miniaturistas, pera completar lo llibre. Lo pendolista unicament escrivia lo fonamental: lo restant era completat per altras mans, y sols ab los pendolistas entraren en competencia los primers impressors.

L'IMPREMPTA

I

Cada dia s presentan nous datos que manifestan que l descobriment de l'imprempta ab tipos mobils metalics fosos no és deguda a cap dels que durant molts sigles n'han principalment disputat lo merit de l'invenció, ab més apassionament que just criteri, deixant-se portar de llurs aficions, procurant-se tots los datos y noticias pera destruir las provas de llurs contrincants, però no atenent prou a la possibilitat y exactitut de las raons per ell aduidas en favor de son personatge preferit.

Ja s compendrà que ns referim als suposats inventors Llorens Coster de Harlem, Joan Gutenberg, Joan Fust y Pere Schœffer. Però abans d'entrar de ple en la discussió del relatiu merit de aquests, pera major aclaració exposarem las opinions dels principals escriptors que s'han ocupat de la qüestió.

Lo professor Francisco Berlan comença sa obra *La invenzione della Stampa a tipo movile fuso rivendicata all'Italia* (1) dient: «L'historia de l'estampa formigueja d'assercions gratuitas, de suposicions, d'inverossimilituts y contradiccions, y aquesta és la base sobre que foren enlairats en unas parts Coster de Harlem y en altres Gutenberg. Las raons principals d'aquest embolic són lo confondre la xilografia y la tipografia y l'haver escrit l'historia de l'imprempta dos escriptors de duas nacions diferents, un holandès y un alemany, portant cada un l'aigua al seu molí».

(1) Florencia, 1882.

Diu que a l'ombra de Gutenberg, *que no deixà res estampat ab son nom*, l'Italia oposa l'ombra de Castaldi, a qui no pot atribuir-se una data d'estampació arbitraria. Incontrastablement, com ho demostran los documents oficials descoberts ultimament en l'Arxiu d'Estat de Milà, Castaldi fou impressor en Milà a la segona meitat del sigle XV. Això no vol dir que Castaldi ensenyés a Gutenberg, ni a Fust, ni a Schœffer, y menys a Coster, l'ús dels tipos mobils; però Joan Praloran (1) creya estar en bon camí de descobrir ab avantatge pera l'Italia las relacions que certament existiren entre Fust y Castaldi; més la mort nos privà del fruit de sos estudis, que, per altra part, Berlan creu *a priori* que no haurian conduit a res de positiu.

Per assegurar que Fust aprengués l'art tipografic del milanès, seria menester abans que tot demostrar que Castaldi lo conegués y exercités abans que Fust, y que aquest després l'hagués practicat del mateix modo que li havia ensenyat Castaldi.

Estem d'acord ab Berlan en que ls que s'ocupan d'això, a més de personas de coneixements, deurian estar enterats del art de l'estampa; però no creyem que ls impressors y fundidors de caracters sigan sols los veritables interpretes del enigma. Ell mateix, referint-se al tipograf palermità Francisco Giliberti, diu que la justicia fa que aquells que per alguna excursió d'aquesta classe havian pres bon camí, després en prengueren de falsos, erradament creguts segurs, y diu que Giliberti, no havent pogut examinar a sa entera satisfacció, de las primeras estampacions, més que las *Lletras d'Indulgencia*, no li féu dir més que *tot lo que s'ha escrit pera provar que eran fetas* ab caracters mobils las edicions *anteriors al 1460* y *fins al 1465* dels llibres tant *ben estampats a Maguncia, és poc exacte*. Berlan diu que s contenta ab tant poc; però nosaltres som més malcontentadiços y volem quelcom més.

Creyem, com ell, que l merit dels europeus consisteix en haver imitat las admirables operacions de la natura, que no sols ab los diversos tons, sinó disposats de diferents maneras, nos ha facilitat la manera de representar y emetre diversas ideas, com fa l'estampa en sas diferentas composicions y descomposicions, y que per això és menester indagar quinas de las impressions maguntinas, y en general alemanas, són del sistema de motllo, y quinas de tipo mobil. Però això, per nosaltres, no conduiria al coneixement de qui fou lo primer que féu ús del tipo mobil, que és lo que tracta de demostrar-se.

És possible que las lletras metalicas trobadas en las ruïnas de Portici que esmenta Peignot servissin, com ell diu, pera altre ob-

(1) *Delle origini e del primato della stampa tipografica.*

jecte, y que l *litteras imprimere* de Sant Ciprià, de que ja havem parlat, no era l'art de l'estampa ab caracters mobils; però encara no s'ha dit l'ultima paraula sobre l lloc de son naixement. Hoc, en una sessió dels membres de l'institut de Strasburg, proclamava que aquella ciutat era l breçol de l'estampa; més Schaab lo va interrompre dient: «Lo breçol, sí; però séns la criatura».

Lo mateix pot dir-se de la familia de Gutenberg, *pare putatiu del mateix art*, que li diu Berlan, quals fills, o no portan cap nom, o portan lo d'un altre.

Abans de passar més endavant és menester donar compte d'un altre nou descobriment que ha vingut a complicar més la qüestió.

No fa gaires anys l'abat Requin, fent investigacions en los arxius d'Avinyó, trobà una serie de noticias referents a l'art d'estampar, *ars artificialiter scribendi*, com allí l nomenavan, ab la data del any 1444. D'aquesta importantíssima troballa n publicà dos opuscols, que són *L'Imprimerie a Avignon en 1444* y *Les Origines de l'Imprimerie en France* (1). L'ultim va illustrat ab diversos facsimils de las escripturas espolsadas per l'abat Requin y extrets dels llibres notarials d'Avinyó. Ab tota ingenuitat, resulta lo següent:

Un argenter de Praga nomenat Procopi Waldfoghel s'establí a Avinyó al començament de 1444, y treballava en la prempsa juntament ab un estudiant de l'Universitat, un tal Manandus Vitalis, al qual havia facilitat materials pera estampar.

En una acta notarial del 4 de Juliol del mateix any van continuats los següents materials: «Duo abecedaria calibis et duas formas ferreas, unum instrumentum calibis vocatum vitis, quadraginta octo formas stagni necnon diversas alias formas ad artem scribendi pertinentes».

Ademés, en el mateix any 1444, Manandus Vitalis y Waldfoghel tenian com aprenents a Girardus Ferrose de Treveris, Jordi de la Jardina, Arnaldo de Cosselhac y un jueu nomenat Davinus Cadarossia.

Per altre document datat en 10 de Març de 1446 sabem que havent Waldfoghel, dos anys abans, ensenyat al jueu l'art d'estampar, li havia promès tallar per ell una collecció de 27 lletras hebraicas y donar-li altres materials. En pago de tot això, lo jueu devia ensenyar a Waldfoghel lo modo de tenyir, de certa manera, tota classe de teixits y *guardar secret tot coneixement* del art d'estampar.

En altre document del 5 d'Abril del mateix any referent a l'associació de Waldfoghel, Manandus Vitalis y Arnaldo de Cosselhac, disolució d'aquesta societat y venda de la part de Vitalis als altres

(1) París, 1890 y 1891 respectivament.

dos consocis, se troban esmentats «nonnulla instrumenta sive causa artificialis scribendi tam de ferro, de callibe de cupro, de tethono, de plumbo, de estagno et de fuste». Sens dupte tot això s refereix al art d'estampar ab tipos mobils y no a la xilografia.

Però, estava resolt lo problema? Ho dubtem.

En Avinyó no continuà exercint-se l'art de l'estampa ab caracters mobils, com tampoc se coneix cap producte d'aquest art, ni d'Avinyó ni de cap altra localitat de França, anterior als primers llibres estampats a París en 1470. Lo d'Avinyó no és pera nosaltres més que un dels diversos ensaigs fets en aquell temps pera resoldre l problema de l'estampació ab caracters mobils.

L'idea d'aquest art no fou exclusiva d'un sol home: era una necessitat de l'epoca, per lo que s coneix que foren diversos y en diferents punts los que treballaren al objecte: Coster, Gutenberg, Mentelin, Castaldi, Fust, Schœffer y altres feren diferentas provas que ab resultats més o menos satisfactoris conduiren a la resolució del problema. De qui és la gloria? *That is the question,* que digué Shakespeare.

L'opinió més generalisada dels historiadors està dividida en partidaris de Coster uns, y de Gutenberg altres. Entre ls primers hi trobem a Humphryes, qui en sa *History of the Art of Printing* diu: «Ab los aventatges dels recents descobriments biografics se dóna l'evidencia de que, encara que d'un modo tosc, lo descobriment de l'imprempta ab caracters mobils se deu a Llorens Coster de Harlem, essent això l resultat del gradual desenrotllament dels molts anys en l'art d'estampar, no com l'inspiració d'un geni original, sinó com lo successiu avenç de diferents rams del saber humà.

Meerman també atribueix a Coster l'invenció dels caracters de fusta mobils; però tant ell com la generalitat dels partidaris de la primacia holandesa s fundan en lo que escrigué Adrià Jonghe. Aquest autor, conegut en lo món literari ab lo nom de Junius, escrivia en 1570 y conta que Llorens Coster de Harlem començà sos ensaigs dient que sortint un dia a passejar, com acostuman los desocupats, després de dinar, un dia de festa, s'entretingué en fer figuras de lletras inversas ab escorxa de faig, ab las que, impresas cada una al revers, formava en un paper versos pera que servissin d'exemple a sos néts; y com era enginyós, havent-li sortit bé la prova, començà a pensar en cosas de més importancia. Ajudat de son gendre Tomas Pere, formà unas taulas, totas figuradas, ab aquellas lletras, de quina manera vegé Corneli unas provas o borrador del mateix ensaig, és dir, unas planas estampadas per una sola cara, y no de l'altra, del llibre *Speculum nostre salutis,* escrit per un anonim en llengua vulgar.

Segons Meerman, sigué en 1430 que començà a Harlem aquesta

tipografia, continuada després per la familia de Llorens Coster. Però lo que aquests continuarian seria la xilografia, per medi d'un sol motllo gravat y la massa, perquè l'estampar ab lletras mobibles de fusta oferia gran dificultat. A més de lo d'haver-ne de gravar moltissimas pera poder compondre un llibre regular, o l treball de tenir de cambiar-las a cada plana, lligadas o posadas en un caixó, no podian estar ben asseguradas, y l medi indispensable d'estampar per fricció, a més de donar lo treball de netejar lo motllo a cada tirada havia de resultar molt brut y incomodo. Que la familia Coster continuà la xilografia per medi del motllo, se pot deduir del mateix Junius quan diu que Corneli, enquadernador, declara que un criat infidel havia robat formas, *motllos* y figuras de l'oficina de Coster y los havia portat a Maguncia, aont establí imprempta, y que en 1442 havia estampat ab ells dos llibres.

L'invenció de tipos mobils, tant de fusta com de metall, no pot atribuir-se a ningú d'aquella època, ni tampoc hi ha necessitat de recorrer a la Xina pera sa importació. Ja havem vist que ls antics egipcis, assiris, etruscs, grecs y romans marcavan ab lletras soltas, ja en gravat, ja en relleus, monedas, segells, vasos y altres objectes, estampant-los ab lletras talladas o gravadas al revers. El P. Florez, en el volum XXXIV de *La España Sagrada*, dóna l'estampa d'un *mahó* recullit pel P. Manel Risco, que té l'inscripció LEG. VII. *GEM*. P. F. en relleu, lo que demostra que l'estampació ab motllo no podia esser invenció del sigle XV, sinó que era molt anterior, com tampoc los tipos mobils. Lo problema d'aquell temps era utilisar aquests ultims combinant-los de manera que donessin lo medi de multiplicar los escrits, perquè ls treballs dels copistas amanuenses eran insuficients pera las necessitats de l'epoca.

Berlan, referint-se a Meerman sobre ls procediments de l'estampació ab caracters de fusta mobils, demostra l'impossibilitat d'aquests procediments, que per cada tipo eran menester quatre operacions, y que las demés que requerian los tals procediments no era capaç d'haver-los pogut posar en practica ni l pacientissim Job.

Ulrich Zel, primer impressor de Colonia, deixeble de Gutenberg, per medi del autor anonim de la *Cronica de Colonia* en 1499, al parlar de l'imprempta, diu: «Si bé es veritat que aquest art ha sigut, com havem dit, inventat a Maguncia de la manera que actualment està en ús, no obstant, sos *primers* bosqueigs han sigut realisats en Holanda en los *Donatos*, que han sigut estampats en aquest país, abans d'aquest temps; y per aquests *Donatos* començà l sobre dit art».

Mariangelus Accursius, un dels més celebrats critics italians (1500 a 1540), a qui ls adversaris d'Holanda citan com a contradic-

tor de Zel, confirma, al contrari, la primacia dels *Donatos* xilografics, o de caracters mobils de fusta, d'Holanda.

Després d'haver alabat a Fust y a Schœffer de Maguncia, Accursius diu: «Impressus autem est hic Donatus et Confessionalia primum omnium anno 1450. *Admonitus certe fuit ex Donato Holandiæ prius impressus in tabula incisa*». Vol dir això estampat ab un sol motllo o bé ab altre compost ab lletras de fusta soltas y arreglat en un caixó a proposit o lligadas de certa manera? (1)

El professor Francisco Berlan, que opina que ls primers llibres de Gutenberg Fust y Schœffer, no eran estampats ab tipos mobils, sinó xilografiats, diu que són tants los erros y embolics de l'historia de la tipografia, que ls mateixos ingenis més eminents lluitan contra una hidra de molts caps que encara que n tallin un o més, acaban per esser mossegats pels que quedan. Serà més o menos ben fundada sa opinió, però és menester tenir-la present y parar atenció en lo que diuen altres autors partidaris de Gutenberg.

Mr. Gordon Duff *(Early Illustrated Books)* diu: «En cap punt de l'historia de l'estampa s'ha insistit més que en el de la perfecció que alcançà l'art desde l moment de sa aparició; y aquesta insistencia no és desmentida. La gran doble columna de la *Biblia* de quaranta duas ratllas en cada columna, completada a Maguncia poc abans del Agost de 1456, serà o no serà l primer llibre estampat (ab tipos mobils): pera nostre objecte n'hi ha prou ab recordar que indubtablement sigué la primera obra important pera qual producció s *gastaren grans quantitats* (de diners y de temps); y que com a obra d'estampa may ha sigut sobrepujada. Durant quasi una generació aquest gran tipo d'excelencia fou universalment sostingut pels impressors alemanys, que a tota pressa emigraren a la major part d'Europa. En tots las paísos, y en qualsevols condicions, ab que establissin llurs prempsas, llurs obras se distingiren per la delicadesa y brillo de las impressions, que pocs de llur gremi han alcançat en los temps moderns».

L'emigració d'impressors alemanys no fou tant sobtada com se podria deduir de lo abans dit, perquè dels primers que s té noticia són los que n 1467 anaren a Subiaco cridats pel cardenal Torquemada; de Joan Gherling, que estampà la gramatica de Barcelona en 1468, y dels que s'establiren a Venecia en 1469 y a París en 1470, és dir, onze, dotze, tretze y catorze anys després de la publicació de la *Biblia*, en cas de que aquesta realment sia del 1456; y dels ambulants com Gherling, que Humphryes nomena «traginers dels avenços de la civilisació» no n quedan més que la gramatica de Barce-

(1) Vegi-s més endavant.

lona y altras tres obras del 1468, que.ls mateixos bibliofils creuen de data equivocada.

La raó de l'excelencia tecnica és tant senzilla com lo mateix fet. Los primers impressors, en competencia ab los llibres manuscrits, se vegeren obligats a fer tot lo mellor de llur nou art pera justificar o dret de sa existencia. Quan hagué passat una generació; quan los habils escrivents de manuscrits de la primera meitat del sigle XV havian ja mort o abandonat la lluita; quan las prempsas d'estampar havian invadit fins los monastirs y los joves aptes ja no miravan lo pendolisme com una professió possible; llavors y fins llavors los impressors no s pogueren permetre esser descuidats, y depressa començaren a valer-se del nou permís. En los primers temps del art tal llicencia no era possible, y la sorprenent semblança en l'apariencia dels llibres estampats y dels manuscrits produits contemporaniament en una ciutat dada, o districte, és la prova més evident del exit ab que ls primitius impressors competian ab los més experts mestres escrivents, y sols ab aquestos; perquè, com ja havem vist, los escrivents eran sols una part dels que entravan en la confecció del llibre, y a suplir sols aquesta part se concretaren los primers impressors, no estampant portadas y deixant en blanc los espays pera las rubricas o epigrafs de capitols, lletras inicials y petitas majusculas.

Que las primeras tentativas de proveir de llibres d'una mateixa classe per un nou procediment se feren a Holanda y Flandes, y no a Alemania, com alguns creuen, ho demostran varias circumstancias: en primer lloc, los Països Baixos tenian grans artistas, com los germans Van Eye, en un temps en que Alemania no tenia ni artistas de reputació ni monuments artistics de que alabar-se; y, en segon lloc, las més primitivas obras de llibres xilografiats se troban ab molta més abundancia a Flandes que a Alemania, mentres que de las ultimas datas sen troban a Alemania, evidentment d'execució germanica. Ademés, los models sobre que, subsegüentment, treballaren los artistas alemanys, rarament són originals: foren quasi invariablement d'origen holandès o flamenc.

Cap ciutat d'Alemania pot provar l'establiment de manufacturas d'aquests llibres a la fi del sigle XIV o començaments del XV, com Bruges y Amberes; y en los establiments d'Holanda y Flandes estava concentrat lo talent practicat en tota mena de treballs que produïan los llibres xilografics. Las intimas relacions comercials de las ciutats holandesas ab las flamencas condueixen a la conclusió de que la llibreria era un bon negoci de las esmentadas ciutats. Sia lo que sia, molts suposan que Llorens Coster de Harlem era un dels principals gravadors de motllos de llibres, y que realment, a l'epoca en que se li suposa l'invenció dels tipos mobils, tenia en

obra la *Biblia Pauperum*. El periode d'execució d'aquesta ha de ser, probablement, del 1410 al 1420, potser abans, però segurament no després.

La nomenada «invenció de l'imprempta» ha de considerar-se, no tant com l'inspiració d'un geni especial, com ja havem dit, sinó com la quasi inevitable conseqüencia del gradual desenrotllo dels diferents rams del saber, per una part activant lo desig de participació general en los pensaments y obras dels pensadors actius del sigle, y per altra portant los medis necessaris de satisfer aquells llegitims desitjos ab la plena producció de llibres més baratos y més convenients que ls grans pergamins manuscrits, que sols podian esser privilegi d'uns pocs.

Entre ls descobriments previs que feren possible y viable l'imprempta, sigué lo del paper, que donà ls medis de produir llibres baratos y solids pels progressos també verificats en la fabricació del paper. Si un enginyós experimentador hagués descobert l'art d'estampar ab tipos mobils pocs sigles abans, lo descobriment dificilment hauria donat resultat: hauria mort com una bonica però inutil obra d'ingeni. L'abundancia de paper era tant necessaria pera invalidar l'art dels escrivents com ho era l'invenció de la prempsa; de modo que, com havem dit, en el fondo l'invenció no deu atribuir-se ni a una persona ni a un poble determinat, sinó als progressos de la civilisació. Los esforços dels talladors d'imatges, estampadors de cartas y compositors de llibres xilografics, sigueren los immediats precursors dels impressors ab tipos mobils, y séns quals esforços o successius passos de caracter analeg, ni Coster, ni Gutenberg, ni fos qui fos, haurian arribat directament al cim ab lo satisfactori resultat de la tasca, tant en produir llibres illustrats ab text explicatori, xilografiats, bons y baratos, com en competir ab la mellor classe de manuscrits ab la nova classe de llibres per las mellors circumstancias y abundancia d'aquests.

Lo que acabem de dir pot esser confirmat per l'indiferencia que demostran los escriptors del sigle XV respecte al autor del descobriment, com també a la poca importancia que li donavan, no ocupant-se tampoc dels procediments: s'admiravan de l'invenció, l'admiravan pels resultats, però lo demés los importava res. Pere Gunther diu que en Alemania fou on primerament s'estampà ab notas de bronzo y de plom; però no diu quan ni per qui. Nicolau Galapatino (1471) acaba son panegiric per lo «novo scribendi genere prope divino nostris invento temporibus impressum», dient: «Oh ditxós alemany aquell primer inventor d'aquest art admirable digne de divinas alabanças!» A qui s referia? Francisco Maria Gripaldi, de Parma, qual obra, segons Merman, estava estampada en 1494, diu: «Nuperrime cœpit, ut pote me puero in crepundis,

ars olim *ut aiunt*, a Germanis aere litteras et ita libros, etc.», és dir, ni tant sols sab de cert, *ut aiunt*, si és alemana l'invenció de l'imprempta, y menos de qui és. Polidor Virgili, en l'edició de *De Natura Rerum*, de 1499, atribueix l'invenció a Pere Schœffer (1), y en la de 1517 a Joan Gutenberg. Felip Forest, de Bergamo, en son *Suplement a las Cronicas*, essent al any 1458 diu: «En aquest temps nasqué en Alemania l'art d'estampar llibres, que alguns asseguran invenció de Gutenberg, altres a un tal Faust, y altres preconisan a Nicolau Genson. Aquest francès, de qui tindrem ocasió de tornar a parlar, era tingut per alguns per alemany. Genson certament no estampà sinó ab tipos mobils; y a jutjar per sas edicions, començant pel *Decor puellarum*, que porta la controvertida data de 1461, podria molt bé resultar que Genson, habil gravador francès enviat per Carles VII a Maguncia pera apendre l'art de l'estampa, hagués acabat per ensenyar a sos mestres, inventant los tipos definitius atribuits a Schœffer, séns participar de cap gloria com inventor. Lo cert és que ls mateixos a qui generalment s'atribueix la gloria de l'invenció, cap d'ells diu en lloc que realment ho fos, y per lo que diuen los colofons de las primeras impressions tampoc resulta semblant cosa. Tot indica que la resolució del problema de reproduir mecanicament los escrits fou obra de successivas provas y modificacions, que unicament podia fer una persona practica en l'art d'estampar, ab coneixements suficients de las qualitats dels metalls, modo de gravar-los y fondre-ls, y que ademés comptés ab los fondos necessaris pera poder sostenir las perduas que li ocasionarian las provas successivas y los que hauria menester pera posar en practica l descobriment, que serian d'alguna importancia. Ja veurem qui pogué esser.

II

Sempre que s fa alguna invenció o descobriment, l'objecte inventat o l'idea del descobriment no quedan concretats a un sol punt ni s determinan de cop: són menester lo concurs de determinadas circumstancias, l'examen de diversas opinions, successius estudis y experiments pera que l descobriment o invenció resultin viables y d'una utilitat positiva. Pera l'inventor d'una maquina lo dificil és construirla lo més senzillament possible.

L'haver-se cregut que desde un principi l'imprempta s'havia inventat de cop perfecta, o poc menos, per no tenir-se noticias con-

(1) Ja veurem que l mateix Schœffer està lluny d'atribuir-se l'invenció.

cretas d'ella de l'epoca de sa invenció, ha donat lloc a moltas controversias sobre qui n fou l'autor y aon sigué inventada, sostenint-se opinions diferents, més o menos fundadas, per tots sos historiadors y critics, que s redueixen a meras suposicions o conjecturas basadas en lo que diuen escriptors bastant posteriors à l'epoca de l'invenció.

Avuy dia, que, augmentada la facilitat dels medis d'investigació, se fan més assequibles las comparacions y estudi de textos antics y edicions contemporanias dels mateixos suposats inventors y propagadors del art de l'imprempta, se pot judicar ab un poc més de just criteri lo que pot haver-hi sobre l particular.

Actualment quasi tots los escriptors continuan a escriure seguint una o altra tradició, no cuidant-se gens d'investigar y no fixant-se més que en cosas secundarias que no aclaran res y embolican més, donant com perfectas unas edicions que distan molt de ser-ho.

Las irregularitats que senyala Meerman pera distingir las impressions de tipos mobils dels fixos, són positivas pels ultims y no negativas, com ell creu: si irregularitat ha d'haver-hi, pel cambi de lletras, desigualtat de ratllas y caracters, etc., han d'ocorrer en los tipos mobils y no en las planxas, per poc cuidado que s'hagi tingut en gravar-las, y menos en lo sistema adoptat de patrons de paper escrit encolats sobre la fusta, en lo que l gravador no podia equivocar-se y l'escrivent tindria bon cuidado en que las lletras fossin correctes, sobre tot si, com Schœffer, estava interessat en l'empresa.

Las provas fetas per Ambròs Firmin Didot ab punxons de fusta enfonsats en plom derretit pera obtenir matrices de plom, que suposa haver sigut lo procediment de Gutenberg per estampar lo *Psalteri,* no condueixen a res ni poden esser esmentadas, diu Berlan, sinó perquè són una bona prova del fet com los homes d'ingeni s veuen obligats a renunciar al cumul de contradiccions de la bibliografia historica, y fins a revelar-se contra las tradicions que constrenyen qualsevol recte judici que vulgui venir a cap d'alguna cosa que si no és la veritat en tingui l'apariencia.

Didot diu això referint-se al *Psalteri* que està firmat per Fust y Schœffer y no per Gutenberg. Ademés, en altra part, més endavant, se posa en contradicció ab sí mateix quan diu que «seguint lo sistema dels argenters, y valent-se de l'experiencia del argenter Dunn, buscà l modo d'estampar caracters, y que per medi de *contrapunxons de ferro* enfonsats en barras de plom obtingué relleus més o menos regulars que no hi havia més que retocar-los desprès d'aquesta primera operació. Per altra part, lo mateix Didot s'encarrega de posar en clar los grans inconvenients dels *punxons de*

fusta y matrices de plom, és dir, l'impossibilitat de poder servir-sen.

De tots los sistemas imaginats pels bibliografs suposant-los empleats pels primers impressors per estampar ab tipos o punxons de fusta, cap admet lo del tipo mobil metalic fos y directe; aquell sistema que vingué molt més tard del temps en que s'atribueix als primers estampadors de Maguncia y del que aquests no comencen a vanagloriar-se fins al any 1468, quan havia sigut trobat y empleat en altra part. Se diu que Coster lligava ab fils los caracters de fusta *que havia inventat*. Aquest és altre dels medis rudimentaris de que indubtablement s'haurian servit molts pera petitas impressions durant sigles y sigles.

Pera sostenir son punt los bibliografs fan dir tonterias a Gutenberg en lo colofon del *Catholicon* de 1460, precisament en las paraulas *mira patronarum formarumque concordia proportione ac modulo,* de que ja ns en ocuparem més endavant. Quan se fa dir això a Gutenberg, volent donar a las paraulas *patrona* l significat de *punxons* y a *forma* lo de *matriç,* se li fa dir que publicava un llibre en el que ls punxons y las matrices havian sigut posats entre ells en proporció y concordia. Però ¿quan y de quina manera las matrices estigueren may en desacord ab los punxons? Ja veurem com entenem nosaltres aquesta concordia.

¿La forma sempre ha sigut lo motllo o conjunt de lletras que s posa a la prempsa pera estampar un full d'una cara. Firmin Didot (1) diu: «És igualment cert que *las formas,* sia en caracters mobils, sia xilografics, se colocavan en aquesta prempsa, aon s'estampavan». La prempsa inventada o utilisada per Gutenberg, que és, com veurem, l'unica cosa que se li pot, tal vegada, atribuir.

Los que opinan que l *Cicero de Officiis Paradoxa* sigué l primer llibre estampat ab caracters mobils fosos, podrian observar que, vist que en aquesta edició, del 1465, Fust enlaira ls merits de la mà de Schœffer *(arte manu perpulchra Petri pueri mei feliciter effeci finitum),* l'imprempta deuria haver fet més progressos desde l'invenció, que datava, segons ells, lo menos d'un deseni, fixant-la, com fan, en l'any 1454 o 1455. El *Cicero,* indubtablement xilografic, y el *manu perpulchra,* se refereix, com direm després, al bonic caracter de la lletra, puix sapigut és que Schœffer era escrivent, seria un bon pendolista y dibuixant, y com a tal hauria entrat al servey de Fust, qui, com a dependent *pueri mei,* l'esmenta en aquest colofon.

Quan en las comparacions de caracters en las edicions antigas se tracta de semblanças, Berlan diu que no abandona sa opinió, manifestada repetidas vegadas, de que las semblanças y igualtats no

(1) *L'Imprimerie à Strasburg.*

depenen dels mateixos punxons, sinó de la mateixa mà encarregada de caracterisar, és dir, escriure sobre las planxas de fusta o donar los manuscrits en paper transparent pera encolar sobre las planxas que havian de gravar-se.

Segons Faulman, l'art impressori de Maguncia, en lo primer deseni de sa primera aplicació, hauria passat als següents llocs: 1460, Strasburg; 1461, Bamberg; 1462, Colonia; 1465, Subiaco; 1467, Etwil y Roma; 1468, Ausburg y Basilea, a las que certament ha de juntar-s'hi Barcelona; 1469, Venecia y Milà; 1470, Nuremberg, Foligno, Treveris y altres. Berlan diu: «Las datas de Strasburg, Bamberg, Colonia, Etwil y Ausburg tenen moltas excepcions, és dir, són incertas; però era menester posar en primera fila no solament a Maguncia, ab absoluta exclusió d'Harlem, sinó també a altras ciutats d'Alemania pera donar pa y treball als profugos maguntins dels anys 55, 59 y 62. Ja, doncs, que ls altres, per llurs bonas raons, no foren gaire escrupulosos, a nostre torn tampoc devem ser-ho nosaltres, y tot seguit, després de Maguncia, y abans de *Strasburg, 1460*, fer compareixer una edició de *Mantua* ab la data de 1459. El mateix Brunet quedà sorprès quan en 1834 la tingué en sas mans; però, què fer? Nosaltres no l'havem fabricada.» Lo llibre és el *Plutarchus de ingenuis educandis, Guarino Veronese interprete*, etc. (Mantua, 1459), del que Brunet diu (1): «Aquesta edició, que en lloc havem trobat indicada, ha sigut oferta a la Biblioteca Real en Juny de 1834. En aquella epoca tinguerem ocasió d'examinar-la atentament. La data que porta és molt més probable que sia la del manuscrit que serví d'original al impressor que la de l'estampació del llibre, *a no ser que se suposi oblidada una X* y que s'haja de llegir 68 en lloc de 58.

»Aquest petit tractat comença al recte del primer full per las tres ratllas següents en capitals:

»*Francisci Plutarchi de in-*
»*genuis educandis incipit lege*
»*feliciter.*

»An aquest sumari, en que tant singularment figura l mot Francisci, segueix la dedicatoria del traductor a Angelus Cornelius, ciutadà de Florença. L'inscripció en capitals que s llegeix al verso del darrer full està concebuda així: *Explicit feliciter amen deo gratias et gloriossissime virgini matri sue mantue VIIII. IV. N. II ICCCCLVIII.* La I és per M. L'espay pera las inicials està en blanc.

»Nos sembla que aquesta edició és anterior a la de 1472, y potser també més antiga que la d'Ulric Tell.»

Aquí tenim un cas igual al de la gramatica estampada a Barce-

(1) *Manuel du Libraire*, suplement, paraula *Plutarchus*.

lona en 1468, de que parlarem més endavant, y que, apareixent de prompte ab una data inesperada que destrueix en part la tradició, los rutinaris seguidors d'aquesta, séns pendre-s la pena d'estudiar-ho y no sabent com sortir-sen, buscan subterfugis, recorrent generalment a la data equivocada, sobre tot per l'acostumada X desertora que fuig de tantas edicions del sigle XV, y que, com diu molt bé Berlan, també podria haver-se escapat de las edicions de Strasburg, Bamberg y altras ciutats alemanas.

Del minuciós examen tipografic de las edicions conegudas anteriors al 1466, Berlan en conclou que deu confirmar que per tot l'any 1465, ni a Alemania ni a Italia ls tipos metalics mobils fosos s'havian encara manifestat ab las qualitats que ls són proprias y caracteristicas, y que en el 1466 la cosa és molt problematica. També de la comparació de las *Epistolæ Familiares,* de Ciceró, impresas *(tipograficas)* per Conrad Sweynheym y Arnold Pannarzt a Roma l'any 1467, y las *Institucions de Justinià,* estampadas *(xilograficas)* a Maguncia per Pere Schœffer l'any 1468, de las que dóna facsimil d'una y altra edició, dedueix la primacia del ús dels tipos mobils pera la ciutat de Roma, donant las raons en la mateixa pagina (237 y següent).

Com no tenim competencia ni entra en lo nostre plan ocupar-nos d'aquesta classe d'estudis, sols direm que las raons en que Berlan se funda pera donar per xilografica l'edició de las *Institucions de Justinià,* de Pere Schœffer, del 1468, són a poca diferencia las mateixas que donan per son fallo sobre alguns incunables los perits el professor Gentile Pagani, de Milà; Rodolf Jünemann, de Berlin, director de la fundició de caracters del establiment Civelli; Pere Tomasino, de Treveris, compositor tipograf; Angel Colombo, xilograf; Antoni Maffi y Felix Zappa, fundidors de caracters, de Milà.

Aquests sis perits se reuniren primerament lo matí del dimecres 8 de Febrer de 1882 en la Biblioteca Ambrosiana de Milà, en la que l bibliotecari, cav. Antoni Ceriani, los posà de manifest, pera l'examen y comparació, dos exemplars, un d'ells en pergamí, del *Cicero de Officiis,* de Fust y Schœffer, del 1465, y altres llibres raros pera la necessaria confrontació.

D'allí passaren a la Biblioteca Nacional de Brera, en la que ab tota detenció y minuciositat pogueren examinar los dos volums del *Catholicon,* de 1460, atribuit a la societat Gutenberg, Fust y Schœffer, un altre exemplar del sobredit *De Officiis,* el *Lactantio,* de Subiaco, del 1465, y altras xilografias y estampas antigas. Després, per invitació del professor Pagani, tots sis perits passaren al Archivio Storico-Civico de Sant Carpaforo, a inspeccionar lo volum *Estatuts de Milà,* estampat en 1480, y altres llibres tipografics.

depenen dels mateixos punxons, sinó de la mateixa mà encarregada de caracterisar, és dir, escriure sobre las planxas de fusta o donar los manuscrits en paper transparent pera encolar sobre las planxas que havian de gravar-se.

Segons Faulman, l'art impressori de Maguncia, en lo primer deseni de sa primera aplicació, hauria passat als següents llocs: 1460, Strasburg; 1461, Bamberg; 1462, Colonia; 1465, Subiaco; 1467, Etwil y Roma; 1468, Ausburg y Basilea, a las que certament ha de juntar-s'hi Barcelona; 1469, Venecia y Milà; 1470, Nuremberg, Foligno, Treveris y altres. Berlan diu: «Las datas de Strasburg, Bamberg, Colonia, Etwil y Ausburg tenen moltas excepcions, és dir, són incertas; però era menester posar en primera fila no solament a Maguncia, ab absoluta exclusió d'Harlem, sinó també a altras ciutats d'Alemania pera donar pa y treball als profugos maguntins dels anys 55, 59 y 62. Ja, doncs, que ls altres, per llurs bonas raons, no foren gaire escrupulosos, a nostre torn tampoc devem ser-ho nosaltres, y tot seguit, després de Maguncia, y abans de *Strasburg, 1460*, fer compareixer una edició de *Mantua* ab la data de 1459. El mateix Brunet quedà sorprès quan en 1834 la tingué en sas mans; però, què fer? Nosaltres no l'havem fabricada.» Lo llibre és el *Plutarchus de ingenuis educandis, Guarino Veronese interprete*, etc. (Mantua, 1459), del que Brunet diu (1): «Aquesta edició, que en lloc havem trobat indicada, ha sigut oferta a la Biblioteca Real en Juny de 1834. En aquella epoca tinguerem ocasió d'examinar-la atentament. La data que porta és molt més probable que sia la del manuscrit que serví d'original al impressor que la de l'estampació del llibre, *a no ser que se suposi oblidada una X* y que s'haja de llegir 68 en lloc de 58.

»Aquest petit tractat comença al recte del primer full per las tres ratllas següents en capitals:

»*Francisci Plutarchi de in-*
»*genuis educandis incipit lege*
»*feliciter.*

»An aquest sumari, en que tant singularment figura l mot Francisci, segueix la dedicatoria del traductor a Angelus Cornelius, ciutadà de Florença. L'inscripció en capitals que s llegeix al verso del darrer full està concebuda així: *Explicit feliciter amen deo gratias et gloriossissime virgini matri sue mantue VIIII. IV. N. II ICCCCLVIII.* La I és per M. L'espay pera las inicials està en blanc.

»Nos sembla que aquesta edició és anterior a la de 1472, y potser també més antiga que la d'Ulric Tell.»

Aquí tenim un cas igual al de la gramatica estampada a Barce-

(1) *Manuel du Libraire*, suplement, paraula *Plutarchus*.

lona en 1468, de que parlarem més endavant, y que, apareixent de prompte ab una data inesperada que destrueix en part la tradició, los rutinaris seguidors d'aquesta, séns pendre-s la pena d'estudiar-ho y no sabent com sortir-sen, buscan subterfugis, recorrent generalment a la data equivocada, sobre tot per l'acostumada X desertora que fuig de tantas edicions del sigle XV, y que, com diu molt bé Berlan, també podria haver-se escapat de las edicions de Strasburg, Bamberg y altras ciutats alemanas.

Del minuciós examen tipografic de las edicions conegudas anteriors al 1466, Berlan en conclou que deu confirmar que per tot l'any 1465, ni a Alemania ni a Italia ls tipos metalics mobils fosos s'havian encara manifestat ab las qualitats que ls són proprias y caracteristicas, y que en el 1466 la cosa és molt problematica. També de la comparació de las *Epistolæ Familiares*, de Ciceró, impresas *(tipograficas)* per Conrad Sweynheym y Arnold Pannarzt a Roma l'any 1467, y las *Institucions de Justinià*, estampadas *(xilograficas)* a Maguncia per Pere Schœffer l'any 1468, de las que dóna facsimil d'una y altra edició, dedueix la primacia del ús dels tipos mobils pera la ciutat de Roma, donant las raons en la mateixa pagina (237 y següent).

Com no tenim competencia ni entra en lo nostre plan ocuparnos d'aquesta classe d'estudis, sols direm que las raons en que Berlan se funda pera donar per xilografica l'edició de las *Institucions de Justinià*, de Pere Schœffer, del 1468, són a poca diferencia las mateixas que donan per son fallo sobre alguns incunables los perits el professor Gentile Pagani, de Milà; Rodolf Jünemann, de Berlin, director de la fundició de caracters del establiment Civelli; Pere Tomasino, de Treveris, compositor tipograf; Angel Colombo, xilograf; Antoni Maffi y Felix Zappa, fundidors de caracters, de Milà.

Aquests sis perits se reuniren primerament lo matí del dimecres 8 de Febrer de 1882 en la Biblioteca Ambrosiana de Milà, en la que l bibliotecari, cav. Antoni Ceriani, los posà de manifest, pera l'examen y comparació, dos exemplars, un d'ells en pergamí, del *Cicero de Officiis*, de Fust y Schœffer, del 1465, y altres llibres raros pera la necessaria confrontació.

D'allí passaren a la Biblioteca Nacional de Brera, en la que ab tota detenció y minuciositat pogueren examinar los dos volums del *Catholicon*, de 1460, atribuit a la societat Gutenberg, Fust y Schœffer, un altre exemplar del sobredit *De Officiis*, el *Lactantio*, de Subiaco, del 1465, y altras xilografias y estampas antigas. Després, per invitació del professor Pagani, tots sis perits passaren al Archivio Storico-Civico de Sant Carpaforo, a inspeccionar lo volum *Estatuts de Milà*, estampat en 1480, y altres llibres tipografics.

Després de minuciosos examens y repetidas comparacions, per unanimitat fallaren que *no eran tipografics* los quatre llibres següents, conservats en la Biblioteca de Brera:

Catholicon, atribuit a la societat Gutenberg y Fust, estampat en Maguncia l'any 1460.

La *Biblia,* de Fust y Schœffer (Maguncia, 1462).

De Officiis, dels mateixos (Maguncia, 1465).

Lactantio, estampat en Subiaco l'any 1465.

Aquest peritatge sigué publicat per extens en lo periodic *La Nazione,* de Florença, en los mesos d'Abril y Maig de 1882.

De l'historia positiva de l'imprempta resulta que lo de Coster de Harlem és un cuento, no sabent-se res més d'ell que lo que n diu Junius, que escrivia sa *Batavia* cent anys després de la suposada troballa. De Gutenberg sen tenen pocas noticias personals y *cap de certa* referent a sos treballs sobre l'imprempta. Dels dos processos fallats contra d'ell sen desprèn que del any 1435 al 1439 estigué associat o en relacions industrials ab Andreu Dritzehen de Strasburg, ab qui sembla que podia haver inventat o aplicat la prempsa a l'estampació, suplint la massa de que abans se servian los estampadors; però ni del un ni del altre sen coneix res estampat: mort Dritzehen, Gutenberg plega l ram, desapareix y no se sap més d'ell sinó que en 1444 passà a Maguncia, aon diuen que s'associà ab Joan Fust pera treballar en lo descobriment de l'imprempta, no tenint-se tampoc cap noticia de l'indole y resultat d'aquests treballs, sabent-se unicament que en 1455, per qüestió d'interessos, se separaren y tingueren un plet en el que Gutenberg fou comdemnat y Fust se quedà ab tot lo material de la societat. Aquí Gutenberg torna a eclipsar-se, y no s tenen d'ell sinó noticias vagas, fins a l'hora de sa mort, essent dubtós que continués en l'art de la prempsa; puix, com havem dit, no s coneix absolutament res que porti son nom.

S'atribueix a Gutenberg l'estampació de duas biblias llatinas, una nomenada «de Maguncia», de 36 ratllas la plana, suposada anterior al 1457, y altra nomenada «de Mazzarino», de 42 ratllas, creguda anterior al 1461; però lo cert és que ni una ni altra portan nom del impressor ni tampoc data. És molt estrany, sobre tot per la segona, que, havent publicat Fust y Schœffer, baix las sevas firmas, el *Psalmorum Codex* en 1457, el *Duranti Rationale divinorum officiorum* en 1459, y una segona edició del *Psalteri* en lo mateix any, y en 1460 las *Constitutiones Clementinæ,* Gutenberg no hagués firmat qualsevol de las duas biblias, el *Catholicon*, que també se li atribueix, o qualsevol altra obra que hagués estampat, no fos més que per amor propri y confusió de sos rivals. En què consisteix aquest misteri?

En 1456 probablement se resoldria l problema d'estampar bé un xic més prompte y més barato que anteriorment, com ho demostran la *Biblia* de Maguncia, anonima, y lo *Psalteri* de Fust, en el que Schœffer demostra sa habilitat de caligraf ab las bonicas majusculas que l'adornan, essent molt inferior an aquestas duas obras los *Donatos*, *Ars Moriendi* y altres llibres xilografics, probablement posteriors an aquesta data.

Separat de Gutenberg, Joan Fust començà a treballar pel seu compte, no associat ab Schœffer desde un principi, com se ve dient, sinó sol, y l'ultim dependent del primer, com ho demostra el *pueri mei* del colofon del *Cicero de Officiis et Paradoxa*, del 1465; y encara que algunas edicions anteriors estavan firmadas per un y altre, Schœffer ho feya com escrivent y dibuixant, y Fust com proprietari y editor. Més endavant, reconegut aquest als importants serveys de son escrivent, se l'associà, lo casà ab sa filla, y després de mort li deixà l'establiment xilografic o tabellari, que després se transformà en tipografic y seguí treballant durant molts anys.

Dels estudis comparatius de la tipografia, confirmats per lo que diuen los colofons dels primers llibres publicats, resulta que la tipografia propriament dita no s posà en practica abans del 1466 o 67, y que probablement no fou a Maguncia aon ho sigué posada per primera vegada. Aon ho sigué y qui l'inventà, encara és un misteri: sembla haver-hi alguns indicis pera poder atribuir aquesta gloria a l'Italia y als alemanys Sweynheym y Pannartz, impressors a Roma l'any 1466; però nosaltres no veyem encara la cosa ben clara: som al temps d'investigacions y descobriments, y qui sab si algun dia ns sorpendrà alguna noticia inesperada.

En lo sigle XV la multiplicació del llibre era una necessitat imperiosa y l'imprempta estava en l'atmosfera. Indubtablement eran diversos los que buscavan la solució del problema, fent-se estudis y ensaigs en diferents punts pera resoldre-l. Sigué la solució obra d'un sol home? S'arribà gradualment a la solució? Creyem que lo ultim sigué lo més probable.

Com la xilografia servia pera l'estampació d'imatges ab o séns llegendas, l'ampliació d'aquestas donà peu a la creació del llibre, que per lo tant nasqué ascetic y després escolastic per necessitat. Fermin Didot diu que l'utilitat d'aplicar als llibres escolastics el metode del gravat en relleu sobre tauletas de fusta donà origen als Abecedaris y Donatos. Diu també que sembla que aquests primers ensaigs d'*estampació tabellaria* tingueren lloc *quasi simultaniament* a Holanda, Alemania y Belgica: a lo menos cada un d'aquests països alega sos titols; però com per lo general aquestas estampacions xilograficas no portan data ni nom de lloc ni d'autor, lo problema se fa insoluble.

Lo cuento de Coster de Harlem de tallar lletras en una escorxa d'arbre pera ensenyar a sos néts, lo plet de Strasburg, los documents de 1444 referents a la tipografia trobats a Avinyó, las noticias d'haver-se estampat a Roma en 1455, la societat Gutenberg-Fust de Maguncia, etc., tot indica que desde l segon terç del sigle XV preocupava a molts l'idea de poder multiplicar los llibres pera satisfer las necessitats que havian creat l'establiment d'universitats y altres centres d'ensenyança que havian despertat y avivat las aficions al estudi dels diferents rams de literatura, pera l que eran insuficients y cars los llibres manuscrits de que podian disposar.

Indubtablement, com ja havem dit, se feren en diferents punts, y per diferentas personas, diversos ensaigs tant en planxas de fusta y de metall com en lletras gravadas, soltas, també de fusta o de metall, que resultaren infructuosos, fins que probablement Gutenberg o Fust, un dels dos, los dos junts, o potser ajudats o inspirats per Schœffer, trobaren la *quadam adinventione imprimendi seu caracterisandi*, és dir, l'escriure en un paper transparent, aplicar-lo a la planxa, gravar aquesta exactament com estava l'escrit, y servir-se, en lloc de la massa, de la prempsa inventada o modificada al objecte.

Essent aquest procediment encara bastant llarc y costós; no podent estampar més que trescents fulls diaris, se continuaren los ensaigs, fins que s descobrí l medi d'estampar ab tipos mobils metalics fosos, que, com havem vist, sigué en una epoca més avançada de lo que generalment se creu.

A Maguncia no li queda més que la gloria d'haver, per medi del gravat en fusta o en metall, sigut la primera en haver trobat lo medi de multiplicar los llibres d'una manera més facil y menos costosa que ls manuscrits y haver obert lo camí per arribar a l'altura a que ns trobem avuy dia.

Si Maguncia hagués sigut l'inventora de l'imprempta ab caracters mobils a l'epoca que se suposa, lo desenrotllo y propagació de tant util descobriment hauria sigut molt lent, més lent de lo que naturalment podia y debia esperar-se atesa sa importancia. Prescindint de las suposicions anteriors, y prenent per punt de partida las impressions de la *Biblia* y lo *Psalteri*, és dir, la data de 1455 o 1456, y no desenrotllant-se y generalisant-se l'industria y comerç del llibre fins després del 1470, trobem que fou menester un espay de quinze o setze anys pera començar a esser alguna cosa, y lo menos lo de vint anys pera tenir alguna importancia. Per altra part, si comparem lo poc avenç que hi trobem durant los dotze primers anys, és dir, desde l 1455 al 1467, en el que realment se treballava ab tipografia, y lo molt que progressà del 1467 (en qual temps trobem

l'aparició de tantas cosas desconegudas abans, de que havem parlat, y s'inicia la major baratura del llibre) fins al 1475, en que trobem ja bastant generalisada l'imprempta, això és, durant vuit anys, compendrem facilment que en los dotze primers anys devia emplear-se un sistema diferent, més costós que l dels vuit ultims. En efecte, en el primer periode, la producció havia d'esser reduida y cara, perquè encara que, per sortir lo treball igual, sols eran menester un bon pendolista y un mellor gravador, llur tasca era llarga y costosa, podent produir poc lo treball de la prempsa (300 fulls diaris) per la necessitat de netejar sovint los motllos, que no servian més que per una sola obra y eran proprietat d'un sol establiment. En el segon periode la cosa cambia: los tipos mobils, ab sas infinitas combinacions, facilitan l'impressió de diferentas obras, augmentan la producció del llibre y disminueixen considerablement llurs preus; ademés, permet l'establiment de fundicions de caracters, als que poden recorre tots quants desitgen dedicar-se al noble art de la prempsa, fent-se aquesta independent del art de caracterisar. Per nosaltres no queda cap dubte de que lo dels dotze primers anys era la *xilografia* o *tabellaria*, és dir, l'art d'estampar ab planxas de fusta o de metall gravadas. La tipografia o imprempta ab caracters mobils metalics fosos vingué després. Qui y aon s'inventà? *Ecco il problema.*

III

Quan y aon començà la tipografia o l'estampació ab caracters mobils de metall fosos?

Dificil és determinar un extrem y altre, tant dificil com saber qui n fou lo veritable inventor, perquè tot junt compon l'enigme del dificultós y debatut problema que encara està per resoldre.

Si comencem per las primeras edicions, la solució no és tant facil com a molts los sembla, perquè lo que a primera vista apareix com or, examinat detingudament resulta llautó o coure brunyit.

Méndez diu que està en harmonia que en los llibres estampats ab fusta no s'hi troba cap nom d'impressor, com que tampoc se troba l de Gutenberg en l'hermosa biblia *ab caracters de fundició*. La causa de la primera omissió és que a llurs estampacions los volian conservar sempre l'aire de manuscrits y amagavan tant l'art com lo nom del estampador pera treure-n més preu venent llurs impresos com altras tantas copias fetas a la mà ab sola la ploma. La causa de l'omissió del nom de Gutenberg en la *Biblia* és que

havent-lo condemnat a anticipar a la societat certa quantitat de diners, semblant-li an ell que no la devia, se disgustà y separà dels altres abans del 1455. La *Biblia* era també un llibre xilografic, y, encara que perfeccionat, estava fet ab las mateixas condicions y ab iguals proposits que ls anteriors.

La *Biblia* de París, de 42 ratllas, nomenada «de Mazarino», no té data d'estampació ni nom d'impressor; però té una inscripció del rubricador que omplí ls blancs de las majusculas, que demostra que dita biblia fou acabada abans del Agost de 1456 y no començada abans del any 1450, en que Gutenberg s'associà a Fust.

Se fan calculs, comparacions y conjecturas ab los tipos de las duas biblias de 36 y 42 ratllas, y ab las incorreccions o faltas d'alguns exemplars d'alguna d'ellas, posant-se en dubte quina de las duas sigué la primera. Alguns volen suposar que Fust no té res que veure ab la de 36 ratllas, perquè creuen que alguns plecs demostran esser estampats abans del 1450. Com ho coneixen? Lo cert és que ni l'una ni l'altra portan data, ni sen sab de cert aon sigué sa estampació; que és positiu que ni una ni altra podian haver sigut estampadas ab caracters metalics fosos, perquè encara no havian sigut inventats, y menos perfeccionats per Pere Schœffer, qui sigué altre de tants que trobà l medi de poder-los utilisar en epoca molt més avançada. Tampoc podia existir la societat Gutenberg, Fust y Schœffer, perquè Schœffer, quan se separaren Gutenberg y Fust, entrà en la casa d'aquest com a dependent (probablement com caligraf), y com a tal continuava encara en casa de Fust l'any 1465, com se desprèn del *Cicero de Officis Paradoxa*, estampat en aquest any, del que havem ja parlat.

Las duas primeras biblias, indubtablement xilografiadas, al principi foren venudas com manuscrits, com per tals se venian tots los llibres de xilografia perfeccionada. Se diu que un dels primers exemplars de la *Biblia* de Fust (segons la relació d'Henric Schori, citada per Meerman) se vengué per 400 a 500 coronats. Després, apareixent molts exemplars, baixà l preu a 60 coronats, fins que, cotejats uns ab altres y descobert lo frau, baixa a 40 coronats mica més o menos; y afegeix Schori que aquest mateix engany *l'havian practicat abans* los impressors de Batavia, Holanda y Maguncia. Lo que demostra que Gutenberg y Fust no eran sols, ni ls primers, en practicar la xilografia.

En la bonica *Biblia* de 1465, diu Méndez, en el *Psalteri* de 1457, y en los *Officiis* de Ciceró, de 1465, se troban sempre acompanyats Fust y Schœffer fins al any 1466, en que, després de la mort de son sogre, apareix Schœffer sol. Y no posavan unicament llurs noms, sinó que també treyan al public l'honor de l'invenció. Y de fet no podia ja quedar secreta desde que Gutenberg se separà de llur companyia.

Això no és exacte: ni Fust ni Schœffer, junts o individualment, posaren en cap llibre que fossin los inventors de la tipografia, y menos podian posar-ho en las edicions de sas primeras obras, perquè no eran tal cosa. Lo *ars caracterisandi sine calamo nec comune atramento* no significa la tipografia ab caracters mobils de metall fosos, com veurem al parlar dels colofons, ni la *pulchra manu pueri mei Petro*, que posa Fust en lo colofon del *Officiis* de Ciceró, vol dir que Schœffer li hagués presentat los caracters mobils metalics perfeccionats. La Biblioteca Arús posseeix unas *Institucions de Justinià* estampadas a Maguncia ab caracters mobils en 1475 per Pere Schœffer, qui en lo colofon del mateix llibre està molt lluny de dir res de tot això, com se pot veure per lo que diem en son lloc corresponent.

Los que defensan la primacia de Strasburg se fundan en lo resultat del plet de Jordi y Nicolau Dritzehen, del que sols se desprèn que Gutenberg, abans del 1439, ensenyà al germà d'aquells, Andreu, lo modo de pulir las pedras duras; després, en companyia de Joan Riff, exercí altras manufacturas, entre ellas la fabricació de miralls. Més tard, segons Méndez, visitant un dia sos companys a Gutenberg, que vivia en l'Arbogasto, extra-murallas de Strasburg, notaren que ls havia tractat ab poca sinceritat y que allí exercia altre *admirable art* que fins llavors los havia cuidadosament ocultat; però s convingueren. Andreu Dritzehen morí abans de completar la perfecció de l'obra. Lo plet l'entaularen los dos germans hereus de Dritzehen sobre liquidació de fondos bestrets, perquè, havent demanat aquests a Gutenberg que ls admetés com a socis en substitució de son germà, aquest s'hi negà.

A Méndez se li podria dir que l cuento, *se non e vero, e mal trovato*. Del plet de Strasburg, tocant a l'imprempta, l'unic que pot conjecturar-se és que Gutenberg o Dritzehen, o tots dos junts, inventaren o modificaren la prempsa pera estampar d'una manera més nèta y més igual que ab los anteriors cops de massa.

Se diu que l *Speculum Humanæ Salvationis* és un dels primers llibres tipografics, un exemple del llibre, estampada la llegenda ab caracters mobils y las laminas ab motllos de fusta; però està demostrat que són llibres completament xilografics. Sen coneixen quatre edicions: duas en llatí y duas en holandès. Una d'ellas diuen que és ab tipos de duas fundicions, que seran duas diferentas plomas.

Se considera com l'exemplar més antic de tipografia existent avuy dia la famosa *Butlla d'indulgencias* concedidas per Nicolau V als que contribuissin ab diners pera ajudar al rey de Xipre contra ls turcs. Fou *impresa* l'any 1454 en Maguncia? Per qui? Alguns diuen que per en Gutenberg; però aquest en aquell any estava

associat ab en Fust y no s té noticia de que may hagués estampat pel seu sol compte.

Aquesta butlla, com alguns altres documents eclesiastics, seria producte xilografic d'algun convent de frares que, com los de Sant Cugat del Vallès y Santa Caterina de nostra ciutat, s'ocuparian en aquesta industria, llavors nova pel procediment, y los seria de gran utilitat pera l'expendició d'estampas, llibres d'oracions y d'ensenyança, com eran los *Donatus pro puerilis*, de que tant se parla. D'aquests, Dannou, en son *Analyse des opinions diverses sur l'Imprimerie*, diu: «Los Donatos que s creuen sortits de la prempsa de Gutenberg, a Maguncia, abans de 1449, no són sinó *estamperia tabularia»;* y, per las provas donadas per Berlan, no poden esser a tipos mobils, sian del temps que sian.

El primer llibre estampat ab data y nom del impressor és lo conegut *Psalterium Codex*, estampat per Fust y Schœffer a Maguncia en 1457, del que sen coneixen nou exemplars (1), que difereixen poc l'un del altre. D'aquest llibre diuen que l colofon és estampat ab una planxa de metall, y lo demés ab tipos mobils; però Berlan diu que, volent fer suposicions, no seria del tot indiscret dir que una part y altra són gravadas, ab la sola diferencia probable de las materias empleadas pera l text y l colofon, és dir, lo primer ab motllos de fusta y l segon ab planxa de metall, com ho demostran los lligaments de lletras, multitut de nexos y desigualtat de las lletras omonimas, observada també per Firmin Didot, tot lo que revela caracters fets a la mà ab ploma sobre l paper y després encolats y gravats en la planxa de fusta, que indubtablement fou lo procediment inventat o perfeccionat per Fust y Schœffer.

Altra de las senyals que séns dubte indican que és xilografiat lo *Psalmorum Codex* són las bonicas lletras majusculas ab que està engalanat, obra séns dubte de Pere Schœffer, en que demostra que a la qualitat d'excelent pendolista aniria acompanyada la de bon dibuixant. És notable la desaparició d'aquestas hermosas lletras majusculas del *Psalteri* y del *Duranti Rationale*, esmentadas en el colofon *(venustate capitalium decoratus)*, que no s troban en cap més de las edicions posteriors del mateix Pere Schœffer, en las que, com en las dels demés impressors, deixà ls espays en blanc ab una petita lletra pera omplir-los a la mà, fins en l'edició de las *Institucions de Justinià*, de 1475, divuit anys després de la publicació del *Psalteri*.

Nos sembla molt trivial y poc raonable la causa que alguns li

(1) Fa pocs anys lo conegut llibreter de Londres Bernat Quarich en comprà un exemplar per 25,000 duros, que després va vendre per 26,000.

atribueixen de que hauria sigut la conveniencia o necessitat d'atendre las reclamacions dels escrivents amanuenses, illuminadors y decoradors de manuscrits, «que s trobavan privats de treball per aquestas novas invencions». Sembla natural que ls impressors haguessin atès més aviat al progrés del art, y per consegüent a llurs propris interessos, que a las conveniencias d'aquells que de tots modos matavan ab son nou art o industria. Aquells tampoc devian entendre-ho així, puix quan Fust y Schœffer venian sos impresos com manuscrits, cap d'ells posà de manifest l'engany.

Del *Catholicon*, atribuit a Gutenberg, se parla de tres edicions: una séns data, altra del 1457, de las que ningú n'ha vist cap exemplar, y la de 1460, que no porta l nom del impressor y quin controvertit colofon és lo següent:

«Altissimi presidio cuius natu infantium lingue fiunt diserte. Qui gs mi osepe puulis revelat quod sapientibus velat. Hic liber egregius Catholicon dnice incarnationis annis 1460. Almam urbe maguntina nationis inclite germanice. Quam dei clemencia tam alto ingenii lumine dono qs gratuito, ceteres terras nationibus preferre ilustrare qs dignatus est non calami, stili aut penne sufragio sed mira patronarum formarumque concordia proportione et modulo impressus atque confectus est.

»Hinc tibi sancte pater nato cum flamine sacro. Laus et honor dno trino tributatuo et uno Ecclesia laude libro hoc catholice plaude. Qui laudare piam semper non lique mariam Deo gratias».

El *Catholicon* és un vocabulari enciclopedic que conté tot lo que bonament se sabia gramaticalment en aquell temps, y no és possible determinar-ne l'impressor. Si l llibre hagués sigut treballat per Fust y Schœffer, això ho sabrian sos contemporanis, y aquests no haurian deixat de posar-hi sos noms pera fer saber que l *Catholicon* tenia una execució més perfecta que l *Psalteri*, el *Duranti* y las *Constitucions Clementinas*, que havian firmat; perfecció a que tampoc havian arribat las publicacions anonimas atribuidas a Gutenberg. Si per altra part l'obra hagués sigut de Gutenberg, com alguns creuen, aquest ab una agulla hauria punxat a Fust y Schœffer, com que encara no havian donat a llum cap edició tant preada, y no hauria deixat de posar-hi son nom. No entenem com, ni hipoteticament, se pot suposar que aquesta edició del 1457 hagués sigut obra de la trinitat llegendaria, en qual cas, diu Berlan, tindriam un altre exemple de la generositat y cavallerositat de Gutenberg, que se suposa tingué en no haver continuat son nom en lo *Psalteri*, renunciant tots tres a la gloria de la publicació del *Catholicon*. Se fan moltas suposicions per ganas de dir alguna cosa. Encara que l'edició de que parlem fos la del 1460, de que sen coneixen dos exemplars, y no la del 1457, no podia esser obra de la

societat Gutenberg, Fust y Schœffer, que, com havem dit, may existí, y Gutenberg feya ja quatre anys s'havia separat de Fust; tot lo que podria indicar-nos que l *Catholicon* era obra d'altre impressor establert a Maguncia, sobre tot tractant-se del any 1457.

Cada dia s descobreixen nous datos que indican que a mitjans del sigle XV eran diversos los que treballavan en l'estampació de llibres, procurant reformar y millorar los procediments d'estampació per medi de planxas de fusta o metall, unic medi conegut en aquell temps.

En el *Cronicon* del any 1474, de Felip de Lignamine (tipograf y cronista), al esser al any 1458 s'hi llegeix lo següent passatge: «Jacobus cognomento Gutenberg patria Argentinus et quidem alter cui nomen *Justus* imprimendarum literarum in membranis cum metallicis formis periti, trescentas cartas quique eorum per diem facere innotescunt aput Maguntiam Germaniæ civitatem: Johannes Mantelinus, aput Argentinam, ejusdem provinciæ, civitatem ac in eodem artificio peritus totidem cartas imprimere agnocitur». Aquí tenim altras noticias que, cambiant lo nom y patria de Gutenberg, nos fan saber que en 1458 aquest treballava separadament de Fust, y que en aquell any hi havia tres impressors que, en duas ciutats diferentas, cada un d'ells estampava trescents fulls de pergamí cada dia, segurament ab planxas de metall, no podent, com diu molt bé Berlan, de cap modo entendre-s ni traduir en cap llengua, *metallicis formis* per *caracters fondus*, com fa M. Firmin Didot. Aquest passatge demostra que Gutenberg era poc conegut en son temps y que no era sol en practicar y estudiar l'estampa, y que la tipografia no havia encara sigut descoberta.

Encara que de Strasburg no s troban llibres impresos anteriors al 1471, se sab de cert que Mentelin, qual primer llibre conegut ab data certa és de 1473, en 1458 tenia prempsa en Strasburg, y, com Gutenberg, estampava 300 fulls cada dia, y que en 1461 havia acabat d'estampar la *Biblia* llatina de 49 ratllas cada plana. Fins aquí res de positiu sobre l lloc y data del descobriment.

IV

És dificil també seguir pas a pas l'historia de las innovacions en el llibre, que no podem esperar trobar-las en ordenada progressió. Innovacions qual utilitat nos sembla obvia y sorprenent, se troban com per casualitat en un llibre aislat, y són després abandonadas pel mateix impressor que las adoptà, y subsegüentment reapareixen en altres llibres estampats poca diferencia al mateix

temps en diferents punts; de manera que és impossible fixar la cronologia de la moda resucitada.

L'ús del colofon o paragraf coronant l'obra, en que generalment s'estampavan la data del llibre y lo nom del impressor, és dir, los informes que ara trobem en las portadas, data del *Psalteri* de Maguncia, de 1457, y fou continuat per Fust y Schœffer en la major part de llurs obras.

Aquesta sigué la primera innovació començada en los llibres xilografics, que continuaren estampant-se séns cap classe d'indicació, com no n tenian los manuscrits ni tampoc ne tingueren los impresos ab caracters mobils fins alguns anys després d'inventats aquests; y aquesta, per nosaltres, és altra de las provas de no haver-ho sigut sinó després del 1466 o 67, o a lo menos posat en practica, donant-se l cas de que l *Decor Puellarum*, de Nicolau Jenson, en sigués lo primer ensaig fet a Venecia en 1461.

Com havem dit, al principi s'estampavan los llibres séns cap indicació ni foliació. Aixís estan *De Civitate Dei*, de Sant Agustí, començat per Joan y acabat per Vindelin de Spira, a Venecia, en 1470; el *Luctus Christianorum*, de Nicolau Jenson (Venecia, 1471); lo *Sermo de Virgina Maria*, de Sant Bernardí de Sena, estampat per Ulrich Zell a Colonia l'any 1477, y las *Constitucions de Catalunya*, impresas a Barcelona en 1481, y la *Gramatica* de 1468, també de Barcelona.

Després posaren lo que n diuen signaturas, que són unas lletras al peu de las planas que indican los plecs y fulls de cada plec que conté l llibre; quals lletras, posadas al final en ordenada columna, servian com una especie d'index nomenats registres, guia pera trobar més facilment algun passatge, perquè al costat de cada lletra y full corresponent a son plec hi posavan las paraulas ab que començava la plana corresponent a cada lletra, y sa repetició en cada full del plec, que acostumava esser de quatre o cinc. Exemple:

a	paraula
	»
	»
	»
	»
b	»
	»
	»
	»

y aixís seguint fins a l'ultima lletra de la signatura. Si la primera plana no estava impresa, posavan «prima alba».

Axís estan en lo *Pii II P. M.—Eneas Silvio. Historie rerum ubique,* etc., de Joan de Colonia y Joan Mantem, estampat a Venecia en 1477; y en las *Epistolas familiars,* de Ciceró, impresas per Joan Baptista de Tortis, a Venecia, en 1477. Lo *Institutiones Justiniani,* estampat per Nicolau Jenson, ab caracters gotics, a Venecia, del 1474 al 1477, sols té signaturas quintuplas séns registre al final. Del mateix modo està l *Lombardus Petrus sentenciarum,* imprès per Vindelin de Spira, a Venecia, en 1477, que ademés, en la part superior de cada plana de l'esquerra, té una *L* majuscula inicial de *Liber,* y a la dreta *I, II,* etc., ab xifras romanas, per ordre successiu, que corresponen al capitol de l'obra contingut en aquells fulls, repetint-se la serie de xifras en cada capitol.

Pera las signaturas al principi s posavan solament las lletras en lo primer full del plec, deixant en blanc los restants quatre o cinc. Després se posaren las lletras repetidas *a 1, a 2, a 3,* o bé *a a,* en la primera meitat dels fulls del plec y deixant l'altra meitat en blanc.

Séns dubte, efecte de la dificultat de comunicacions d'aquells temps, s'observan notables diferencias en l'adopció de las innovacions en los llibres impresos, sobre tot en la foliació, puix mentres se troba ja foliat y indicats en la cabecera de cada plana l llibre y cant corresponent del comentari de la *Divina Comedia* del Dant fet per Landino, y estampat a Venecia en 1491, lo *Postilla Evangeliorum dominicalium,* estampat a Lió en 1501, no porta encara foliació, com tampoc alguns altres de datas un xic més avançadas. Lo *Libre de les dònes,* de Francesc Eximenis, imprès a Barcelona en 1495, està foliat, y no ho està lo *Repeticion de Amores y Arte de jugar al Ajedrez,* de Lucena fill, primer llibre imprès a Salamanca a poca diferencia de temps.

La mateixa divergencia s troba en l'empleu de grans inicials, que començadas a usar, com havem dit, per Fust y Schœffer en 1462, en sols dos llibres foren abandonadas per ells mateixos, y tots los llibres s'imprimiren deixant l'espay en blanc pera fer-las a la mà fins a ultims del sigle XV o començaments del XVI. Lo *Repeticion de Amores,* de que acabem de parlar, en l'enunciat d'alguns problemas té grans y bonicas inicials, mentres que n altres està l'espai en blanc. Llibres de Venecia y altras parts dels primers anys del sigle XVI tenen ja grans inicials, mentres que un *Ausonius* estampat a Venecia en 1517 per Aldo y Andrea, consocis, y *Le Occorrenze Humane,* de Nicolau Livurnio, imprès també a Venecia pels «Figliuoli di Aldo» en 1546, encara tenen l'espay pera las inicials en blanc.

Crec que ab lo exposat n'hi ha prou pera fer-se carrec de la dificultat de precisar la data y lloc dels perfeccionaments en lo llibre,

encara que nosaltres no ns havem guiat sinó pels que tenim en la nostra llibreria.

Schœffer començà a posar son escut ab la tinta vermella, que usava pel colofon, en la *Biblia* de 1462. Altres no l posaren fins al 1470, com també las inicials xilograficas perfiladas de que ja havem parlat.

Pera demostrar la veritat de que l'imprempta ab caracters metalics mobils fosos encara no havia sigut descoberta en 1462, poden servir de molt los colofons dels llibres primerament editats pels creguts inventors y propagadors del art.

Ja havem dit que l primer llibre estampat ab data certa és lo *Psalteri* de Fust y Schœffer, qual colofon és com segueix: *Presens Psalmorum Codex venustate capitalium decoratus, rubricationibus sufficienter distinctus, adinventione artificiosa imprimendi ac caracterisandi absque ulla calami exaracione sic efigiatus et ad laudem Dei et honorem sancti Jacobi est consumatus per Johannem Fust civem Maguntiorum et Petrum Schœffer de Gernsheim clericum Anno Dni. M.CCCCLIX.*

Aquí s veu clarament que l «séns cap escriptura a la ploma» sols pot referir-se a las «bonicas lletras majusculas» y rubricas y epigrafs en tinta vermella, que en las primeras edicions, tant xilograficas com tipograficas, se deixavan en blanc pera omplir-las a la mà, y que, com havem dit, després del *Psalteri* y el *Rationale* dels mateixos, continuaren, com per tot, deixant-se en blanc, durant molts anys, los espays pera las inicials, com havem fet observar en edicions molt posteriors, a las que podem juntar las del propri Schœffer, com se veu pel *Codex de Justinià,* estampat per ell en 1475, y del que ns serà precís parlar més endavant.

Ja havem parlat del *Catholicon,* llibre que del mateix modo que ha dat tant que discorrer sobre la paternitat, ha donat lloc a moltas interpretacions y discussions son colofon en la part que diu: *sed mira patronarum formarumque concordia proportione et madulo impressus atque confectus est.* Las primeras paraulas, que són las que més han dat que discorrer y discutir, són pera nosaltres las més claras y las que demostran certament que l llibre era xilografiat, perquè no diuen més sinó que ls motllos eran ben gravats «exactes als patrons».

Potser a la nostra qualitat de catalans devem l'haver pogut interpretar exactament aquestas duas paraulas. Los que ho han intentat abans, no catalans, no coneixent la nostra paraula *patró* en lo sentit de *model* pera tallar una cosa de la mateixa forma, se perden en conjecturas, prenent la paraula *patrona* en lo sentit directe de *mestressa,* protectora o defensora, y no atinan com se pot combinar la patrona ab lo motllo o forma.

Aixís estan en lo *Pii II P. M.—Eneas Silvio. Historie rerum ubique*, etc., de Joan de Colonia y Joan Mantem, estampat a Venecia en 1477; y en las *Epistolas familiars*, de Ciceró, impresas per Joan Baptista de Tortis, a Venecia, en 1477. Lo *Institutiones Justiniani*, estampat per Nicolau Jenson, ab caracters gotics, a Venecia, del 1474 al 1477, sols té signaturas quintuplas séns registre al final. Del mateix modo està l *Lombardus Petrus sentenciarum*, imprès per Vindelin de Spira, a Venecia, en 1477, que ademés, en la part superior de cada plana de l'esquerra, té una *L* majuscula inicial de *Liber*, y a la dreta *I, II*, etc., ab xifras romanas, per ordre successiu, que corresponen al capitol de l'obra contingut en aquells fulls, repetint-se la serie de xifras en cada capitol.

Pera las signaturas al principi s posavan solament las lletras en lo primer full del plec, deixant en blanc los restants quatre o cinc. Després se posaren las lletras repetidas *a 1, a 2, a 3*, o bé *a a*, en la primera meitat dels fulls del plec y deixant l'altra meitat en blanc.

Séns dubte, efecte de la dificultat de comunicacions d'aquells temps, s'observan notables diferencias en l'adopció de las innovacions en los llibres impresos, sobre tot en la foliació, puix mentres se troba ja foliat y indicats en la cabecera de cada plana l llibre y cant corresponent del comentari de la *Divina Comedia* del Dant fet per Landino, y estampat a Venecia en 1491, lo *Postilla Evangeliorum dominicalium*, estampat a Lió en 1501, no porta encara foliació, com tampoc alguns altres de datas un xic més avançadas. Lo *Libre de les dònes*, de Francesc Eximenis, imprès a Barcelona en 1495, està foliat, y no ho està lo *Repeticion de Amores y Arte de jugar al Ajedrez*, de Lucena fill, primer llibre imprès a Salamanca a poca diferencia de temps.

La mateixa divergencia s troba en l'empleu de grans inicials, que començadas a usar, com havem dit, per Fust y Schœffer en 1462, en sols dos llibres foren abandonadas per ells mateixos, y tots los llibres s'imprimiren deixant l'espay en blanc pera fer-las a la mà fins a ultims del sigle XV o començaments del XVI. Lo *Repeticion de Amores*, de que acabem de parlar, en l'enunciat d'alguns problemas té grans y bonicas inicials, mentres que n altres està l'espai en blanc. Llibres de Venecia y altras parts dels primers anys del sigle XVI tenen ja grans inicials, mentres que un *Ausonius* estampat a Venecia en 1517 per Aldo y Andrea, consocis, y *Le Occorrenze Humane*, de Nicolau Livurnio, imprès també a Venecia pels «Figliuoli di Aldo» en 1546, encara tenen l'espay pera las inicials en blanc.

Crec que ab lo exposat n'hi ha prou pera fer-se carrec de la dificultat de precisar la data y lloc dels perfeccionaments en lo llibre,

encara que nosaltres no ns havem guiat sinó pels que tenim en la nostra llibreria.

Schœffer començà a posar son escut ab la tinta vermella, que usava pel colofon, en la *Biblia* de 1462. Altres no l posaren fins al 1470, com també las inicials xilograficas perfiladas de que ja havem parlat.

Pera demostrar la veritat de que l'imprempta ab caracters metalics mobils fosos encara no havia sigut descoberta en 1462, poden servir de molt los colofons dels llibres primerament editats pels creguts inventors y propagadors del art.

Ja havem dit que l primer llibre estampat ab data certa és lo *Psalteri* de Fust y Schœffer, qual colofon és com segueix: *Presens Psalmorum Codex venustate capitalium decoratus, rubricationibus sufficienter distinctus, adinventione artificiosa imprimendi ac caracterisandi absque ulla calami exaracione sic efigiatus et ad laudem Dei et honorem sancti Jacobi est consumatus per Johannem Fust civem Maguntiorum et Petrum Schœffer de Gernsheim clericum Anno Dni. M.CCCCLIX.*

Aquí s veu clarament que l «séns cap escriptura a la ploma» sols pot referir-se a las «bonicas lletras majusculas» y rubricas y epigrafs en tinta vermella, que en las primeras edicions, tant xilograficas com tipograficas, se deixavan en blanc pera omplir-las a la mà, y que, com havem dit, després del *Psalteri* y el *Rationale* dels mateixos, continuaren, com per tot, deixant-se en blanc, durant molts anys, los espays pera las inicials, com havem fet observar en edicions molt posteriors, a las que podem juntar las del propri Schœffer, com se veu pel *Codex de Justinià,* estampat per ell en 1475, y del que ns serà precís parlar més endavant.

Ja havem parlat del *Catholicon,* llibre que del mateix modo que ha dat tant que discorrer sobre la paternitat, ha donat lloc a moltas interpretacions y discussions son colofon en la part que diu: *sed mira patronarum formarumque concordia proportione et madulo impressus atque confectus est.* Las primeras paraulas, que són las que més han dat que discorrer y discutir, són pera nosaltres las més claras y las que demostran certament que l llibre era xilografiat, perquè no diuen més sinó que ls motllos eran ben gravats «exactes als patrons».

Potser a la nostra qualitat de catalans devem l'haver pogut interpretar exactament aquestas duas paraulas. Los que ho han intentat abans, no catalans, no coneixent la nostra paraula *patró* en lo sentit de *model* pera tallar una cosa de la mateixa forma, se perden en conjecturas, prenent la paraula *patrona* en lo sentit directe de *mestressa,* protectora o defensora, y no atinan com se pot combinar la patrona ab lo motllo o forma.

La paraula *patró* o *patrona* s'usava en la baixa llatinitat en lo mateix sentit de *model* que l'usem nosaltres; y si recordem del modo que ultimament gravavan pera la xilografia, trobarem que l *patrona* era l·paper transparent que, escrit, aplicavan a la fusta, y la *forma* la planxa de fusta ja gravada; y d'aquí l'admirable concordia del *patró de paper* ab lo motllo, és dir, l'identitat de lo escrit ab lo gravat en proporció y mesura. Aqueixa interpretació, que creyem exacta, nos ha acabat de convencer de que l celebrat *Catholicon* era un llibre xilografic com l'anterior.

Continuem algunas accepcions de la paraula *patró*, corrents y comuns en la nostra llengua catalana.

Los catalans nomenem *patró* al objecte que serveix de model posant-lo sobre d'un altre pera fer aquest igual o de la mateixa forma d'una materia diferent. Los sastres y las modistas tenen patrons de paper o tela que colocan sobre la roba que han de confeccionar pera contornejar la peça y tallar-la de la mateixa forma; los fabricants de cartas se serveixen encara de *patrons* pera pintar las cartas, y antigament sen servian encara més, fins pera dibuixar-las; fetas sols ab patrons de dibuix s'usaren molt antigament; y d'aqueix modo creyem que s fabricaren las primeras, posant lo patró (cartró retallat ab lo dibuix) sobre altre cartró blanc, y ab un pinzell sucat ab tinta omplint lo tallat del patró.

Per altra part, los que han discutit sobre aquestas paraulas no han observat, potser perquè molts d'ells no l'han llegit, que en lo colofon estan en plural *(patronarum formarumque)*, lo que està d'acord ab lo modo d'estampar ab planxas, puix per cada plana era menester un patró escrit y una forma o motllo gravat diferent.

Ademés, el colofon del *Catholicon* se compon de catorze ratllas; y prescindint de l'irregularitat y diferencias en la separació de las lletras, s'hi troban ben determinats dèu parells de lletras enganxadas, que són las *r-e* de *presidio*, *c-o* de *catholicon*, *c-a* de *incarnationis*, *d-e* de *dei*, *d-o* de *dono*, *g* per *gra*, *c-i* de *proporcione*, *d-e* de *laude*, *d-e* de *plaude* y *r-e* de *laudare*. El tipo o caracter de lletra d'aquesta obra tampoc és molt recomanable, semblant-se molt a la lletra manuscrita d'aquell temps, com se semblan també a los d'altras obras manuscritas d'aquells temps estampacions de major importancia y perfeccionament d'execució, de las que n dona mostras comparativas Henry Noel Humphreys en sa important y bonica obra *The History of Art of Printing*.

Demostra també aquest procediment la paraula *caracterizandi* (barbra), que en lo colofon de las *Constitucions Clementinas*, de 1460, se cambia en *caracteryandi*, més aprop de la *characterandi* propriament llatina, y que tant aquí com en lo *Psalteri* Schœffer

fa ressaltar sa qualitat de *clericus* (escrivent), en la que sèns dubte era una notabilitat, com se desprèn de las noticias particulars que d'ell tenim y ho confirma son futur sogre Joan Fust en lo colofon de l'obra *Cicero, De Officiis et Paradoxa,* del any 1465.

Aquest diu: *Presens Marci Tulii clarissimum opus Jo. Fust maguntinus civis non atramento, plumalli canna neque aerea, «sed artem quadam per pulchra Petri manu» pueri mei feliciter effeci finitum anno M.C.C.C.C.LXV.* Alguns fan datar d'aquest *Cicero* l'invenció dels tipos mobils, y altres son perfeccionament. Per nosaltres no hi ha ni una ni altra cosa: lo *pulchra Petri manu,* de cap modo pot referir-se a la fundició de caracters y sí solament a l'habilitat de Schœffer com a caligraf y dibuixant, qui en aquesta obra s'esmeraria pera publicar-la ab més perfecció.

Aquest colofon ha donat que discorrer a molts respecte al modo que Fust esmenta en ell a Schœffer, no nomenant-lo més que *Petri pueri mei,* és dir, son dependent, lo que ha fet creure que Fust no era més que un negociant que anticipava ls fondos, o un comanditari interessat, actiu y zelós del resultat de l'empresa, y que, per lo tant, volia per ell la major gloria, deixant en segon lloc a son futur gendre. Tampoc això és aixís: lo que aquest colofon demostra és que en aquestas com en las anteriors publicacions, Fust era l'unic editor, y en totas ellas Schœffer no figura com associat a Fust, sinó com l'excelent caligraf encarregat d'escriure ls patrons pera gravar los motllos.

Si comparem los colofons de duas obras estampadas per Schœffer a set anys de distancia l'una de l'altra, trobarem que té raó Berlan creyent que en 1468 a Maguncia encara s'estampava xilograficament, si bé ja podian coneixer y practicar allí la tipografia o imprempta ab caracters mobils. Lo colofon de las *Institucions de Justinià,* publicadas per Schœffer en 1468, diu: *Presens institutionum preclarum opus Alma in urbe maguncia tam alti ingenii lumine donoque gratuito ceteris nationibus preferre illustrareque dignatus est non atramento comuni non plumali canna neque aerea sed artificiosa quadam adinventione imprimendi seu caracterizandi sic efigiatum; et ad eusebiam dei industrie est consumatum per Petrum Schœffer de gernsheym anno dnice incarnationis M.CCCCLXVIII-XXIV die mensis Maii.*

La Biblioteca Arús, instalada a Barcelona per llegat generós de son illustrat fundador D. Rosendo Arús, ha adquirit un magnific exemplar del *Codex de Justinià,* estampat per Pere Schœffer en 1475, del que, gracias a l'amabilitat del seu director D. Valentí Almirall y del arreglador de la Biblioteca, mon amic D. Cels Gomis, he pogut examinar a ma satisfacció y copiar-ne l colofon, que és com segueix:

«Anno nativitatis xpi M.CCCCLXXV ad VII kalendas februarias. Scissnno in xpo pre ac dno | dno Sixto ppa IIII Illustrissimo nobilissime domus austrie Friderico III sommo imperatore imuctissimo | semp augusto Reverendissimo in xpo patre ac dno | dno Adolpho archipsale maguntino. In nobili urbe Maguncia no atramen calamo canave. Se arte impressoria (qua quide etsi antiquitas divino non digna e visa iudicio. nra nostra nihilonimus tempestate indulta) sacratissimi principis Justiniani Codicem. | cunctipotenti favente deo Petrus Schœffer de Bernszheym suis consignando scudo feliciter consummavit Laus deo». Escut y colofon, tot està ab tinta vermella.

És notable la diferencia entre ls dos colofons: lo primer, de forma antiga, senzilla, ab lo «*artificiosa* quadam adinventione imprimendi seu caracterizandi», és dir, la xilografia ab patró escrit; lo segon, pompós, com a cosa molt important, esmentant al papa, emperador y arquebisbe de Maguncia regnants, prescindint del obligat *quadam adinventione artificiosa,* y posant senzillament *sed arte impressoria* (l'art de l'imprempta) com una cosa nova, puix entre parentesi posa «la que certament encara que l'antiguetat *sembla* no fou digna del diví decret, no obstant, concedida als nostres temps...». Com se veu, Schœffer, en aquest altissonant colofon, no s'atribueix cap participació ni xica ni grossa en l'invenció de l'imprempta, que, d'haver-la tinguda, indubtablement l'hauria consignada, tractant-se, com ell ho dóna a compendre, d'una cosa descoberta no feya molt temps: l'imprempta ab tipos mobils fosos. Pere Schœffer no comença a donar-se la patent de «mestre en l'art de l'imprempta» fins al any 1471, en lo colofon del *Valeri Maxim.*

Berlan diu que del testimoni d'historiadors tant antics com moderns, dels diplomas principals, dels monuments nacionals, dels processos y altres documents publics, més o menos dignes de fe, no és possible arrancar-ne cap indicació precisa dels procediments tecnics de l'imprempta y sobre l mecanisme dels caracters, segons l'expressió de Şardani, fins al 1468.

També després del 1468 és quan se desenrotlla l'impressió de llibres y quan los colofons començan a fer referencia als caracters mobils de metall fosos. Lo més antic que trobem ab aquesta referencia és lo del *Epistolæ Familiares,* de Ciceró, imprès a Venecia per Joan de Spira en 1469, que diu així:

«Primus in Adriaca formis impressitaenis
Vrbe libros Spira genitus de Stirpe Joannes
In religius sit quanta vides spes lector habenda
Quum labor hic primus calamis superavit artem.»

En aquest colofon diuen que Joan de Spira s proclama l prí-

mer impressor de Venecia y que ningú reclamà contra aquesta pretenció. Nosaltres no ho entenem així, sinó al revers: en Joan de Spira no diu d'ell sinó que sigué l primer en imprimir a Venecia ab tipos de bronzo, y de cap modo que fos lo primer ni l'unic impressor de Venecia: al contrari, recomana al lector que las esperanças que cregui que ha de tenir sian en los altres *(in reliquis)*, perquè allí, *hic*, «aquí», per primera vegada l treball superà l'art de la ploma. De modo que s pot entendre, y nosaltres ho creyem així, que vol dir que a Venecia sigué aon s'inventà l'art d'imprimir ab tipos metalics.

Tampoc fa cap reclamació al objecte en lo colofon del Plini *De Naturali Historia*, imprès per ell a Venecia en lo mateix any. Vegi-s:

«Quem modo tam raro cupiens vix lector habere
Quique etiam fractus pene legendus eram
Restituit me nuper Spira Joannes
Exscripsitque libros çre notante meos.
Fessa manus quondam moneo: Calamusque quiescat.
Namque labor studio cessit & ingenio.
M.CCCCLXVIIII.»

Com se pot veure, ni en aquest ni en l'anterior colofon tampoc fa cap referencia ni la més petita alusió al celebre privilegi que li donà la Senyoria de Venecia pera l'impressió d'aquests llibres, que tant ha donat que discutir y en lo que s fundan pera declarar a Joan de Spira l primer impressor que s'establí y treballà a Venecia, y del que parlem en lo lloc corresponent.

Joan de Spira morí poc temps després d'haver començat a estampar a Venecia, y son germà Vindelin l'heretà y continuà l'imprempta, acabant d'estampar las obras que son germà tenia començadas. La més important d'ellas era *La Ciutat de Déu*, de Sant Agustí, en qual colofon Vindelin se contenta ab fer-nos saber que son germà Joan havia fet veure als venecians que ab tres mesos escassos havia pogut *escriure* (imprimir) cent volums de l'*Historia Natural* de Plini y altres tants de las *Epistolas* de Ciceró, séns cap reclamació de prioritat en l'art d'imprimir ni alusió al privilegi.

«Qui docuit venetos exscribi posse Joannes
Mense fere trino Centena volumina plini
Et totidem Magni Ciceronis Spira libellos:
Çeperat Aureliis; subita sed morte parentus
Non potuit çeptum Venetis finire volumen
Vindelinus adest eiusdem frater: et arte
Non minor adriaca que morabitur urbe
M.CCCCLXX.»

Per sa part no diu més sinó que, havent mort subitament son germà, ell emprèn lo treball en la mateixa ciutat séns desmereixer en l'art.

En cambi, los colofons de las obras impresas a Venecia per Nicolau Jenson en las mateixas epocas presentan un caracter tot diferent que ns dona a compendre que sigué ell lo veritable inventor dels tipos mobils. Prescindint de lo que diuen Ogniben Leoniceno y la *Cronica de Colonia* de 1499, de que ns ocupem en altras parts, los dos colofons de Jenson en las duas obras que tenim en la nostra llibreria nos corroboran l'opinió. Aquests colofons són los següents:

El del *Luctus Christianorum ex passione Christi,* imprès a Venecia en 1471, en antic venecià, per Nicolau Jenson, diu:

«A Christi Nativitate anno M.CCCC.LXXI Pridie nonas aprilis a *preclarissimo libror* (librorum) *exculptore* Nicolao galico *impressa* passio christi devotissima. Finis.»

Aquí Jenson (que és el Nicolao galico) se titula «exculptore librorum», ab lo qualificatiu de «preclarissimo». A què s refereix? No dubtem que Jenson estaria establert a Venecia desde molts anys y que allí exerciria l'industria d'estampar xilograficament, com se feya al principi; però no creyem que aquest «preclarissimo exculptore librorum» se refereixi an aquesta industria. Jenson és reconegut per amics y adversaris com lo primer o més antic fundidor o fabricant de tipos mobils metalics fosos pera l'imprempta. Per conseguent, a res més poden referir-se las sobreditas qualificacions, perquè Jenson seria qui al començament del art tipografic vendria ls tipos fosos, que unicament ell fabricava, als altres impressors que no podian o no sabian fabricar-sels.

Aquesta és una de las dificultats principals a que no han atinat los que, séns tenir-la en consideració, han atribuit a Gutenberg, Fust, Schœffer y altres l'invenció de l'imprempta, no pensant que cap d'ells tenia ls coneixements ni medis necessaris pera portar a cap una invenció que necessariament havia d'oferir moltas dificultats y repetidas operacions de provas. Com, simples gravadors en fusta o escriptors, com foren tots ells, podian haver fet ensaigs de gravar punxons d'acer, picar las matrices y fondre las lletras? Unicament Jenson podia ab molt temps haver fet aquests ensaigs y arribar a bon resultat, puix ell sol reunia las qualitats de gravador y fundidor de metalls, que, com veurem més endavant, eran sas ocupacions primitivas.

Podria confirmar la nostra opinió la circumstancia de que axís com havem dit que ls caracters dels llibres xilografiats, és dir, dels estampats desde l'any 1456 al 1466, se semblavan als d'alguns manuscrits de l'epoca ls tipos dels primers llibres tipografics, això és,

los impresos desde l 1468 al 70 o 72, tots los més importants estan en caracters romans y molt semblants, si no iguals, als que sempre empleà Jenson desde l *Decor Puellarum,* de 1461, fins al 1474, en que començà a emplear caracters gotics. Tipos iguals o molt semblants als de Jenson tenen las obras que havem esmentat dels germans Spira, com los tenen *Lettres de Gasparino de Bergamo,* impresas en la Sorbona de París per Ulrich Gering l'any 1470, lo *Infern* del Dant, imprès a Forlino per Numeister en 1472, y altres que seria llarc de citar.

Aquesta circumstancia de vendre tipos fosos als altres impressors faria que primerament se contentés ab fer-se coneixer com a excelent fundidor y no dongués importancia a la part tipografica de sas publicacions; però posteriorment, séns dubte excitat pels pomposos colofons dels impressors de l'epoca, algun dels que tal vegada picaria l seu amor propri, deixà l'acostumada modestia que ls bibliografs li atribueixen y posà en sas publicacions colofons com lo següent, que havem copiat de las *Institutiones Justiniani,* impresas per ell ab caracters gotics, probablement en 1475 (no podem precisar l'any perquè no l portan):

«Institutionū opus magna cura atque diligentia emendatum illustri insignis ingenio Nicolai Jenson Galici qui huius rei alios opifices facile antecelit que diligentissime expictum felicit' explicit.»

Aquí no solament se qualifica d'ingeni ilustre y insigne ingeni, sinó que s'alaba d'haver facilment aventatjat los de son ofici. Com a Jenson li dediquem un capitol especial, no és del cas donar-ne més noticias.

Pera corroborar lo que havem dit, afegirem que s continuà publicant llibres xilografics durant molts anys desprès d'inventada l'imprempta: el *Maraviglia Romæ* sigué un dels ultims, y se creu que és lo darrer *Opera nova,* estampat allà pel 1510.

Los llibres xilografics actualment són molt raros y se venen molt cars: lo llibrer de Londres Bernad Quarich fa alguns anys que pagà per un exemplar del *Psalteri* de Fust y Schœffer la friolera de 125,000 pessetas (25,000 duros).

Los florentins, séns pretencions de ser los primers inventors, volen que un de llurs conciutadans, en Bernat Cenini, inventés, gravés y fongués tipos d'imprempta séns haver-ho après de ningú. Pera sostenir aquesta tesis en G. Ottino, en son opuscul *Di Bernardo Cenini e Dell'Arte della Stampa in Firenze,* publicat en 1871, comença dient: «Aquella que fins ara s'ha nomenat invenció de l'imprempta, a mon entendre, deuria nomenar-se invenció del llibre estampat, perquè, si és un fet incontrastat que s'estampava molt abans que Gutenberg, ningú abans que ell estampà un llibre».

No és lo nostre intent combatre aquesta infundada pretenció dels florentins, basada sols en un dels colofons d'un dels pocs llibres que imprimí B. Cenini en 1471, que és lo *Comento di Servio a Virgilio,* que diu: «Ad Lectorem.—Florentiæ VII Idus Novembris M.CCCCLXXI.

»Bernardus Cennius aurifex omnium indicio prestantissimus: & Dominicus eius F. egregiæ indolis adolescens: expressis ante calibe caracteribus ac deinde de fusis literis volumen hoc primum impresserunt.

»Petrus cenninus Bernardi eiusdem F. quanta potuit cura & diligentia emendavit ut; cernis Florentinis ingeniis nil ardui est.»

És lo primer colofon en que s'esmentan los punxons; però no ho dóna com a cosa nova ni com invenció ni fabricació d'ells, encara que acaba dient que res és dificil pera l'ingeni florentí.

És molt estrany que Bernat Cennini no imprimís sinó dos o tres llibres y no continués en l'ofici d'impressor, havent inventat, gravat y fos tipos tant hermosos «iguals als de Jenson», y que, havent confeccionat llibres ab tots los avenços del art, tingués de tornar a son primitiu ofici d'argenter, en el que s féu notable per l'elaboració d'algunas obras mestres, morint a una edat avançada; y és encara més estrany pel fet de que en Pere de Maguncia anà a establir-se allí en la mateixa epoca (1472) y pogué continuar guanyant-se la vida ab son ofici d'impressor fins al any 1497.

És notable que la major part dels suposats descobridors de l'imprempta tingueren d'abandonar l'art y tornar a son primer ofici pera guanyar-se la vida, com ho feren Sweynheim y Pannartz a Roma, Cennini a Florença, y Gutenberg, que decididament no tenia modo de viure conegut, y que en los ultims anys visqué de caritat, morint en 1468. Fust morí en 1466 y Schœffer en 1503.

V

Pera jutjar ab acert en los origens, propagació y progressos de l'imprempta, s'han de tenir en compte algunas cosas que no recordan los que se n'ocupan seguint sols la tradició y guiant-se pels llibres coneguts, ab data certa o probabilitat aproximada.

S'ha d'atendre principalment al modo d'esser de l'epoca y sas necessitats, als medis ab que podian comptar los diferents que indubtablement s'ocupavan de satisfer la de la multiplicació de *llibres escolars,* a las qualitats particulars de cada una de las personas a qui s'atribueix l'invenció, y a las circumstancias especials de cada localitat.

En lo sigle XV l'imprempta estava en l'atmosfera, la multiplicació de llibres d'ensenyança era una necessitat apremiant, y séns dubte sigueren diversos los que s'ocuparen de buscar lo modo de satisfer aquesta necessitat, com ho demostran las pretencions de diferentas ciutats a la gloria d'haver sigut cada una d'ellas la primera en haver-la tinguda, entre las quals antigament s'hi contava també Praga, d'on procedia l'impressor de qui fan esment los documents d'Avinyó, dels quals havem parlat en altra part.

Per de prompte recorregueren a la xilografia tal com estava en aquella epoca: un motllo de fusta, més o menos ben gravat, sucat ab tinta comuna, aplicat sobre un full de paper; un cop de massa sobre l motllo, y llestos: així indubtablement foren estampats los primers abecedaris, silabaris, *Donatos* (rudiments de gramatica llatina), doctrinals y lletras d'indulgencia que tant han donat que parlar, per lo que, havent sigut la xilografia coneguda y practicada molt temps abans d'aquella epoca (potser sigles), ni Harlem, ni Strasburg, ni Maguncia, ni Praga, poden vanagloriar-se d'haver sigut las introductoras de l'imprempta, encara que s consideri com a tal l'estampació ab bloc o planxa de metall. En quant a las circumstancias especials de cada ciutat, concretant-nos a Maguncia, no hi trobarem més que la d'esser la capital d'un petit Estat electoral, governat per un bisbe, séns industria ni comerç y ab pocas relacions exteriors. Molt diferent sens presenta Venecia, ab més justas pretencions, capital d'una republica poderosa, lo principal empori del comerç de tota Europa en aquella epoca, y en la que eran ben acullits y protegits tots los industrials estrangers que anavan a establir-s'hi.

A Gutenberg, de qui s tenen pocas noticias positivas, nos lo presentan com un home molt honrat, pundonorós y desinteressat, tractant d'avariciosos y usurers y altras pitjors qualificacions als qui ab justicia li demanavan lo que devia y l'obligavan a cumplir sos compromisos. No seria tant escrupulós com això quan Miss Ennelin (Agna), que després fou sa muller, li entaula una causa d'infidelitat davant lo jutge episcopal de Strasburg, acusant-lo de no cumplir la promesa de matrimoni que li havia fet. Probablement seria condemnat, perquè, com havem dit, Agna fou després sa muller.

Pera l'invenció de l'imprempta és per demés discutir si Gutenberg fou qui primer tingué l'idea de caracters mobils, perquè aquests també eran coneguts y havian sigut aplicats en petita escala feya sigles, y pera llur aplicació a l'imprempta en general no tenia medis ni coneixements suficients pera realisar-ho, per lo que és per demés discutir si ell realment sigué l'inventor de l'impressió ab caracters mobils (si, com alguns suposan, los robà de Llorens

Coster, que ls havia usat abans), o si, com altres creuen, s'inspirà per noticias vingudas de la Xina, d'aon diuen que fou importada l'invenció. Lo positiu és que no se sab de cert que Gutenberg realisés lo que s'havia proposat; que tampoc se sab positivament lo que era, ni desprès d'haver-se associat ab Fust, de qui se separà per las dissencions de que ja havem parlat. Ab poc fonament se li atribueix l'*estampació* de la famosa *Biblia:* fòra d'aquesta, poca cosa o res més; però en realitat ab son nom *absolutament s'hi troba res.* Gutenberg seria un noble tronat ab alguns coneixements mecanics, y del context dels processos no s posa en clar sinó que li donà algun resultat la fabricació de miralls a Strasburg, y que an ell se li pot aplicar l'adagi català «home de molts oficis, pobre segur».

Lo coneixement del contingut dels processos de Strasburg y Maguncia, encara que sia veridic, lo que alguns dubtan, és relativament modern, y, com ja havem vist, no aclara res respecte l'invenció de l'imprempta ab tipos mobils. Durant molts anys ningú s recordà o féu gran cas de Gutenberg, fins que, tocats los utilissims resultats de tant benefica invenció, varias ciutats se disputavan la gloria d'haver sigut la primera en fer-ne ús. Desprès de mig sigle en que se suposa que Gutenberg va resoldre l problema, vingué l'autor de la *Cronica de Colonia,* en 1499, a fallar lo plet a favor d'aquest y de Maguncia, perquè «l'origen y progressos d'aquest art li foren comunicats verbalment per l'honorable mestre Ulrich Zell de Hanau, encara impressor a Colonia, *qui s diu que importà l'art a Colonia*». Aquest *se diu* és molt sospitós, perquè si Zell li *havia comunicat verbalment* l'origen y progressos del art, també l podia haver enterat de paraula si realment ell havia introduit l'art a Colonia y si havia sigut deixeble de Gutenberg, com alguns volen suposar.

La *Cronica de Colonia* és lo cavall de batalla dels partidaris de Gutenberg, que prescindeixen de la vaguetat y contradiccions de son contingut y de la data y condicions en que fou escrita.

Van-der-Linde en dóna per complert la traducció del capitol *Quan, aon y per qui fou trobat l'inexplicablement util art d'imprimir llibres.* Fins al troç que havem continuat nosaltres, no són més que alabanças y consideracions que pot produir l'imprempta. Al final diu que tant util art té calumniadors, y que altres tenen por de que sia perjudicial fent-ne mal ús, sobre lo que fa algunas reflexions y acaba dient: «Esop nos diu que un gall trobà una pedra preciosa en un femer, que no n féu cas y que l'escampà. És impropri tirar perlas als porcs. Benehits sian los que fan ús del talent que Déu los ha donat, que aixís guanyan encara més» (1).

(1) **És curiosa y digna d'estudi la senzillesa ab que fins en materias religio-**

¿Com és que Van-der-Linde, que s'enfada tant ab l'escriptor holandès per la citació de las ciutats pretendents a la primacia, no impugna la *Cronica de Colonia,* que n l'ordre cronologic del establiment de l'imprempta posa a Venecia en quart lloc després de Strasburg, quan ell, al igual que la majoria dels bibliografs moderns, sentan que l'imprempta fou introduida a Venecia en 1469 per Joan de Spira, havent-la adelantat de quatre anys Roma, que la tingué en 1465, portada allí per Sweynheym y Pannartz?

Una altra de las qüestions debatudas és si ls primers impressors estampavan plana per plana. Bernard diu: «Hi ha personas que creuen que n los començaments de l'imprempta s'estampavan las planas una a una. Aquesta idea no ha pogut ocorre sinó a personas estranyas als treballs de la tipografia; semblant procediment hauria anulat tots los aventatges que la tipografia tenia sobre la xilografia». Això ho repeteix tres o quatre vegadas, referint-se al

sas s'expressavan los escriptors d'aquells temps. Segons lo prefaci de la primera edició del *Speculum Humanæ Salvationis,* la Sagrada Escriptura és com la cera, que pren la forma que se li vol donar: la cera calenta y estovada, si l motllo porta la figura d'un lleó, pren la del lleó, lo mateix que pren la d'un ós si porta la d'un ós. Aixís, una mateixa figura significa unas vegadas Crist y altras vegadas lo dimoni; y no devem admirar-nos per aquestas diferentas significacions d'un mateix home o una mateixa cosa. Quan David comet adulteri y assassinat, no representa a Crist, sinó al dimoni. Y quan estima a sos enemics y los favoreix, porta dintre d'ell l'imatge de Crist.

Los savis y instruits han de rebre l coneixement del Creador y sas obras de las escripturas, y los ignorants o no instruits, dels llibres dels llecs, això és, per las pinturas o imatges. L'autor del *Speculum* fa un llibre per uns y altres.

No és menos curiosa l'explicació del matrimoni de la Mare de Déu ab Sant Joseph, per la que sembla que no s creya superfluo justificar lo fet miraculós de l'encarnació sobrenatural de la segona persona de la Santissima Trinitat.

L'autor del *Speculum* senyala vuit raons pera aquest matrimoni. La primera, perquè Maria no fos sospitada impura; la segona, perquè havia menester de l'ajuda d'un home en sos viatges y demés necessitats de la vida; la tercera, perquè l dimoni no pogués tenir noticia de l'encarnació de Jesu-Crist; la quarta, perquè Maria pogués tenir un testimoni de sa puresa; la quinta, perquè Déu volia que sa mare sigués casada; la sexta, pera demostrar la santedat del matrimoni; la septima, pera manifestar que l matrimoni no és impediment pera la benaventurança; l'ultima, perquè las personas casadas no desesperessin de llur salvació.

Algun autor protestant dels que no perden ocasió de punxar lo catolicisme, pren peu del ultim motiu pera fer observar «que l catolicisme havia ja portat al món la possibilitat de la desesperació».

Nosaltres creyem que tot junt no és més que una mostra de la senzillesa y poca malicia ab que s'escrivia en aquell temps, y creyem que confirma la nostra opinió, entre altras cosas, una estampa de las moltas que conté un *Llibre del Rosari,* que nosaltres possehim, estampat a Venecia a principis del sigle XVI, en qual estampa s veuen representats Sant Joseph dormint en un llit y la Verge Maria agenollada en actitut de pregar. En la part superior, una llegenda diu: «Maria prega a Déu que Sant Joseph no sospiti d'ella».

calcul fet per ell mateix del numero de lletras *que diu* necessità Gutenberg *pera poder començar* a estampar la *Biblia,* que, segons ell, no baixavan de 120,000.

M. J. H. Hersel diu que Bernard està en això decididament errat, y que eminents bibliografs, de gran talent y llarga experiencia, li han fet veure manifestament lo contrari; y que quan Bernard diu «un semblant procediment (imprimir plana per plana) hauria anulat tots los aventatges de la tipografia sobre la xilografia», no té en compte l fet que l gran aventatge que té l'imprimir ab tipos mobils sobre la xilografia és que ls mateixos tipos sian empleats repetidas vegadas. Afegeix que podria donar los titols de molts incunables en que ell mateix ha trobat evidencia d'aquesta manera d'imprimir, però que no ls dóna pera no esser massa llarc, y refereix lo lector a l'excelent obra de M. Blades.

Era natural que qui parlava ab tanta autoritat com era l tipograf M. Bernard, trobés seguidors. En las *Cartas d'un bibliograf,* M. Modden, referint-se a lo dit, al tractar d'alguns incunables atribuits a Ulrich Zell, en la plana 47 fa un calcul semblant al de Bernard; y creyent que Ulrich Zell no era prou ric per haver pogut fondre pera ell tant gran quantitat de tipos com eran menester pera ls tres volums en quart, que creu que sigueren estampats a un mateix temps, conclou que no foren publicats per Zell, sinó per un convent de Colonia.

Totas aquestas qüestions y divergencia d'opinions dependeixen de pendre per tipografics tots los incunables desde la *Biblia* nomenada de Gutenberg, y lo *Psalteri* de Fust y Schœffer, de 1456, fins a las *Institucions de Justinià,* de Pere Schœffer, de 1468, que, exceptuant los publicats a Italia després del any 1466, *són tots xilografiats* o *tabularis,* és dir, estampats ab planxas de fusta o metall.

No solament resulta això del examen tipografic de dits incunables, sinó que ho han de resultar també pel conciençut estudi historic, economic y productiu.

Si l'imprempta ab caracters mobils sigué inventada del 1450 al 1455, ¿per què no s'aprofità desseguida dels aventatges d'utilisar immediatament los tipos mobils pera l'impressió d'obras diferentas y se continuà estampant xilograficament obras grans y petitas, com són los *Breus* de Francfort de 1459, los de Strasburg de 1464, los *Donatos* de Conrad Dinckmut, de 1475, y los de la celebre Costeriana de Harlem? Poc profit s'havia tret de l'invenció després de catorze o vint anys.

No bastan l'examen y comparació de tipos, que moltas vegadas, en los més antics llibres, no són tal cosa, y per lo tant donan lloc a confusions y dificultats dificils de resoldre, perquè no s'atén a certas circumstancias especials, com per exemple determinar de

quin modo foren estampadas la magnifica gran *B* del començament del *Psalteri* de Fust y Schœffer del 1459, y las 280 petitas inicials estampadas en blau y vermell en lo mateix; inicials que, exceptuant lo *Rationale Durandi*, dels mateixos Fust y Schœffer, no s troban en cap més llibre ni d'ells ni dels impressors d'altras terras fins, tot lo més aviat, al any 1471, que Zainer d'Ausburg comença a emplear-las gravadas en boix.

Es evident per aquestas lletras que tant lo *Psalteri* com lo *Rationale* havian d'esser xilografiats, y que las lletras estavan en lo motllo juntas ab las demés: d'altre modo, si aquestas lletras, com totas las demés de las duas ditas obras, haguessin sigut tipos sueltos, podian haver-los aprofitat per altras obras y no estampar-las deixant en blanc los espays pera omplir-los a la mà, com ho feren durant una llarga serie d'anys. Lo mateix se pot dir de la *Biblia* dita «de Gutenberg»: si ls tipos que havian servit pera estampar-la haguessin sigut mobils, se podian haver utilisat no sols pera altras edicions, sinó pera la de la mateixa *Biblia,* y no hauria sigut menester un any o més pera publicar lo segon volum de la mateixa. Trobada, per altra part, l'invenció, los llibres devian haver-se repetit ab més abundancia, com esdevingué després del 1467, en que ls llibres se multiplicaren prodigiosament.

També devia haver sigut més prompte la propagació del invent. Es dificil creure que un descobriment de tanta importancia hagués tardat tant a esser conegut a París, aon, ab tanta necessitat de llibres escolars com tenia, no fou implantat fins vint anys després de son descobriment, a pesar d'haver anat a Maguncia, enviat per Carles VII, Nicolau Jenson, qui, segons alguns, *aprengué l'art* en casa dels mateixos Gutenberg, Fust y Schœffer. De pas farem observar que ls mateixos que suposan això no volen admetre que Jenson pogués imprimir en 1461.

Tampoc se té en compte la qüestió economica pel capital necessari pera implantar una imprempta ab caracters mobils perfeccionats, com són los de la *Biblia.* Deixant a part lo gastat en provaturas y ensaigs, que no havia de ser poc, ¿n'hi ha prou ab los 800 florins (2,000 pessetas) que li donà Gutenberg, y los altres 800 que després emmatllevaren, total 1,600 florins (4,000 pessetas escassas), pera implantar una imprempta que *pera començar* la primera obra necessitavan cent vint mil lletras *de quatre milimetres,* quin valor no baixaria de 1,000 pessetas? Ademés, ¿se gravava Gutenberg los punxons, feya las matrices y fonia ls tipos, o se servia d'altres pera aquests treballs? ¿Era també caixista, corrector, prempsista, etc.? Moltas altras preguntas podriam fer de cosas que no s tenen en consideració, com esser molt grossas las lletras (o'004), lo que fa més dispendiosa, sens necessitat, la producció d'un pri-

mer llibre, que podriam dir que era de prova, no sols pel valor del metall empleat y sa elaboració, sinó també pera l major gasto de pergamí o paper, materials, en aquell temps, escassos y cars, y que podian haver economisat fent los tipos més petits, que aixís ho feren los veritables tipografs, y per aquest motiu s'adoptaren los caracters gotics, ab preferencia als romans, perquè en un mateix text s'empleava menos paper. Jenson empleà quasi sempre l tipo romà, perquè a Venecia l paper era abundant y més barato que a Alemania.

Moltas d'aquestas dificultats se solventan fent-se carrec de que l treball de Gutenberg, y després de Fust y Schœffer, era la xilografia o estampació tabularia, quals obras primitivas demostran aquesta veritat, no sols per l'examen tipografic, sinó per lo que diuen sos colofons. En el de la *Biblia* de 1462, Fust y Schœffer diuen senzillament: «...essent acabat y completat per l'industria de Joan Fust, ciutadà de Maguncia, y Pere Schœffer, de Gernsheim, *escrivent* de la mateixa diocesi, fou consumat...», séns la pomposa ostentació de las edicions posteriors de «sine calamo, atramento comune, &», y molt diferent del de l'edició de las *Institucions de Justinià*, de dèu anys després, estampada pel mateix Schœffer, en que qualifica d'*admirable l'art de l'imprempta, descobert en nostres temps*, séns dir aon, quan ni per qui.

També indica que havian d'esser xilografiats los primers llibres, no direm de Gutenberg (perquè no és per demés repetir que no sen coneix cap producte), sinó de Fust y Schœffer, l'escassa producció y retard en la publicació del total d'una mateixa obra, de la que publicavan un volum un any, y lo segon l'any següent. Això no s'explica sinó pel temps que era menester pera escriure y gravar lo motllo de cada pagina, qual motllo no podia servir sinó pera l'estampació d'una mateixa obra, lo que per força havia de fer resultar lenta y cara l'impressió. Si realment Gutenberg hagués descobert l'«impressió ab tipos mobils», y Fust y Schœffer, justa o injustament, s'haguessin aprofitat de l'invenció, aquesta havia d'haver continuat ab condicions molt diferents de las que conservà durant alguns anys. La mobilitat dels tipos facilita son empleu immediat pera distintas paginas y distintas obras y condueix a la promptitut y baratura; y, per lo tant, a més d'atendre a las circumstancias especiales de cada persona y cada localitat, s'ha de parar compte en la data aproximada del desenrotllo de l'imprempta y la multiplicació y baratura dels llibres, que era lo que s buscava.

S'ha de tenir present que durant lo menos dèu anys de la data en que fixan la publicació del primer llibre *imprès* (1456), y quinze anys de l'invenció (1450), los llibres eran escassos y, per consegüent, cars, lo que indubtablement senyala duas maneras diferents

de produir-los, perquè és increible que un invent tant util y necessari hagués tardat tant a propagar-se, y que ls principals centres de saber d'Europa, en aquell temps, com eran Roma, París, Venecia y Barcelona, haguessin també tardat tant en coneixe-l y adoptar-lo, mentres que després del 1467 la cosa cambia completament: a Italia ls llibres se multiplican d'una manera prodigiosa y se vènen molt barato ja en 1468, en qual any trobem lo primer producte de l'imprempta a Barcelona, Ausburg, Oxford y alguna altra ciutat, «qual data s'empenyan los bibliografs en donar per equivocada en totas ellas». Nosaltres observarem que són massa ciutats en las que s'ha patit lo mateix erro pera fer cas de negacions d'autors que no troban altre recurs que donar per equivocada la data d'un llibre que destrueix certas afirmacions. Y preguntem: a què van anar los impressors ambulants propagadors de l'imprempta sortits d'Alemania o altras parts en 1467, o abans, segons alguns? Nosaltres creyem que aquestas edicions del 1468 y altras que s donan per equivocadas o apocrifas perquè s'han perdut, són obra d'aquests ambulants; y, per lo tant, creyem que pera la propagació de l'imprempta, com pera l'invenció, s'han de tenir en compte las circumstancias especials de cada localitat, la data aproximada del desenrotllo y baratura dels llibres, los tipos, tamanys y materials en que foren estampats y las materias de son contingut.

Los autors contemporanis diuen que Gutenberg y altres estampavan trescents fulls diaris, que llavors no serian més que de duas paginas, és dir, siscentas paginas, o dos llibres de trescentas paginas diarias. Si ls comparem ab lo producte de dos anys d'imprempta a Montserrat, pera ús particular del monastir, en 1499 y 1500, trobarem una gran desproporció, puix mentres los primers impressors produïan dos llibres diaris, Montserrat en produí trenta nou, perquè en dos anys en produí 6,891, dels que 205 eran en pergamí y 6,686 en paper. Comparacions per l'istil deurian fer-se entre las ciutats de Maguncia, Venecia y Roma per las respectivas edicions publicadas en los primers temps en cada una d'ellas.

No condueix a gran cosa la comparació de tipos que en molts llibres primitius no són tal cosa; y, per lo tant, és causa de confusions y dificultats dificil de resoldre, com, per exemple, las de determinar de quin modo foren estampadas la magnifica gran *B* del començament y las duascentas vuitanta petitas inicials del text estampadas en blau y vermell en lo *Psalteri* de Fust y Schœffer del 1457; inicials que, exceptuant lo *Rationale Durandi*, dels mateixos, no s troban en cap més publicació feta per ells, que deixavan l'espay en blanc pera esser omplert a la mà. En lo *Psalteri* y lo *Rationale*, abdós xilografics, també deixarian l'espay en blanc al

estampar-los; y pera donar-los més importancia o ensajar lo procediment gravarian motllos de cada lletra, y ab ells l'estamparian en l'espay corresponent a cada una, deixat en blanc en lloc de ferlas a la mà, com ho indica l'esser de dos colors diferents de la tinta del text; però l procediment resultaria car y engorrós, per lo que no sigué continuat, preferint deixar los buits pera que cada qual sels omplís a son gust.

Mostra l poc criteri y discerniment de molts disputadors, que no sels pot dir altra cosa a certs escriptors, lo discutir fets y paraulas séns altre fonament que llurs proprias interpretacions. Los costerians, en oposició als maguntins, que disputan a Harlem l'invenció dels tipos mobils argüint que ls *Doctrinals* esmentats en lo manuscrit de Cambray y los *Donatos* de que parla la *Cronica de Colonia* han d'esser xilografics, dedueixen per sa part que això fa més evident la preeminencia d'Harlem, puix no s'ha trobat cap exemplar xilografic alemany d'aquestas petitas obras que pugui raonablement esser anterior al 1440, mentres que s'han trobat gran nombre de *Donatos* y *Doctrinals* holandesos que portan lo segell de gran antiguetat. Séns dubte per lo mal fets, perquè no tenen data, y tenim lo cas molt comú de pendre lo mal fet per antic.

Qüestionan y omplan planas y planas sobre un mot que moltas vegadas no condueix a res o és de clara significació, com lo *gette en molle* del manuscrit de Cambray, al que donan diferentas interpretacions, «fins la d'enquadernar», quan en aquell temps, y sempre, no podia significar sinó «fet ab motllo» (estampat ab planxa), no havent-se encara inventat las «lletras de motllo».

Los partidaris de Maguncia no són menos utopics ni més concrets: Van-der-Linde, que s'aparta de la majoria, produeix tots los documents en que s fundan los partidaris d'Harlem, los analisa perfectament, y, ab raó, en dedueix l'incompetencia o falsetat que tiran a terra la «llegenda de Harlem».

No fa lo mateix ab los de Maguncia, que n publica tots los que coneix. Partidari acerrim de Gutenberg, ab alguns se contenta en produir-los, y dels pocs que analisa n treu deduccions forçadas, devegadas arbitrarias, fent-los dir lo que no diuen, si no diuen lo contrari de lo que ell suposa.

És tanta la força y arrelament de la tradició, que tot-hom passa de llarc, y alguns com qui salta un foc, sobre l'Italia, que al nostre entendre mereix la major atenció y un detingut y raonable estudi referent a l'«invenció de l'imprempta ab tipos o caracters mobils». L'Italia estava en aquell temps molt més avançada que Alemania, y sobre tot que la petita y quasi desconeguda capital del Elector (bisbe de Maguncia). A Italia és presumible que començaren a estampar-se cartas de jogar ab la xilografia. En ella certament Fini-

guerra trobà abans que ningú l'art d'estampar ab planxas metalicas gravadas, y d'allí indubtablement són los primers llibres veritablement tipografics, com també ls més ben estampats.

Atenent a totas aquestas circumstancias, a més de lo que exposarem en lo capitol dedicat a Jenson, nosaltres no tindriam cap reparo en «proclamar a Jenson com a veritable y unic inventor de l'imprempta ab tipos mobils metalics fosos, puix és del unic de qui tenim noticias veridicas positivas, no essent més que teorias, més o menos ben sostingudas, tot lo que s conta de Coster y Gutenberg, a las que ab tota proprietat sels pot aplicar la frase de Shakespeare: «Words, words, words».

PROPAGACIÓ DE L'IMPREMPTA

Per tot regna la mateixa incertitut respecte la data de l'introducció de l'imprempta en una plaça determinada. És possible que algunas ciutats alemanas, com Strasburg, Bamberg, etc., tinguessin establiments d'estampació abans de 1467; però aquests forçosament havian de ser xilografics, com eran los de Maguncia.

A Strasburg esdevé lo mateix que a Maguncia: l'eminent impressor Mentelin, fill de Schelestadt, era, com Schœffer, escrivent y iluminador. P. de Lignamine, en sa cronica, diu que en 1458 tenia prempsa a Strasburg, y que, com Gutenberg, estampava trescents fulls diaris. També, com Fust y Schœffer, té una *Biblia Llatina,* que per las rubricas d'un exemplar existent en la llibreria de Freiburg se creuen estampats los dos volums abans del 1460 y 1461. La falta de datas y noms d'impressor, y l'estampació de trescents fulls diaris, que sembla era l maximum per aquell sistema d'estampació, nos indica que s tracta de la xilografia o sistema tabellari; perquè lo cert és que l llibre més antic de Mentelin és del 1473. Mentelin, com Fust, casà una de sas fillas ab un dependent, que després de mort ell (Desembre de 1478) continuà l'establiment.

També per la rubrica d'una biblia de la llibreria de Wolfenbüttel s'atribueix la data d'haver-la estampada Henry Eggestein l'any 1466. En la Biblioteca de Munich hi ha un altre exemplar d'aquesta Biblia, rubricada en lo mateix any. És possible que aquesta Biblia sia un dels primers llibres tipografics, si, com diu Mr. Gordon Duff, poc abans de la sortida de son llibre *Decretum*

Gratiani, en 1471, que és lo més antic que se li coneix ab data estampada, publicà un calorós anunci de sa *Biblia*, convidant a tothom a anar a veure sa «admirable edició, produida, no per la ploma, sinó per l'admirable art de l'imprempta». Las provas havian sigut corretgidas pels mellors erudits, y lo llibre fou estampat en lo mellor estil. No coneixem textualment l'anunci ni tampoc lo colofon del llibre, però en 1466 ja és possible la tipografia, que per l'anunci d'Eggestein se pot deduir que era una cosa nova, en aquella data, a Strasburg.

A lo que havem dit d'Italia y de l'introducció de la prempsa a Subiaco y Roma pels alemanys Sweynheym y Pannartz, devem afegir que, segons Mr. Gordon Duff, aquests devian estar tant ben enterats de llur ofici que estamparen duas paginas de son primer llibre d'una sola tirada, quan los demés sols n'estampavan una.

Sweynheym y Pannartz se trasladaren a Roma en 1467, probablement poc després d'haver donat a llum sa ultima obra *De Civitate Dei*, de Sant Agustí, ab data de 12 de Juny de 1467; perquè en el mateix any publicaren a Roma las *Epistolæ ad familiares* de Ciceró. En la Biblioteca Nacional hi ha un exemplar del *De Civitate Dei* que conté una nota en extrem interessant manuscrita per «Leonardus Dathus Episcopus Massanus», qui diu haver, en Novembre de 1467, comprat lo llibre als mateixos alemanys, que vivian a Roma, aont estavan produint molts llibres *d'aquella classe per medi de l'imprempta y no de l'escriptura*. Vol dir això que l'escriptura no intervenia per res en lo nou sistema d'estampació, com intervenia en l'anterior? És molt possible, puix se comprèn que ho dóna com cosa nova.

Que Sweynheym y Pannartz estamparian a Subiaco pel sistema tabellari ns ho pot fer creure la circumstancia de que, quan per causa dels apuros en que s trobavan, després d'haver recorregut al Papa, que poc los atengué, en 1473, se separaren, en Conrad Sweynheym abandonà l negoci de l'imprempta y se dedicà *al gravat sobre metall*, que procurà perfeccionar, estant ocupat en gravar una serie de mapas pera ilustrar una *Geografia* de Ptolomeu, en la que treballà tres anys, morint en 1476, abans d'haverlos acabat. Per lo que venim en coneixement de que Sweynheym era gravador, y com a tal serviria a Pannartz, impressor, al que, descoberts los tipos mobils, Sweynheym no seria de gran utilitat; y com lo negoci no ls anà bé, se separarian, quedant-se cada qual ab son ofici, y desfent la «respectable casa dels dos companys teutonics», com posaren en lo colofon de las *Epistolæ ad familiares*. Pannartz continuà imprimint per son compte fins al 1476, en que morí.

En lo recurs estampat en un full que en 1472 dirigiren al papa

Sixte IV fent-li present sos apuros y demanant-li socors, posaren una llista de lo que havian estampat y del nombre de volums, mencionant vintivuit obras y pujant lo nombre de volums tots junts a 11,475. Aquesta carta-recurs és de gran interès bibliografic y se troba generalment en lo quint volum dels *Comentaris de la Biblia,* de Nicolau de Lyra, estampats en 1472.

Ulrich Hahn, que disputa a Sweynheym y Pannartz l'introducció de l'imprempta a Roma, publicà son primer llibre *Meditacions,* del cardenal Torquemada, en 1467, ilustrat ab trenta tres gravats a la fusta, de baixa execució, y estampat ab tipos gotics; tipos que abandonà l'any següent, empleant un caracter romà.

Per lo que havem nosaltres llegit, quasi resultaria que ls més antics llibres coneguts estampats ab caracters mobils serian los dels tres alemanys establerts a Roma en 1467, ab la circumstancia especial de trobar per primera vegada junt ab ells un editor y corrector d'imprempta, essent lo bisbe d'Aleria lo dels associats Sweynheym y Pannartz, y Ulrich Hahn, «Campanus», savi de tanta fama y erudició que rivalisava ab lo bisbe d'Aleria. De la ploma de Campanus serian los graciosos colofons jugant ab lo nom de Hahn, *Gallus* en llatí, en català *Gall.* Al anar-sen Campanus a Ratisbona, l'imprempta de Hahn decaigué. Fou també causa de la decadencia de Sweynheym y Pannartz l'abandó del bisbe d'Aleria?

A Venecia trobem un altre cas d'una X desertora que dóna lloc a discussions; y encara que després de moltas se diu que l pes de l'evidencia ha sentat decisivament que la data de 1461 del *Decor Puellarum* és una equivocació per 1471, Mr. Horatio F. Brown, en 1891, renovà la qüestió sostenint la possibilitat d'esser la veritable la data de 1461 (1). En tornarem a parlar.

La principal raó que allegan, y creuen decisiva, pera donar com equivocada la data de 1461, és que en 18 de Setembre de 1469 la Senyoria de Venecia concedí a Joan de Spira lo privilegi d'estampar en aquell districte durant cinc anys, y diuen que aquest document distintament indica que sigué l primer impressor a Venecia, y sa primera obra estampada la *Epistolæ ad familiares,* de Ciceró, del que sols sen estamparen cent exemplars, en lo mateix 1469.

De las moltas provas que s'han allegat a favor de Jenson, s'ha donat la més convincent, que és la d'esser un llibre tipografic son *Decor Puellarum,* del 1461. Jenson, com diem en una altra part, en 1458 sen anà de França a Maguncia pera apendre l'art d'estampar; y tornat a França en 1461, mort Carles VII, no va trobar en Lluís XI lo favor que aquell li otorgava, per lo que emigrà de

(1) *The Venetian Printing Pres* (Londres, 1891), 4.°

França, creyent-se que sen va anar a Venecia, lo que és molt possible, puix allí sel torna a trobar per primera vegada en 1470, desprès de nou anys de no saber-sen res.

Jenson era un habil gravador, director de la fabrica de moneda de París y comissionat pel rey per anar a Maguncia a enterar-se del art ab que s componian las bonicas biblias que Just y Schœffer portavan a vendre a París. Indubtablement allí coneixeria en tots els seus detalls l'art novament implantat per Gutenberg y Fust, és dir, l'estampació xilografica o tabellaria, la que no podent, per causas especials, establir en sa patria, resoldria fer-ho en altra part, y lo punt escullit seria Venecia, aon posaria en practica sos antics y nous coneixements explotant la nova industria d'estampar ab planxas de fusta o metall, fins que, descoberta la tipografia, cambiaria l'antic sistema pel nou d'un modo notable, puix al apareixer de nou en 1470, ja l trobem un dels més habils artistas, y desprès un reformador y perfeccionador dels tipos, y lo més eminent dels impressors d'Europa de son temps, diu l'antic fundador de tipos mobils esmentat.

Jenson empleava algunas vegadas tipos grecs, però may imprimí una obra grega. Milà sigué la primera en imprimir la *Gramática Grega* de Lascaris, en 1476.

Desprès d'haver donat compte dels ultims descobriments d'Avinyó referents a l'imprempta, Mr. Gordon Duff continua (1): «A França la primera prempsa d'imprimir fou naturalment moguda a París, centre del saber y de la cultura, y sembla estrany que tant important invenció no hagués sigut introduida allí abans del 1470. Si havem de creure (per què no?) lo manuscrit conservat en la Bibliotica del Arsenal, el rey de França, en Octubre de 1458, envià a Nicolau Jenson (a Maguncia) a apendre l'art; però a sa tornada a França, trobant mort a Carles VII, s'establí en altra part. Moltas mostras del art hi eran conegudas, perquè Fust en 1466 y Schœffer en 1468 havian visitat aquella capital pera vendre llibres.

»Probablement se manifestaria un fort antagonisme contra l nou art per l'immens nombre d'escrivents y copistas professionals que s guanyavan la vida en conexió ab l'universitat, encara que la demanda de manuscrits continuà a França algun temps desprès de l'introducció de l'estampa. Ademés, moltas personas ricas refusavan reconeixer l'innovació y *no volian llibres estampats* en llurs llibrerias; de manera que ls escrivents no s trobaren sobtadament privats de feina.» Creyem aquestas suposicions gratuitas, mal fundadas y fins a cert punt absurdas, pescadas a l'encesa, per no saber explicar-se d'altre modo la tardança.

(1) *Early Printed Books*, pag. 80.

En 1470, gracias als esforços de Joan Heynlyn y Guillem Fichet, abdós homes d'alts carrecs en l'Universitat de París, s'establí una prempsa en lo recinte de la Sorbona pels tres alemanys Martí Crantz, Ulrich Gerin, de Constanza, y Miquel Friburger, de Colmar. Lo primer llibre que publicaren sigué *Gasparini Pergamensis Epistolarum Opus,* ab un prefaci dirigit a Heynlyn, que fixa la data de 1470, y lo següent interessant colofon:

«Ut sol lumen, sic doctrinàm fundis in orbem,
    Musarum nutrix, regia Parisius.
Hinc prope divinam, tu, quam Germania novit,
    Artem scribendi sucipe promerita.
Primos ecce libros quos haec industria finxit
    Francorum in terris, aedibus atque tuis.
Michael, Udalricus Martinusque magistri
    Hos impresserunt ac facient alios.»

Aquí diu terminantment que són los primers llibres estampats a França y dintre de París per l'art, quasi diví, d'escriure, *trobat a Alemania,* però no diu quan, aon ni per qui.

També judica a París mereixedora d'aquest art, demostrant que era allí estimat y desitjat, lo que desfà las mal buscadas raons d'alguns bibliografs respecte la tardança de l'introducció de la prempsa a París.

Si considerem que la tipografia propriament dita no sigué descoberta fins al 1466 o 1467, res d'estrany és que, atesas las dificils comunicacions y altras circumstancias de l'epoca, se tardés tres anys en introduir a París lo nou modo de multiplicar los llibres, que li eran tant necessaris. Las mostras del art tipografic que París coneixia y l'estimularen a introduir en *sas casas,* com diu lo citat colofon, l'imprempta ab tipos mobils metalics fosos, no serian las biblias y psalteris que hi portavan a vendre Fust y Schœffer, perquè aquests llibres no eran tal cosa. Si l'invenció de l'imprempta ab tipos mobils datés, no del 1450 o abans, com alguns pretenen, sinó tant sols del 1455 o 56, data de la *Biblia* y *Psalteri,* és impossible que París y altras ciutats importants d'Europa haguessin tardat tant en adoptar tant necessaria y utilissima innovació.

A França, abans del 1470, coneixerian l'estampació tabellaria y sabrian de quin modo estavan fets los llibres que hi portavan a vendre Fust y Schœffer; però per las dificultats que oferia aquest sistema y la poca economia que resultaria d'emplear-los en lloc dels manuscrits, en los que ls parisencs eran mestres, no creurian convenient adoptar-lo en general, perquè no hi ha dubte de que la xilografia era coneguda y empleada a França.

L'exemplar més antic d'aquesta, que encara existeix, és conegut per *Les Neuf Preux* (los Nou de la Fama). Són tres fulls de paper, en cada un dels quals estan estampadas ab motllo tres figuras, coloridas després a mà. En lo primer hi ha las figuras dels tres campeons dels temps classics, Hector, Alexandre y Juli Cesar; lo segon conté las figuras dels guerrers del Antic Testament, Josuè, David y Judas Macabeu; lo tercer, los dels tres de l'Edat Mitjana, Artur, Carlo-Magne y Godofred de Boulogne. Baix cada grupo hi ha una cobla de sis ratllas, totas rimadas, estampadas ab lletras altas.

Aquests fulls forman part del *Armorial* de Gilles le Bouvier, que era rey d'armas de Carles VII de França; y com lo manuscrit fou acabat entre l 9 de Novembre de 1454 y l 22 de Setembre de 1457, és de suposar que ls estampats foren fets a França, probablement a París, abans de l'ultima data. De tots modos, los versos són la més antiga mostra d'estampació en llengua francesa.

«Quan considerem,—diu Mr. Gordon Duff,—que l'estampació d'un modo tant rudimentari ha existit durant tants sigles, y que durant tota la primera meitat del sigle XV se produiren mostras ab paraulas y també ab ratllas d'inscripcions, no podem menos d'admirar-nos que l descobriment de l'imprempta ab tipos mobils hagués tardat tant en efectuar-se.»

La xilografia, especialment pera l'estampació de llibres, no podia haver durat molts sigles, com diu Mr. Gordon, quan no per altres motius, per l'escassedat, mala qualitat y lo car del paper: séns lo perfeccionament, abundancia y baratura d'aquest l'imprempta no era viable. L'art de gravar és tant antic com la civilisació del home, y potser més, perquè trobem òssos, pedras, testos y altres objectes gravats per l'home en estat selvatge o poc menos, y trobem gravadas ab molta perfecció y en abundancia pedras duras en las civilisacions més antigas, y las mateixas, metalls, pastas enduridas y altras materias en totas las antigas civilisacions. Lo gravat en fusta tampoc podia esser desconegut dels antics y devian haver-lo empleat sobre tot pera petitas estampacions en marcas de ceramica y abans de l'epoca de que tractem. És positiu que l'emplearen per estampacions de robas d'ús, y en petits troços de diferentas telas y pergamí pera imatges. Aquestas y los jòcs de cartas sigueren los primers objectes que s'estamparen en paper després de sa introducció a Europa, y continuaren més o menos ben gravadas en lo paper ordinari, unic conegut fins al primer terç del sigle XV, en que començaren a estampar-se fulls enters ab imatges y llegendas aisladas; després, prenent un assumpto més o menos llarc y important, gravaren varias planxas, que, estampant-las en una sola cara d'un full de paper, també ordinari, cusint aquests un darrera

del altre, compongueren lo llibre xilografic. Aquest, seguint la gradació originaria d'una imatge ab llegenda més o menos llarga, en son principi tots los fulls se componian d'una part bastant gran, una meitat o un terç de figuració, y lo restant d'escriptura; de modo que séns cap reparo s pot dir que l llibre estampat nasqué illustrat.

És una veritat que ls descobriments se fan quan són necessaris; però no sempre és possible satisfer la necessitat, puix ademés d'aquesta han de concorrer altras circumstancias pera que l descobriment sia possible; y en nostre cas, a no haver concorregut lo perfeccionament y baratura del paper, l'invenció hauria fracassat.

Lo perfeccionament del paper en finura y bona qualitat permeté a Gutenberg y Fust l'avenç de la xilografia, podent-lo caligrafiar y encolar sobre la fusta que devia esser gravada; y l'abundancia y baratura del paper permeté més endavant lo desenrotllament de la tipografia; una y altra d'aquestas duas industrias se favoriren mutualment, y per lo tant son desenrotllo sigué simultani.

Ja havem parlat del suposat invent de l'imprempta a Holanda, y de lo que s conta de Llorens Coster de Harlem, fundat en tot lo que escrigué Junius y lo contingut en la *Cronica de Colonia* del 1499, en lo que s fundaria principalment Junius, y de que s'han ocupat molts dels que han tractat de bibliografia, séns fixar-se bé en lo que diu, per escriure baix l'impressió d'ideas preconcebudas, com se fa quasi sempre, trobant-lo, per conseguent, confós y contradictori. Lo següent passatge de l'esmentada *Cronica*, que traduim de *La llegenda de Harlem*, del doctor Van-der-Linde, al nostre entendre explica clarament los origens y progressos de l'imprempta, si atenem a tot lo que havem dit anteriorment.

«Aquest en gran manera importantissim art fou descobert abans que tot en Germania, en Maguncia, sobre l Rhin. És un gran honor pera la nació germanica trobar-se en ella homes tant ingeniosos. Això tingué lloc allà pels anys del Senyor 1440; y desde aquell temps fins al any 1450, l'art y tot lo que té conexió ab ell fou objecte d'investigacions. Y en l'any del Senyor 1450, que sigué un any d'or (jubileu) començaren a estampar, y lo primer llibre que estamparen fou la *Biblia* en llatí. Fou estampada ab caracters grossos, semblants a las lletras en que ara s'estampan los missals. Encara que l'art (com s'ha dit) sigué descobert en Maguncia del modo que ara generalment s'usa, no obstant, la primera prefiguració s trobà en los Països Baixos en los *Donatos*, que sigueren estampats abans d'aquell temps. Y d'aquests *Donatos* se prengué lo començament de dit art y sigué inventat d'una manera molt més magistral y subtil que aquesta, y se féu més y més enginyós. Un tal Omnibonus escrigué en lo prefaci d'un llibre nomenat *Quincti-*

lianus, y també en alguns altres, que un gallaic vingut de França, nomenat Nicolau Jenson, fou lo primer que descobrí aquest art magistral; però això no és cert, perquè hi ha personas que encara viuen que testifican que a Venecia s'estamparen llibres abans que Nicolau Jenson anés allí y *comencés a gravar* y fer lletras (fondre-las?). Però l primer inventor d'imprimir sigué un ciutadà de Maguncia, fill de Strasburg, nomenat Junker Joan Gutenberg. De Maguncia l'art fou introduit primer de tot a Colonia, després a Strasburg y després a Venecia. L'origen y progrés del art me l contà verbalment l'honorable Ulrich Zell de Hanau, encara impressor a Colonia l'any 1499 y per qui s diu que l'art fou portat a Colonia.»

Moltas de las cregudas contradiccions d'aquesta relació s poden subsanar distingint las epocas de l'estampació xilografica primitiva, xilografica perfeccionada o tabellaria y tipografica, puix de la mateixa *Cronica* resulta que fins al any 1450 no s'estamparen llibres, en lo que tal volta està en lo cert referint-se al sistema tabellari o xilografic *perfeccionat*, diferent del abans empleat en los *Donatos;* y, per més que digan, es molt probable també que l primer llibre que s publicà «d'una manera més subtil y magistral» sigués la *Biblia*, com Zell informà.

M. Ambròs Firmin Didot, en sa *Historia de la Tipografia*, diu: «Zell me sembla del tot desinteressat en la qüestió, y sa relació m pareix la més conforme a la veritat, encara que massa concisa. No obstant, conté en substancia tot lo que aquest aconteixement té d'important». Pera nosaltres també és aixís; però no en lo sentit que ell ho comprèn d'haver sigut Gutenberg l'inventor dels tipos mobils y principal promovedor dels avenços, sinó en lo realment esdevingut, no suposant que l'imprempta sigués inventada en 1440, sinó que n aquell (que ja estamparian xilograficament) se començaren los treballs, provas y ensaigs a tal objecte; que n 1450, perfeccionat l'antic sistema, se publicà la *Biblia* (pel sistema caracterisant o tabellari), y ultimament vingué la tipografia; que, encara que diu que no és veritat que Jenson sigués l'inventor del art magistral, confessa que sigué l que «començà a gravar lletras y fondre-las a Venecia».

Zell era tipograf y impressor desde molts anys. Se diu que havia treballat ab Gutenberg y Fust, y sortí de Maguncia en 1462, quan la gran emigració d'obras d'aquella ciutat; y, per lo tant, lo perfeccionament del antic sistema d'estampació, d'una manera més subtil y magistral en 1450, no podia referir-lo a la tipografia, perquè ell mateix molts anys després ni la coneixia ni l'empleava pera sas estampacions. A Zell sel troba a Colonia en 1466, en qual any publica *Super psalmo quinquagessimo*, de Sant Joan Crisostom;

però s creu que havia publicat abans altras obras, entre ellas el *Cicero de Officiis*, que s creu del 1465 o abans, y «té moltas senyals d'esser una producció primitiva», és dir, xilografica, com ho eran totas las sevas anteriors al 1467, en el que, segons Berlan, encara seguia l metode xilografic que havia importat allí de Maguncia.

Si no s'escrivís ab ideas preconcebudas y s'estudiessin bé ls autors contemporanis, se posaria en evidencia que las edicions anteriors al 1465 eran xilograficas o tabellarias. Paulus Paulinus, de Praga, en sa descripció d'un *ciripagus*, escrigué: «Et tempore mei Pambergæ quidam sculpsit integram Bibliam *super lamellas*, et in quatuor septimanis totam Bibliam super pergameno subtili presignavit scriptura».

Alguns escriptors han insinuat si aquestas paraulas se referian a la biblia de 36 ratllas; però Mr. Gordon Duff diu que no pot esser sinó un llibre de bloc (planxa), y probablement una edició de la *Biblia Pauperum*. Que s tracta d'un llibre tabellari és induptable; però també ho és que no s tracta de la *Biblia Pauperum*. Pera estampar aquesta ab planxas primas de metall no era cap esforç, com suposa l'autor, estampar-la en quatre setmanas, component-se de sols quaranta fulls o laminas ab petitas inscripcions. Per altra part, la *Biblia Pauperum* no és propriament una biblia, ni menos una «biblia integra», com la que l *quidam* gravà en planxas primas de metall. Pau de Praga compongué una gran part de son llibre abans de 1463, quan a Bamberg no hi havia altre impressor que Pfister; y com aquest publicà una edició llatina y altra germanica de la *Biblia Pauperum*, Mr. Gordon Duff creu que s tracta d'una d'aquestas edicions, que són xilograficas, de motllo de fusta y no planxa de metall. Lo de Bamberg mereix fixar-hi bé l'atenció. Del unic impressor establert allí abans del 1463, no sen té noticia de quan y aon començà a estampar. Per son primer llibre ab data estampada, *Edelstein*, de Boner, publicat en 4 de Febrer de 1461 a Bamberg, venim en coneixement de que Pfister havia d'estar establert allí abans d'aquest any. «Per aquesta impressió,—diu Mr. Gordon Duff,—no usà més que un tipo, *un rebuig trobat a Maguncia, que havia sigut empleat en l'impressió de la biblia de 36 ratllas* y altres llibres d'aquell grupo.» Però ¿com podia esser un rebuig trobat a Maguncia l tipo de la biblia de 36 ratllas de que Pfister fou possessor, quan ja abans havia usat aquest tipo en varias obras, com per exemple en *Manung Widder die Durke*, que forçosament devia esser estampat en 1454, puix que era un pronostic pera l'any 1455, y el calendari del any 1457, probablement estampat en 1456? Aquest se troba en la Biblioteca Nacional de París, y l'anterior en la Llibreria Real de Munich. En aquest ultim s'hi troba la peculiar ornamentació de pics en mustatxoni *(losange)*. Pfister, segons el

mateix Duff, *era més bé un gravador de fusta* que un impressor, atenent més a l'atractiu de las illustracions que a l'elegancia de l'impressió.

Molts han cregut, potser ab raó, que Pfister sigué l'impressor de la biblia de 36 ratllas, perquè aquest era gravador y la tal biblia no és tipografica; y lo que s creu rebuig de *tipos* de Maguncia no és més que la factura d'una mateixa mà. Pera que s vegi l modo de discorrer d'alguns pera sortir d'aquestas confusions produidas per no voler sortir-se de la tradició y rutina, traduirem lo que n diu Mr. Gordon Duff (1) al acabar lo de Bamberg:

«Hi ha, doncs, una serie de nou o dèu llibres, usualment atribuits a Pfister, encara que sols dos portan son nom. Alguns són posteriors y alguns poden considerar-se anteriors al 1461. Las particularitats *tipograficas* dels llibres firmats de Pfister són las mateixas que las dels primitius calendaris, lo que indica que aquests són producte del mateix. Això ns condueix a un mateix temps a manifestas dificultats, doncs tindriam a Pfister estampant ja en 1454, mentres que encara Gutenberg era consoci de Fust. Las noticias de la prempsa de Pfister són magres pera permetre aclarar cap d'aquestas dificultats, encara que pugui resultar alguna cosa del minuciós examen dels mateixos llibres. Los sols exemplars de llibres estampats per Pfister, en Inglaterra (exceptuant el *Cisianus*), estan en la llibreria de Spencer. Hi ha quatre llibres y l fragment d'un quint.

»La conjectura avançada per M. Dziatzko de que Gutenberg pot haver estampat la biblia de 36 ratllas en societat ab algun altre impressor, com per exemple Pfister, si podian presentar-se provas a favor d'això, simplificaria molt las cosas. Tindriam llavors los llibres en natural continuació desde la *Biblia* fins als ultims llibres de Pfister, y podriam explicar-nos l'estampació del *Manung* en 1454, al mateix temps que Gutenberg estava encara en societat ab Fust y Schœffer per la producció de la biblia de 42 ratllas.

»La manufactura de la biblia de 36 ratllas és en alguns punts diferent dels ultims llibres de Pfister, qui, segons aquesta teoria, deuria haver treballar a Maguncia ja en 1454. Lo contracte entre Gutenberg y Fust no lligaria al primer d'estampar solament ab Fust; de manera que podia també haver treballat ab Pfister y ensenyat son art.»

Altra vegada teorias tontas y inverossimils pera explicar lo inexplicable baix son punt de vista, y molt senzill si s pren baix son veritable aspecte. La biblia de 36 ratllas no és tipografica: és indubtablement de motllo gravat, y ningú ha demostrat encara que

(1) *Early Printed Books*, pags. 46 y 47.

sigués de Gutenberg, per lo que és molt possible que sia *la Biblia del quidam* de Bamberg que gravà las *lamellas,* y com cosa extraordinaria fou gravada *integra* en quatre setmanas, com nos ho fa saber en Pau de Praga. És també possible que aquest *quidem* sia en Pfister, que ja en 1461 estampava a Bamberg, y essent l'unic impressor (tabellari) establert allí en 1463, y *essent los caracters de la tal Biblia* los mateixos dels demés llibres de Pfister.

Ja havem dit que la societat Gutenberg, Fust y Schœffer no pot haver existit may; y quan Fust s'associà a Gutenberg no havia d'esser tant tonto de fer-ho ab un contracte que permetés a son consoci ocupar-se del mateix treball ab un altre y confiar-li ls secrets dels descobriments que ell y son consoci estarian obligats a guardar, cas de que n'haguessin fet algun. Precisament en la conservació d'aquests secrets fundan los partidaris de Gutenberg algunas teorias, especialment la de vendre ls llibres estampats per manuscrits; y és segur que Gutenberg res té que veure ab la biblia de 36 ratllas, com tampoc ab la de 42.

Gutenberg no podia ensenyar lo que no sabia ni encara existia, com tampoc los caracters (tipos) empleats per Pfister en sas obras podian esser un rebuig de Maguncia, perquè Maguncia no sabia encara lo que eran *tipos.* Los caracters empleats per Pfister eran segurament obra de sa propria mà, y al que Gutenberg tampoc podia haver ensenyat a gravar en fusta ni en metall, perquè ell no era gravador: Pfister ho era d'ofici, habil, segons se comprèn per sas obras, y és possible que sigués un dels que més impuls van donar a la primera etapa de la confecció del llibre, és dir, a la xilografia o tabellaria, lo llibre estampat ab motllos gravats de fusta o de metall.

Mr. Henry Bradshaw, en un article destinat a la *Encyclopedia Britanica,* que no completà, diu: «L'art de multiplicar senzills fulls, pera l que ls blocs de fusta s'usaren pera servir temporalment, pot esser considerat com un estat intermediari que pot haver donat l'idea de la tipografia. Quan la reproducció dels llibres passà de las exclusivas mans dels monastirs a las dels estudiants o copistas de las universitats, tota invenció d'aquesta classe sigué facil y promptament adoptada». Sobre tot, com ja havem dit, per la necessitat, cada dia en augment, del major nombre de copias d'un mateix llibre que eran indispensables als també cada dia més nombrosos concurrents a las universitats y centres d'ensenyança novament creats.

Aquest periode de transacció durà més de lo que generalment se creu, puix començant la naixença del llibre estampat xilografic probablement allà pels anys 1454, no n'hi hagué d'altre fins al 1465 o 1466, en que, si no nasqué, se perfeccionà y posà en practica l'imprempta ab tipos mobils metalics fosos.

Berlan, preocupat a favor de Sweynheym y Pannartz, sos impressors predilectes, se funda principalment en lo que diu Joan Andrea de Bussi, bisbe d'Aleria, a qui justament creu autoritat atendible, pera donar a dits impressors la gloria de ser los primers en haver empleat los tipos mobils, y no discorre ab prou sang freda lo que diuen altres que poden esser tanta autoritat com lo bisbe d'Aleria.

Oquiben Leoniceno, a qui s refereix la *Cronica de Colonia*, literat vicentí y persona respectable, en 1471, en que s podian tenir noticias certas de l'invenció y progressos de l'imprempta, no s'hauria atrevit a estampar en l'edició del *Quintilianus*, impresa a Venecia per Jenson, y repetir-ho en altres llibres, que aquest era *librariæ artis inventor non ut scribantur calamo libri sed veluti gemma imprimantur*. Berlan, referint-se als llibres coneguts y fent cas omís del *Decor Puellarum*, del 1461, si és que en tenia noticia, diu que l 1471, data del *Quintilianus*, és encara menos vehí de l'invenció de la prempsa que l 1468, en que escrivia l bisbe d'Aleria; però aquest no és tant concís y terminant com Leoniceno, que fa en absolut a Jenson inventor de l'imprempta, quan lo escrit pel bisbe pot referir-se a la sola introducció de l'imprempta a Roma. Si l fet és com nosaltres pensem, Berlan no queda desairat, perquè volent revindicar la gloria pera l'Italia, tant Italia és Venecia com Roma; y atenent, com ell diu, que la patria d'un inventor no és la en que nasqué, sinó la que l'aculli y li donà medis pera desenrotllar y esplayar son geni, estrangers per estrangers, tant se val Jenson inglès com Sweynheym y Pannartz alemanys.

Jenson no era francès: era inglès, y reunia qualitats que no s troban juntas en los altres creguts inventors o perfeccionadors de l'imprempta, simples gravadors o caligrafs que ab més o menos coneixements acudiren a la necessitat de l'epoca de facilitar la multiplicació del llibre perfeccionant la xilografia o gravat en planxas, que era tot lo que ls permetian sos escassos coneixements. Jenson era caligraf, habil gravador, coneixedor dels metalls y manera de fondre-ls y barrejar-los, com a director que fou de la fabrica de moneda de Tours. Aquestas qualitats li reconeixeria Carles VII quan en 1458 l'envià a Alemania (Maguncia?) a estudiar la manera de multiplicar los llibres. Allí coneixeria l procediment tabellari perfeccionat, del que probablement també se serviria al principi, y després concebiria, estudiaria y posaria en practica tots los procediments necessaris pera l'impressió ab tipos mobils metalics fosos, puix reunia coneixements necessaris y *indispensables* pera l bon exit.

Se li nega la gloria perquè l seu primer llibre conegut és del 1471, fent cas omís de son *Decor Puellarum*, de 1461, o fent-ne de-

sertar una X, com de costum, quan així convé, y perquè en lo privilegi concedit en 1469 a Joan de Spira se l'indica com al primer impressor de Venecia. Ademés de que Jenson podia haver inventat la tipografia en altre punt que no fos Venecia, puix desde sa tornada d'Alemania fins al 1470 no se sap ont estigué, però és presumible que fos a Venecia mateix. En lo capítol sobre Jenson parlem extensament del valor d'aquest document y com s'explica que, tenint Joan de Spira l privilegi o monopoli d'estampar ell sol a Venecia durant los cinc anys desde 1469 al 1474, estampessin allí al mateix temps molts altres impressors, entre ells Jenson, que, segons Sardani, en lo periode de dèu anys (1470 a 1480) publicà cent cinquanta edicions diferentas.

La prova de preeminencia pels llibres existents és deficient: indubtablement se publicaren en aquell temps molts llibres dels que no sen canta gall ni gallina, com tampoc se té noticia de molts dels impressors ni dels llibres que estamparen. Dels que sen estamparen a cents o a mils, d'alguns, per casualitat, en queda un sol exemplar, y d'altres molt pocs; y d'edicions relativament modernas se té noticia de la desaparició del ultim exemplar.

Jenson cobrà fama per l'hermosura de son tipo romà, del que tenia l'unica fundició, y que, encara que ab freqüencia copiat, may sigué igualat. En 1471 sigué l primer que empleà tipos grecs, y en 1474 començà a usar los bonics tipos gotics, erradament nomenats en Espanya *lletra de Tortis.*

A Inglaterra ns tornem a trobar ab la X fugitiva en l'obra *Exposicio sancti Jeronimi in simbulum apostolorum,* qual colofon diu clarament: «Impressa Oxonie et finita anno domini M.cccclxviij xvij die decembris». S'ha discutit en pro y en contra de l'autenticitat de la data; però la generalitat ha fallat que hi faltava la consapiguda X, y que l llibre era del any 1478. Una de las raons que donan és haver-se trobat exemplars d'aquesta obra ab la mateixa enquadernació d'altres llibres d'aquest any, com si en dèu anys no poguessin fer-se las mateixas enquadernacions o no haguessin pogut quedar exemplars séns enquadernar durant dèu anys.

És particular que quatre llibres de la X desertora portan *ben marcada* la data de 1468, com lo d'Oxford. El *Mataratius de componendis versibes* diu que és estampat a Venecia per Ratdolt, en 1468. El *Vocabularius rerum,* estampat per Joan Keller a Ausburg, és del 1468, com ho és també la *Gramatica* de Barcelona, de que ns ocupem més endavant. De manera que tenim quatre llibres estampats en quatre parts, ben distants una d'altra: Barcelona, Venecia, Ausburg y Oxford; quatre centres de civilisació d'aquella epoca en quatre regnes diferents, en que quatre impressors, probablement los primers que hi anaren, deixaren escapar una X de la data que

posaren en son respectiu llibre, lo que no deixa d'esser una gran casualitat, com també és una gran estranyesa que no admetin la data de 1468 pera l'estampació d'un llibre los que defensan l'invenció de l'imprempta del 1450 al 1456, sia per qui sia.

Ara preguntarem: en quina epoca y a quinas terras anaren los *primers impressors ambulants,* peons, propagadors del *nou art,* dels que fan tants elogis alguns historiadors de l'imprempta? Quinas obras estamparen y què se n'ha fet d'ellas? No n'ha quedat cap per mostra? Nos sembla que meditant y estudiant un poc se podria donar una mica de llum respecte ls origens de la prempsa y de sa introducció en certas localitats que per sas condicions politicas y cientificas devian tenir interès en coneixer lo nou invent y adoptar-lo tant aviat com fos possible. S'ha perdut completament lo treball d'aquella gent que, carregats ab los trastos al coll, anavan pel món a propagar a totas parts d'Europa un dels majors y més utils invents pera ls progressos de la civilisació? Seria llastima que no hagués quedat cap record de llurs esforços: és possible y ho sentiriam, però ho dubtem. És molt casual que las fugidas de las X d'edicions de diferents paísos y d'impressors desconeguts sian totas del any 1468, any que devia esser poc més o menos l'any en que rodavan pel món carregats com uns burros los primers impressors ambulants, suposant que l'imprempta tipografica fos del tot trobada en 1476, com és molt possible. Y també és molt casual que s'escapés una X del *Decor Puellarum,* de 1461, estampat per Jenson, que, francament, per nosaltres és qui reunia més qualitats y té més probabilitats d'haver sigut lo veritable inventor dels caracters mobils metalics fosos.

A Inglaterra positivament fou introduida l'imprempta per Caxton, en 1477, a Westminster, encara que alguns creuen que havia estampat allí abans de sa segona tornada a Colonia, aon sembla que aprengué y exercí aquest art baix la protecció de Margarida de Borgonya; però abans del sobredit any no se sap res de cert respecte l'introducció de l'imprempta a Inglaterra. A Londres no la tingueren fins al 1480, essent lo primer impressor John Lettou, que no se sap d'ont era ni aont havia après l'art d'estampar: unicament s'ha observat que sos tipos tenen tanta semblança ab los de Matias Moravus, impressor de Napols, que s té per cert que hi havia alguna conexió entre ls dos impressors o certa comunitat d'origen en llurs tipos.

D'Espanya n parlaré en capitol separat, y de las demés nacions no n dic res perquè, com no conegueren l'imprempta sinó després del 1470, no ofereixen res d'interessant al objecte que ns havem proposat.

Posem a continuació las datas fixadas ultimament pels biblio-

grafs pera l'introducció de l'imprempta ab tipos mobils en las principals nacions d'Europa (1), perquè fan molt probables las deduccions del professor Francisco Berlan, de las que n copiem algunas de seguida, puix és increible que havent descobert Gutenberg, Fust, Schœffer o algú altre l'imprempta ab caracters mobils en 1456, o abans, hagués tardat tant en propagar-se pel món civilisat un descobriment que li era tant necessari:

Subiaco.	1465	(probablement la tabellaria)	
Roma.	1467	Utrech	1473
Venecia	1469	Espanya	1475
París	1470	Westminster. . .	1477
Colonia.	1470	Oxford	1478
Strasburg. . . .	1471	Londres	1480
Harlem.	1473	Bamberg	1481

El professor Francisco Berlan resumeix sos principals arguments dient:

«Que la tradició, sia la que sia, no té dret d'imposar-se quan se troba en contradicció ab fets rigorosament demostrats.

»Que no hi ha cap escriptor, cronista o biograf, anterior al 1468, que testifiqui que l'art de Gutenberg, de Fust y de Schœffer conegués y usés lo tipo mobil fos.

»Que ls bibliografs, historiadors y cronistas que escrigueren després del 1468, *no feren més que confondre l'origen tudesc de l'imprempta tabellaria ab l'italiana de tipo mobil,* atribuint així a temps passats y a la nació germanica *lo que havia sigut trobat a Italia en 1467* y que veyem usar en sos temps (2).

»Que ls sobredits bibliografs, historiadors y cronistas, en llurs relacions y apreciacions, estan plens de faulas, erros y contradiccions.

»Que l procés de Gutenberg del 1439 (de Strasburg), el fallo contra d'ell en la causa de Fust del 1455, y la carta d'Humery del 1468, no solament estan faltats de las provas necessarias d'autenticitat, sinó que tampoc serveixen de res pera demostrar haver Gutenberg fet lo descobriment y aplicació del sobredit tipo mobil fos y directe.

»Que ls colofons de l'estamperia tudesca, fins al any 1468, en mig de tota sa vanagloria, pera l que sapiga llegir llatí, encara

(1) Per algunas s'ha d'entendre l'establiment definitiu de la prempsa, no l coneixement d'ella.

(2) Junios, el fundador de la llegenda costeriana, escrigué sa *Batavia* l'any 1568.

posaren en son respectiu llibre, lc ... e asseguri que ls
casualitat, com també és una gr ... conegut y er
data de 1468 pera l'estampació
venció de l'imprempta del 145 ... as desde
Ara preguntarem: en qu ... nts y
primers impressors ambular ... tat
que fan tants elogis alg
obras estamparen y q
per mostra? Nos ser
dria donar una mic
de sa introducció ... l C
cas y cientificas ... *Justinian.*
adoptar-lo tan ... al final, en
lo treball d' ... entre un y altre.
van pel m ... parla de fundició de carac-
més util ... , y que solament després del 1467,
que n ... at de caracters, sels pot donar noms es-
ho se
las ... nt sols després del 1467 començaren a difundir-se
t ... *Italia,* en gran manera y a preus baixos, llibres estam-
... la solicitut ab que, gracias als tipos mobils, se procedia
... la composició, mentres que en Alemania foren escassos y cos-
tosos perquè se seguí l sistema tabellari en los mateixos anys, és
dir, fins després del 1468.»

Entre aquestas fa altras deduccions que no havem cregut conveniènt continuar, unas per no ser massa difusos y tenir poca importancia, y altras, que són las quatre o cinc ultimas, no sols perquè són repeticions de lo que havem dit en altra part dels impressors de Roma, Sweynheym y Pannartz, sinó perquè no estem conformes ab ellas, especialment ab l'ultima, en la que fa en absolut an aquests alemanys los inventors de l'estampa ab tipos mobils fosos, fundant-se en lo escrit per l'ilustre literat Joan Andreu Bussi, bisbe d'Aleria, qui no diu tant rotundament com ell suposa que fossin los *autors* del art tipografic, ni creyem que reunissin los coneixements necessaris pera semblant cosa, com indubtablement los reunia Jenson, qui segurament seria l'inventor dels tipos mobils metalics fosos, com ho diu séns cap reticencia ni ambigüitat, y en general *librariæ artis inventor,* Ogniben Leoniceno.

Lo pendre per punt de partida datos falsos y escriure baix un punt de vista determinat fa dir cosas que ben meditadas s'escriurian d'un modo tot diferent. Mr. Alfred W. Pallar, prenent per base la *Biblia* del 1456, diu (1): «Pera l nostre actual proposit és sufi-

(1) *Early Illustrated Books,* pags. 1 y 2.

nt recordar que
ó s van best
sigut sob
cia fou
que
ta

Pergamins traçavan
colat en la fusta
ventaren Fust
planxas de
llibres
anys
ab
lo

la
a pub
ca estampa
dels impressors
qualsevols tipos que esta
stingian per la delicadesa y brillo

`MA?

son ofici han arribat en los temps moderns».

pressions a que s refereix, xilograficas y tipog... lluny de reunir las qualitats que suposa tenen, com so... raons que dóna pera l sosteniment d'aquesta perfecció.

»La raó d'aquesta tecnica excelencia és tant comú com lo mateix fet. Los primers impressors se vegeren obligats a fer los majors esforços en son art a fi de poder justificar son dret a l'existencia. Quan hagué passat una generació; quan los escrivents (copistas) exercitats de la primera meitat de la centuria foren morts o abandonaren la lluita; quan las prempsas d'imprimir hagueren invadit fins los mateixos monastirs y los joves inteligents ja no miravan lo pendolisme com una professió possible; llavors, fins llavors los impressors no pogueren permetre-s ser descuidats, y prompte començaren a fer ús del nou permís.»

Aquest senyor segueix la rutina repetint lo que altres han dit séns meditar-ho, y confonent epocas y maneras d'estampar, no sabent que ls veritables erros tipografics *caracteristics del sistema de tipos mobils* no comencen a compareixer sinó en las edicions italianas del 1467, no trobant-sen encara en las estampacions maguntinas de tot lo 1468, y és altra de las provas d'esser fresca l'invenció de la tipografia en 1467 y d'esser estampacions tabellarias las edicions anteriors a dit any.

També s pot pendre com una prova de lo mateix lo que ell posa de seguida: «En los primers temps del art tal permís no era possible, y la sorprenent similitut en l'apariencia dels llibres estampats y dels manuscrits produits a un mateix temps és la mellor prova del exit ab que ls primers impressors competiren ab los més experts pendolistas professionals». Això no demostra sinó que las mateixas mans que traçavan los caracters en los manuscrits dels

pergamins traçavan igualment los del paper que havia d'esser encolat en la fusta pera gravar-los, que fou lo que probablement inventaren Fust y Schœffer, perfeccionant-ho després altres gravant planxas de metall, servint-se d'unas y altras pera l'estampació de llibres durant aquest sistema, nomenat *tabellari*, lo menos dèu anys, fins que poc abans o després del 1466 se descobrí l'estampa ab tipos mobils metalics fosos, desde qual epoca s troba realment la propagació de la tipografia y difusió y baratura dels llibres (1).

(1) Usem la paraula *tabellaria*, presa de *tabella*, tauleta que usavan los romans pera escriure. Pot-ser seria més propri *tabulari*, de *tabula*, taula o planxa d'estampar; però així començàrem y havem continuat.

QUI VA RESOLDRE L PROBLEMA?

Dificil és averiguar-ho. Las provas que dóna Berlan de l'invenció dels tipos mobils pels alemanys Sweynheym y Pannartz, a Roma, deduidas de la petició dirigida per aquests al Papa, per nosaltres no són prou convincents: poden ser-ho més las basadas en lo expressat pel bisbe alariense en lo prefaci de las obras de Sant Geroni, estampadas a Roma per dits impressors, qui, entre altras referencias al art de l'imprempta, diu: *Eiusmodi est enim impressorum nostrorum characterum efigientium artificium, ut vix inter hominum inventa non modo «nova» sed vetera quidem quidquid exetentioris inventa possit refferre... Ego posteris in is scriptis constanter semper admirationi futurum trado prestantissimos characterum imprimendorum Aucthores, sub Paulo II Veneti Pontificatu Roman exercere cæpissi tanto artificio et industria hominum*, etc.

Aquí, pera nosaltres, lo que hi ha de més notable és l'esmentar las duas maneras d'estampar, «vella y nova», y que la nova havia començat durant lo pontificat de Paul II, això és, entre ls anys 1464 y 1468, que foren los de la pujada al soli y de la mort d'aquell papa. Berlan diu: «Si no basta lo *aucthores,* tindriam lo *cæpisse.* Podran, diu lo bisbe, haver los dos socis exercit l'art de l'imprempta també en altra part, però sigué aquí a Roma que primerament inventaren los tipos mobils». Que s tracta propriament d'invenció, és indubtable. Basta traduir «entre las invencions antiga y moderna, cap més excelent que aquesta», y, si no n'hi hagués prou ab lo *aucthores cæpisse* y lo *inventi,* los descontentadiços tindrian modo

de satisfer-se agafant tot lo món *(per omnen orbem)*, que diu abans l'esmentat bisbe.

D'això Meerman n'està molt apesarat, y, desesperat, exclama: «Que importa que s'haja de concedir a Coster la miserrima gloria d'haver-se valgut de la xilografia, que no és bona sinó pera las imatges! Si no més hagués de quedar aquesta sola gloria a Llorens Coster, jo, conceller y pensionari d'Amsterdam, presentaria una moció al Senat de Harlem pera fer tirar a terra tots los monuments construits en honor d'ell perquè no servissin de mofa al public». Ja podia haver-ho fet séns cap escrupol, y lo mateix podrian fer també séns temor de remordiments los partidaris de Gutenberg, contentant-se ab lo consol que Berlan dóna a Meerman dient-li: «Tranquilisi-s, tranquilisi-s, senyor conceller: si Coster va inventar lo sistema tabellari apropriat a l'estampació del llibre, propagador del saber humà, donà un gran pas, y és digne d'honor. No ha sigut concedit al home fer las cosas completas y perfectas d'una tirada: és menester deixar també alguna cosa pera ls que vénen després».

Hi ha algunas coincidencias que podrian confirmar haver sigut inventada a Roma l'imprempta ab tipos mobils en temps de Sweynheym y Pannartz. Compareixen llavors los diversos conjunts del bonic caracter romà coneguts ab diferents noms; compareix la perfecció dels caracters grecs; compareixen las interlinias, los correctors d'imprempta, l'atent y comparatiu reconeixement dels manuscrits, l'augment dels literats per l'augment del nombre y baratura dels llibres. Veyem l'imprempta protegida de papas y prelats y treta del monopoli d'alguns artifices ignorants y vigilada y dirigida per homes de saber y d'ingeni. En poc temps compareixen publicats los més rics tresors del saber humà antic y modern.

La raó de la major difusió de llibres y del saber, y per lo tant del major nombre d'homes instruits, era qüestió d'economia, és dir, efecte de la baratura a que havian arribat los llibres impresos; y de la baratura dels llibres n'era la principal raó l'introducció del nou metode tipografic. Berlan diu que ls impressors de Roma no obraren com los de Maguncia, utilisant la nova invenció a tot llur sol profit, venent llurs llibres per estampacions fetas segons lo sistema maguntí, ni tampoc venent-los cars, com havia fet lo negociant viatger en Joan Fust (1). Al revers, de prompte havian fet participar al public de llurs utilitats portant la baratura en lo comerç de llibres. A lo mateix se refereix lo bisbe d'Aleria en sa car-

(1) Venent-los per manuscrits. Poc temps podrian servir-se d'aquest engany, puix ja desde la sortida del *Psalteri* mal podrian vendre per manuscrits los llibres en qual colofon s'estampava *sine calamo, comune atramento & efigiatus.*

ta estampada en lo primer volum de las obras de Sant Jeroni, en la que felicita a Paul II, dient: «Certament en tos temps, per la gracia de Déu, l'orbe cristià ha obtingut també aquesta felicitat, que personas pobras ab pocs diners poden tenir biblioteca». Més endavant afegeix que lo que abans costava més de cent, llavors podia obtenir-se per vint, y lo que costava vint se podia tenir per quatre o menos.

Que en l'any 1466 y després, fins tot lo 1468, a Maguncia s venian los llibres molt més cars que a Roma, és cosa fòra de dubte; y com se comparan duas epocas diferents, indubtablement la diferencia de preus era efecte del diferent modo d'estampar, perquè és cert que ls maguntins produïan poc a causa del procediment dificil y costós que seguian. Fust y Schœffer, desde 1457 al 1468, és dir, durant onze anys, sols publicaren ab la seva firma catorze o quinze obras, mentres que Sweynheym y Pannartz, del 1467 al 1476, això és, en nou anys, publicaren una cinquantena d'obras, quasi totas voluminosas y de gran importancia.

Nos sembla realment una prova evident de no haver-se trobat definitivament lo modo d'estampar tipograficament, això és, ab caracters metalics mobils fosos, fins al any 1466 o 1467, l'haver-se començat en aquells anys a vendre barato ls llibres a Roma; no podent anteriorment, tant los maguntins com los d'altras ciutats, fer més bons preus, per servir-se del antic procediment, que exigia molt temps pera gravar las planxas y no ls permetia fer tiradas més llargas de trescents fulls diaris, tant si empleavan planxas de fusta o de metall, o bé, com alguns suposan, se servian de caracters solts gravats y estereotipats, tot lo que feya més llarga la caracterisació y demés treballs, mentres que la tipografia accelerava la composició, part més essencial del art d'estampar.

Berlan diu que Brunet (en lo *Manuel du Libraire*) dormia o tenia pa al ull quan de l'edició de las *Institucions de Justinià*, de Pere Schœffer, del 1468, posa que «lo text sigué estampat ab los caracters de la *Biblia* del 1462, y la glosa ab los del *Duranti* del 1459, y que *l'execució tipografica és molt remarcable, y que certament ningú avuy dia ho faria mellor*». «Y aquestas cosas,—exclama Berlan,— s'estampan a París, que, séns esmentar altra cosa, ha tingut a Gering, que en pocs anys superà a Schœffer? Nosaltres creyem, al revers, que l'impressor del poble més insignificant avuy dia ho faria dèu vegadas mellor. L'edició maguntina de las *Institucions*, del any 1468, la tenen en la Biblioteca Laurenciana visible a tot-hom, y pot veure-s nostre facsimil (lo dóna al final) en comparació ab lo *Cicero Epistolæ ad familiares*, de Sweynheym y Pannartz, del any 1467 (també en dóna un facsimil); y contra dels fets no hi ha afirmacions que valgan. Fournier, després d'haver negat la gloria

dels caracters mobils a tots los maguntins té la bondat de concedir-la a Schœffer, y, com diu Meerman, *auctorem typographiæ Petreum Schœfferum agnovit solum*. Si a lo menos Schœffer hagués usat caracters mobils! Però Schœffer, lo vell aguiló, no sapigué avenir-se a abandonar tant prompte sos precipicis, son niu septentrional.

»Los tudescs quedats en Alemania havian vist començar a practicar-se l nou metode *fòra de la seva terra;* però, ignorants y gens practics *d'un sistema que ells no havian inventat*, y exasperats contra llurs operaris, que ls havian abandonat tres vegadas (1), no adoptaren tant prompte l sistema de tipos mobils, que exigia nous estudis, nova practica en molta gent y nous gastos. S'aferraren més aviat al partit de fer entendre a la turba-multa dels tontos que l llur art sempre havia estat, y encara estava, a l'altura dels temps, que tot ho havian fet y que tot ho feyan. Ho repetim, no d'altre modo havia obrat Schœffer: l'antic sistema per aquells encara durava a Maguncia: lo nou vingué després del 1467; y que era tingut per una gran novetat nos ho confessan los mateixos impressors maguntins.»

En efecte, los Bectermunz de Altavilla (2), que, segons la tradició, sigueren afavorits ab l'herencia dels caracters de Gutenberg, han donat molt que discorrer als bibliografs, y és molt notable que un y altre dels dos germans, en los colofons de sas edicions de 1469 y 1472 de llurs *Bocabularium Latino-teutonicum*, no s limitaren a copiar la formula de Fust, posant «non stili aut penne sufragio sed quadam artificiosa adinventione», sinó que substituiren la paraula *quadam* per la paraula *nova*. Si havian heretat lo material de Gutenberg y aquest era l de tipos mobils, cap novetat podia esser després de dotze o catorze anys d'haver sigut inventat, y pera atreure al public cap necessitat hi havia de la substitució: Altavilla era un arrabal de Maguncia, y no pot dir-se que *quadam adinventione* fos una novetat pera sos habitants, que s'haurian rigut de la paraula *nova* si no hagués tingut sa raó de ser.

D'un nou art se parla també en el *Sanctus Antonius de Institutione Confessorum* (Mondovi, 1472): «Utile opus cunctis finxerunt Antonii de Averla et Baltasar Corderio de Mondovi. Antonianam. *Arte nova formæ*».

Fins en los anys 1474 y 1475 s'usava la paraula *novissima* o *modernata*, com se veu pels colofons de Lovaina citats per Panzer: «Petri de Crecentiis opus ruralium commodorum quodam industrioso caracterizandi stilo *Novissime* omnipotentis Dei sufragio adinvento extitit hac littera *vere modernata abscisa* et formata, impressum per Johannem de Wesphalia Paderbonensem».

(1) En 1455, 1459 y 1462.
(2) Arrabal de Maguncia.

Es de notar que Joan de Wesphalia havia estampat a Lovaina l'any 1473 son *Gesta Romanorum* séns aquesta especie de colofon.

Són veritablement de notable importancia las paraulas «cert industriós estil de caracterisar *molt novament inventat* aparegué aquesta *lletra veritablement moderna, separada y composta»*, a las que si hi juntem «no ab ploma fluvial, sinó ab certa *modernissima art* de caracterisar», continuadas en l'*Aristoteles, De moribus* y las *Institucions de Justinià,* del mateix impressor, en l'any 1475, no podem creure que un acreditat tipograf com era en Joan de Wesphalia, un dels que més esplendor han donat a l'imprempta, hagués en 1475, séns raó, nomenat *novissim* y *modernissim* un procediment que, segons los partidaris de Coster, hauria tingut cinquanta anys d'estar en ús, y, segons los de Gutenberg, aquest l'hauria ja inventat en 1436, és dir, uns quaranta anys abans. Ja havem vist que l mateix Pere Schœffer, en una edició del 1475, dóna també l'imprempta com a cosa no molt antiga, séns atribuir-se la més petita part en sa invenció, ni esmentar a Gutenberg ni a son sogre com participes d'aquesta gloria.

Berlan diu que a Lovaina no tots havian d'ignorar que a Maguncia s'estampava, y que l procediment era l *tabellari.* En la mateixa ciutat l'Universitat havia també estampat lo *Crescenci,* y algun professor havia de recordar-se, si no de Coster, a lo menos de Gutenberg. Resulta, doncs, que en 1475 hi havia lo vell, això és, la xilografia, y lo nou, lo modern, lo novissim, lo modernissim, això és, los caracters mobils metalics fosos, y en Alemania qui adoptava l'un y qui l'altre.

A pesar de coneixer aquests colofons Meerman, no s persuadeix, ni pot creure, que sigués l'imprempta cosa nova en 1474, sostenint que Coster, que morí en 1440, havia inventat més rudament las elegants lletras que exhibia l tipograf lovanenc.

Del mateix modo que de Gutenberg, de Coster, de qui molt pocs sen han ocupat, no sen coneix res, ni firmat ni séns firmar. Mira diu: «Algunas antigas edicions séns data y séns indicació d'impressor, atribuidas a Coster, han sigut examinadas, y s'ha reconegut que foren estampadas per Nicolau Katelear y Ger de Leemp, impressors d'Utrech en 1473, y altras edicions dels mateixos ho comprovan. Aquesta aclaració ab tota certesa demostra que las impressions tant alabadas dels hereus del harlemenc, ignoradas durant quatre sigles, y de prompte descobertas, sols fou efecte del entusiasme patriotic fundant-se unicament en lo fabulós cuento de Junius.

No és fundada l'opinió de Meerman de que l *novissimo* y *modernissimo* de Joan de Wesphalia aludeix a l'hermosura dels caracters

posaren en son respectiu llibre, lo que no deixa d'esser una gran casualitat, com també és una gran estranyesa que no admetin la data de 1468 pera l'estampació d'un llibre los que defensan l'invenció de l'imprempta del 1450 al 1456, sia per qui sia.

Ara preguntarem: en quina epoca y a quinas terras anaren los *primers impressors ambulants*, peons, propagadors del *nou art*, dels que fan tants elogis alguns historiadors de l'imprempta? Quinas obras estamparen y què se n'ha fet d'ellas? No n'ha quedat cap per mostra? Nos sembla que meditant y estudiant un poc se podria donar una mica de llum respecte ls origens de la prempsa y de sa introducció en certas localitats que per sas condicions politicas y cientificas devian tenir interès en coneixer lo nou invent y adoptar-lo tant aviat com fos possible. S'ha perdut completament lo treball d'aquella gent que, carregats ab los trastos al coll, anavan pel món a propagar a totas parts d'Europa un dels majors y més utils invents pera ls progressos de la civilisació? Seria llastima que no hagués quedat cap record de llurs esforços: és possible y ho sentiriam, però ho dubtem. És molt casual que las fugidas de las X d'edicions de diferents paísos y d'impressors desconeguts sian totas del any 1468, any que devia esser poc més o menos l'any en que rodavan pel món carregats com uns burros los primers impressors ambulants, suposant que l'imprempta tipografica fos del tot trobada en 1476, com és molt possible. Y també és molt casual que s'escapés una X del *Decor Puellarum*, de 1461, estampat per Jenson, que, francament, per nosaltres és qui reunia més qualitats y té més probabilitats d'haver sigut lo veritable inventor dels caracters mobils metalics fosos.

A Inglaterra positivament fou introduida l'imprempta per Caxton, en 1477, a Westminster, encara que alguns creuen que havia estampat allí abans de sa segona tornada a Colonia, aon sembla que aprengué y exercí aquest art baix la protecció de Margarida de Borgonya; però abans del sobredit any no se sap res de cert respecte l'introducció de l'imprempta a Inglaterra. A Londres no la tingueren fins al 1480, essent lo primer impressor John Lettou, que no se sap d'ont era ni aont havia après l'art d'estampar: unicament s'ha observat que sos tipos tenen tanta semblança ab los de Matias Moravus, impressor de Napols, que s té per cert que hi havia alguna conexió entre ls dos impressors o certa comunitat d'origen en llurs tipos.

D'Espanya n parlaré en capitol separat, y de las demés nacions no n dic res perquè, com no conegueren l'imprempta sinó després del 1470, no ofereixen res d'interessant al objecte que ns havem proposat.

Posem a continuació las datas fixadas ultimament pels biblio-

grafs pera l'introducció de l'imprempta ab tipos mobils en las principals nacions d'Europa (1), perquè fan molt probables las deduccions del professor Francisco Berlan, de las que n copiem algunas de seguida, puix és increible que havent descobert Gutenberg, Fust, Schœffer o algú altre l'imprempta ab caracters mobils en 1456, o abans, hagués tardat tant en propagar-se pel món civilisat un descobriment que li era tant necessari:

Subiaco.	1465	(probablement la tabellaria)	
Roma.	1467	Utrech	1473
Venecia	1469	Espanya	1475
París	1470	Westminster. . .	1477
Colonia.	1470	Oxford	1478
Strasburg. . . .	1471	Londres	1480
Harlem.	1473	Bamberg	1481

El professor Francisco Berlan resumeix sos principals arguments dient:

«Que la tradició, sia la que sia, no té dret d'imposar-se quan se troba en contradicció ab fets rigorosament demostrats.

»Que no hi ha cap escriptor, cronista o biograf, anterior al 1468, que testifiqui que l'art de Gutenberg, de Fust y de Schœffer conegués y usés lo tipo mobil fos.

»Que ls bibliografs, historiadors y cronistas que escrigueren desprès del 1468, *no feren més que confondre l'origen tudesc de l'imprempta tabellaria ab l'italiana de tipo mobil,* atribuint així a temps passats y a la nació germanica *lo que havia sigut trobat a Italia en 1467* y que veyem usar en sos temps (2).

»Que ls sobredits bibliografs, historiadors y cronistas, en llurs relacions y apreciacions, estan plens de faulas, erros y contradiccions.

»Que l procés de Gutenberg del 1439 (de Strasburg), el fallo contra d'ell en la causa de Fust del 1455, y la carta d'Humery del 1468, no solament estan faltats de las provas necessarias d'autenticitat, sinó que tampoc serveixen de res pera demostrar haver Gutenberg fet lo descobriment y aplicació del sobredit tipo mobil fos y directe.

»Que ls colofons de l'estamperia tudesca, fins al any 1468, en mig de tota sa vanagloria, pera l que sapiga llegir llatí, encara

(1) Per algunas s'ha d'entendre l'establiment definitiu de la prempsa, no l coneixement d'ella.

(2) Junios, el fundador de la llegenda costeriana, escrigué sa *Batavia* l'any 1568.

que aquest sia barbre, no contenen cap paraula que asseguri que ls maguntins y demés alemanys fins llavors haguessin conegut y empleat lo tipo mobil fos y directe.

»Que l minuciós examen de las edicions maguntinas desde l 1457 fins tot lo 1465 demostra en ellas a personas competents y peritas en l'art de l'imprempta, evidentment aquellas qualitats que exclouen el tipo mobil fos y directe y, al revers, admeten lo tipo fixo o sistema tabellari, acompanyat algunas vegadas de l'estereotipia.

»Que del mateix examen tecnic raonablement sen dedueix que en Alemania, durant tot lo 1468, lo tipo mobil fos no era empleat per tot-hom, com ho demostra la comparació del *Cicero Epistolæ ad familiares,* estampat a Roma en 1467, y el *Justinianus,* de Maguncia, del 1468, dels que dóna un facsimil al final, en lo que s reconeix de sobte la diferencia de sistema entre un y altre.

»Que solament després del 1467 se parla de fundició de caracters d'imprempta y de correctors; y que solament després del 1467, per haver-hi veritable igualtat de caracters, sels pot donar noms especials.

»Que igualment sols després del 1467 començaren a difundir-se y vendre-s *a Italia,* en gran manera y a preus baixos, llibres estampats, per la solicitut ab que, gracias als tipos mobils, se procedia en la composició, mentres que en Alemania foren escassos y costosos perquè se seguí l sistema tabellari en los mateixos anys, és dir, fins després del 1468.»

Entre aquestas fa altras deduccions que no havem cregut convenient continuar, unas per no ser massa difusos y tenir poca importancia, y altras, que són las quatre o cinc ultimas, no sols perquè són repeticions de lo que havem dit en altra part dels impressors de Roma, Sweynheym y Pannartz, sinó perquè no estem conformes ab ellas, especialment ab l'ultima, en la que fa en absolut an aquests alemanys los inventors de l'estampa ab tipos mobils fosos, fundant-se en lo escrit per l'ilustre literat Joan Andreu Bussi, bisbe d'Aleria, qui no diu tant rotundament com ell suposa que fossin los *autors* del art tipografic, ni creyem que reunissin los coneixements necessaris pera semblant cosa, com indubtablement los reunia Jenson, qui segurament seria l'inventor dels tipos mobils metalics fosos, com ho diu séns cap reticencia ni ambigüitat, y en general *librariæ artis inventor,* Ogniben Leoniceno.

Lo pendre per punt de partida datos falsos y escriure baix un punt de vista determinat fa dir cosas que ben meditadas s'escriurian d'un modo tot diferent. Mr. Alfred W. Pallar, prenent per base la *Biblia* del 1456, diu (1): «Pera l nostre actual proposit és sufi-

(1) *Early Illustrated Books,* pags. 1 y 2.

cient recordar que sigué la primera obra important pera qual producció s van bestreure grans caudals, y que, *com obra d'imprempta,* may ha sigut sobrepujada. Durant quasi una generació aquest tipo d'excelencia fou quasi universalment sostingut entre ls impressors germanics, que tant depressa feren son camí a la major part d'Europa». La nota que havem donat de las datas de l'introducció de l'imprempta en las principals ciutats demostra que no anaren tant depressa com això, puix en las que menos tardaren de dèu a dotze anys en anar-hi; y si s'hagués pres la pena d'examinar moltas edicions, no de tota la primera generació, sinó dels dotze o quinze anys següents a la publicació d'aquella *Biblia*, s'hauria convençut de que la bonica estampació d'aquesta no sigué mantinguda per la major part dels impressors germanics, ni tampoc «en tots los paísos o ab *qualsevols tipos* que establissin llurs prempsas: sas obras se distingian per la delicadesa y brillo de l'impressió, *a que pocs de son ofici han arribat en los temps moderns*». La majoria de las impressions a que s refereix, xilograficas y tipograficas, estan molt lluny de reunir las qualitats que suposa tenen, com són falsas las raons que dóna pera l sosteniment d'aquesta perfecció.

»La raó d'aquesta tecnica excelencia és tant comú com lo mateix fet. Los primers impressors se vegeren obligats a fer los majors esforços en son art a fi de poder justificar son dret a l'existencia. Quan hagué passat una generació; quan los escrivents (copistas) exercitats de la primera meitat de la centuria foren morts o abandonaren la lluita; quan las prempsas d'imprimir hagueren invadit fins los mateixos monastirs y los joves inteligents ja no miravan lo pendolisme com una professió possible; llavors, fins llavors los impressors no pogueren permetre-s ser descuidats, y prompte començaren a fer ús del nou permís.»

Aquest senyor segueix la rutina repetint lo que altres han dit séns meditar-ho, y confonent epocas y maneras d'estampar, no sabent que ls veritables erros tipografics *caracteristics del sistema de tipos mobils* no comencen a compareixer sinó en las edicions italianas del 1467, no trobant-sen encara en las estampacions maguntinas de tot lo 1468, y és altra de las provas d'esser fresca l'invenció de la tipografia en 1467 y d'esser estampacions tabellarias las edicions anteriors a dit any.

També s pot pendre com una prova de lo mateix lo que ell posa de seguida: «En los primers temps del art tal permís no era possible, y la sorprenent similitut en l'apariencia dels llibres estampats y dels manuscrits produits a un mateix temps és la mellor prova del exit ab que ls primers impressors competiren ab los més experts pendolistas professionals». Això no demostra sinó que las mateixas mans que traçavan los caracters en los manuscrits dels

pergamins traçavan igualment los del paper que havia d'esser encolat en la fusta pera gravar-los, que fou lo que probablement inventaren Fust y Schœffer, perfeccionant-ho després altres gravant planxas de metall, servint-se d'unas y altras pera l'estampació de llibres durant aquest sistema, nomenat *tabellari*, lo menos dèu anys, fins que poc abans o després del 1466 se descobrí l'estampa ab tipos mobils metalics fosos, desde qual epoca s troba realment la propagació de la tipografia y difusió y baratura dels llibres (1).

(1) Usem la paraula *tabellaria*, presa de *tabella*, tauleta que usavan los romans pera escriure. Pot-ser seria més propri *tabulari*, de *tabula*, taula o planxa d'estampar; però així començàrem y havem continuat.

QUI VA RESOLDRE L PROBLEMA?

Dificil és averiguar-ho. Las provas que dóna Berlan de l'invenció dels tipos mobils pels alemanys Sweynheym y Pannartz, a Roma, deduidas de la petició dirigida per aquests al Papa, per nosaltres no són prou convincents: poden ser-ho més las basadas en lo expressat pel bisbe alariense en lo prefaci de las obras de Sant Geroni, estampadas a Roma per dits impressors, qui, entre altras referencias al art de l'imprempta, diu: *Eiusmodi est enim impressorum nostrorum characterum efigientium artificium, ut vix inter hominum inventa non modo «nova» sed vetera quidem quidquid exetentioris inventa possit refferre... Ego posteris in is scriptis constanter semper admirationi futurum trado prestantissimos characterum imprimendorum Aucthores, sub Paulo II Veneti Pontificatu Roman exercere cæpissi tanto artificio et industria hominum*, etc.

Aquí, pera nosaltres, lo que hi ha de més notable és l'esmentar las duas maneras d'estampar, «vella y nova», y que la nova havia començat durant lo pontificat de Paul II, això és, entre ls anys 1464 y 1468, que foren los de la pujada al soli y de la mort d'aquell papa. Berlan diu: «Si no basta lo *aucthores*, tindriam lo *cæpisse*. Podran, diu lo bisbe, haver los dos socis exercit l'art de l'imprempta també en altra part, però sigué aquí a Roma que primerament inventaren los tipos mobils». Que s tracta propriament d'invenció, és indubtable. Basta traduir «entre las invencions antiga y moderna, cap més excelent que aquesta», y, si no n'hi hagués prou ab lo *aucthores cæpisse* y lo *inventi*, los descontentadiços tindrian modo

pergamins traçavan igualment los del paper que havia d'esser encolat en la fusta pera gravar-los, que fou lo que probablement inventaren Fust y Schœffer, perfeccionant-ho després altres gravant planxas de metall, servint-se d'unas y altras pera l'estampació de llibres durant aquest sistema, nomenat *tabellari*, lo menos dèu anys, fins que poc abans o després del 1466 se descobrí l'estampa ab tipos mobils metalics fosos, desde qual epoca s troba realment la propagació de la tipografia y difusió y baratura dels llibres (1).

(1) Usem la paraula *tabellaria*, presa de *tabella*, tauleta que usavan los romans pera escriure. Pot-ser seria més propri *tabulari*, de *tabula*, taula o planxa d'estampar; però axí començàrem y havem continuat.

QUI VA RESOLDRE L PROBLEMA?

Dificil és averiguar-ho. Las provas que dóna Berlan de l'invenció dels tipos mobils pels alemanys Sweynheym y Pannartz, a Roma, deduidas de la petició dirigida per aquests al Papa, per nosaltres no són prou convincents: poden ser-ho més las basadas en lo expressat pel bisbe alariense en lo prefaci de las obras de Sant Geroni, estampadas a Roma per dits impressors, qui, entre altras referencias al art de l'imprempta, diu: *Eiusmodi est enim impressorum nostrorum characterum efigientium artificium, ut vix inter hominum inventa non modo «nova» sed vetera quidem quidquid exetentioris inventa possit refferre... Ego posteris in is scriptis constanter semper admirationi futurum trado prestantissimos characterum imprimendorum Aucthores, sub Paulo II Veneti Pontificatu Roman exercere cæpissi tanto artificio et industria hominum*, etc.

Aquí, pera nosaltres, lo que hi ha de més notable és l'esmentar las duas maneras d'estampar, «vella y nova», y que la nova havia començat durant lo pontificat de Paul II, això és, entre ls anys 1464 y 1468, que foren los de la pujada al soli y de la mort d'aquell papa. Berlan diu: «Si no basta lo *aucthores,* tindriam lo *cæpisse.* Podran, diu lo bisbe, haver los dos socis exercit l'art de l'imprempta també en altra part, però sigué aquí a Roma que primerament inventaren los tipos mobils». Que s tracta propriament d'invenció, és indubtable. Basta traduir «entre las invencions antiga y moderna, cap més excelent que aquesta», y, si no n'hi hagués prou ab lo *aucthores cæpisse* y lo *inventi,* los descontentadiços tindrian modo

de satisfer-se agafant tot lo món *(per omnen orbem)*, que diu abans l'esmentat bisbe.

D'això Meerman n'està molt apesarat, y, desesperat, exclama: «Que importa que s'haja de concedir a Coster la miserrima gloria d'haver-se valgut de la xilografia, que no és bona sinó pera las imatges! Si no més hagués de quedar aquesta sola gloria a Llorens Coster, jo, conceller y pensionari d'Amsterdam, presentaria una moció al Senat de Harlem pera fer tirar a terra tots los monuments construits en honor d'ell perquè no servissin de mofa al public». Ja podia haver-ho fet séns cap escrupol, y lo mateix podrian fer també séns temor de remordiments los partidaris de Gutenberg, contentant-se ab lo consol que Berlan dóna a Meerman dient-li: «Tranquilisi-s, tranquilisi-s, senyor conceller: si Coster va inventar lo sistema tabellari apropriat a l'estampació del llibre, propagador del saber humà, donà un gran pas, y és digne d'honor. No ha sigut concedit al home fer las cosas completas y perfectas d'una tirada: és menester deixar també alguna cosa pera ls que vénen desprès».

Hi ha algunas coincidencias que podrian confirmar haver sigut inventada a Roma l'imprempta ab tipos mobils en temps de Sweynheym y Pannartz. Compareixen llavors los diversos conjunts del bonic caracter romà coneguts ab diferents noms; compareix la perfecció dels caracters grecs; compareixen las interlinias, los correctors d'imprempta, l'atent y comparatiu reconeixement dels manuscrits, l'augment dels literats per l'augment del nombre y baratura dels llibres. Veyem l'imprempta protegida de papas y prelats y treta del monopoli d'alguns artifices ignorants y vigilada y dirigida per homes de saber y d'ingeni. En poc temps compareixen publicats los més rics tresors del saber humà antic y modern.

La raó de la major difusió de llibres y del saber, y per lo tant del major nombre d'homes instruits, era qüestió d'economia, és dir, efecte de la baratura a que havian arribat los llibres impresos; y de la baratura dels llibres n'era la principal raó l'introducció del nou metode tipografic. Berlan diu que ls impressors de Roma no obraren com los de Maguncia, utilisant la nova invenció a tot llur sol profit, venent llurs llibres per estampacions fetas segons lo sistema maguntí, ni tampoc venent-los cars, com havia fet lo negociant viatger en Joan Fust (1). Al revers, de prompte havian fet participar al public de llurs utilitats portant la baratura en lo comerç de llibres. A lo mateix se refereix lo bisbe d'Aleria en sa car-

(1) Venent-los per manuscrits. Poc temps podrian servir-se d'aquest engany, puix ja desde la sortida del *Psalteri* mal podrian vendre per manuscrits los llibres en qual colofon s'estampava *sine calamo, comune atramento & efigiatus.*

ta estampada en lo primer volum de las obras de Sant Jeroni, en la que felicita a Paul II, dient: «Certament en tos temps, per la gracia de Déu, l'orbe cristià ha obtingut també aquesta felicitat, que personas pobras ab pocs diners poden tenir biblioteca». Més endavant afegeix que lo que abans costava més de cent, llavors podia obtenir-se per vint, y lo que costava vint se podia tenir per quatre o menos.

Que en l'any 1466 y després, fins tot lo 1468, a Maguncia s venian los llibres molt més cars que a Roma, és cosa fòra de dubte; y com se comparan duas epocas diferents, indubtablement la diferencia de preus era efecte del diferent modo d'estampar, perquè és cert que ls maguntins produïan poc a causa del procediment dificil y costós que seguian. Fust y Schœffer, desde 1457 al 1468, és dir, durant onze anys, sols publicaren ab la seva firma catorze o quinze obras, mentres que Sweynheym y Pannartz, del 1467 al 1476, això és, en nou anys, publicaren una cinquantena d'obras, quasi totas voluminosas y de gran importancia.

Nos sembla realment una prova evident de no haver-se trobat definitivament lo modo d'estampar tipograficament, això és, ab caracters metalics mobils fosos, fins al any 1466 o 1467, l'haver-se començat en aquells anys a vendre barato ls llibres a Roma; no podent anteriorment, tant los maguntins com los d'altras ciutats, fer més bons preus, per servir-se del antic procediment, que exigia molt temps pera gravar las planxas y no ls permetia fer tiradas més llargas de trescents fulls diaris, tant si empleavan planxas de fusta o de metall, o bé, com alguns suposan, se servian de caracters suelts gravats y estereotipats, tot lo que feya més llarga la caracterisació y demés treballs, mentres que la tipografia accelerava la composició, part més essencial del art d'estampar.

Berlan diu que Brunet (en lo *Manuel du Libraire*) dormia o tenia pa al ull quan de l'edició de las *Institucions de Justinià*, de Pere Schœffer, del 1468, posa que «lo text sigué estampat ab los caracters de la *Biblia* del 1462, y la glosa ab los del *Duranti* del 1459, y que *l'execució tipografica és molt remarcable, y que certament ningú avuy dia ho faria mellor*». «Y aquestas cosas,—exclama Berlan,—s'estampan a París, que, séns esmentar altra cosa, ha tingut a Gering, que en pocs anys superà a Schœffer? Nosaltres creyem, al revers, que l'impressor del poble més insignificant avuy dia ho faria dèu vegadas mellor. L'edició maguntina de las *Institucions*, del any 1468, la tenen en la Biblioteca Laurenciana visible a tot-hom, y pot veure-s nostre facsimil (lo dóna al final) en comparació ab lo *Cicero Epistolæ ad familiares*, de Sweynheym y Pannartz, del any 1467 (també en dóna un facsimil); y contra dels fets no hi ha afirmacions que valgan. Fournier, després d'haver negat la gloria

dels caracters mobils a tots los maguntins té la bondat de concedirla a Schœffer, y, com diu Meerman, *auctorem typographiæ Petreum Schœfferum agnovit solum*. Si a lo menos Schœffer hagués usat caracters mobils! Però Schœffer, lo vell aguiló, no sapigué avenir-se a abandonar tant prompte sos precipicis, son niu septentrional.

»Los tudescs quedats en Alemania havian vist començar a practicar-se l nou metode *fòra de la seva terra;* però, ignorants y gens practics *d'un sistema que ells no havian inventat*, y exasperats contra llurs operaris, que ls havian abandonat tres vegadas (1), no adoptaren tant prompte l sistema de tipos mobils, que exigia nous estudis, nova practica en molta gent y nous gastos. S'aferraren més aviat al partit de fer entendre a la turba-multa dels tontos que l llur art sempre havia estat, y encara estava, a l'altura dels temps, que tot ho havian fet y que tot ho feyan. Ho repetim, no d'altre modo havia obrat Schœffer: l'antic sistema per aquells encara durava a Maguncia: lo nou vingué després del 1467; y que era tingut per una gran novetat nos ho confessan los mateixos impressors maguntins.»

En efecte, los Bectermunz de Altavilla (2), que, segons la tradició, sigueren afavorits ab l'herencia dels caracters de Gutenberg, han donat molt que discorrer als bibliografs, y és molt notable que un y altre dels dos germans, en los colofons de sas edicions de 1469 y 1472 de llurs *Bocabularium Latino-teutonicum*, no s limitaren a copiar la formula de Fust, posant «non stili aut penne sufragio sed quadam artificiosa adinventione», sinó que substituiren la paraula *quadam* per la paraula *nova*. Si havian heretat lo material de Gutenberg y aquest era l de tipos mobils, cap novetat podia esser després de dotze o catorze anys d'haver sigut inventat, y pera atreure al public cap necessitat hi havia de la substitució: Altavilla era un arrabal de Maguncia, y no pot dir-se que *quadam adinventione* fos una novetat pera sos habitants, que s'haurian rigut de la paraula *nova* si no hagués tingut sa raó de ser.

D'un nou art se parla també en el *Sanctus Antonius de Institutione Confessorum* (Mondovi, 1472): «Utile opus cunctis finxerunt Antonii de Averla et Baltasar Corderio de Mondovi. Antonianam. *Arte nova formæ*».

Fins en los anys 1474 y 1475 s'usava la paraula *novissima* o *modernata*, com se veu pels colofons de Lovaina citats per Panzer: «Petri de Crecentiis opus ruralium commodorum quodam industrioso caracterizandi stilo *Novissime* omnipotentis Dei sufragio adinvento extitit hac littera *vere modernata abscisa* et formata, impressum per Johannem de Wesphalia Paderbonensem».

(1) En 1455, 1459 y 1462.
(2) Arrabal de Maguncia.

Es de notar que Joan de Wesphalia havia estampat a Lovaina l'any 1473 son *Gesta Romanorum* séns aquesta especie de colofon.

Són veritablement de notable importancia las paraulas «cert industriós estil de caracterisar *molt novament inventat* aparegué aquesta *lletra veritablement moderna, separada y composta»*, a las que si hi juntem «no ab ploma fluvial, sinó ab certa *modernissima art* de caracterisar», continuadas en l'*Aristoteles, De moribus* y las *Institucions de Justinià,* del mateix impressor, en l'any 1475, no podem creure que un acreditat tipograf com era en Joan de Wesphalia, un dels que més esplendor han donat a l'imprempta, hagués en 1475, séns raó, nomenat *novissim* y *modernissim* un procediment que, segons los partidaris de Coster, hauria tingut cinquanta anys d'estar en ús, y, segons los de Gutenberg, aquest l'hauria ja inventat en 1436, és dir, uns quaranta anys abans. Ja havem vist que l mateix Pere Schœffer, en una edició del 1475, dóna també l'imprempta com a cosa no molt antiga, séns atribuir-se la més petita part en sa invenció, ni esmentar a Gutenberg ni a son sogre com participes d'aquesta gloria.

Berlan diu que a Lovaina no tots havian d'ignorar que a Maguncia s'estampava, y que l procediment era l *tabellari.* En la mateixa ciutat l'Universitat havia també estampat lo *Crescenci,* y algun professor havia de recordar-se, si no de Coster, a lo menos de Gutenberg. Resulta, doncs, que en 1475 hi havia lo vell, això és, la xilografia, y lo nou, lo modern, lo novissim, lo modernissim, això és, los caracters mobils metalics fosos, y en Alemania qui adoptava l'un y qui l'altre.

A pesar de coneixer aquests colofons Meerman, no s persuadeix, ni pot creure, que sigués l'imprempta cosa nova en 1474, sostenint que Coster, que morí en 1440, havia inventat més rudament las elegants lletras que exhibia l tipograf lovanenc.

Del mateix modo que de Gutenberg, de Coster, de qui molt pocs sen han ocupat, no sen coneix res, ni firmat ni séns firmar. Mira diu: «Algunas antigas edicions séns data y séns indicació d'impressor, atribuidas a Coster, han sigut examinadas, y s'ha reconegut que foren estampadas per Nicolau Katelear y Ger de Leemp, impressors d'Utrech en 1473, y altras edicions dels mateixos ho comprovan. Aquesta aclaració ab tota certesa demostra que las impressions tant alabadas dels hereus del harlemenc, ignoradas durant quatre sigles, y de prompte descobertas, sols fou efecte del entusiasme patriotic fundant-se unicament en lo fabulós cuento de Junius.

No és fundada l'opinió de Meerman de que l *novissimo* y *modernissimo* de Joan de Wesphalia aludeix a l'hermosura dels caracters

dels caracters mobils a tots los maguntins té la bondat de concedir-la a Schœffer, y, com diu Meerman, *auctorem typographiæ Petreum Schœfferum agnovit solum*. Si a lo menos Schœffer hagués usat caracters mobils! Però Schœffer, lo vell aguiló, no sapigué avenir-se a abandonar tant prompte sos precipicis, son niu septentrional.

»Los tudescs quedats en Alemania havian vist començar a practicar-se l nou metode *fòra de la seva terra;* però, ignorants y gens practics *d'un sistema que ells no havian inventat*, y exasperats contra llurs operaris, que ls havian abandonat tres vegadas (1), no adoptaren tant prompte l sistema de tipos mobils, que exigia nous estudis, nova practica en molta gent y nous gastos. S'aferraren més aviat al partit de fer entendre a la turba-multa dels tontos que l llur art sempre havia estat, y encara estava, a l'altura dels temps, que tot ho havian fet y que tot ho feyan. Ho repetim, no d'altre modo havia obrat Schœffer: l'antic sistema per aquells encara durava a Maguncia: lo nou vingué després del 1467; y que era tingut per una gran novetat nos ho confessan los mateixos impressors maguntins.»

En efecte, los Bectermunz de Altavilla (2), que, segons la tradició, sigueren afavorits ab l'herencia dels caracters de Gutenberg, han donat molt que discorrer als bibliografs, y és molt notable que un y altre dels dos germans, en los colofons de sas edicions de 1469 y 1472 de llurs *Bocabularium Latino-teutonicum*, no s limitaren a copiar la formula de Fust, posant «non stili aut penne sufragio sed quadam artificiosa adinventione», sinó que substituiren la paraula *quadam* per la paraula *nova*. Si havian heretat lo material de Gutenberg y aquest era l de tipos mobils, cap novetat podia esser després de dotze o catorze anys d'haver sigut inventat, y pera atreure al public cap necessitat hi havia de la substitució: Altavilla era un arrabal de Maguncia, y no pot dir-se que *quadam adinventione* fos una novetat pera sos habitants, que s'haurian rigut de la paraula *nova* si no hagués tingut sa raó de ser.

D'un nou art se parla també en el *Sanctus Antonius de Institutione Confessorum* (Mondovi, 1472): «Utile opus cunctis finxerunt Antonii de Averla et Baltasar Corderio de Mondovi. Antonianam. *Arte nova formæ*».

Fins en los anys 1474 y 1475 s'usava la paraula *novissima* o *modernata*, com se veu pels colofons de Lovaina citats per Panzer: «Petri de Crecentiis opus ruralium commodorum quodam industrioso caracterizandi stilo *Novissime* omnipotentis Dei sufragio adinvento extitit hac littera *vere modernata abscisa* et formata, impressum per Johannem de Wesphalia Paderbonensem».

(1) En 1455, 1459 y 1462.
(2) Arrabal de Maguncia.

Es de notar que Joan de Wesphalia havia estampat a Lovaina l'any 1473 son *Gesta Romanorum* séns aquesta especie de colofon.

Són veritablement de notable importancia las paraulas «cert industriós estil de caracterisar *molt novament inventat* aparegué aquesta *lletra veritablement moderna, separada y composta*», a las que si hi juntem «no ab ploma fluvial, sinó ab certa *modernissima art* de caracterisar», continuadas en l'*Aristoteles, De moribus* y las *Institucions de Justinià,* del mateix impressor, en l'any 1475, no podem creure que un acreditat tipograf com era en Joan de Wesphalia, un dels que més esplendor han donat a l'imprempta, hagués en 1475, séns raó, nomenat *novissim* y *modernissim* un procediment que, segons los partidaris de Coster, hauria tingut cinquanta anys d'estar en ús, y, segons los de Gutenberg, aquest l'hauria ja inventat en 1436, és dir, uns quaranta anys abans. Ja havem vist que l mateix Pere Schœffer, en una edició del 1475, dóna també l'imprempta com a cosa no molt antiga, séns atribuir-se la més petita part en sa invenció, ni esmentar a Gutenberg ni a son sogre com participes d'aquesta gloria.

Berlan diu que a Lovaina no tots havian d'ignorar que a Maguncia s'estampava, y que l procediment era l *tabellari.* En la mateixa ciutat l'Universitat havia també estampat lo *Crescenci,* y algun professor havia de recordar-se, si no de Coster, a lo menos de Gutenberg. Resulta, doncs, que en 1475 hi havia lo vell, això és, la xilografia, y lo nou, lo modern, lo novissim, lo modernissim, això és, los caracters mobils metalics fosos, y en Alemania qui adoptava l'un y qui l'altre.

A pesar de coneixer aquests colofons Meerman, no s persuadeix, ni pot creure, que sigués l'imprempta cosa nova en 1474, sostenint que Coster, que morí en 1440, havia inventat més rudament las elegants lletras que exhibia l tipograf lovanenc.

Del mateix modo que de Gutenberg, de Coster, de qui molt pocs sen han ocupat, no sen coneix res, ni firmat ni séns firmar. Mira diu: «Algunas antigas edicions séns data y séns indicació d'impressor, atribuidas a Coster, han sigut examinadas, y s'ha reconegut que foren estampadas per Nicolau Katelear y Ger de Leemp, impressors d'Utrech en 1473, y altras edicions dels mateixos ho comprovan. Aquesta aclaració ab tota certesa demostra que las impressions tant alabadas dels hereus del harlemenc, ignoradas durant quatre sigles, y de prompte descobertas, sols fou efecte del entusiasme patriotic fundant-se unicament en lo fabulós cuento de Junius.

No és fundada l'opinió de Meerman de que l *novissimo* y *modernissimo* de Joan de Wesphalia aludeix a l'hermosura dels caracters

parangonats ab los dels altres impressors antics y moderns: la forma més o menos bonica dels caracters d'imprempta may han constituit un art propri ni una invenció novissima y modernissima, que no poden esser termes de comparació sinó entre ls procediments essencials antic y modern.

En aquell temps se començan a coneixer fundidors de caracters independents dels tipografs: Lleonard de Basilea, a qui Joan Koelhoff de Colonia posa uns versos laudatoris en sa obra *De Restitutionibus*, estampada en 1474. En un *Virgili* de Venecia, estampat en 1472, és alabat un Bartomeu de Cremona, de qui diu Panzer que certament era més bé un fundidor de caracters que tipograf.

En el *Ritratto di Roma Moderna* (Roma, 1655) se llegeix que n la casa de Pere de Massini, ja en 1455, en temps de Nicolau V, sigué per primera vegada exercit a Roma l'art meravellós, y los primers llibres donats a llum sigueren *De la Ciutat de Déu*, de Sant Agustí, y *Lactanci Fimia*. Los bibliografs han impugnat aquesta noticia perquè a Subiaco s'estamparen las mateixas obras en 1465 y 1467, lo que no és una raó pera que no haguessin pogut esser estampadas abans, sobre tot si, com és molt possible, las primeras eran xilografiadas y las segonas tipograficas, impresas pels alemanys Conrad Sweynheym y Arnold Pannartz, indubtablement los introductors de la tipografia a Italia, si no ls inventors d'aquest art, com pretén lo professor Francisco Berlan en sa tantas vegadas citada obra (1).

És d'advertir que Nicolau V, que llavors regia l trono pontifici, era gran aimador de las lletras y que envià per tota Europa a buscar manuscrits de classics grecs y llatins, féu escriure molts llibres y enriquí admirablement la Biblioteca Vaticana. Abans de pujar al trono papal havia estat a Alemania. Va morir a 24 de Maig de 1455. Ademés, el cardenal de Cusa, tudesc, que, segons lo bisbe d'Aleria, havia en gran manera desitjat que en son temps l'imprempta hagués sigut introduida a Roma, era etxura de Nicolau V. Altres autors recordats per Laire diuen haver tingut l'art impressori son origen a Roma en lo mateix any 1455. Giuli Neri lo posa al 1456, y Polidor Virgili al 1458. Segons Monfaucon, la prempsa hauria començat a Subiaco en 1461. Qualsevol d'aquestas datas és possible tractant-se de la xilografia.

Mr. Gordon Duff (2) diu: «Després de descobert lo secret de l'imprempta, las datas evidentment certas pera sa propagació en Alemania són 1460 pera Strasburg y 1465 pera Bamberg. Se pot assegurar que l'art de l'estampa sigué introduit a Italia pels dos

(1) *La Invenzione della Stampa a tipo movile fuso revendicata all'Italia.*
(2) *Early Printed Books.*

alemanys Conrad Sweynheym y Arnold Pannartz, que s'instalaren primerament en lo monastir de Santa Escolastica, convent de benedictins, a Subiaco, del que era abat lo cardenal Torquemada, y qual majoria de frares eran alemanys. Son primer llibre publicat fou un *Donatus pro puerulis*, segons diuen ells mateixos en son cataleg de 1472». Aquesta és la tradició generalment admesa pera l'introducció de l'imprempta a Italia; però, atès a tot lo que havem exposat, lo probable és que l cardenal Torquemada envià a buscar als dos alemanys pera establir en son convent de Subiaco una oficina xilografica com s'instalaren abans o després en diversos convents.

Després los alemanys Sweynheym y Pannartz passaren de Subiaco a Roma, aon, segons Berlan, inventarian los tipos mobils; però certament los introduirian, hagués qui ls hagués inventats; imprimiren moltas obras, passant per varias peripecias, y a la fi quedaren arruinats, per la gran baratura dels llibres, segons algunas opinions.

Berlan creu que la ruïna d'aquests dos impressors no sigué efecte d'haver venut massa barato, sinó de no haver pogut vendre a proporció de lo molt que produïan, puix quan en 1472 recorren al Papa demanant-li auxili, sa casa *satis magna* estava plena de llibres, y si haguessin pogut vendre ls 12,475 exemplars que tenian d'existencia, sols a dèu pessetas cada un, haurian fet prou ganancia pera compensar llargament los grans gastos que tenian fets *pera establir lo nou sistema d'imprempta*. Troba la causa de la falta de vendas, no en l'empleu dels caracters romans, com alguns han suposat, sinó en las massa freqüents y copiosas edicions d'una mateixa obra.

Berlan diu molt bé: «Als que objectan que són alemanys los dos Sweynheym y Pannartz que inventaren los tipos mobils a Italia, sels pot respondre que la patria del geni és aquella en la que troba medis de manifestar-se y explayar-se. Seria menester esser ben pobre pera abrigar-se baix la capa d'un home d'ingeni que sortí de sa patria, que no l conegué o sigué incapaç de suministrar-li ls medis que necessitava, y anar-sen a casa d'altri a exigir l'almoina de la participació de sa gloria. Per lo tant, Sweynheym y Pannartz són italians perquè foren cridats a Italia, perquè aquesta los acullí, perquè allí s'explayaren llurs sentiments y afectes, perquè allí exerciren son art, y ab l'estudi de monuments escrits, manuscrits o lapidaris se perfeccionaren en ella; perquè en Italia, y no en Germania, discorregueren y posaren en practica *l'invenció del tipo mobil* y en ella trobaren los medis necessaris a llur utilissima invenció».

Quan l'Alariense alabava la Germania com inventora de grans utilitats, feya justicia als alemanys de la mateixa Germania, la que certament abans que cap altra nació havia aplicat a la propagació

de la civilisació y difusió del saber aquells medis que havian servit primerament pera l jòc y una especie d'idolatria pera las imatges, és dir, la xilografia o sistema tabellari; però no podia alabar-la per l'invenció del tipo mobil, que Sweynheym y Pannartz no havian exportat de llur patria.

En confirmació de tot lo dit en aquest capitol, és de notar que fins al any 1468 no apareixen los correctors d'imprempta: tant Zaltner com Mittaire començan la llista de correctors pel bisbe d'Aleria y Campano, que revisaren y corretgiren en aquell temps. Nosaltres podem afegir-hi an en Pere Joan Matoses, prebere, que revisà y corretgí la *Gramatica* den Bartomeu Mates, estampada a Barcelona en 1468, *primer llibre estampat a Espanya,* pesi a qui pesi.

GUTENBERG

De Gutenberg s'ha escrit molt, però molt poc de veritat y ab veritable coneixement de sa historia y sos fets: la passió y la fantasia han entrat per molt en quant han escrit sos partidaris *enragés*. Y los que de bona fe han volgut traçar sa historia seguint la tradició, y ab l'intent de conciliar las opinions d'holandesos y maguntins, fundant-se en lo que havian dit escriptors anteriors, ab lo cumul de suposicions que han fet sobre l'inventor de l'imprempta, si són escriptors d'imaginació, com en Lluís Figuier, no han fet més que poetisar aquestas suposicions, perpetuant-las, y augmentar la confusió rodant sempre en lo mateix cercol viciós.

Nosaltres, anant sempre al gra, garbellarem un breu extracte de l'historia de Gutenberg tret del historiador modern Duller (1). Gutenberg, jove, abandonant Maguncia, sen va a Strasburg, aon cultiva moltas arts utils y busca l medi de multiplicar, *per milers*, los escrits ab més rapidesa y menos fadiga que la dels amanuenses.

Coneixent-se desde molt temps la manera de multiplicar las imatges y ratllas enteras d'escrits per medi de motllos de fusta (gravats nomenats *informes)*, això hauria conduit a Gutenberg a pensar en l'invenció de l'imprempta ab caracters mobils, fent al objecte innombrables temptativas. Per ultim, grava sobre posts de fusta paginas enteras, las serra (lletra per lletra?), alinia ls caracters, que pot compondre y descompondre novament a son voler

(1) *Historia del poble alemany fins al any 1846.*

(cosa que, segons Gilberti y altres, seria un absurdo sols imaginar-la), y, arribat an aquest punt, estampa per medi d'una prempsa de la seva invenció.

Això devia esser poc abans del procés de Strasburg (1439), y, per lo que resulta de la narració de Duller, per lo que toca als caracters mobils de fusta, no hi ha més que la possibilitat.

L'any 1444 Gutenberg torna a Maguncia y *gasta tot son caudal* (?) en gran nombre d'experiments. En 1450 s'associa ab Joan Fust, qui bestreu lo diner pera instalar lo taller.

Poc després Gutenberg imagina una manera més facil y expeditiva pera un gran nombre de caracters més solids y elegants que ls de fusta: fon matrices en metall, y per medi d'ellas las lletras. Com? Perquè no parla de punxons.

Ab las lletras tretas de las matrices l'any 1452 comença l'impressió de la *Biblia* de quaranta duas ratllas, goig de Gutenberg y de Fust. Però aquella obra mestra del art no porta l nom del un ni del altre.

Pere Schœffer, escrivent, dependent de Fust, en aquell temps imagina l modo de fondre ls caracters ab més facilitat, grava en bronzo las formas d'acer (punxons) y obté matrices més precisas.

En 1455 Fust mou raons a Gutenberg, li posa plet, li seqüestra las einas tipograficas, y Gutenberg queda despullat dels instruments necessaris pera exercir son art.

Fust y Schœffer continuan estampant, y en 1457 publican y *firman* una obra esplendida: lo *Psalteri.*

Gutenberg confia en Déu, y un benefactor, Humery, li dóna diners pera que pugui procurar-se nous utensilis. Llavors Gutenberg torna a treballar, y en 1460 acaba l'impressió del *Catholicon,* que tampoc firma.

Del 1460 al 1467 no s diu res referent a Gutenberg, ni sen té cap més noticia, sinó que *probablement* morí del 1467 al 1468; però «això no té importancia», diu estoicament l'historiador.

Separat Gutenberg de Fust, y conquistada Maguncia, los operaris d'aquella estamperia s'escamparen *per tots los países,* portant-hi l'art, que és molt honrat en totas parts.

Aquest és lo resum de l'historia de l'imprempta més generalment admès, a la que hi ha moltas observacions a fer, de la que ns ocuparem més endavant, concretant-nos ara a preguntar: quina era l'imprempta den Gutenberg, de la que no s diu que n sortís sinó un llibre, y encara dubtós, lo *Catholicon,* y quins operaris podia haver-hi ab prou coneixements pera convertir-se en los apostols de la prempsa? És veritat que, com diu Berlan, la figura de Gutenberg guanya ben poc per la ploma de Duller, qui la reprodueix, no com fa la fotografia, que en las reduccions conserva

l'estructura y proporcions de las parts, sinó practicant grans amputacions en la *gloriosa persona del predilecte de la tradició;* y que aquest, així mutilat, probablement per no fer mal a Schœffer, ab prou feinas pot aguantar-se apoyat en la prempsa?

An en Berlan no li hauria encara ocorregut l'idea que a proposit d'això consigna després, de que no s pot estar a cavall de la critica y de la tradició quan aquestas no estan d'acord, y que és menester escullir l'una o l'altra, puix negant, com nega en absolut, que Gutenberg hagués estampat ab caracters mobils, no ve al cas defensar-lo pera rebaixar a Schœffer, al que sembla té particular tirria, igualment que a Fust, estant en contradicció ab lo total de sa obra l'especie de panegiric que fa de Gutenberg en la nota que posa a sa observació sobre l'obra de Duller, en la que diu:

«A la figura de Gutenberg, pera esser la d'un geni, li faltan algunas qualitats caracteristicas. Això pot esser culpa de l'historia o del mateix Gutenberg.

»Aquest té la potencia de concebir una gran idea, però no té la promptitut (prompte aptitut?) d'escullir los medis necessaris pera la realisació de la mateixa. És apatic, indecís, preocupat per l'investigació fonamental, dissipa sas forças y las dels altres» (1). Això no indica sinó ignorancia.

«Finalment, arriba a un bon resultat ab l'estampació de la *Biblia;* més, com si tingués por, s'amaga y no sab agafar aquella ocasió pera rehabilitar-se davant de sos contemporanis, que l'havian vist sucombir en lo procés de Strasburg. ¿Com treure, doncs, del dubte a la posteritat, que, fent sortir aquella obra séns cap firma que assegurés de qui era, podia creure que no obeís a la veu de sa conciencia, que li privava apropriar-se lo que en gran part era degut a sos associats en l'art? Aixís ho pensa poc més o menos Tonelli.

»No després del procés (de Maguncia, 1455), sinó abans del treball de la *Biblia*, hauria fet bé de separar-se de Fust: aquesta separació tardana pot ser causa dels dubtes sobredits, perquè demostra que a l'admiració de l'idea havia, poc a poc, substituit en sos consocis lo menyspreu del home que no havia satisfet llurs interessadas aspiracions.

»Ab lo *Catholicon* hauria tingut altre medi de rehabilitar-se o venjar-se noblement de sos adversaris; però ho descuidà, y aquesta

(1) El concebir una idea, per gran que sia, no demostra un geni si a la concepció no acompanyan los medis de realisar-la. Tots pensem podria o deuria fer-se això o allò, però ningú s'emporta la gloria d'haver-ho pensat sinó l que ho ha posat en pràctica, perquè una cosa és lo pensament y altra lo realisar-lo, que és lo que precisament constitueix l'art y lo geni.

vegada no pot dir-se que estigués encara en ús lo firmar las obras, perquè en tots temps s'usaren las protestas de la veritat contra la falsetat y del dret contra l'injusticia.

»Una sola esplendida idea acompanyada d'una pesadesa d'ingeni, debilitat d'ànim y incuria de la propria reputació, no constitueixen lo que nomenem un home superior. Després del *Catholicon*, que*s pot dir se li atribueix gratuitament*, Gutenberg s'eclipsa del tot. En lo resto de sa vida no l'acompanya cap d'aquellas grans desgracias que quasi sempre són la recompensa del geni: la mort troba sa imprempta seqüestrada y an ell conceller pensionat a la Cort del Elector.»

Si això és una defensa de Gutenberg, trobem que Berlan no li fa més favor del que li fa Duller, puix no fa altra cosa que posar de relleu los defectes personals de Gutenberg, si és que realment los tenia, o bé demostra *que, si havia concebut una idea,* no coneixia ni sabia posar en pràctica ls medis de realisar-la, havent sigut sos consocis los que ls trobaren y practicaren, y que no fou èll qui se separà, sinó que ls altres 'lo despatxaren an ell com a persona inutil.

Tampoc val més l'arriscada, y poc honrosa pera Gutenberg, suposició de Firmin Didot, que és que «Gutenberg va vendre sa gloria a Fust *per necessitat de diners*». A tals vulgars com desatinadas apoteosis d'un home bé pot aplicar-s'hi la frase: «¡Qué amigos tienes, Benito!» Déu nos en guard d'amics massa cuidadosos!

Fra Francisco Méndez conta l'historia del descobriment de l'imprempta de la manera següent (1):

«Ningú,—diu,—sapigué ab més perfecció ni aclarà mellor l'historia d'aquest descobriment que l celebre Tritemio (2), que havia parlat moltas vegadas d'aquest assumpto ab Pere Schœffer de Gernsheim, company dels dos primers inventors, y *séns qual industria no hauria probablement donat resultat lo projecte.*

»Estant, doncs, a son dit, y a lo que respecte l'origen de l'imprempta ns refereix en lo volum II dels *Anals de l'Abadia Hirsangense,* no és dubtós que Gutenberg, allà pels anys 1440, tingué l'idea d'aquest nou art. Gutenberg gastà tot lo que tenia y s'associà ab Joan Fust y Pere Schœffer, el primer ric ciutadà (era argenter) y el segon diocesà y pendolista de Maguncia.

»El caudal de Fust y l'industria del jove Schœffer, que llavors era dependent de Fust, donaren a llum algunas obras, que, encara que primeras, més que suportables. Las més famosas són la *Compi-*

(1) *Tipografía Española* (Madrid, 1786), capitol *Origen y progresos de la imprenta según Pluch, traducido por Terreros o Burriel.*

(2) L'abat Tritemio morí a Vurtzburg en 1516.

lacion de la Gramática retórica poética, etc., de Joan de Genova, el *Catholicon Johannis Januensis* y el *Espejo de la salud del hombre (Speculum humanæ salvationis)*, que és certa prosa rimada d'una llatinitat molt mitjana y séns cap ombra en la part més alta de las paginas. Aquestas primeras impressions se feyan sobre planxas de fusta, del mateix modo que s'executava ja abans en el Japó y la Xina, etc.»

Aquí diu clarament que l celebre *Catholicon*, que tant ha donat que discutir, y del que tornarem a parlar, era una obra xilografica, y que la xilografia era lo que practicavan primerament Gutenberg y Fust, qual art ajudà a perfeccionar Pere Schœffer, excelent caligraf y tal volta dibuixant, si eran d'ell las bonicas inicials del *Psalteri* y del *Duranti Rationale*. Segons Tritemio, sembla cert que Gutenberg, Fust y Schœffer provaren l'estampació ab caracters de fusta mobils, que és lo que alguns suposan que inventà Llorens Coster de Harlem, y de qui Gutenberg en va pendre l'idea. Suposicions d'una cosa talment dificil que ratlla en lo impossible. L'estampació per medi de planxas o motllos de fusta tampoc podian esser invenció de Coster ni de ningú de son temps, com ja havem dit, perquè s coneixen exemplars estampats, sobre tot d'imatges de sants, molt anteriors an ells. Tampoc hi ha necessitat de recorrer a l'importació de la Xina o del Japó, paísos que si llavors no eran del tot desconeguts dels europeus, poc sen faltava.

Lo procediment pera las primeras estampacions, segons l'abat Tritemio, amic de Schœffer, era que escrivia y dibuixava lo que s volia en un full de paper transparent; s'untava després per la cara del escrit o figurat (probablement ab una goma o cola molt clara), y s'encolava en la planxa de fusta, quedant en aquesta d'una manera invertida, y l'escrit de dreta a esquerra. Quan lo paper estava ben sec, ab instruments punxants se rebaixava tota la fusta que rodejava las senyals de las lletras y perfils exteriors de las figuras. Quan aquesta fusta estava rebaixada lo bastant pera donar a las ratllas senyaladas un petit relleu sobre del fondo, s'untavan totas las peças que ressaltavan o sobressurtian ab tinta suficientment espessa, qual composició y grau de grassitut costà molt de determinar. Extès després un full de paper y aplicat cuidadosament sobre la planxa, s'apretava ab una prempsa y sortian marcadas las figuras y las lletras, quedant tot lo restant un fondo blanc. Unas y altras apareixian ja com convenia y del modo natural d'esquerra a dreta.

No era facil executar la mateixa operació per las duas caras del paper séns confondre y embrollar las lletras; y pera vendre mellor aquests estampats donant-los l'apariencia de manuscrits, s'estam-

pava sobre la cara d'un full y lo darrera d'un altre, y, enganxant ab una capa de cola las duas planas blancas, quedava un full sol escrit d'una part y altra, com ara s'acostuma. L'exemplar del *Speculum humanæ salvationis*, que és en la Biblioteca de Pares Celestins, té la particularitat de no haver-se encolat los dos fulls, y axís a cada una de las duas caras estampadas corresponen duas altras caras blancas ab l'intenció d'encolar després los dos fulls, lo que descobreix l'artifici d'aquest primer treball.

Prompte s cançaren los nous estampadors de tanta fadiga, puix un full mal encolat los feya perdre un exemplar quan lo motllo estava gastat. Ademés, las planxas talladas no servian sinó per una obra.

Aquests inconvenients y la poca utilitat que resultava del treball féu pensar a un d'ells, que, segons l'expressió de Tritemio, sigué Fust, però que segurament no foren ni ell ni Schœffer, com veurem després) en treballar ab caracters separats, que poguessin juntar-se, desunir-se y emplear-se en diversos fulls d'una mateixa obra, y després en altras diferentas.

Del modo que s'explica, y creyem que era axís, se pot compendre que s tractà d'aplicar caracters mobils a las laminas dels llibres xilografics, com la *Biblia Pauperum, Ars Moriendi*, etc., y ho confirma que l *Speculum humanæ salvationis*, estampat, segons se diu, per la societat Gutenberg, Fust y Schœffer, és lo llibre més antic que s coneix ab laminas gravadas en fusta y llegenda en caracters mobils, segurament també de fusta, que, com diu de seguida, sigueren los primers que ensajaren. «Però, com las làminas y *bocins de fusta, rematats per una lletra en relleu*. Essent com era precís untar-las, rentar-las, posar-las a secar, humitejar-las de nou, colocar-las y treure-las alternativament, las lletras no podian menos de torce-s, escantonar-se y desfigurar-se molt aviat. Multiplicant-se las dificultats a cada pas, recorregueren a alguns metalls, varen fondre en motllos de plom o coure, preparats al efecte, ab una lletra al extrem; però l plom y l'estany eran massa tous, y lo ferro y lo coure molt vidriosos, de modo que tot quedava bast, esguerrat y de mal servey.» Tot són suposicions.

«De tot se sortí l'enginyós Schœffer, y, colmant de gloria a sos companys (?), los presentà uns punxons perfectissims que havia inventat pera formar los buidats y figuras de las lletras; y fent també experiments ab la barreja de diferents metalls, convenients als caracters de relleu, pera corretgir l'acrimonia dels uns ab la suavitat dels altres, séns perjudici de la fermesa, trobà lo que buscava. Y aquí havem ja arribat a la perfecció d'aquest art. Fust queda tant agrait a Schœffer, que li dóna sa filla en matrimoni y tot quant tenia, y aquest, després de morts Fust y Gutenberg, con-

tinua l'imprempta a Maguncia. *Lo primer fruit d'aquest ultim descobriment sigué la famosa Biblia que s'acabà d'estampar en 1462*, de la que Fust en portà dos exemplars a París, que encara s conservan. En Harlem (Holanda) se troba també un exemplar *estampat ab fusta* del citat *Speculum Humanæ Salvationis*.»

Si, com diu Tritemio, lo primer fruit del nou descobriment de Schœffer sigué la *Biblia* de 1462, las *Lletras d'Indulgencia*, los *Donatos*, la *Biblia* del 1456, lo *Psalteri* del 1457, y los demés llibres anteriors al 1462, havian d'esser xilografiats, donant això la raó al professor Berlan, qui, com veurem més endavant, per l'estudi de las tipografias tracta de demostrar que havian d'haver sigut estampats xilograficament tots los llibres anteriors al 1466, inclosa la mateixa tant celebrada *Biblia;* puix, segons ell, fins en aquella epoca no fou resolta definitivament l'impressió per medi de caracters mobils de metall fosos. Resulta també de la relació de Tritemio que Gutenberg no tingué cap part en l'invenció dels tipos mobils; puix, segons ell, Fust o Schœffer foren los que pensaren en los caracters de fusta, plom y bronzo, que no donaren resultat fins que Schœffer trobà l medi de resoldre las dificultats, molt temps després del any 1455, en el que Gutenberg se separà de la societat Fust y Schœffer.

El P. Fr. Francisco Méndez no s faria carrec d'això, quan un poc més endavant, pagina 8, nota 2, diu que la nota «Presens, etc.» que portan las primeras impressions de Fust y Schœffer li recordan una altra que s troba en l'exemplar d'un tractat o carta d'Eneas Silvi (1), després papa Pio II, intitulat *De amoris remedio*, que s guarda en la Biblioteca de Sant Felip el Real, de Madrit, qual peça creu ell que sigué estampada pels mateixos Fust y Schœffer, y que tal volta és un dels primers ensaigs fets per aquests inventors.

Per lo que diu a continuació s comprèn clarament que s tracta d'una estampació xilografica. «La carta,—diu,—no té any ni lloc d'impressió; ocupa sis fulls y mig d'octau de paper de marca major, que correspon a nostre quart regular; no té numeració de fulls, reclams ni lletras nomenadas de registre; el caracter és un xic tosc y molt semblant als primitius de l'imprempta, segons comparació feta ab lletras d'aquell temps. Aquest exemplar acaba: «Vale hoc »habui que nunc raptum contra amorem dicere, alias ubi etiam »fuero pluribus te monebo. Veterum vale et quod tibi damno est »avertere stude. Ex viena secundo calendas ianuarii, Anno domini

(1) Celebrat poeta que quan sigué papa escrivia:

«Quan jo era Eneas ningú n feya cas:
ara que só Pio tot-hom me diu *tio*.»

quadrigentessimo quadragessimo tertio. Et sit finis Epistole Enee Silvi poet laureati de amoris remedio.»

Aquesta data de 1443 és la de l'escriptura de la carta o la de sa estampació? Si atenem al descobriment de fa pocs anys d'Avinyó y que l'impressor que s'establí en aquella ciutat en 1444 procedia de Viena, podriam creure que la data era la de l'estampació xilografica, que ja s practicaria a Viena en aquella data.

Méndez creu que és una impressió anterior a la *Biblia, Psalms* y altras obras de Gutenberg, Fust y Schœffer, perquè *no porta data* ni lloc d'estampació, com aquellas. Dedueix altra prova d'això del context de la mateixa *Carta*, en la que no sona l titol o dignitat de papa en Eneas Silvi, séns dubte perquè fou estampada abans de 1458; perquè si ho hagués sigut en aquest any o després en que Eneas Silvi ja era papa, no haurian deixat d'afalagar-lo ab aquest titol de suprema dignitat y no l'haurian nomenat senzillament «poeta laureato». Pot confirmar aquesta opinió altra edició de la mateixa *Carta* ab alguna variant, existent en la Biblioteca Real, que acaba: «Explicit tractatus Pii papæ secundi de amore. Ex voyen pridie kalend' ianuarii anno dñi millesimo CCCC octua II», portant *voyena* en lloc de *viena*, y, com se veu, una data diferent, per lo que ni l'una ni l'altra serian la de l'escriptura, sinó la de l'estampació de las duas edicions; y confirma aquesta opinió altre tractat del mateix Eneas Silvi *Dels dos aimadors de Eurialia* y *Lucrecia* (en 4 vol.), que posseïa Gerard Meerman, al final del qual se llegeix: «Explicit opusculum Eneæ Silvii de duobus amantibus y civitate Leydensi anno domini millesimo CCCC quadragesimo tertio LEIEN». Data que l mateix Meerman creu s'ha de contreure al temps en que s'acabà d'escriure l'opuscul y no a que sigués estampat en aquell any. Nosaltres ho entenem al revers, com ho indica *in civitate Leydensi*, puix Eneas Silvi no escriuria en el mateix any 1443 el tractat *De amoris remedio* en Viena, y el *Dels dos aimadors* en Leyden, per lo que no ns queda cap dubte de que las datas del tres opusculs d'Eneas Silvi són las de llurs estampacions en duas diferentas ciutats, que no són alemanas, y d'una data molt anterior a las primeras edicions de Maguncia, sian o no sian xilograficas, unas y altras confirmant la possibilitat d'haverse estampat a Avinyó en 1444.

Per altras noticias com són l'extracte dels *Comentaris* d'Henric Salmud y Guidon Pancivalo de l'*Opera nova reperta, sive Rerum memorabivilium inventorum*, etc., en la part *De Typographia sive Artis Impresorie vevissima Historia,* l'any 1440 vivia a Maguncia Joan Fust, fill d'honrada familia, de la que alguns dels actuals patricis de Francfort són descendents. Aquest Joan Fust, considerant las dificultats ab que lluitavan los que s dedicavan als estudis abs-

tractes de molt ingeni, y altras per l'escassetat de llibres y lo cars que resultavan, comença a pensar de quina manera, ab menos treball y menos gasto, se podrian produir llibres bons y divulgar obras de bons autors. Després d'haver insistit assiduament en aquesta idea, trobà l començament del camí de l'obra divina tallant en fusta una taula abecedaria ab caracters de relleu, y ab ella sucada ab tinta estampà. Explica las dificultats y reformas dels tipos de fusta, estampant primer ab un sol bloc lo *Donatus;* després, en columnas o formas, com avuy diuen; fins que ab molt temps y molt treball trobà l modo de juntar los senzills caracters de lletras de fusta separadas y estampar ab ells, tenint-los de netejar moltas vegadas y sovint.

«Exercian aquest nou art, juntament ab Fust, altres dependents d'ell, entre ls que hi havia Pere Schœffer, qui ab son amo era dels que més estudiavan l'art, y per especial instint de Déu trobà l modo de formar lo que sen diuen las matrices, presentant a Fust los caracters fosos tant desitjats, és dir, ab las condicions necessarias.

»En aquell temps habitava a Maguncia Joan Gutenberg, fill de pares honrats. Aquest, veyent que no sols tot-hom elogiava de tots modos lo nou descobriment, sinó entenent que era una industria lucrativa, va contreure familiaritat ab Fust, del que era vehí. Com era ric, li oferí diners pera ls gastos necessaris, que Fust acceptà, perquè cada dia augmentavan las exigencias del negoci, y en aquella ocasió tenia entre mans l'estampació de pergamins. Convingueren en que per las obras que havian d'empendre serian comuns los beneficis y las perduas. Però com Fust va bestreure més diners que Gutenberg pels gastos que anavan sortint, determinà exigir-li la part que li tocava, y, negant-se aquest, s'originà l plet tant bescantat.»

Aquí tenim una altra tradició segons la qual Gutenberg no sigué l'iniciador del pensament, y menos el que començà a exercir l'art, sinó que, atret per l'afany del lucre, tractà de juntar-se ab Fust, facilitant-li medis pera desenrotllar lo negoci, que no aniria gaire bé quan romperen estrepitosament. Però com això sigué abans del 1455, any del plet, en que se separaren, resulta que Gutenberg sols estigué associat ab Fust quan aquest sols estampava motllos de fusta. Deduint, en ultim resum, que Fust y Schœffer foren los veritables inventors de la prempsa xilografica ab caracters de fusta fixos o mobils, y que continuaren sent impressors xilografics y després tipografics am caracters metalics fosos, lo que may sigué Gutenberg.

Encara que no sia del mateix Alfons de la Torre, sinó intrusió del impressor alemany que estampà l'obra en 1526, aquest atribueix també l'invenció a Fust.

Pau Dupont, en sa *Histoire de l'Imprimerie,* atribueix l'invenció de l'imprempta a Gutenberg per testimoni de Matias Palmieri, contemporani de Gutenberg, encara que començà a escriure sa cronica *Opus de temporibus suis* després del any 1468, en que morí Gutenberg, en la que, al esser al any 1449, se llegeixen las següents paraulas: «Maguntiæ in Germania Robertus Duberch novo invento claret, quo libros supra trecentos eo temporis espatio imprimeret, quo vix singuli calamo prescriberentur». Palmieri morí en 1483 als 60 anys. Era abreviador y secretari apostolic, y per cert estava ben informat (1).

M. Firmin Didot, en sa *Histoire de la Typographie,* a proposit de Matias Palmieri, diu: «La data fixada per Zell pera ls *primers ensaigs* de l'estampa ab caracters mobils concorda ab lo relat de Matias Palmieri de Pisa, altre contemporani, qui, en la *Continuació de la Cronica de Eusebi,* fixa l *mateix any* de l'invenció de l'imprempta deguda al geni industriós de Joan de Gutenberg, *Zum Zungen,* noble, fill de Maguncia».

Meerman, en sos *Origines Tipographicæ,* referint-se a la mateixa *Continuació de la Cronica de Eusebi,* diu, a poca diferencia, lo mateix, afegint que després l'invenció fou propagada per tot lo món.

La data de 1449, fixada per Palmieri, no concorda ab la de 1440 de la *Continuació,* que citan Didot y Meerman, *com tampoc lo nom del inventor,* de nom y apellido diferents, essent probablement duas obras diferentas dita *Continuacio* y la *Opus temporibus suis,* esmentada per Muratori; perquè la *Continuació Eusebiana* acaba en l'any 1481, y la de Matias Palmieri, publicada per Muratori, comprèn l'any 1482; lo que podia fer creure, diu lo professor Francisco Berlan, de qui extrayem tot això, que la *Opus* fos escrita posteriorment, y que las *Cronicas* citadas per Didot y Meerman no eran aquesta, sinó alguna edició que, com la de Basilea de 1536, tingués *infinitis membris emendatis... et adjectis multis,* etc.

Gutenberg és una especie d'ombra o mampara de qui tot-hom parla séns saber res més de cert que l contingut dels processos de Strasburg y Maguncia, en los que igualment fou condemnat, y dels quals no pot clarament deduir-se que sigués lo primer que ideà ls tipos mobils pera la reproducció de llibres; y sols podria resultar que tractava de perfeccionar la xilografia y que potser fou l'inventor o insinuador de la prempsa a Strasburg quan estava associat ab Andreu Dritzehen. Aquest, en la confecció de la prempsa, havia estat ajudat, treballant de dia y de nit, fins de la muller del fuster Joan Schultheiss; però l principal operari havia sigut Conrad Saspach, qui en sa declaració diu que Andreu Heilman,

(1) Vegi-s, Muratori, *Suplementum Rerum, Italic. Scriptor.,* vol. I, col. 235.

amic y soci de Gutenberg, li havia dit: «Estimat Conrad: ja que Andreu Dritzehen és mort, tu, que has fet la prempsa y coneixes la cosa, vés y treu las peças de la prempsa, separa las unas de las altras, y escampa-las, que així ningú podrà saber lo que són». Aquest testimoni, comissionat al efecte, buscà la prempsa, però no trobà res. Llorens Beildeck declara a son torn que n Joan Gutenberg un dia l'envià a casa d'en Nicolau Dritzehen, després de mort l'Andreu, pera dir-li que no devia ensenyar a ningú la prempsa que guardava, y li encarregava que la desmontés, deixant las peças l'una sobre l'altra perquè encara que algú las vegés no sabés lo que eran.

Tot això demostra que ja á Strasburg Gutenberg, si no fou l'inventor de la prempsa, a lo menos li havia donat una nova aplicació, modificant-la pera l'estampació, substituint-la a la massa, que donava estampacions desiguals y penosas; per quin motiu no s'explican los historiadors l'haver donat, molts anys després, Frederic III, lo grifo y la massa per insignia als impressors (1).

Berlan, referint-se a lo dit per Tonelli, opina que és una expoliació més de Gutenberg, Fust y Schœffer creure que en temps de Coster fos ja inventada la prempsa tipografica, que quasi tot-hom atribueix a Gutenberg, com també que Coster hagués inventat una tinta diferent d'aquella, palida, debil y massa fluida, usada pera la xilografia, component-ne una altra de més negra, viscosa y espessa. No obstant, ja havem vist que en l'any 1444 l'argenter de Praga establert a Avinyó *treballava a la prempsa* ab sos companys, no creyent nosaltres que pogués esser deixeble de Gutenberg.

És particular que las duas principals noticias que s tenen de Gutenberg sian dos fallos de plets condemnant-lo en un y altre al pago de quantitats bestretas. Primerament a Strasburg, en 1439, pels diners que li havia deixat en Jordi Dritzehen; després, per un trasllat original, trobat no fa molt a Gottingen, en 1455 sel condemna a pagar 800 quilders que Fust li havia deixat en Agost de 1450. En aquest document sel nomena impressor y apareixen com testimonis Pere Schœffer y dos dependents de Gutenberg: Henric Keffer, després impressor a Nuremberg, y Bertold van Hanan, que se suposa esser el mateix Bertold Ruppel, primer impressor de Basilea. En Desembre de 1452 Fust li va bestreure la mateixa quantitat; però aquests emmanlleus, diu Méndez, «foren bestrets pera cooperar a *un treball quin metode era sapigut,* y per lo tant podem considerar justament que en aquest temps Gutenberg havia dominat los principis del art d'imprimir».

Nosaltres deduim d'això tot lo contrari, perquè si ls diners que

(1) Vegi-s lo capitol *Strasburg*.

bestreya Fust eran pera cooperar a *un treball quin metode era sapigut*, que probablement seria la xilografia per l'*ars caracterisandi*, que abans havem descrit; y Fust se desfaria de Gutenberg perquè no donarian resultat los ensaigs d'impressions ab caracters mobils de fusta o metall que aquest proposaria, y li tindria més compte quedar-se sol ab son dependent Schœffer, que, essent un excelent pendolista, li era més util pera continuar exercint la xilografia, que Gutenberg ab sas provas de tipografia, si las feya.

Ningú ns demostra més l'incertitut, arbitrarietat o rutina llegendaria en que s confonen los escriptors que enlairan a Gutenberg, que l nostre historiador Fr. Francisco Méndez ab lo que diu en sa *Tipografia Española* després de la separació de Gutenberg de Fust:

«Passà a viure a Strasburg y Harlem, residint unas vegadas en una part y altras en altra, fins que ultimament tornà a Maguncia, aon va floreixer allà pels anys 1468. L'establiment de sa imprempta a Strasburg, on treballà ab Joan Mantel, y a Harlem, on, segons sembla, ab Llorens Coster, féu erradament creure, séns raó, que era precís buscar lo breçol de l'imprempta en una d'aquestas ciutats y donà lloc a historietas que atribueixen el fet, ja a Coster, a qui diuen que prengué Fust el principal fondo de las laminas y la gloria de l'invenció, ja a Mantel, a qui Geinsfleisch féu un robo semblant pera comunicar-lo a Gutenberg, si bé que aquest y aquell són una mateixa persona.»

Aquí, com se veu, tergiversa fets y datas y fa entrar a Gutenberg en relacions ab Llorens Coster molts anys després d'haver mort aquest.

Méndez, equivocadament, fa viatjar a Gutenberg després de sa societat ab Fust, quan tots los historiadors admeten la tradició de sa estada a Harlem y Strasburg, on practicà o aprengué l'art d'estampar abans de sa anada a Maguncia, resultant de la relació de Méndez que Gutenberg anà a apendre o robar en aquestas duas ciutats lo que ell havia ja ensenyat a Maguncia, on lo fa tornar l'any 1468, que és precisament l'any en que morí; y poc duraria la floridura que li atribueix Fr. Francisco Méndez. Pel robo de las estampas de Harlem se comprèn que s tracta també de la xilografia.

D. Dionís Hidalgo, continuador y corrector de l'obra de Méndez, en la pagina 9 (1) posa en nota que podria jogar-se doble contra senzill que Gutenberg jamay estigué a Harlem, y menos en los temps de Coster; y que si s provés que Gutenberg havia treballat ab lo vell Coster, per aquest mateix fet perdian los alemanys y se descobria haver sigut Coster l'inventor y Holanda la mare de l'imprempta, d'aon ells portaren l'idea a Alemania.

(1) Edició de Madrid, 1861.

HARLEM

Harlem, creguda per alguns, y durant sigles, la patria de l'imprempta y la que més ha sostingut la competencia ab Maguncia per la primacia de sa invenció, és indubtablement la que menos drets té a semblant pretenció, perquè ni l'invenció de la xilografia ni son perfeccionament pot reclamar ab justicia, puix l'invenció del gravat en fusta s perd en la fosquetat dels temps y son perfeccionament aplicat a l'estampació de llibres ningú l pot disputar a Fust y Schœffer, de Maguncia, com no sia Gutenberg, probablement son iniciador.

Las investigacions d'aquest sigle, que han donat nova llum a l'historia de la xilografia y estampació ab planxas de metall, nos han fet saber, diu Van-der-Linde, que l'ús de la xilografia era solicitament empleat entre 1440 y 1450. Llavors era més un negoci o ofici que s féu un medi de comunicació en un temps en que no hi havia llibres ni diaris. Tots los papers d'aquesta naturalesa, generalment d'un full sol gran o petit, primerament dibuixats o pintats, y després gravats en fusta, eran nomenats *breus*, de *breve scriptum*, com era nomenat tot escrit curt en l'Edat Mitjana en distinció dels llibres. Los estampadors d'aquests *breus* poden esser senyalats per llurs noms y datas en varias parts. Van-der-Linde en nomena un de Nordlingen (1428), un de Maguncia (1440), un de Francfort (1459) y un altre de Strasburg (1464); y, seguint a Holtrop, creu certa la data del gravat de Brusselas de 1418. Nosaltres també, perquè ja havem dit que creyem l'estampació pel gravat en fusta molt

bestreya Fust eran pera cooperar a *un treball quin metode era sapigut,* que probablement seria la xilografia per l'*ars caracterisandi,* que abans havem descrit; y Fust se desfaria de Gutenberg perquè no donarian resultat los ensaigs d'impressions ab caracters mobils de fusta o metall que aquest proposaria, y li tindria més compte quedar-se sol ab son dependent Schœffer, que, essent un excelent pendolista, li era més util pera continuar exercint la xilografia, que Gutenberg ab sas provas de tipografia, si las feya.

Ningú ns demostra més l'incertitut, arbitrarietat o rutina llegendaria en que s confonen los escriptors que enlairan a Gutenberg, que l nostre historiador Fr. Francisco Méndez ab lo que diu en sa *Tipografia Española* després de la separació de Gutenberg de Fust:

«Passà a viure a Strasburg y Harlem, residint unas vegadas en una part y altras en altra, fins que ultimament tornà a Maguncia, aon va floreixer allà pels anys 1468. L'establiment de sa imprempta a Strasburg, on treballà ab Joan Mantel, y a Harlem, on, segons sembla, ab Llorens Coster, féu erradament creure, séns raó, que era precís buscar lo breçol de l'imprempta en una d'aquestas ciutats y donà lloc a historietas que atribueixen el fet, ja a Coster, a qui diuen que prengué Fust el principal fondo de las laminas y la gloria de l'invenció, ja a Mantel, a qui Geinsfleisch féu un robo semblant pera comunicar-lo a Gutenberg, si bé que aquest y aquell són una mateixa persona.»

Aquí, com se veu, tergiversa fets y datas y fa entrar a Gutenberg en relacions ab Llorens Coster molts anys després d'haver mort aquest.

Méndez, equivocadament, fa viatjar a Gutenberg després de sa societat ab Fust, quan tots los historiadors admeten la tradició de sa estada a Harlem y Strasburg, on practicà o aprengué l'art d'estampar abans de sa anada a Maguncia, resultant de la relació de Méndez que Gutenberg anà a apendre o robar en aquestas duas ciutats lo que ell havia ja ensenyat a Maguncia, on lo fa tornar l'any 1468, que és precisament l'any en que morí; y poc duraria la floridura que li atribueix Fr. Francisco Méndez. Pel robo de las estampas de Harlem se comprèn que s tracta també de la xilografia.

D. Dionís Hidalgo, continuador y corrector de l'obra de Méndez, en la pagina 9 (1) posa en nota que podria jogar-se doble contra senzill que Gutenberg jamay estigué a Harlem, y menos en los temps de Coster; y que si s provés que Gutenberg havia treballat ab lo vell Coster, per aquest mateix fet perdian los alemanys y se descobria haver sigut Coster l'inventor y Holanda la mare de l'imprempta, d'aon ells portaren l'idea a Alemania.

(1) Edició de Madrid, 1861.

HARLEM

Harlem, creguda per alguns, y durant sigles, la patria de l'imprempta y la que més ha sostingut la competencia ab Maguncia per la primacia de sa invenció, és indubtablement la que menos drets té a semblant pretenció, perquè ni l'invenció de la xilografia ni son perfeccionament pot reclamar ab justicia, puix l'invenció del gravat en fusta s perd en la fosquetat dels temps y son perfeccionament aplicat a l'estampació de llibres ningú l pot disputar a Fust y Schœffer, de Maguncia, com no sia Gutenberg, probablement son iniciador.

Las investigacions d'aquest sigle, que han donat nova llum à l'historia de la xilografia y estampació ab planxas de metall, nos han fet saber, diu Van-der-Linde, que l'ús de la xilografia era solicitament empleat entre 1440 y 1450. Llavors era més un negoci o ofici que s féu un medi de comunicació en un temps en que no hi havia llibres ni diaris. Tots los papers d'aquesta naturalesa, generalment d'un full sol gran o petit, primerament dibuixats o pintats, y després gravats en fusta, eran nomenats *breus*, de *breve scriptum*, com era nomenat tot escrit curt en l'Edat Mitjana en distinció dels llibres. Los estampadors d'aquests *breus* poden esser senyalats per llurs noms y datas en varias parts. Van-der-Linde en nomena un de Nordlingen (1428), un de Maguncia (1440), un de Francfort (1459) y un altre de Strasburg (1464); y, seguint a Holtrop, creu certa la data del gravat de Brusselas de 1418. Nosaltres també, perquè ja havem dit que creyem l'estampació pel gravat en fusta molt

antiga. Ademés, la Flandes sembla que sigué un dels primers països en que s'utilisà la xilografia pera la composició de llibres, puix fins ara d'allí és d'on se tenen noticias de l'existencia de llibres xilografics més antics.

En los *Documents iconografics y tipografics dels Paísos Baixos del sigle XV*, publicats pels conservadors y empleats de la Biblioteca Real de Belgica en 1864, se dóna noticia del *Dietari* del abat Jean le Robert de Cambray, en el que, en l'any 1446, se llegeix: «Item, per un *Doctrinal* estampat ab motllo *(getté en molle)*, enviat a buscar a Bruges pera Marquart, lo primer escriptor de Valenciennes, en lo mes de Janer, 20 sous tornesos. Un petit Alexandre similar que l'Iglesia pagà.

»Item, he enviat a Arras un *Doctrinal*, pera instruir al dit Gerard, que havia sigut comprat a Valenciennes y era *(gettez en molle)* tirat ab motllo, y costa 24 gross. Ell me retornà l *Doctrinal* dient que no valia res, que estava ple d'erradas y que n'havia comprat un de paper.»

Alguns volen suposar que aquest *getté en molle* s'ha d'entendre *tipografiat*, perquè en los primers temps, y encara avuy, de lo imprès sen diu «ab lletras de motllo», y perquè Lluís XI, en lo privilegi donat als primers impressors de París en 1474, diu: «...pour l'exercise de leur art et mestiers de faire libres de plusieurs manieres d'escriptures *en mosle* et autrement». Aquí l *mosle* pot bé referir-se a la xilografia, o modo antic d'estampar, y l'*autrement* a la tipografia o sistema modern. Lletras de motllo tant ho diem si són tipografiadas com xilografiadas, per lo que, atesa l'epoca de que s tracta, *gettez en molle* no s pot entendre sinó «tirat ab motllo o bloc d'una sola peça».

Van-der-Linde diu y repeteix que la qüestió costeriana may s'ha tractat historicament, sinó com a dogma y cosa de fe. Poc menos esdevé ab la maguntina, que sols la sosté l fanatisme per Gutenberg o la rutina: ningú fins ara l'ha tractada ab l'imparcialitat que exigeix la veritable historia; però deixem-nos de consideracions y tornem a Harlem.

Lo lector no estranyarà que citem tant sovint a Van-der-Linde sabent que del seu importantissim treball *La llegenda de Harlem* nos havem valgut pera la major part de lo que escrivim, comentant o refutant las llegendas de Harlem y Maguncia. Diu aquest senyor, ab molta raó, que la cullita de l'historia en lo camp de la tipografia de Harlem ha d'esser escassa: res se pot cullir per lo tocant a la xilografia. Existia allí desde molt antic una confraria de Sant Lluc com la d'Antuerpsa (Amberes) y la de Sant Joan de Bruges; però, per més rica que fos en pintors, esculptors y argenters, en la corporació de Harlem, després de las més pacients investiga-

cions, no s'ha trobat un sol estampador o xilograf. Per lo tant, la manufactura de tota la serie de llibres de bloc del sigle XV, atribuidas, duas o tres o quatre centurias després, séns cap ombra d'evidencia, a un *hostaler* de Harlem, ha d'esser relegada al imperi de la ficció.

No s'està d'acord respecte la personalitat de Llorens Coster, ni entre ls mateixos harlemencs, com veurem després; y en quant a la collecció d'estampats nomenada *Costeriana*, després del minuciós examen que se n'ha fet, no és possible nomenar-la axís d'aquí en endavant: son heroe o sos heroes han sigut posats fòra del terreno historic: lo misteri que fins ara ls havia rodejat ha desaparegut, y no és facil que Llorens Coster lo sherif, o Llorens Janson Coster lo candeler, tornin a apareixer com inventors de l'imprempta.

De las quaranta tres obras que componen la collecció nomenada Costeriana, vintisís són fragments d'un troç de full fins a quatre fulls, alguns de vuit a dèu fulls, y pocas són completas. S'han originat polemicas y disputas sobre l'origen y data d'un simple fragment, séns cap raó fundada per una part ni altra. Per las quaranta tres diferents produccions atribuidas al reputat inventor holandès, tenim las datas del 1471 al 1474, trobadas en pocas d'ellas. Cap d'ellas se pot atribuir a Coster, y la de 1471, que és la més antiga, posa fòra de combat la prioritat de Harlem sobre Maguncia y altras ciutats. Per lo tant, nò hi ha cap raó que dongui dret a concedir a la Costeriana un periode primitiu. La manufactura del llibre de la Costeriana en que s'ha trobat la data està en armonia ab la data trobada en lo Saliceto, y la de la demés Costeriana no és materialment diferent d'aquesta.

Van-der-Linde dedica capitols als principals autors que han escrit sostenint la primacia de Harlem: Gerrit Thomasson, Van Zuren, Caonhert, Junius, y analisa molt bé ls documents en que aquests se fundan, y que refuta, uns per apocrifs y altres perquè realment no diuen res, y ab raó en dedueix la falsetat o incompetencia que tira per terra la llegenda de Harlem. Dedica un capitol al escriptor florentí Lluís Guicciardini, en qui s fundan alguns per lo que diu en sa *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, «aon, en efecte, consigna *que diu* que allí fou inventada imperfectament l'imprempta, y que un criat del inventor portà l secret a Maguncia». Van-der-Linde, ab raó, diu que ls que s fundan en ell perquè habità molt de temps en los Països Baixos (en sortí l'any 1566) és perquè no l'han entès o l'han mal traduit, y axís és, en efecte: del text de Guicciardini sen desprèn que dubta o està convençut de lo contrari, perquè diu que «no vol perjudicar aquella terra ni aquella regió». En una paraula, no s'embolica en las disputas de pre-

antiga. Ademés, la Flandes sembla que sigué un dels primers països en que s'utilisà la xilografia pera la composició de llibres, puix fins ara d'allí és d'on se tenen noticias de l'existencia de llibres xilografics més antics.

En los *Documents iconografics y tipografics dels Països Baixos del sigle XV*, publicats pels conservadors y empleats de la Biblioteca Real de Belgica en 1864, se dóna noticia del *Dietari* del abat Jean le Robert de Cambray, en el que, en l'any 1446, se llegeix: «Item, per un *Doctrinal* estampat ab motllo *(getté en molle)*, enviat a buscar a Bruges pera Marquart, lo primer escriptor de Valenciennes, en lo mes de Janer, 20 sous tornesos. Un petit Alexandre similar que l'Iglesia pagà.

»Item, he enviat a Arras un *Doctrinal*, pera instruir al dit Gerard, que havia sigut comprat a Valenciennes y era *(gettez en molle)* tirat ab motllo, y costa 24 gross. Ell me retornà l *Doctrinal* dient que no valia res, que estava ple d'erradas y que n'havia comprat un de paper.»

Alguns volen suposar que aquest *getté en molle* s'ha d'entendre *tipografiat*, perquè en los primers temps, y encara avuy, de lo imprès sen diu «ab lletras de motllo», y perquè Lluís XI, en lo privilegi donat als primers impressors de París en 1474, diu: «...pour l'exercise de leur art et mestiers de faire libres de plusieurs manieres d'escriptures *en mosle* et autrement». Aquí l *mosle* pot bé referir-se a la xilografia, o modo antic d'estampar, y l'*autrement* a la tipografia o sistema modern. Lletras de motllo tant ho diem si són tipografiadas com xilografiadas, per lo que, atesa l'epoca de que s tracta, *gettez en molle* no s pot entendre sinó «tirat ab motllo o bloc d'una sola peça».

Van-der-Linde diu y repeteix que la qüestió costeriana may s'ha tractat historicament, sinó com a dogma y cosa de fe. Poc menos esdevé ab la maguntina, que sols la sosté l fanatisme per Gutenberg o la rutina: ningú fins ara l'ha tractada ab l'imparcialitat que exigeix la veritable historia; però deixem-nos de consideracions y tornem a Harlem.

Lo lector no estranyarà que citem tant sovint a Van-der-Linde sabent que del seu importantissim treball *La llegenda de Harlem* nos havem valgut pera la major part de lo que escrivim, comentant o refutant las llegendas de Harlem y Maguncia. Diu aquest senyor, ab molta raó, que la cullita de l'historia en lo camp de la tipografia de Harlem ha d'esser escassa: res se pot cullir per lo tocant a la xilografia. Existia allí desde molt antic una confraria de Sant Lluc com la d'Antuerpsa (Amberes) y la de Sant Joan de Bruges; però, per més rica que fos en pintors, esculptors y argenters, en la corporació de Harlem, després de las més pacients investiga-

cions, no s'ha trobat un sol estampador o xilograf. Per lo tant, la manufactura de tota la serie de llibres de bloc del sigle XV, atribuidas, duas o tres o quatre centurias después, séns cap ombra d'evidencia, a un *hostaler* de Harlem, ha d'esser relegada al imperi de la ficció.

No s'està d'acord respecte la personalitat de Llorens Coster, ni entre ls mateixos harlemencs, com veurem després; y en quant a la collecció d'estampats nomenada *Costeriana*, després del minuciós examen que se n'ha fet, no és possible nomenar-la aixís d'aquí en endavant: son heroe o sos heroes han sigut posats fòra del terreno historic: lo misteri que fins ara ls havia rodejat ha desaparegut, y no és facil que Llorens Coster lo sherif, o Llorens Janson Coster lo candeler, tornin a apareixer com inventors de l'imprempta.

De las quaranta tres obras que componen la collecció nomenada Costeriana, vintisís són fragments d'un troç de full fins a quatre fulls, alguns de vuit a dèu fulls, y pocas són completas. S'han originat polemicas y disputas sobre l'origen y data d'un simple fragment, séns cap raó fundada per una part ni altra. Per las quaranta tres diferents produccions atribuidas al reputat inventor holandès, tenim las datas del 1471 al 1474, trobadas en pocas d'ellas. Cap d'ellas se pot atribuir a Coster, y la de 1471, que és la més antiga, posa fòra de combat la prioritat de Harlem sobre Maguncia y altras ciutats. Per lo tant, nò hi ha cap raó que dongui dret a concedir a la Costeriana un periode primitiu. La manufactura del llibre de la Costeriana en que s'ha trobat la data està en armonia ab la data trobada en lo Saliceto, y la de la demés Costeriana no és materialment diferent d'aquesta.

Van-der-Linde dedica capitols als principals autors que han escrit sostenint la primacia de Harlem: Gerrit Thomasson, Van Zuren, Caonhert, Junius, y analisa molt bé ls documents en que aquests se fundan, y que refuta, uns per apocrifs y altres perquè realment no diuen res, y ab raó en dedueix la falsetat o incompetencia que tira per terra la llegenda de Harlem. Dedica un capitol al escriptor florentí Lluís Guicciardini, en qui s fundan alguns per lo que diu en sa *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, «aon, en efecte, consigna *que diu* que allí fou inventada imperfectament l'imprempta, y que un criat del inventor portà l secret a Maguncia». Van-der-Linde, ab raó, diu que ls que s fundan en ell perquè habità molt de temps en los Països Baixos (en sortí l'any 1566) és perquè no l'han entès o l'han mal traduit, y aixís és, en efecte: del text de Guicciardini sen desprèn que dubta o està convençut de lo contrari, perquè diu que «no vol perjudicar aquella terra ni aquella regió». En una paraula, no s'embolica en las disputas de pre-

eminencia que llavors estavan en tot son vigor entre diferentas ciutats.

No entenem per què s'ha de considerar una efusió d'orgull de familia l passatge de Scaligero que senzillament diu, ab molta raó, que l'art d'estampar començà pel gravat en fusta, y que son avi tenia un petit silabari xilografiat molt més antic que ls primers llibres impresos, y que un goç l'havia trocejat. Van-der-Linde està en son caracter, sempre *mordaç*, nomenant *bibliofag* al goç, que no menja, sinó que destroça l silabari, y dient ironicament que «Fust l'hauria abordat».

En lo capitol *Metamorfosi de la llegenda* continua una serie de quaranta autors que han escrit a favor de Harlem desde 1540 a 1870. És una recopilació sumaria de lo que ha dit en los capitols anteriors desde Gerritz Thomasson y Junius, que en lo sigle XVI digueren simplement que un Koster o Coster de Harlem era l'inventor de l'imprempta, y los que després d'aquests, seguint la tradició, feyan a Coster candeler y sagristà; y los que, com Scriverius en 1628, y De Uries, que cambian la personalitat del Coster, candeler y sagristà, ab Llorens Janson Coster, sherif y hostaler d'Harlem, fins als que posteriorment defensan una y altra personalitat, y los que escriuen lo que escriuen per haver-ho llegit en altres. Entre ls quaranta s troban Pere Bertius y Scaligero, que diuen senzillament que l'art començà per la xilografia, y alguns altres que creuen que aquesta passà d'allí a Maguncia, que és en substancia lo que diu la *Cronica de Colonia*, de 1499.

Van-der-Linde, que ab molt arreplec de datos trets de diferents autors posa de relleu la divergencia d'opinions respecte la personalitat de Llorens Coster de Harlem, diu: «Abans de donar comiat a Scriverius podem dir ab seguretat que ls resultats obtinguts són: la més antiga historia del sigle XVI origina la creencia de que Llorens Janson Coster havia, en 1440, inventat allí l'art d'imprimir; en lo sigle XVII altra persona que no és l'home de l'antiga faula pren son lloc; aquesta altra persona, substituida per Scriverius, és lo sherif hostaler Llorens Janszoon, desde llavors honrat pels defensors del mito de Harlem. L'erecció de l'estatua en honor d'*aquell sherif, fins respecte a la pretenguda tradició, sigué un erro:* l'hostaler de metall en la plaça del mercat de Harlem és lo Nepomuk de la nostra vanitat nacional canonisat per l'ignorancia y l'engany». Van-der-Linde és fill de Harlem.

Aquest final d'article ocasiona una controvertida correspondencia entre M. A. J. Enschedé de Harlem, qui diu que no és al hostaler a qui s'ha erigit l'estatua, y M. Van-der-Linde, que contesta que tots los documents que han servit pera motivar l'erecció s

refereixen al hostaler. Resultat, que Harlem erigí una estatua no se sap a qui. L'inscripció de son pedestal diu:

A LLORENS JANSZOON COSTER
HOMENATGE DE L'HOLANDESA NACIÓ
M.DCCC.LVI

Van-der-Linde és terrible: posa per epigraf al capitol dedicat a M. Noordzick, promovedor de l'erecció de l'estatua a Coster en Harlem, «Un herald de mentidas», y l'acaba exclamant: «Mr. Noordzick! Assistiu-nos a treure-ns la vergonya com a castic del nostre zel insensat».

Perquè aquest diu en son llibre *La disputa sobre l'invenció de l'imprempta explanada* que las principals ciutats que s'apropian aquest honor són Strasburg, Basilea, Colonia, Praga, Ulm y Maguncia, Van-der-Linde l reprèn dient: «Ell, que s'atreveix a escriure això, en 1848, quan podia haver llegit en lo més superficial article del professor H. W. Tydeman, Mnemosyne (1815): *És ben sapigut que sols las ciutats de Harlem, Strasburg y Maguncia poden esser admesas en la disputa;* el que en 1848 pren Gensfleish y Gutenberg per duas personas diferentas y creu que encara pot esser qüestió de Mentelin, *Jenson* y Regiomontanus, no entén res en la disputa». *Magister dixit.* Però nosaltres, que no som ningú, però que ho havem estudiat una miqueta, diem que tant ell com M. Tydeman potser no hi entenian tant com ells se pensavan, y que l voler imposar sa opinió en materias incertas és molt impropri.

M. Van-der-Linde continua l'historia de l'erecció de l'estatua a Coster en Harlem y dóna compte de tots o la major part dels documents que serviren pera motivar y efectuar l'erecció; de lo que, en vista de las causas que la promogueren, los cabildeigs y confusions dels dos personatges Llorens Coster lo candeler y sagristà y Llorens Coster lo sherif y hostaler, resulta que, efectivament, los holandesos erigiren una estatua «no se sap a qui».

La llegenda d'esser Harlem la patria de l'imprempta y Llorens Coster son inventor està completament fòra de combat.

eminencia que llavors estavan en tot son vigor entre diferentas ciutats.

No entenem per què s'ha de considerar una efusió d'orgull de familia l passatge de Scaligero que senzillament diu, ab molta raó, que l'art d'estampar començà pel gravat en fusta, y que son avi tenia un petit silabari xilografiat molt més antic que ls primers llibres impresos, y que un goç l'havia trocejat. Van-der-Linde està en son caracter, sempre *mordaç*, nomenant *bibliofag* al goç, que no menja, sinó que destroça l silabari, y dient ironicament que «Fust l'hauria abordat».

En lo capitol *Metamorfosi de la llegenda* continua una serie de quaranta autors que han escrit a favor de Harlem desde 1540 a 1870. És una recopilació sumaria de lo que ha dit en los capitols anteriors desde Gerritz Thomasson y Junius, que en lo sigle XVI digueren simplement que un Koster o Coster de Harlem era l'inventor de l'imprempta, y los que després d'aquests, seguint la tradició, feyan a Coster candeler y sagristà; y los que, com Scriverius en 1628, y De Uries, que cambian la personalitat del Coster, candeler y sagristà, ab Llorens Janson Coster, sherif y hostaler d'Harlem, fins als que posteriorment defensan una y altra personalitat, y los que escriuen lo que escriuen per haver-ho llegit en altres. Entre ls quaranta s troban Pere Bertius y Scaligero, que diuen senzillament que l'art començà per la xilografia, y alguns altres que creuen que aquesta passà d'allí a Maguncia, que és en substancia lo que diu la *Cronica de Colonia,* de 1499.

Van-der-Linde, que ab molt arreplec de datos trets de diferents autors posa de relleu la divergencia d'opinions respecte la personalitat de Llorens Coster de Harlem, diu: «Abans de donar comiat a Scriverius podem dir ab seguretat que ls resultats obtinguts són: la més antiga historia del sigle XVI origina la creencia de que Llorens Janson Coster havia, en 1440, inventat allí l'art d'imprimir; en lo sigle XVII altra persona que no és l'home de l'antiga faula pren son lloc; aquesta altra persona, substituida per Scriverius, és lo sherif hostaler Llorens Janszoon, desde llavors honrat pels defensors del mito de Harlem. L'erecció de l'estatua en honor d'*aquell sherif, fins respecte a la pretenguda tradició, sigué un erro:* l'hostaler de metall en la plaça del mercat de Harlem és lo Nepomuk de la nostra vanitat nacional canonisat per l'ignorancia y l'engany». Van-der-Linde és fill de Harlem.

Aquest final d'article ocasiona una controvertida correspondencia entre M. A. J. Enschedé de Harlem, qui diu que no és al hostaler a qui s'ha erigit l'estatua, y M. Van-der-Linde, que contesta que tots los documents que han servit pera motivar l'erecció s

refereixen al hostaler. Resultat, que Harlem erigí una estatua no se sap a qui. L'inscripció de son pedestal diu:

A LLORENS JANSZOON COSTER
HOMENATGE DE L'HOLANDESA NACIÓ
M.DCCC.LVI

Van-der-Linde és terrible: posa per epigraf al capitol dedicat a M. Noordzick, promovedor de l'erecció de l'estatua a Coster en Harlem, «Un herald de mentidas», y l'acaba exclamant: «Mr. Noordzick! Assistiu-nos a treure-ns la vergonya com a castic del nostre zel insensat».

Perquè aquest diu en son llibre *La disputa sobre l'invenció de l'imprempta explanada* que las principals ciutats que s'apropian aquest honor són Strasburg, Basilea, Colonia, Praga, Ulm y Maguncia, Van-der-Linde l reprèn dient: «Ell, que s'atreveix a escriure això, en 1848, quan podia haver llegit en lo més superficial article del professor H. W. Tydeman, Mnemosyne (1815): *És ben sapigut que sols las ciutats de Harlem, Strasburg y Maguncia poden esser admesas en la disputa;* el que en 1848 pren Gensfleish y Gutenberg per duas personas diferentas y creu que encara pot esser qüestió de Mentelin, *Jenson* y Regiomontanus, no entén res en la disputa». *Magister dixit.* Però nosaltres, que no som ningú, però que ho havem estudiat una miqueta, diem que tant ell com M. Tydeman potser no hi entenian tant com ells se pensavan, y que l voler imposar sa opinió en materias incertas és molt impropri.

M. Van-der-Linde continua l'historia de l'erecció de l'estatua a Coster en Harlem y dóna compte de tots o la major part dels documents que serviren pera motivar y efectuar l'erecció; de lo que, en vista de las causas que la promogueren, los cabildeigs y confusions dels dos personatges Llorens Coster lo candeler y sagristà y Llorens Coster lo sherif y hostaler, resulta que, efectivament, los holandesos erigiren una estatua «no se sap a qui».

La llegenda d'esser Harlem la patria de l'imprempta y Llorens Coster son inventor està completament fòra de combat.

STRASBURG

Què n treyem del plet de Strasburg? Lo primer testimoni no dóna cap llum, perquè no diu de què s tracta ni a què s refereix Dritzehen parlant en plural: diu solament «ha gastat molts diners», no se sap en què.

Tampoc és més clara la declaració del segon testimoni: parla d'una prempsa per incident, perquè l'objecte eran las quatre peças que hi havia en ella, que era lo que Gutenberg desitjava que ningú vegés. Se parla d'una obra, no se sap quina, y de diners gastats, no se sap en què.

Menos en treyem del tercer, que no aclara sinó la penuria monetaria de Dritzehen, senyalada pels anteriors.

Lo quart, a poca diferencia, diu lo que l segon, però ns fa saber que las peças que estavan sota de la prempsa havian desaparegut.

Tampoc posem res en clar pel quint, de qual declaració s podria despendre que l'obra de que s tracta era una prempsa, és dir, l'instrument pera prempsar.

Lo sisè és molt vago y confós, no fent cap referencia a Gutenberg.

En lo setè trobem ja alguna cosa: sabem que realment Gutenberg, Dritzehen y algun altre formaren societat. Pera què? Pera explotar alguna o algunas de las arts que Gutenberg coneixia y en guardava l secret. Las coneixia realment o las projectava?

El vuitè és confirmació del anterior.

La declaració del novè és repetició del segon.

La del desè són variacions sobre l mateix tema.

En l'onzè trobem ja ben clara la cosa sobre la que s feyan tants misteris, ben diferent de lo que volen suposar a que s referian los testimonis anteriors.

En lo dotzè és altra vegada qüestió de diners.

Lo tretzè és lo més important: nos fa saber certament que la societat Gutenberg, Dritzehen y Heilman se dedicava a la fabricació de miralls, que exportava y portava a vendre a las firas, y que seria una cosa nova quan Gutenberg tenia por que ho prenguessin per cosa de bruixeria. Lo restant, l'eterna qüestió de diners y repetició de lo corresponent a la prempsa. Lo de las formas probablement vol dir los motllos de fer las monturas dels miralls, que serian de plom, puix se fonian facilment, com las fongueren a presencia de Gutenberg o de son encarregat.

L'ultim testimoni és qui unicament esmenta l'imprempta, però d'un modo esfumat y sospitós. Està ben traduit? És una intrusió? A què vénen aquest testimoni y aquesta declaració, que no tenen cap conexió ab l'assumpto de que s'està tractant? Lo mateix Van-der-Linde diu que no s pot pendre sinó com relacionat ab la compra de metalls. Alguns creuen apocrif tot lo procés. De tots modos, l'art y l'empresa a que fa referencia l fallo no podian esser sinó la fabricació de miralls y l'anada a la pelegrinació d'Aix-la-Chapelle.

Lo parer de Van-der-Linde, lo més entusiasta partidari de Gutenberg, és que aquest a Strasburg no féu ni la xilografia ni la tipografia. Què féu, doncs, a més dels miralls y puliment de pedras? Nosaltres creyem que res més, y que lo de motllos (formas), peças, prempsa, etc., tot era referent a l'industria de fer miralls que tractavan de fer en gran pera l'exportació. Van-der-Linde busca totas las ocasions d'enlàirar a Gutenberg. No obstant, diu, y cumpleix ab exactitut, que, prescindint de la qüestió financiera, examinarà ab imparcialitat lo que s dedueix del plet, que és exactament lo mateix que nosaltres pensem, això és, que no s posan en clar, de las industrias que Gutenberg ensenyà o devia ensenyar a sos consocis, sinó las de pulir pedras d'ornament, onix, agatas y altras semblants, que s troban per las immediacions de Maguncia, y la fabricació de miralls ab montura de plom, treballant molt pera portar-ne gran quantitat a Aix-la-Chapelle durant la pelegrinació, que durava catorze dias, començant lo dia de Sant Cristofol.

Aquesta pelegrinació era molt concorreguda; de modo que en 1496 s'hi comptaren 142,000 pelegrins, que en un sol dia donaren 80,000 guilders d'almoina. Aix-la-Chapelle posseïa reliquias de primer ordre: un volquer de Jesucrist, la tunica de quan lo crucificaren, lo vestit que portava la Mare de Déu quan parí, y lo ves-

tit de Sant Joan quan lo degollaren. En quant a la declaració del ultim testimoni, l'argenter Mr. Hume, en lo *de sols per lo tocant a l'imprempta,* diu: «Com aquesta expressió no és més extensament aclarada, no tenim pera deduir d'ella sinó que l'*obra de Gutenberg estava també en conexió ab lo treball de metalls*».

Per l'evidencia dels testimonis se posa en clar:

1.er Que Sachpach construí una prempsa pera la societat. 2.on Que aquesta prempsa no sigué colocada en el domicili de Gutenberg, convent de Sant Arbogast, sinó a casa d'Andreu Dritzehen, que vivia ab Mydehart Stocker. 3.er Que la prempsa s'obria per medi de dos botons (caragols?). 4.t Que sota de la prempsa hi havia quatre peças que podian caure al desfer o obrir los botons. 5.t Que l secret d'aquesta prempsa, que Gutenberg y Heils volian guardar després de la mort de Dritzehen, consistia en lo modo en que tota la maquinaria estava colocada, no en son contingut: separadas algunas peças, n'hi havia prou pera guardar lo secret.

Què era, doncs, aquesta prempsa? Què eran las quatre peças? Schopflin las tradueix *quatre paginas*, y Meerman, copiant-lo, també diu: «Tot-hom veu que aquí s tracta del *art d'imprimir*». Tothom pera qui basta l sò d'una paraula, però no pera ningú dels que donan més valor a la significació que al sò, replica, ab raó, Van-der-Linde; però nosaltres afegim que aquí ni per la significació ni pel sò de las quatre peças, encara que las nomena *formas,* de cap modo s poden aplicar a lo tipografia, y ab prou feinas a la xilografia o sistema tabulari, encara que per *formas* s'entengui *motllos,* perquè cada una d'aquestas peças formavan un sol tot y eran d'un metall facilment fungible; puix, com havem dit, sigueren fosas a presencia del testimoni o de Gutenberg, qui ho sentí molt «a causa de las diferentas formas», de lo que s desprèn que eran quatre peças, motllos, de formas diferentas. Lo caracter de la tipografia no és la prempsa ni l'impressió, sinó la mobilisació: una *A* ab alas n'és lo simbol.

Està, doncs, fòra de qüestió l'estampació ab motllos de fusta. Tampoc las quatre peças, cada una de las quals formavan un tot, poden referir-se a la tipografia. No sabem, doncs, si aquestas quatre peças, aquestas formas (potser s'ha d'entendre «quatre peças de diferenta forma») eran realment aquesta prempsa.

«En l'investigació cientifica objectiva,—diu Van-der-Linde,— no tenim dret de preguntar lo que una cosa incerta podia esser, sinó lo que realment era. Lo procés de Strasburg, encara que séns resultat tecnic positiu, és per això bastant important pera l'investigació historica: nos revela al *futur inventor de la tipografia* com un noble que és al mateix temps un geni industrial, com una persona que psicologica y tecnicament satisfà sa condició *l'individual pre-*

disposició a l'invenció.» Nos sembla que no s recorda de lo que acaba de dir, puix entenem que en las personas, lo mateix que en las cosas, s'ha d'atendre a lo que realment són y no a lo que poden o podran esser. No havem sabut trobar en què pot fundar-se pera dir que «no és l'inventor per accident, per casualitat o capritx de la sort, sinó *per l'estudi seriós y reflexió tecnica.* Aquest senzill fet,—diu,—té més valor pera la ciencia que tot un vaixell carregat de paper ple d'enfadosas suposicions que no avançan un sol pas lo convenciment».

Desgraciadament, la major part de lo que s'ha escrit sobre l'invenció de l'imprempta tant pels costerians com pels maguntins, o sia partidaris de Gutenberg, *no és altra cosa:* repeticions continuadas, suposicions y variadas interpretacions sobre documents que no s'han vist o solament vist en part, moltas vegadas copiats de textos alterats o mal interpretats; en una paraula, ab poc estudi y fals criteri, per apassionament d'ideas preconcebudas: la sinceritat y l'imparcialitat, sempre pels nuvols. Lo mateix Van-der-Linde, que produeix per enter documents importantissims, no fa més que suposicions, quals noticias certas troba en aquests documents, o en altres, dels coneixements tecnics que podia tenir Gutenberg, quins eran sos estudis y on los havia fet.

Pera corroborar la possibilitat del talent industrial de Gutenberg y no rebaixar son caracter nobiliari, diu: «Després del desenrotllo de las ciutats, *tots* los membres de la noblesa no buscaren llurs ocupacions exclusivament en los fets de cavalleria. L'industria, l'art y lo refinament de la vida de ciutat gradualment s'imposaren al esperit guerrer de la noblesa, a la que la ciutat oferia dignitat y situacions de distinció, al mateix temps que las empresas de comerç y industria ls donavan honra y profit. Lo privilegi d'acunyar moneda especialment fou otorgat a una associació de familias antigas. A Maguncia l'associació s componia de dotze familias, entre las quals se comptava també la de Gensfleisch. Posseïan, ademés, los privilegis de la valuació de la moneda, de l'afinació de pesos y mesuras, de las taulas de cambi de monedas y de la venda de las barras d'or y argent pera l'acunyació. Tals ocupacions los posavan principalment en conexió ab los argenters, que en aquell temps tenian lo negoci més extens en lo complet domini del art plastic y grafic y sas aplicacions als metalls. Ab l'acunyació y taulas de cambi aquestas associacions comerciavan y tenian transaccions ab Nuremberg, Ausburg y altras plaças. Desde l sigle XIV hi hagué molts patricis que establiren molins de polvora, fabricas de paper y altras manufacturas similars. Tal és lo noble treballador que l plet dels germans Dritzehen nos presenta en Gutenberg». És això extrictament exacte? Ho seria

tal volta a Alemania; però a Espanya y a França la cosa era tota diferent.

A Gutenberg sempre l trobem faltat de diners y emmanllevant-los: després del plet dels Dritzehen se troba esmentat en documents de recepció o afiançament de diners a Strasburg fins al any 1443. Desde aquell any no sen sap res més fins al 1448, que l tornem a trobar a Maguncia emmanllevant 150 guilders, pera ls que un amic li fa fiança sobre una casa que posseeix en la mateixa ciutat.

Van-der-Linde diu que és molt probable que aquesta continuada necessitat pecuniaria tingué un xic que veure ab lòs infadigables experiments industrials de Gutenberg. Altra suposició que pera nosaltres no diu res a favor de Gutenberg: al veritable geni, al home de las qualitats ab que ns pintan a Gutenberg, no sel troba sempre entrampat.

Pera l'investigació de la veritat historica és més util una calma reposada que una viva y brillant imaginació: l'historia és una cosa y la poesia n'és una altra. L'home del vaixell carregat de paper ple de suposicions diu: «Séns saber per això l moment precís en que l'idea de la tipografia *illuminà son enteniment, séns coneixer sos primers esforços, de més importancia pera la curiositat que pera la ciencia,* havem, no obstant, arribat al any en que sigué un fet realisat *la* celebre invenció. *Segons Luter,* l'art d'imprimir lo tenia ja disposat Gutenberg en 1450; *però en realitat eran los primers resplendors de l'invenció.* Los pergamins que ho provan encara són guardats a Strasburg y Maguncia». Aquests seran, séns dubte, lo procés de Strasburg, del que havem ja donat compte y que ell mateix diu que *no prova res referent a l'industria,* ni tampoc a la xilografia, y lo procés de Maguncia, de que parlarem més endavant. En quan a lo que diu, observarem que si era un fet realisat, com eran los primers resplendors? com ho sap si no s coneixian los primers esforços *de poca importancia pera la ciencia?* Precisament aquests primers esforços són los que més llum podrian donar sobre l veritable caracter de l'invenció.

L'*idea,* de que tant gallejan, ni era nova ni exclusivament d'ell en aquell temps en que molts se preocupavan de satisfer la necessitat de la multiplicació d'un mateix llibre, sobre tot dels que servian pera instrucció y educació del jovent. La dificultat estava en realisar-la, y això no ho féu Gutenberg, perquè no tenia ls coneixements y medis necessaris.

L'impressió pel procediment de tipos mobils se troba quasi descrita en un passatge de Ciceró, qui refuta la doctrina d'Epicur sobre ls atoms creadors del món del modo següent: «Per què no creure també que, llençant barrejadas innombrables formas de las vintiuna lletras del alfabet, sia en or o en qualsevol altra materia,

ab aquestas lletras sobre la terra s poguessin imprimir los anyals d'Enni?» Aquestas formas de lletras, esculpidas, aquests alfabets mobils en fusta o en ivori, los posseïa l'antiguetat, però no ls empleava sinó pera marcar algun objecte, y principalment pera ensenyar de llegir als nens. Quintilià, en sas *Institucions oratorias*, aprova aquest metode d'ensenyança com joguina, y Sant Jeroni, en sas *Epistolas*, recomana aquest joc divertit y instructiu a una mare que sen serveix pera l'educació de sa filla, dient-li que barregi l'ordre alfabetic d'aquestas lletras mobils a fi de que la noya s'exerciti a ordenar-las y coneixer-las.

La major part dels que han escrit sobre l'invenció de l'imprempta deurian haver tingut present lo dit per Lessing. «És tal volta possible demostrar més o menos, de totas las invencions, que en alguna part algú pot haver arribat molt aprop d'ella. El demostrar que algú en altre temps podia o devia haver-ho inventat, no són més que embolics: *devem provar que realment fou inventat, o callar.*»

Abans d'entrar en l'examen y discussió dels documents de Maguncia referents a Gutenberg y exposar la nostra opinió particular, creyem necessari continuar algunas observacions preliminars, encara que sia repetint en cert modo alguna cosa de lo que ja havem escrit, pera major aclaració de lo que després direm.

M. Paul Lacroix, en l'ultim volum de *Le Moyen Age et la Renaissance,* diu: «Més de quinze ciutats se disputan o revindican l'honor d'haver vist naixer l'imprempta, y los escriptors que s'han dedicat a buscar l'origen d'aquesta admirable invenció, lluny de posar-se d'acord, no han fet més que embolicar-la». Y és la pura veritat. «Actualment, després de sigles de savias y apassionadas controversias, moltas d'ellas més apassionadas que savias, de tants sistemas contradictoris no n quedan sinó tres, ab los noms de tres ciutats, quatre noms d'inventors y tres datas diferentas. Las ciutats són Harlem, Strasburg y Maguncia; los inventors, Llorens Coster, Gutenberg, Fust y Schœffer; y las datas, 1420, 1440 y 1450. Al nostre entendre, aquests tres sistemas que s pretén excloure un per altre, deuen fondre-s en un y combinar-se cronologicament de manera que representin las tres epocas principals del descobriment.» Segons y com, y per ara sols direm que la tradició de Maguncia ha quedat la dominant, però que sos mantenedors van també rodant al voltant d'un cercol viciós, perquè és tant insegura com las altras.

Ja havem dit que l'imprempta existia en germe entre ls coneixements y usos de l'antiguetat. Las inscripcions gravadas, buidadas o al relleu sobre pedras, fusta o metalls, servian ab freqüencia pera reproduir estampacions sobre materias tovas com lo fang, cera, etc. Los metges oculistas hi marcavan llurs engüents, los forners los

pans, los rajolers y gerrers las rajolas y terriça. S'usavan segells y timbres ab llegendas traçadas a l'inversa, que s'estampavan al dret sobre l paper o pergamí, ab cera, tinta o colors. En los museus encara s'ensenyan placas de coure y fusta de cedre plenas de caracters esculptats o tallats, que s pot creure que foren fetas pera l'estampació, puix se semblan a las planxas xilograficas del sigle XV.

La qüestió del origen de l'imprempta és de las que més s'han discutit ab poc o fals criteri y ab molta passió. Lo professor Francisco Berlan per una part, y lo Dr. Van-der-Linde per altra, són indubtablement dels que més han profundisat l'estudi; però ni l'un ni l'altre estan lliures del apassionament propri del qui escriu ab una determinada idea preconcebuda. Berlan, antagonista de la teoria de Maguncia, posa en clar que lo que s féu a Alemania fins al 1466 o 67 no sigué més que l'estampació xilografica o tabularia, res de tipos mobils; però a pesar de revindicar, potser ab raó, la primacia del ús d'aquests pera l'Italia, no veu més que Roma y los alemanys Sweynheym y Pannartz.

Van-der-Linde, al revers, partidari de Gutenberg fins al fanatisme, aniquila completament la llegenda holandesa de Harlem, no s'ocupa d'Italia, y per ell no hi ha més que Gutenberg, si no divinisat, poc sen falta. Ni l'un ni l'altre utilisan, desapassionadament, com és degut, los mateixos documents que produeixen, per lo que no saben o no volen veure que ls tals documents no diuen lo que ells creuen, si no que diuen algunas vegadas lo contrari de lo que ls fan dir.

Van-der-Linde s'ocupa sols de destruir la tradició holandesa, posar de relleu a Gutenberg, y passa com sobre foc al parlar de Jenson. Berlan en parla séns atendre prou a las raons que militan a son favor.

El lector no estranyarà que en lo que segueix esmentem ab freqüencia a Van-der-Linde (a qui no tractem de refutar, sinó d'utilisar los documents que facilita) quan sapiga que aquest senyor és bibliotecari de Berlin y té medis pera procurar-se tots los documents autentics que sian menester pera sos estudis. Van-der-Linde és veritablement un savi, home de grans coneixements per sos continuats estudis; però, de viva imaginació, se creu superior als altres, parla sempre *ex cathedra* y no tracta gaire bé a sos contrincants, com tampoc als personatges historics que li fan nosa, y no perdona ocasió de donar punxadas al catolicisme.

La primacia de l'invenció de l'imprempta s disputà ja a ultims del sigle XV; però ls alemanys sapigueren millor que ls altres mantenir lo foc que ls altres deixaren apagar o colgaren ab cendra; però a mitjans del sigle XVI se féu una qüestió d'amor propri entre Harlem y Maguncia, atribuint-se una y altra ciutat la gloria de

l'invenció, séns cap fonament, puix los documents contemporanis no aclaran res y los partidaris posteriors d'una part y altra s'apoyan en escriptors molt posteriors a l'epoca de l'invenció, que pera sostenir llurs opinions inventaren o alteraren documents, inventant genealogias y contant rondallas. Per això ns atenem als de Van-der-Linde, que creyem veridics y dels quals lo més important és lo que continuem en el capitol següent.

PLET DE STRASBURG

Conservat en la *Dicta testium magni concilii* (de Strasburg), any 1439, diu:

«Barbel von Zabern, «la dòna del mercat», dita també «la doneta», digué: Que ella, parlant una nit, ab l'Andreu Dritzehen, de diferentas cosas, li digué: «Que no aneu a dormir?» A lo que ell respongué: «Abans tinc d'acabar això?» A lo que la testimoni replicà: «És ben graciós! Gasteu molts diners. Això deu haver-vos costat més de 10 guilders». Ell li digué: «Que n sou de tonta! Vos penseu que això no m costa més de 10 guilders. Mireu: si tinguessiu lo que m costa de més de 500 guilders de bona moneda, ja n tindriau prou per tota la vida; y lo que m'ha costat menos de 500 guilders és molt poc comparat ab lo que m'ha costat de més. Per lo que he hipotecat ma casa y ma hisenda». Llavors la testimoni li digué: «Santa passió! Què fareu si no us surt bé?» Ell respongué: «No pot fallar: abans de passat un any haurem reemborsat lo capital y estarem tots salvats, a menos que Déu estigui contra nosaltres».

»Agna Dritzehen, muller de Hans Schultheiss, negociant en fustas, digué que Llorens Beildeck un dia anà a sa casa, demanà a Clauss Dritzehen, son cosí, y li digué: «Estimat Clauss: lo difunt Andreu Dritzehen té quatre peças sota la prempsa. Doncs Gutenberg vos demana que feu lo favor de treure-las de la prempsa y separar-las perquè ningú sapiga lo que són, puix ell desitjaria que ningú las vegés». La testimoni també digué que «quan vivia ab son cosí l'Andreu Dritzehen, ella l'havia ajudat en lo mateix tre-

ball dia y nit». Ella digué, ademés, que «sabia molt bé que son difunt cosí l'Andreu Dritzehen en un temps o altre havia hipotecat sa proprietat». Ella no sabia si això havia servit pera aquesta obra.

»Hans Sidenneger declara que l difunt Andreu Dritzehen molt sovint li havia dit que ell havia gastat molts diners en dita obra, que li costava molt cara, y que no sabia com fer-ho. A lo que l testimoni li respongué: «Andreu, si has sigut agafat, és menester que t deslliguis». Llavors l'Andreu li digué que volia empenyar sos béns. Lo testimoni li aconsellà de fer-ho séns dir res a ningú, lo qual Andreu efectuà. Ell, no obstant, no sabia si la quantitat era grossa o petita.

»Hans Schultheiss digué que n Llorens Beildeck un dia anà a casa seva a trobar a Clauss Dritzehen. Una altra vegada, quan Andreu ja era mort, lo vegé allí, y fou quan Llorens digué a Clauss: «Andreu Dritzehen, *vostre difunt germà,* té quatre peças sota la prempsa. Ara Gutenberg vos demana de treure-las y posar-las separadas sobre la prempsa, perquè així ningú pugui saber lo que són».

»Ab això Clauss Dritzehen anà a buscar las peças y no trobà res. Aquest testimoni, ademés, feya temps que havia sentit a dir d'Andreu Dritzehen que l'obra li havia costat més de 300 guilders.

»Conrat Sahspach digué que Andreu Heilman un dia l trobà en lo carrer de Kremer y li digué: «Amic Conrat, l'Andreu Dritzehen és mort. *Vós haveu* fet la prempsa y coneixeu lo negoci. Aneu allí y separeu las peças de la prempsa, que així ningú sabrà lo que és». Doncs quan lo testimoni anà a fer-ho y buscà l'obra l dia de Sant Esteve passat, la cosa havia desaparegut. Aquest testimoni digué també que una vegada l'Andreu Dritzehen li havia emmanllevat diners, que havia empleat pera l'obra. També sabia que havia hipotecat sos béns.

»Werner Smalviem diu que ell havia fet tres o quatre compras, però que no sabia pera qui. Una compra d'uns 113 guilders, pera qual moneda tres d'ells havian donat seguritat: Andreu Dritzehen per 20 guilders; després s'havia pagat una quantitat a la casa d'Anton Heilman, y lo restant per Fridel von Seckingen.

»Mydehart Stocker digué que l dia de Sant Joan, per Nadal, quan feyan la professó, l'Andreu Dritzehen caigué malalt y fou portat a la cambra del testimoni, qui hi entrà y li preguntà: «Andreu, com vos trobeu?» A lo que respongué: «Estic molt mal. Si moro, voldria no haver fet may societat». «Per què?» «Perquè conec que mon germà may s'avindrà ab Gutenberg». Lo testimoni li preguntà: «Que no està, doncs, posada per escrit la participació, o no hi havia ningú present?» Andreu: «Sí, està per escrit». Lo testimoni insistí en preguntar com havia sigut feta la societat, a lo

qual respongué que Andreu Heilman, Hans Riffe, Gutenberg y ell havian fet societat, a la qual Andreu Heilman y ell havian contribuit ab 80 guilders cada un. Estant en societat ell y Heilman, anaren a trobar a Gutenberg a Sant Arbogast, *on Gutenberg los amagà moltas arts* que no estava obligat a ensenyar-los. Això no ls agradà, per lo que desferen la societat y en formaren una altra ab la condició de que Andreu Heilman y Andreu Dritzehen, a més dels 80 guilders bestrets, facilitarian tot lo diner que fos menester fins a 500 guilders, y que junts formarian la societat com si fos un sol home. Lo contracte fou fet de seguida. Si un dels socis moria, los altres devian pagar a sos hereus 100 guilders, y lo restant quedar en la societat. Aquest testimoni tenia també coneixement de las hipotecas d'Andreu Dritzehen.

»Pere Eckhart, rector de Sant Martí, digué que l difunt Andreu Dritzehen, per Nadal, l'envià a buscar pera confessar-se. Arribat an ell, se confessà clarament, y lo testimoni li preguntà si devia res a ningú, o si altres li devian an ell, a lo que Andreu respongué que ab alguna cosa havia entrat en societat ab Andreu Heilman y altres; que havia pagat més de 2 o 300 guilders, y que ara no tenia cap diner».

»Tomàs Steinbach digué que havia enviat al comissionat Hesse a preguntar si sabia si li havian enviat alguna cosa a vendre Joan Gutenberg, Andreu Dritzehen y un tal Heilman, que segurament necessitavan diners.

»Llorenç Beildeck digué que un dia Joan Gutenberg, després de la mort d'Andreu Dritzehen, envià a dir a Clauss Dritzehen «que no ensenyés a ningú la prempsa que tenia a son carrec». Lo testimoni cumplí l'encarrec y digué a Clauss que «anés a la prempsa y obrís dos petits botons perquè las peças caiguessin separadas. Que després posés aquellas peças dintre o sobre de la prempsa perquè ningú pogués fer-ne res. Y que quan sortís anés a veure a Gutenberg, que tenia de dir-li alguna cosa». Aquest testimoni sabia que Gutenberg no devia res al Andreu, sinó que l'Andreu devia a Gutenberg y devia pagar-l'hi aviat; però morí abans de pagar lo deute. Lo testimoni havia vist sovint a l'Andreu Dritzehen dinar ab Gutenberg, però may li havia vist pagar cap diner.

»Reimbolt de Ehenheim digué que abans de Nadal havia anat a veure al Andreu y li havia preguntat què feya en aquest món ab aquellas cosas delicadas o minuciosas en que estava ocupat. L'Andreu li respongué que això li havia costat més de 500 guilders, però que esperava, si anava bé, guanyar molts diners, ab los quals podria pagar-li y veure recompensadas sas fadigas. Lo testimoni llavors li deixà 8 guilders, y també parlaren dels presents de vi que l consoci havia fet a Gutenberg.

»Hans Niger de Bishofsheim digué que l'Andreu anà a trobar-lo dient-li que necessitava diners perquè estava treballant en una cosa pera la qual no n tenia prou. Lo testimoni li preguntà en què estava treballant. L'Andreu li respongué que *en la fabricació de miralls.*

»Fritz von Seckingen havia fet fiança per Gutenberg, Heilman y Dritzehen per la quantitat de 101 guilders, dels que tingué un abonaré firmat. L'Andreu, no obstant, s'havia guardat lo document y no l firmà; però després Gutenberg ho pagà tot.

»Anton Heilman digué que quan va veure a Gutenberg disposat a acceptar a l'Andreu Dritzehen com a tercera part *en lo viatge a Aix-la-Chapelle ab miralls,* li demanà de seguida que acceptés també com a consoci a son germà Andreu. Gutenberg, ab tot, li manifestà son temor de que ls amics d'Andreu ho pendrian com cosa de bruixeria, y, per lo tant, no podia consentir-ho del tot. Anton, en vista d'això, pregà de nou a Gutenberg y extengué un contracte, que ensenyà als dos consocis pera que vegessin lo que ls en semblava. Lo consentiment fou otorgat. En aquesta ocasió l'Andreu Dritzehen demanà al testimoni que li facilités diners, per lo que l'ajudà ab una fiança de 90 lliuras, qual quantitat portà a Sant Arbogast. Lo testimoni li preguntà per què demanava tants diners no necessitant més que 80 guilders. L'Andreu li digué que necessitava diners perquè havia de pagar a Gutenberg 80 guilders dos o tres dias després de començada la Quaresma, abans de la Mare de Déu (25 Març). Lo testimoni havia de pagar la mateixa suma com cada un d'ells, segons lo conveni: a pagar 80 guilders pera l'altra tercera part en los beneficis que encara estava a la disposició de Gutenberg. Aquests diners foren donats a Gutenberg pera sa participació en l'empresa y instrucció del art, però no entrà en la bossa comú. En això Gutenberg digué al testimoni que tenia de fer-li una altra proposició, això és, que havian d'esser iguals en tot, perquè ell (Anton) havia fet molt per ell (Gutenberg) y *no s podian amagar res l'un del altre,* per lo que l progrés de las demés arts seria expedit. De conformitat ab aquesta promesa, Gutenberg la recordà y digué al Anton: «Digas als altres que ho pensin bé y que diguin si ls agrada». Ell ho féu així, y en conseqüencia tingueren una llarga conferencia. Al acabar digué: «*Encara que actualment hi ha tanta existencia y encara en fem més, car la vostra participació en l'obra s'aproxima a la quantitat que haveu bestret, no obstant, l'art us serà comunicat*».

»Així convingueren en dos punts: l'un, que devia esser ben sentat; l'altre, ben explanat. L'assumpto que devia mirar-se com ben sentat era que ells no volian estar obligats ab res ni per res ab Hans Riffe, car no tenian res d'ell, sinó tot de Gutenberg. Lo que

devia esser explanat era que si desgraciadament algun d'ells moria devia fer-se exacta aclaració; y determinaren que al cap de cinc anys pagarían als hereus del mort *per tot lo obrat* o *per obrar* pels diners bestrets, que cada consoci havia de contribuir als gastos, y per las *formas y demés utils o instruments*, res més que 100 guilders. Això fou estipulat a fi de que si algú moria los altres no tinguessin necessitat de *manifestar, comunicar* o revelar l'art als hereus.

»En vista d'això, los dos Andreus digueren al testimoni (Anton Heilman) que havian fet un arreglo ab Gutenberg conforme lo document: Andreu Dritzehen havia donat a Gutenberg 40 guilders, y Andreu Heilman 50, segons convingut. Eran aquests pactes 50 guilders llavors: 20 guilders abans de Nadal, y després en Març tot lo que s'havia estipulat en lo document firmat també pel testimoni. Lo testimoni reconeix lo contracte y que ls diners no havian entrat en el fondo comú, sinó que serian pera Gutenberg. Tampoc Andreu Dritzehen havia pagat res a la societat, ni may havia pagat res pels apets que havian fet. (En los arrabals de la ciutat, en Sant Arbogast, aon vivia Gutenberg.)

»Lo testimoni sabia també molt bé que Gutenberg, poc abans de Nadal, envià son criat als dos Andreus *pera retirar totas las formas. Aquestas sigueren fosas davant seu, lo que sentí molt a causa de las diferentas formas.* Lo testimoni sabia que quan Andreu morí *ells* haurian desitjat *veure la prempsa, y Gutenberg digué que podian enviar a buscar-la, perquè tenia por de que algú la vegés, per lo que envià l moço a descompondre la prempsa.* També havia preguntat a son germà quan començarian a apendre, a lo que respongué que Gutenberg encara demanava d'Andreu Dritzehen 10 guilders dels 50 que havia de pagar lo dia de Sant Enric.

»Hans Dunne, argenter, digué que uns tres anys endarrera Gutenberg li havia fet guanyar uns 100 guilders *solament ab lo perteneixent a l'imprempta.*

FALLO

»Nòs, Cune Nope, burgmestre y conceller de Strasburg, fem saber a tots los qui veuran o escoltaran llegir aquestas lletras, que Jordi Dritzehen comparegué a nòs en nom seu y ab autorisació de son germà Clauss Dritzehen, fent la següent reclamació contra *Hans Gensfleisch de Maguncia*, nomenat *Gutenberg*, ciutadà nostre. Andreu Dritzehen, llur difunt germà, havia posat una gran part

de sa herencia paternal en societat ab Joan Gutenberg y altres, *que junts havian fet lo negoci per llarg temps.* Andreu Dritzehen, ademés, havia fet fiança en diversos punts, *on havian comprat plom* y altras cosas que havian menester, y havia redimit la fiança. Ara, després de mort Andreu, Jordi y son hereu Clauss havian demanat moltas vegadas a Gutenberg que ls acceptés en la societat, o bé ls retornés los diners bestrets, lo qual refusava. Gutenberg respongué que la demanda no era raonable ni de conformitat ab los documents que Clauss y Jordi Dritzehen trobaren a la mort de llur germà. Perquè l'Andreu acudí an ell alguns anys endarrera pera que li ensenyés algunas arts. *A son prec Gutenberg li ensenyà la manera de polir pedras.* Molt temps després, Gutenberg y Hans Riffe s'entengueren respecte un art *que devia utilisar-se en ocasió d'una pelegrinació a Aix-la-Chapelle.* L'Andreu Dritzehen en tingué coneixement y li demanà si li permetria també apendre aquest art. Anton Heilman va fer la mateixa demanda per part de son germà Andreu, en vista de lo qual Gutenberg prometé instruir-los a tots dos y cedir la meitat de tal art y intelligencia, és dir, que ells dos farian una part, Hans Riffe una altra part, y Gutenberg la meitat. Devian pagar-li 160 guilders pera l'instrucció. En efecte, rebé de cada un d'ells 80 guilders, puix la pelegrinació tingué lloc aquell any y ells havian après l'art. *Quan lo pelegrinatge fou aplaçat per un any, ells ab instancia li demanaren los instruís en totas las arts y empresas que ell coneixia y no ls amagués res.* Així l persuadiren y arribaren a una intelligencia, ab la condició de que li pagarian, a més de la quantitat ja esmentada, 250 guilders, total 410 guilders: d'aquests Gutenberg devia rebre 100 guilders al comptat, dels quals rebé 50 guilders d'Andreu Heilman y 40 d'Andreu Dritzehen, restant-li aquest a deure 10 guilders. Ells devian, ademés, pagar-li cada un 75 guilders en tres plaços. L'Andreu Dritzehen morí en aquell entremig, y la societat era feta per cinc anys; y si durant aquests moria un dels quatre, llavors *tot son art, einas, obra feta, acabada o per acabar, restava dels altres,* y, terminats los cinc anys, los hereus del mort cobrarian 100 guilders. Tot això fou posat per escrit, *per lo que Gutenberg los instruí en aquest art y negoci, que Dritzehen havia après a l'hora de la mort.* Per lo tant, volia que dels 100 guilders en descontessin Clauss y Jordi Dritzehen los 85 guilders que ell encara havia de reclamar de llur germà y que ell los pagaria de seguida los 15 guilders restants, encara que ell no hi estigués obligat durant alguns anys. Que si l'Andreu Dritzehen havia emmanllevat molts diners sobre ls béns de son pare y los havia empenyat o venut no hi tenia res que veure Gutenberg, puix ell no havia rebut més que lo abans esmentat. Ni havia l'An-

dreu fet fiança per plom ni cap altra cosa, sinó una vegada per Fritz de Seckingen, del que, no obstant, ell l'havia rellevat després de sa mort. En vista, per lo tant, de la demanda, resposta, afirmació, etc., se nega la demanda a Jordi y Clauss Dritzehen y s'adjudica la contra-demanda a Gutenberg. Datat 12 Desembre, any XXXIX.»

MAGUNCIA

Veus-aquí l'importantissima acta del notari de Maguncia Ulrich Hehnasperger, lo primer document que tracta del art d'imprimir, traduit per Van-der-Linde del llatí al alemany:

«Instrument del dia que Fust presentà (la demanda de) un compte y la confirmà per jurament.

»En nom de Déu. Amen. Sapiguen tots los que veuran aquest document public, o sentiran llegir-lo, que l dijous 6 de Novembre del any 1455, entre onze y dotze del matí, a Maguncia, en lo refectori del convent de frares descalços, se presentà a mi, y als testimonis després esmentats, l'honorable y prudent Jacob Fust, ciutadà de Maguncia, y a favor de son germà Joan Fust, també present, manifestà, digué y exposà que l dit Joan Fust per una part, y Joan Gutenberg per altra, devia prestar jurament segons lo judici passat a las duas parts, pera l que s'havia fixat aquell dia y aquella hora en la sala (capitular?) del convent. A fi de no destorbar als frares de dit convent que encara estavan reunits en la sala, Jacob Fust féu preguntar per alguns dependents si Gutenberg o algun encarregat seu se trobavan en lo convent a fi de terminar la cosa.

»Per aquest recado vingueren a dit refectori l reverent Henric Gunther, curat de Sant Cristofol de Maguncia, Henric Keffer y Bertolf von Hanau, criat de Gutenberg, los que, preguntats si venian autorisats per Joan Gutenberg, respongueren que «havian sigut enviats per Junker Joan Gutenberg pera escoltar y veure lo que passaria en aquell cas. Per lo que Joan Fust demanà permís pera conformar-se a las estipulacions del veredicte, ja que havia

esperat a Gutenberg fins a las dotze y encara l'estava esperant. Llegeix la sentencia passada sobre l primer article de sa demanda, paraula per paraula, que és com segueix: primer, que ell, segons lo conveni per escrit, deixaria a Gutenberg uns 800 florins d'or, *ab los quals devia acabar l'obra, y si aquesta costava més o menys Fust no hi tenia res que veure,* y que Gutenberg devia pagar lo 6 per 100 d'aquest diner. Ell, en efecte, li havia deixat aquests 800 guilders ab un pagaré; però Gutenberg no estigué satisfet, sinó que s queixà de no haver rebut los 800 guilders. Per aquesta raó, Fust, desitjant-li fer algun servey, li deixa 800 guilders més dels que estava obligat per la contracta convinguda, per quals 800 guilders Fust devia pagar 40 guilders d'interès. Y encara que Gutenberg s'havia obligat per contracte a pagar lo 6 per 100 d'interès dels 800 primers guilders, no ho havia efectuat un sol any, y Fust havia tingut de pagar interessos fins a la quantitat de 250 guilders. Doncs, al present, Gutenberg, no havent may pagat interessos y havent-se Fust vist obligat a emmanllevar aquests interessos a cristians y jueus, pels que havia pagat prop de 36 florins, sas bestretas, junt ab lo capital, pujavan a 2,020 guilders, dels que demana reembors. An això Gutenberg respongué que Joan Fust havia convingut en deixar-li 800 guilders, *ab los quals havia de fer y arreglar sas einas,* y que aquestas einas servian de prenda a Fust... Que Fust, ademés, havia convingut en donar-li 300 guilders cada any pera despesas y bestreure també salaris, lloguer de casa, *pergamí, paper,* tinta, etc. Si després no s'avenian, Gutenberg tornaria a pagar los 800 guilders y las einas estarian fòra d'hipoteca. Se devia entendre que ab los 800 guilders ell havia de construir *la maquina* que devia servir de prenda. Ell creu que no estava obligat a gastar aquests 800 guilders en los materials de llibres. Y encara que en lo contracte s diu que Gutenberg havia de pagar lo 6 per 100 d'interès, Fust li havia dit que no tenia intenció de cobrar-los. Ademés, ell no havia rebut los 800 guilders per complert y d'una sola vegada, segons conveni, com Fust pretenia en lo primer article de sa reclamació. En quant als altres 800 guilders, està prompte a donar-ne compte; però declina l pagar-n'hi interessos o usura, y creu que no està obligat per la lley a pagar-los. En vista de la demanda y la resposta, passem, per lo tant, sentencia. Havent Gutenberg presentat un compte de tots los rebuts y desemborsos fets en lo *treball de profit comú,* aquest treball serà afegit als 800 guilders. Si ha gastat més dels 800 guilders que no sia en profit comú, ho tornarà. Si Fust pot provar per jurament o testimonis que ha emmanllevat lo diner a interès y no l'ha deixat de sos propris recursos, llavors Gutenberg està obligat per contracte a pagar-los.

»Al present, després de llegida aquesta sentencia a presencia

dels sobredits testimonis, Joan Fust, ab los dits estirats, en ma mans, notari public, ha jurat per tots los sants que tot estava comprès, segons la veritat y la sentencia, en una acta que posa en mas mans. La que confirmà tant veritablement com Déu y tots los sants m'ajudan. Lo contingut del document és com segueix:

»Jo, Joan Fust, he emmanllevat 1,550 guilders, que han sigut »rebuts per Joan Gutenberg y gastats en nostre treball comú, per lo »que jo he pagat un interès anyal, del qual encara n dec part. Per »lo que jo compto, per cada 100 guilders que he emmanllevat al »objecte, 6 guilders per any, y pels diners gastats en nostre treball »comú demano ls interessos conforme l veredicte donat.»

»Lo dit Joan Fust me demana a mi, notari public, una o més actas (copias) públicas d'això, tantas y tant freqüents com sia menester; y tot això, recordat aquí, tingué lloc l'any, indicció, dia, hora, papat, més y ciutat abans dit, a presencia dels honrats Pere Grauss, Joan Kist, Joan Knoff, Joan Iseneck, Jacob Fust, ciutadans de Maguncia; Pere Gernsheim y Joan Bone, escrivents de la ciutat y diocesi de Maguncia, citats y preguntats com testimonis; y jo, Ulrich Hehnasperger, escrivent de la diocesi de Bamberg, per autoritat imperial escrivent public de la Santa Sèu de Maguncia, notari jurat, he presenciat las anteditas transaccions y articles ab los esmentats testimonis. Per lo que, essent pregat de fer-ho, he signat de ma propria mà y segellat ab lo segell comú, aquest acte public, escrit per un altre com testimoni de veritable registre de tot lo que abans s'ha esmentat.»

A pesar de lo copiat, s'ha de posar en dubte l'autenticitat d'aquest document per algunas observacions que s'hi poden fer, com, per exemple, per què s'ha de trobar guardat a Maguncia y Strasburg, y per què s'ha de citar a Gutenberg a la sala d'un convent de frares descalços, no s diu de quina ordre, que per estar ocupada pels frares se passa l'acte al refectori? No tenia l notari public y escrivà de la Santa Sèu despaig especial? També és casualitat que ls testimonis de Gutenberg se trobessin per casualitat divagant pel convent. Per altra part, no estan ben claras las condicions y tractes de Gutenberg ab Fust, qui en uns articles apareix sols com prestamista y en altres sembla associat quan se tracta del diner gastat en l'obra comú; y no seria molt ric Fust per quan totas las quantitats entregadas a Gutenberg las emmanllevava y en pagava interessos, y de l'ultima clausula se podria despendre que lo que demanava Fust no eran més que ls interessos, que Gutenberg no havia pagat may. Per altra part, no entenem per què sols Gutenberg havia de pagar interessos d'un diner que havia de servir pera l'obra de *profit comú*, perquè això demostraria que no hi havia cap societat industrial o mercantil entre ls dos.

Però, prescindint d'aquestas y altras observacions que lectors més experts y inteligents en materias mercantils y curials podran tal volta aclarir, farem observar que en lo tal procés, o lo que sia, no hi ha res que faci referencia a l'invenció de l'imprempta *ab caracters mobils*. Se parla d'una *maquina* que serveix de garantia, de *pergamí, paper, tinta,* etc.; però aquest *etcetera* està en l'original o l posan los partidaris de Gutenberg pera no aclarir lo que aquest feya? De segur que si en l'original s'esmenta alguna cosa més, no són punxons, matrices ni lletras que determinan clarament que estampava ab caracters mobils, eran motllos de fusta o planxas de metall? És possible: Gutenberg no féu més que avançar la xilografia o estampació tabularia. Van-der-Linde, séns pensar-ho, ho diu:

«Després d'aquest plet lo taller d'imprimir de Gutenberg entrà en possessió de son prestamista, qui trobà en l'enginyós Pere Schœffer, instruit per l'inventor, y *que l sobrepujà en las particularitats de l'execució,* la persona més a proposit pera continuar-la. Llurs interessos foren lligats més endavant quan Fust, en 1465, li donà per esposa sa unica filla, Cristina.»

Sapigut és que Pere Schœffer, en aquell temps, no era més que un simple escrivent, bon caligraf y excelent dibuixant vingut de París, ont havia treballat alguns anys, y que en 1449 havia firmat en l'Universitat de París una obra en qual illuminació se veu ja l *futur artista de las hermosas inicials del Psalteri de 1457*, diu lo mateix Van-der-Linde.

Aquest mateix *Psalteri* nos demostra que lo que feyan Gutenberg y després Fust y Schœffer era la xilografia, puix indubtablement xilografica és aquesta obra, com ho són moltas altras que passan per primeras produccions de tipografia. Van-der-Linde interpreta a sa conveniencia ls colofons del *Psalteri* y del *Catholicon*, que séns cap empaig atribueix decididament a Gutenberg, qui, segons ell, ab los recursos ab que l'ajudà l Dr. Humery havia comprat novas einas y materials tipografics. Aquí preguntem nosaltres si no hi havia més que ell y Fust que sapiguessin lo secret de fabricar-los y construir-los. Qui li gravà ls punxons y fongué las matrices y tipos ab quals noms interpreta malament algunas paraulas del colofon, conforme demostrem en altra part d'aquestas investigacions?

Van-der-Linde, deixant-se portar de sa imaginació, opina que de lo esdevingut per resultat del plet hi ha materia per un drama, en el que Gutenberg és la victima del *astut usurer prestamista Fust.* Quan se vol glorificar una persona se li atribueixen justa o injustament totas las bonas qualitats, no reparant en deprimir, encara que sia injustament, a sos opositors. Per lo que s desprèn del plet sembla que Fust més aviat havia obrat ab generositat que ab usura:

en lloc consta que ls utils y tallers de Gutenberg passessin al poder de Fust, com tampoc que Pere Schœffer fos deixeble d'aquest. Fust y Schœffer, en quatre anys (1456 a 1460), publicaren quatre obras. Gutenberg compra nous materials pera publicar lo *Catholicon*, ab lo que diu que *acaba sa carrera* (tipografica). Pobre negoci va fer si en quatre anys no publicà més que l *Catholicon* y la *Lletra d'Indulgencia*. Lo més probable és que no publicà res, puix res se troba ab son nom.

Que la primera etapa de l'imprempta sigué la tabularia, a més de l'evidencia per l'examen minuciós dels llibres, se comprèn per las personas que se n'ocuparen al principi: quasi tots eran dibuixants caligrafs o gravadors, y molts reunian las duas qualitats; y per això s'establiren desprès diferentas impremptas, produint molt pocs llibres. Los impressors que s diu fugiren de Maguncia quan lo saqueig d'aquesta ciutat en 1462 serian xilografs, com ho eran Sweynheym y Pannartz quan 1465 anaren a Subiaco, puix està demostrat que las obras que allí estamparen són xilograficas.

Si, com era natural, essent Gutenberg l'inventor, ell sol havia de tenir lo secret de gravar los punxons, fer las matrices y fondre ls tipos (per lo que s desprèn del plet Fust era un consoci molt de portas enfòra), com se comunicà l secret pera propagar-se y perfeccionar-lo Schœffer, dibuixant, dependent primer y desprès gendre y consoci de Fust?

D'on varen treure ls tipos de que se servian pera sas impressions los impressors sortits de Maguncia abans del 1466? En quina ciutat d'Alemania o fòra d'ella s coneixen fundicions de tipos abans d'aquella data? No responent satisfactoriament an aquestas preguntas, havem de confessar que ls primers tipografs alemanys eran més savis y més rics de lo que naturalment se podia creure. Quan poc se discorre sobre certas cosas importantissimas!

Gutenberg abandonà Maguncia no se sap quan, però s conserva l'acta de sa admissió com a familiar del elector Adolf II, que és com segueix:

«Nòs, Adolf II, elegit y confirmat arquebisbe de Maguncia, atès y considerant los agradables y voluntaris serveys que nostre estimat y fidel Joan Gutenberg ha prestat a Nòs y a nostre arquebisbat, l'havem nomenat y acceptat com nostre servidor y cortesà. No l separarem de nostre servey mentres visqui. Y a fi de fer-lo més content, cada any lo vestirem, quan vestim nostre ordinari acompanyament, y sempre, com als nostres nobles, li donarem lo vestit de cort. També cada any li donarian vint mesuras de blat y dos bótas de vi pera l consum de sa casa, lliures de drets, durant sa vida, però ab la condició de que no ho pot vendre ni donar. Tot lo qual

Joan Gutenberg nos ha promès de bona fe. Eltvill, dijous, dia de Sant Anton (17 Janer), 1465.»

Per més que s diga que «aquests aliments, aquests vestits, *aquestas almoinas fetas al inventor de la tipografia*, estan en perfecta armonia ab lo curs general de las cosas terrenals», nosaltres no ho creyem així. Déu diu: «Ajuda-t, que t'ajudaré». Y en aquest món el que té assiduitat y perfecte coneixement del treball a que s dedica, ab veritable fe y constancia més o menos tart en disfruta ls bons resultats. Molt poc hi posaria Gutenberg de sa part quan sempre l trobem necessitat, acabant per haver-se de refugiar a la cort del Elector de Maguncia pera poder viure ab decencia, quan son consoci y alguns de *sos deixebles* se feren rics ab l'*art que ell havia inventat*, no recordant-se que ha dit que «Fust se quedà ab la prempsa y utils de Gutenberg».

Van-der-Linde diu que la major part dels utils del taller d'estampar de Gutenberg havian sigut trasladats a la cort d'Eltvill, sobre l Rhin, a tres horas de distancia de Maguncia; que allí residian uns nobles parents de Gutenberg, als quals aquest instruí en son art. Mort lo germà major d'aquests, s'encarregà de l'imprempta Wiegan Spies von Ostenberg, qui, junt ab Nicolau Bechtermüntz, lo dia 4 de Novembre de 1467, vivint encara Gutenberg, publicaren un extret del *Catholicon*, petit in quarto, de 165 fulls, lo *primer llibre ab data sortit de la prempsa de Gutenberg ab la clara expressió del impressor*. Qui sap si aquests dos rics nobles, abdós ex-sherifs de Hechtsheim, prop Maguncia, tornessin al món protestarian de la sortida de *la prempsa* de Gutenberg? Com és que, estan allí Gutenberg, l'inventor de la prempsa *de que ells se servian*, no l'esmentan per res y se contentan ab donar a son art la qualificació de «nova artificiosaque *inventio*» al cap de disset anys d'haver-la inventada l mestre de quals instruments ells se servian?

Nova era realment en aquell any l'artificiosa art de la tipografia, sortida indubtablement d'Italia y diferent de la que Gutenberg havia tractat de perfeccionar, y en la que l'avançaren altres, perquè ell no era gravador ni dibuixant y s'havia de servir dels que ho eran.

La reclamació del Dr. Humery, sindic de Maguncia, demanant al Elector tots los utils del taller de Gutenberg, que eran del demandant, o no provan res, o provarian lo contrari de lo que s pretén, demostrant que las einas que serviren pera l'impressió del extret del *Catholicon* no podian esser las del taller de Gutenberg, portadas de Maguncia.

«Joan Gutenberg, l'ultim descendent d'una branca de la familia de Gensfleisch, el descobridor de las minas d'or, morí carregat de deutes, viudo y séns fills, y aviat fou oblidat. Séns l'epitafi *fet*

no gaire després de sa mort, y afortunadament estampat en 1499 en Heildelberg, may hauriam sabut que era enterrat en l'iglesia de Frares Menors de Maguncia. L'epitafi aludeix al plan d'erigir un monument en honor seu, *no executat*, y està redactat aixís: «A Joan Gensfleisch, inventor del art d'imprimir, benemerit de totas las nacions y totas las llenguas, Adam Gelthuss ha erigit aquest monument pera immortal memoria de son nom. Sos restos descançan en pau en l'iglesia de Sant Francesc de Maguncia».

Això, que copiem de Van-der-Linde, nos suggereix algunas reflexions. Ja que Gutenberg sigué prest oblidat, poc cas farian sos contemporanis de sos merits personals ni de l'importancia de son descobriment, que, a esser realment lo que ns diuen, valia la pena d'esser patrocinat y fomentat per l'elector Adolf II de Maguncia, que en sa miseria l'acullí per caritat en son palau, on se diu que traslladà ls trastos de sa imprempta, y l'Elector y alguns de sos palatins illustrats no podian deixar de coneixer la gran importancia del descobriment pera deixar los trastos arreconats y a son amo y inventor inactiu menjant la sopa boba. Per altra part, no seria del tot oblidat quan, a més de sos acreedors, que segurament se recordarian d'ell, un senyor Adam Gelthuss, que ningú sap qui era, tractà d'erigir-li un monument ab un epitafi que *afortunadament fou estampat en 1499*, lo mateix any de la *Cronica de Colonia*, que fou quan se començaren a remoure ls òssos de Gutenberg, trenta un any després de sa mort y quaranta nou d'haver descobert l'imprempta; quan, notada la gran importancia del descobriment, diferentas ciutats ja s disputavan la gloria de l'invenció y Alemania s valia de tots los medis pera conservar la tradició de preeminencia que, a nostre entendre, s'havia injustament atribuit. Abans del 1499 cap autor parla de Gutenberg, com no sia per incidencia y de cap modo com inventor de l'imprempta ab tipos mobils.

No veyem que Pere Schœffer dongués camp a sa vanitat després de la mort de Gutenberg; y si, com creu Van-der-Linde, en las *Institucions de Justinià*, de 1468, aludint a l'historia de la resurrecció en los Evangelis (Sant Joan, XX, 2-6), té intenció d'atribuir l'*invenció del art d'estampar* á Gutenberg, guardant-se per ell lo merit dels avenços de l'*execució*, de cap modo fa referencia als tipos mobils, sinó clarament a la xilografia. En los vintiquatre versos del prefaci diu, en llatí barbre: «Moisès no completà l plan del tabernacle ni Salamó la construcció del magnific temple séns habils artistas. Més exaltada que Salamó vingué la gloria de l'Iglesia renovant y deixant fòra Bezalael y Hiram. Aquell que s complau en dotar als grans homes de saviesa envià aquells dos homes *excelents en l'art de gravar*, los primers impressors de llibres: un y al-

tre nomenats Joan, fills de Maguncia. Pere vingué ab ells a esperar a lo llarc la sepultura, alcançant-la l darrer, però entrant-hi l primer, avançant-los en *l'art de tallar lletras* gracias an aquell que ns dóna llum y intelligencia. Totas las nacions poden ara produir llur propri caracter perquè l'art preval per totas parts ab lo *llapiç tot-creador*. Los treballs dels estudiants pera preparar escrits y disposar-los pera la prempsa són molts, del mateix modo que Francesc, qual obra illumina la terra, ha preparat aquest. Jo, ademés, hi estic afectat, no per profit, sinó per amor a la republica y gloria de ma patria maternal. Que ls que preparan l'obra y en llegeixen las provas puguen distinguir lo fals de lo veritable. Los amics de las lletras indubtablement los recompensaran ab un llor, perquè ab sos llibres instruiran milers de catedras».

Com se pot veure, aquí Schœffer ni remotament fa cap alusió a l'imprempta ab caracters mobils, com hi fa en l'edició de la mateixa d'alguns anys després, qual colofon donem en altra part, copiat del exemplar de la Biblioteca Arús. Al revers, qualifica a Gutenberg y Fust (los dos Joans) de bons gravadors, als quals ell sobrepujà en *l'art de tallar lletras;* dóna al *llapiç* la qualitat de tot creador; diu que molts estudiants s'ocupan en preparar escrits pera fer llibres, del mateix modo que Francisco, o Francesc, que no sabem qui era, havia preparat aquell; de modo que tot confirma que no s tractava més que de la xilografia, inclosa la mateixa obra preparada pel tal Francesc, que l jurat de Milà en 23 de Maig de 1882 declarà xilografica, ab molta justicia; y bona diferencia hi ha d'aquesta edició del 1468 ab la del *Ciceró* de Roma de 1467, estampada ab tipos mobils per Sweynheym y Pannartz.

Se fa molt plat de que Joan Schœffer, fill den Pere y son succesor en l'imprempta, en la dedicatoria a Maximilià I de la traducció alemana de Titus Livi, se *vegi obligat* a dir al emperador: «Digni-s Sa Majestat acceptar graciosament aquesta obra, estampada en la ciutat de Maguncia, en qual ciutat també *l'admirable art d'imprimir* sigué *primerament inventat pel genial Joan Gutenberg en 1450,* y després mellorat y perfeccionat per l'industria, gastos y treball de Joan Fust y Pere Schœffer». No entenem com Joan Schœffer sigué castigat *ab veure-s obligat a estampar* en 1505 per lo que estampà després en 1509 y 1515, en que declara a Joan Fust, son avi, y Pere Schœffer, son pare, los inventors y perfeccionadors de l'imprempta, guardaren aquest art secret, y obligaren a sos treballadors, baix jurament, de no comunicar-lo de cap modo a ningú. Qual art, no obstant, s'extengué en 1462 per aquests mateixos operaris y augmentà.

Encara que de la traducció del Titus Livi se fessin quatre o cinc edicions posteriors fins al 1551 séns cap variació, no són més

que repeticions de lo que Joan Schœffer *se vegé obligat a estampar*, y ningú l castigà ni tant sols li impugnà sas claras y terminants retractacions posteriors.

La tosca inscripció de la pedra-memorial de Maguncia del any 1507 tampoc prova res, tant per la data y lloc on se troba com per la persona que fa la dedicatoria, que no és altra que Ivus Witting, lo traductor de Livi, en qual dedicatoria *obliga* a Joan Schœffer a dir al emperador que *l'art d'imprimir havia sigut inventat per Gutenberg,* lo que, com havem vist, desmentí diferentas vegadas. Per altra part, la tal pedra tampoc diu que Gutenberg sigué l'inventor de la tipografia, sinó l primer en estampar lletras *ab bronzo o coure*. «Qui primus omnium litteras *aere* imprimendas invenit». No diu «litteras aereas», o «aeris» en genitiu, «de bronzo», sinó «aere», en ablatiu, «ab bronzo»; de modo que s pot ben entendre que Gutenberg ensajà l'estampació ab planxas de metall, de las que Maso Finiguerra féu las primeras provas de gravat al buid en Florença l'any 1452.

De la «bruta font», com nomena Van-der-Linde al colofon del *Beviarium historiæ francorum,* publicat per J. Schœffer en 1515, sortiria l'idea, que ell també accepta, de que l'imprempta s propagà per tot arreu en 1462 pels treballadors *tipografs* fugitius o expulsats de Maguncia. Joan Schœffer fa cas omís de Gutenberg, suposant que son pare y son avi eran los unics impressors d'Europa, de qual art estavan tant gelosos que obligavan a llurs treballadors guardar secret baix jurament. Fust y Schœffer en aquell temps ab prou feinas publicaren una obra cada any, y guardarian pera ells dos la part més important del secret del art. Per consegüent, los treballadors (no mestres) *tipografs* que en 1462 sortirian de Maguncia no podrian esser molts, ni molt savis, ni prou rics pera poder anar establint tipografias per tot arreu. Anant un sol a cada part, qui li facilitava ls costosos y variats materials pera establir una tipografia? D'on treya ls treballadors instruits en las diferentas operacions del complicat y artificiós art tipografic? Si s tracta de la xilografia, la cosa és molt diferent: ab un bon gravador y un bon caligraf n'hi havia prou. Ademés, la tipografia no comença a generalisar-se fins després del 1467, cinc anys més tard; y aixís y tot los mateixos que sostenen la propagació en 1462 donan per falsas las edicions d'algunas ciutats que portan la data de 1468. Molt tardarian los maguntins fugitius en propagar llurs art, y aon anaren a implantar-lo, no havent-lo tingut sa veïna Holanda fins al 1474, en Lovaina, primera ciutat que l tingué, quan ja feya alguns anys que l tenian Italia, França y Espanya? Harlem, que també disputa la primacia, no l tingué fins l'any 1483.

Tot l'embolic prové de confondre la xilografia, o impressió tabularia, ab la tipografia, d'impressió ab caracters mobils metalics fosos. La xilografia és una impressió, y un llibre xilografic és un producte del art de l'imprempta, però no és una tipografia que consisteix en una impressió feta ab tipos-lletras, numeros o altras figuras separadas que poden esser combinadas a voluntat; per lo que ls que no inventaren l'estampació ab tipos mobils com se fa ab la tipografia no inventaren res. Entre aquests se troban Gutenberg, Fust, Schœffer y molts altres tinguts per primers impressors. Gutenberg sigué altre de tants que en aquell temps s'ocupavan en buscar la manera de multiplicar facilment un mateix llibre, que, com havem dit, era una necessitat de l'epoca. Ho intentà, séns dubte, per medi de la xilografia, modificant-la un xic del modo rutinari que s practicava llavors, pot-ser aplicant-hi la prempsa; però no n sortí ni sol ni associat ab Fust. Pere Schœffer sigué qui perfeccionà l sistema y l'hermosejà ab los productes de sa *pulcra manu*, com diu Fust en l'abans esmentat colofon, facilitant l'estampació de llibres d'un modo més breu y més economic que no resultava ab los manuscrits; però no tant com devia resultar si haguessin sigut tipografics, com realment resultà después del 1467, en que l'invenció de la tipografia era realment un fet y començava també a generalisar-se. Gutenberg és possible que apliqués la prempsa a la xilografia; però si, com diu Van-der-Linde, en aquesta la prempsa no reemplaçà al cilindre, o corró frotador, fins al sigle XVI, tindrem que a Gutenberg no li devem res.

Pera quedar convençuts d'aquesta veritat no hi ha més que examinar totas las impressions alemanas anteriors al 1467 y estudiar los colofons de las impressions de diferentas ciutats fins al 1472, en lo que s trobarà que ls anteriors al 1467 no contenen res que *clarament* tingui referencia ab la tipografia, y los posteriors tots en parlan com d'una cosa nova y sorprenent; y és evident que un descobriment fet vintidós anys endarrera y propagat feya ja dèu anys pels operaris de Gutenberg, Fust y Schœffer, fugits de Maguncia, no podia causar tanta ni tant gran admiració.

En los pergamins de que s treuen totas las noticias de Gutenberg tampoc se llegeix res que faci referencia a la tipografia: unicament en lo procés de Maguncia s parla de pergamí, paper, tinta, etc. Aquest *etcetera* està en l'original o l posan los estusiastas de Gutenberg pera no aclarir lo que aquest feya? De segur que no són punxons, matrices ni tipos solts metalics. Eran planxas?

Los punxons, matrices, tipos y correctors d'imprempta, igualment que las fundicions de tipos, no s troban esmentats fins una vintena d'anys después del que s diu que Gutenberg inventà l'imprempta; y nosaltres preguntem: suposant que l'invenció de Gu-

tenberg sigué la tipografia, de quin material eran los tipos mobils de que se serví? Això, que ha donat lloc a tantas discussions, demostra també que no hi hagué tal invenció. Se gravava Gutenberg ell mateix los punxons, picava las matrices y fonia las lletras? De quins materials era tot això? Si de plom y de bronzo, quan y per qui sigueren reemplaçats per matrices de bronzo y punxons d'acer? Tenia Gutenberg caixista, corrector y prempsista, o bé ho era o ho havia sigut ell sol en una sola peça? Tot això, que pera alguns són qüestions secundarias, pera nosaltres són lo principal, perquè són massa cosas y massa complicadas pera poder esser resoltas d'una vegada; y entenem que s necessitaren *molts anys de practica* en l'ofici y altres coneixements que segurament no tenia Gutenberg, y llarcs estudis.

«Als que representan a Gutenberg, no sols com havent practicat la xilografia, sinó com son inventor, prova que no entenen la qüestió y no tenen dret de jutjar», diu Van-der-Linde. En efecte, és menester tota falta de coneixements historics del art pera suposar que la xilografia sigué inventada en lo sigle XV; però potser tenen raó ls que diuen que Gutenberg *practicà la xilografia* y que lo que inventà sigué la prempsa o la modificació de la prempsa pera substituir lo corró frotador ab que apretavan lo full, o la massa ab que picavan lo motllo pera estampar. No estan ofuscats ni són tant ignorants com ell creu los partidaris de Maguncia, que, segons ell, han confós la xilografia y la tipografia, fent que Gutenberg hagués tallat o fet tallar blocs de fusta, y per consegüent estampat ab motllos. Al revers, aquests estan en lo cert, y això mateix demostra *l'historia veritable* que ell ha fet séns adonar-sen, produint los documents autentics de Strasburg y de Maguncia, que ben clarament demostran que Gutenberg no podia haver fet sinó l'estampació xilografica.

La *Cronica de Colonia*, escrita en 1499, cinquanta anys després del que suposan fou testimoni de l'invenció de l'imprempta (tipografia), és lo cavall de batalla dels defensors de Gutenberg. Lo passatge referent a la prempsa no és tant clar ni tant convincent com aquests volen suposar, com tampoc lo restant de son contingut, en que s troban contradiccions. No tindria son autor perfecte coneixement de lo que escrivia quan per lo de l'imprempta no sap sinó *lo que li contà Ulrich Zell,* impressor de Colonia en aquell temps.

Pera preveure que l'imprempta podia causar perjudicis no era menester estar avançat a sos temps, encara que s'atrevís a fuetejar al clericat, cosa més comú y més tolerada en aquells temps que en los nostres, fins en las nacions més catolicas. De cap modo s veu en ella, *a cop d'ull,* que l'art d'estampar sigués inventat primer que

en lloc a Maguncia, ni que l'invenció *estigués ja llesta* en 1450. Per la traducció que n'havem donat se pot veure que diu que aquest any començà a estampar-se ab los avenços fets desde 1440 sobre la xilografia, que probablement era lo que Gutenberg ensajava a Strasburg, y per consegüent havia d'esser lo que portà a Maguncia y intentà explotar ab l'ajuda de Fust, séns resultat satisfactori per ell.

No estaria tant ben enterat l'autor de la *Cronica,* com creuen Van-der-Linde y altres, quan fa a Gutenberg fill de Strasburg y refereix lo lector a lo que diuen lo Dr. Joan Gerson en son llibret *De laude scriptorum* y al llibre del abat Tritemio imprès a Maguncia l'any 1494.

Van-der-Linde diu que l'autor de la *Cronica de Colonia* sols prova d'explicar fisiologicament lo gran fet de l'invenció, per lo qual l'idea d'un llibre no escrit (lo *Donatus* xilografiat) va encendre en l'autor l'espurna electrica, l'idea de la multiplicació de llibres o un modo més facil per medi de lletras soltas. L'idea, com ja havem dit, no era nova y eran diversos los que buscavan el modo de posar-la en pràctica.

Referint-se al «segons la manera d'estampar d'avuy dia», que diu l'esmentada *Cronica,* pregunta què significa aquesta frase, y diu: «En qualsevol part que s faci un descobriment, lo llenguatge procura trobar paraulas pera definir-lo, y és un fenomen molt natural que l'istil pobre de las edats mitjanas no trobés de prompte aquesta paraula. O no ho sap o no li convé dir-ho: los colofons de las primeras impressions portan clarament las paraulas «ars caracterisandi», referint-se indubtablement al sistema d'estampació tabulari perfeccionat; y las primeras edicions tipograficas usan la paraula «impressum», y també nomenan a l'imprempta «calcographia». Pera nosaltres, lo «imprès com se fa avuy dia» de la *Cronica de Colonia,* com lo «al modo d'oggi» de Guicciardini, no significa sinó que un y altre autor sabian que s'havia, per molt temps, estampat llargament, y bé, d'una manera diferent; lo que no hauria pogut esser si, com se suposa, s'hagués passat immediatament dels mal xilografiats *Donatos* a la perfecta tipografia.

Van-der-Linde diu molt poca cosa d'Italia, y unicament en una nota al text de la *Cronica de Colonia* diu de Jenson lo que diuen altres, y que Joan de Spira sigué l primer impressor de Venecia; erro greu que tractarem d'aclarir y rectificar en lo capitol següent.

JENSON

I

No està ben demostrat que ls alemanys portessin a l'altra part dels Alps l'art de l'imprempta ab caracters mobils (la tipografia) del tot madurada, com és l'opinió general, perquè Sweynheym y Pannartz, los primers que se sap que passaren a Italia (a Subiaco) començaren estampant xilograficament (llur celebrat *Lactantius* és xilografiat), y ben estudiat potser trobariam que l'Italia, més que «la dida de l'imprempta», com la nomenan, en podria esser «la mare».

Deixant a part las pretencions del professor Francisco Berlan per la preeminencia de Roma, és pera nosaltres més important la qüestió de la primacia de Jenson a Venecia.

Jenson, de qui ja havem parlat, esmentant son origen, ocupacions y circumstancias particulars, al tornar en 1468 de Maguncia a París, no trobà allí la protecció merescuda que esperava, per lo que s'expatrià y no s té noticias positivas d'ell, diuen, fins al 1471, en que sel troba a Venecia ab una imprempta ben montada y imprimint com ningú. Aont anà, estigué y què féu pera guanyar-se la vida durant aquests sèt anys?

Suposem que no s quedaria ab las mans plegadas y que no viuria de caritat un home industriós y de geni com ell era; y no és cap conjectura aventurada que se n'anés a Venecia, una de las ciutats

més comercials y industriosas d'aquells temps, que li oferia espayós camp pera explotar la *nova art* que havia après a Maguncia (la xilografia pel nou sistema), perquè a Venecia llavors se treballava molt en aquesta industria.

Establert a Venecia y treballant prosperament en la dita nova industria, Jenson, gravador en metalls, fundidor, coneixedor de las aleacions y sos efectes, és la persona més indicada per haver sigut la que ab profit estudiés l'estampació ab tipos mobils fosos, tot treballant ab lo sistema tabulari, puix los demés primers impressors dels quals tenim noticias no eran més que simples gravadors en fusta, escrivents-dibuixants o no res.

D'això n podria esser una prova lo llibret *Decor Puellarum*, estampat en 1461, al qual, com a totas las impressions que contrarian una *opinió establerta*, suposan una X fugitiva a pesar de tenir totas las senyals d'impressió primitiva, séns foliació, signaturas ni reclams, y expressar ben clar en lo colofon, tot ab lletras majusculas, lo nom del impressor y l'any de l'impressió. Diu:

«Anno a Christi incarnatione MCCCCLXI per magistrum Nicolaum Jenson hoc opus quod Puellarum Decor dicitur feliciter impressum est. Laus Deo.» Està en caracters romans y té impresas las inicials y epigrafs dels capitols.

Si l'obra fos del 71, com pretenen, portaria l lloc de l'impressió «Venecia», com portan totas las obras de Jenson d'aquell any, y, ademés, signaturas o reclams. Se descuida de tot això, que en 1471 posava en sas obras Jenson, com se descuidà de la X? Jenson en 1471 imprimia massa bé pera deixar passar aquests descuits. Ademés, estampat a Venecia en 1471, haurian los successors de Joan de Spira deixat passar un erro que treya tota la gloria a son primer llibre *Epistolæ ad familiares*, pera l que havian obtingut privilegi y era l primer llibre imprès a Venecia, segons diuen los adversaris de Jenson? Per altra part, si Gutenberg, Fust y Schœffer havian descobert l'imprempta del 1450 al 1455 y estampat llavors ab tipos mobils, per què Jenson, que suposan que havia après l'art d'imprimir en casa d'aquests en los anys 1456 a 1458, no podia haver exercit aquest art en 1461, fos allà on fos? Logica, senyors disputadors, logica!

Mr. Horatio Brown, en *The Venetian Printing Press*, diu que ls partidaris de Jenson se fundan molt en l'evidencia de llurs contemporanis. Nosaltres no tenim cap prova de que Jenson hagués explicitament reclamat may la prioritat per sí mateix; y encara que hi ha abundants testimonis de sa excelencia com impressor, és dubtós que cap de sos contemporanis, exceptuat un, asseguri la seva prioritat en son art. Ab un n'hi ha prou, sobre tot quan ho *repeteix en diferentas parts*, y ab lo silenci dels altres no protestant

contra tal afirmació, ni reclamant-la cap d'ells, inclosos los successors de Joan de Spira, *primer impressor de Venecia.* Menos provas tenim de la reclamació de prioritat de Gutenberg, Fust y Schœffer, sobre tot del primer, del qual ni *provas positivas* tenim de que hagués imprès, y los dos altres en lloc la reclaman ni tant sols pera llur «ars characterisandi»; y nos semblan més dignes de fe ls senzills y desinteressats contemporanis que ls interessats escriptors de trenta, o més, anys després, que escrivian pera sostenir pera llur patria la gloria de la preeminencia.

Ognibene Leoniceno continuà en l'edició del *Quintilià* de 1471 un proleg que conté l següent passatge, que fa a Jenson «librariæ artis mirabilis inventor non ut scribentur calami libri sed veluti imprimantur at prope sigillo».

Ningú contradí tant terminant afirmació, fins que vintivuit anys després ho féu d'una manera vaga la *Cronica de Colonia*, imformada per un impressor alemany, quan ja cremava l foc de la disputa de preeminencia entre diversas ciutats: Strasburg, Maguncia, Roma, Venecia y altras.

Lo passatge referent a l'imprempta séns dubte fou continuat en la *Cronica de Colonia* pera atribuir a l'Alemania la gloria de l'invenció de la tipografia y oposar-se a l'opinió, que llavors seria més general que ara, d'haver sigut l'Italia la primera en haver empleat los tipos mobils; y per això diria: «Aquest en gran manera valorable art sigué descobert primer de tot en Alemania (Maguncia, sobre l Rhin), y és un gran honor pera la nació germanica que s trobessin en ella homes de tal ingeni». Després, com ja havem vist, diu que «no és veritat lo que diu Ognibene en el *Quintilià* y *altres llibres,* perquè encara vivian personas que justificarian que s'havian estampat llibres a Venecia abans de que Nicolau Jenson anés allí *a gravar y fabricar lletras».* No diu quan anà Jenson a Venecia a gravar y a fabricar lletras, lo que podria donar a entendre que fou lo primer que anà allí a practicar las duas cosas, y que ls impressors que és possible que hi hauria ja establerts a Venecia estampavan pel sistema primitiu de planxas de fusta o metall.

La *Cronica de Colonia,* negant lo dit per Ognibene vintivuit anys després de l'estampació del *Quintilià* y *altres llibres,* diu de Jenson lo que ningú ha dit de Gutenberg, Fust ni Schœffer: que «gravava y fabricava lletras», és dir, lletras soltas, independents las unas de las altras; nos presenta a Jenson baix l'aspecte de gravador y fabricant de lletras, a més de tipograf, essent lo primer que trobem en aquest concepte. La *Cronica de Colonia,* ben estudiada, diu més y molt diferent de lo que creuen los que s'apoyan en ella pera sostenir la primacia maguntina.

En l'abans continuat passatge d'Ognibene en el *Quintilià* y en

molts altres colofons de datas més avançadas, com lo *Justinià* de Schœffer de la Biblioteca Arús, s'esmenta sempre la *no intervenció de la ploma,* lo que no pot referir-se als manuscrits, já de molt temps postergats, y per força han de referir-se al «ars characterisandi» de las estampacions xilograficas o tabularias precursoras de la tipografia.

«Aquest passatge,—diu Mr. Brown,—sembla reclamar pera l'impressor l'*invenció del art,* que per lo demés és molt reclamar». No sabem per què. Ademés, no la reclama, sinó que la proclama Ognibene Leoniceno, lector y corrector d'imprempta de Jenson, y no és cap exageració, com ell diu, corretgida per la *Cronica de Colonia,* de 1499. A bona hora y per bon conducte vingué la correcció després de vintivuit anys!

La *Cronica de Colonia,* també per informació d'Ulrich Zell, al qual alguns volen fer deixeble de Gutenberg, senyala com las primeras ciutats en que s'establí l'imprempta Maguncia, Colonia, Strasburg y Venecia, lo que podria demostrar la certesa de la data del *Decor Puellarum,* posant a Venecia abans que a Roma, com és quasi segur que esdevingué. En quant al erro del ordre cronologic del establiment de l'imprempta, en parlem en altra part.

En 1483 ja havia entrat la rivalitat de diferentas ciutats pera la gloria de l'invenció de l'imprempta, sostinguda per la confusió dels escriptors d'aquell temps de la tipografia ab la xilografia, no fent distinció entre un y altre sistema y atenent sols al art d'estampar en general. La *Cronica* de Jacopo Foresti, de Bergamo, d'aquell any, diu: «... arts imprimendi libros... quam alii repertum asseverant a Gutenbergo, alii a quodam Fausto aliis a *Nicolao Jenson* predicant». És notable que no digui res de Joan de Spira ni de son germà Vindelin, considerats pels bibliofils com los primers impressors de Venecia, y de qual privilegi en fan lo cavall de batalla los adversaris de Jenson.

Polidor Virgili y Marc Antoni Sabellico més aviat se refereixen a Jenson que a Venecia per la prioritat de l'imprempta y elegancia de tipos. L'ultim, tant en las *Enneades* com en l'*Historia de Venecia,* diu que l'imprempta se vulgarisà en Italia en lo regnat del dux Malipiero (1457 a 62), lo que fa probable l'anada de Jenson a Venecia en 1458 o 59, y possible l'impressió del *Decor Puellarum* en 1461. Aquesta probabilitat y possibilitat estan confirmadas per altre testimoni més explicit.

El distingit y veridic contemporani Marino Sanuto, en la *Cronica Sanuda,* exposant lo regnat de Malipiero, al esser al any 1461 diu: «...et in tempo di questo Doxe Venexia stette in paxe et in quiette, et in questa terra poi per tutta l'Italia fo principià larte del stampar di libri, qual havé principio da alcuni Todeschi, trai qua-

li uno chiamado Nicolo Jenson *fo il primo que in Venexia facese stampar libri,* et vadagnò assaissimi denari siche vene richissimo». Y al esser al any 1469, en lloc de contradir lo sobre dit, com volen suposar, ho confirma quan diu: «...fo presso attento l'arte del stampar sia venuta a luce, que sia concesso a Zuane de Spira stampa l'Epistole de tullio et plinio per cinque anni altri no stampino». Pera nosaltres aquí diu clar que l'imprempta estava establerta a Venecia quan se concedí a Joan de Spira privilegi per estampar ell sol las *Epistolas* de Ciceró y el *Plini,* y res més, no essent lo privilegi pera l'estampació en general, com alguns pretenen, potser més ab mala fe que per ignorancia. Més tard parlarem extensament del tal privilegi.

El colofon de *Phalaris Epistolæ* (Oxford, 1485), anterior de catorze anys a la *Cronica de Colonia* y estampat també per un alemany de Colonia, anterior a Ulrich Zell, és altre testimoni a favor de Jenson. Diu:

> «Hoc Theodoricus Rood quem Colonia missit
> Sanguine Germans nobile pressit opus
> Anteque sibi socius Tomas fuit Angelicus Hunte
> Dii dent ut Venetos exuperare queant
> Quam Jenson Venetos docuit Gallicus artem
> Ingenio didicit terra Britania suo
> Cælatos veneti nobis transmitere libros
> Credite nos aliis vendimus a Veneti.»

Aquí diu ben clar que Jenson ensenyà l'art als venecians, y nos sembla que l colonès Rood ho podia saber tant bé o millor que'l colonès Zell, que fa desmentir-ho després. La desmentida de la *Cronica de Colonia* no és intercalada posteriorment? La forma en que està dóna lloc a sospitar-ho, perquè tot se pot esperar dels fanatics.

Tot quant acabem d'exposar per lo menos demostra que Jenson sigué l'introductor de l'imprempta a Italia y que ja habitava y treballava a Venecia en 1461. L'opinió general popular de Venecia fins à la caiguda de la Republica era de que l'imprempta tingué origen a Venecia l'any 1461. En un llibret del 1681, *La virtù in ginoco,* en el que hi ha dibuixos de cartas de jogar, darrera del cavall d'espasas hi ha l gravat d'una prempsa treballant, ab l'inscripció «art della stampa introdotta in Venetia della Dandola Dogeresa Malipiera».

L'opinió oficial també era la mateixa: l'informació presentada al Senat pels reformadors del estudi de Parma referent a l'imprempta y aranzels, comença: «L'art de l'estampa, passat d'Alema-

nia a Italia allà pels anys 1461, etc.» Per consegüent, tot concorda en que a Venecia s'estampava ja en 1461 y que Jenson n'havia sigut l'introductor; però ho repetim: Jenson no introduí a Italia l'imprempta ab tipos mobils, sinó que l'inventà allí. Jenson, enviat a Maguncia per Carles VII de França, y tornat a París desprès de mort lo rey que l protegia, vegent-se obligat forçosa o voluntariament a abandonar sa patria adoptiva, passaria a Venecia, aon son clar enteniment li suggeriria l'idea d'anar a establir-se, per esser llavors la ciutat que més probabilitats li oferia d'implantar ab fruit lo nou descobriment de la multiplicació de llibres que havia après a Maguncia. Aixís passaria d'Alemania a Italia l'art d'estampar llibres, però no portat allí per un alemany, sinó per un inglès del país de Gales, naturalisat francès, qui indubtablement importaria allí l'«ars characterizandi» de Fust y Schœffer, és dir, lo sistema d'estampació xilografica o tabularia perfeccionat, y no l'impressió ab caracters mobils, que és lo gran què de la qüestió.

Establert y treballant ab profit a Venecia, Jenson obtingué medis pera fer ensaigs pera ls progressos del art, que finalment li donaren un resultat satisfactori. Jenson, home intelligent, gravador de metall, director de la fàbrica de moneda de Tours, y per lo tant coneixedor de la fundició y aleació dels metalls y del resultat de las barrejas, era l'*unic* dels que s dedicavan al art de l'estampa, a nostre entendre, que ab més acert podia fer provas de tipos mobils metalics fosos, pera estampar ab bon resultat «veluti gemma imprimantur prope sigilũm», com diu Ognibene Leoniceno. A què ls havian d'haver vingut aquests coneixements a Gutenberg y Fust, ciutadans de Maguncia, y a Pere Schœffer, excelent pendolista y dibuixant, y res més?

Per altra part, d'aon varen treure ls tipos mobils metalics fosos, pera llurs respectivas primeras impressions, Sweynheym y Pannartz, a Roma, l'any 1467; Lavagna, pera estampar sa primera edició *Miracoli de la Gloriosa Vergine Maria*, a Milà, en 1469, y en aquest mateix any lo propri Joan de Spira pera sa primera impressió de las *Epistolæ ad familiares*, que tant ha donat que discutir? Sabut és que cap d'aquests era fundidor de lletras y que unicament Nicolau Jenson s'ocupava en aquell temps d'aquesta industria.

Los que, no atenent a documents contemporanis veridics, no fan cas de l'evidencia y en fan de suposicions y conjecturas quan favoreixen llurs opinions, no saben oposar als justos titols de Jenson sinó l celebrat privilegi concedit per la Senyoria de Venecia en 1470 a Joan de Spira, al que suposan «lo primer impressor de Venecia», y lo colofon de las *Epistolæ ad familiares*, del mateix Joan de Spira; documents que no provan res, si no provan lo contrari de lo que ells volen.

Més endavant continuem per extens aquest privilegi, qual preambul és lo cavall de batalla dels adversaris de Jenson.

Aquest prefaci ha estat copiat moltas vegadas cambiant la puntuació, principalment posant una sola coma en lloc dels dos punts després de *libros*, y suprimint l'admiració després de *fiet*, lo que fa cambiar lo sentit; lo que dóna lloc a la qüestió de si *et per opera et studium* se refereix al *inducta est* y forma una sola clausula ab *indiesque* o s refereixen an aquest sol. Pera nosaltres no té cap dubte que és lo ultim; perquè, a més d'estar d'acord ab lo que havem dit, l'original està exactament copiat de l'obra de Mr. Brown, qui assegura que l copià ab tota escrupulositat y exactitut del mateix original.

Nosaltres creyem estar en lo just traduint-lo del modo següent: «Introduida és en la nostra inclita ciutat l'art d'imprimir llibres: faci-s avuy més celebre y més freqüent per obra, estudi y ingeni de mestre Joan de Spira, qui preferí aquesta nostra ciutat a moltas altras, en la que ab sa muller, dependents y tota la familia habités y exercís dit art d'imprimir llibres. Ja que ab més esmero que tots imprimí las *Epistolas* de Ciceró y la notable obra de Plini *Historia Natural* en major nombre (d'exemplars) y lletras de forma hermosissima, y continua cada dia imprimint altres excelents volums. Per això atenc a l'industria y virtut d'aquest home y alguns que a baixos preus s'han fet rics».

A nostre entendre, aquesta ultima clausula confirma lo que diu clarament la primera: que l'imprempta estava ja establerta a Venecia quan anà allí Joan de Spira, ab l'afegidura de que altres s'havian fet rics treballant menos bé y barato. Aludeix a Jenson? En aquest cas confirmaria l'abans dit per Marino Sanuto tant de Jenson com del privilegi, que, com ja diu aquest antic autor contemporani, se concretava a las *Epistolas* de Ciceró y l'*Historia Natural* de Plini. Sinó, a què venia esmentar aquests dos llibres? No n'hi havia cap necessitat si l privilegi hagués sigut pera l'introducció de l'imprempta: bastava y sobrava aquesta circumstancia pera motivar lo privilegi. A què venian també ls hermosissims tipos y major nombre d'exemplars? Tot demostra que l privilegi fou concedit per un avenç y no per l'introducció de l'imprempta.

Pera nosaltres la prova més convincent de que l privilegi no era pera l'impressió en general, com se vol suposar, sinó pera obras determinadas ab frases, que no llegint lo preambul sembla que sia pera l'impressió en general, com ho demostra l privilegi esmentat en una edició del 1503 de la *Summa* de Sant Antonino que nosaltres posseim (1), és que donat lo privilegi en 18 de Setembre

(1) Diu en caracters dobles dels del text: «Venetiis per Lazarum de Soar-

de 1469, en 1470, ademés de Joan de Spira, imprimian llibres a Venecia Nicolau Jenson, Baltasar Cristoforo y Bianco Zuanne, cap dels tres alemany, y que indubtablement exercian llur art a Veneciá en 1469, o abans, perquè no podian improvisar-se tres impremptas allí ont hi havia un privilegi especial que ho impedia.

Més durant los cinc anys del privilegi que disfrutà Vindelin de Spira, hereu de son germà Joan, mort en 1470, estamparen a Venecia, a més dels tres ja esmentats:

Adam de Rotwill	4 impressors en 1471
Clementino Patavini	
Joan de Colonia	
Francisco Renner de Hailbran . .	
Leonardus Achates	total 12 nous impressors en 1472
Antoni de Bolonia.	
Leonardus Auri	
Augusta de Joannes	
Girolamo Blavio de Alexandria. .	
Filipo et Gabriele di Piero	
Jacopo de Fivizzano	
Gabriel Petrus de Treveris. . . .	
Jacopo Gallico-Francese.	
Joannes de Numeister	
Jacopo Rossi	
Bartolomeo de Cremona	
Nicolau de Francfort.	8 més en 1473
Joan de Gherretzen	
Leonardo de Basilea	
Herman Leichtenstein	
Bonetto Locatello.	
Filippo Pineio	
Aloyssius de Sale	
Albertus Stendal	
Noctua de Bologna	2 en 1474
Girolamo Finazzi	

Total vintinou impressors diferents que estamparen a Venecia durant los cinc anys del privilegi. Com qui no diu res! Imaginari hauria d'esser, doncs, lo tal privilegi, si no estava concretat a determinadas obras.

des, qui obtinuit a dominio Veneto que nullus possit imprimere; nec imprimi facere in eorum dominio sub pena ut patet in suis privilegiis. Die p.° Sept. 1503». Aquí també podria entendre-s que l privilegi era per total d'impressions y no per la *Summa* de Sant Antonino, com realment era.

Lo colofon presentat a favor de la prioritat de Joan de Spira pera nosaltres no diu més sinó que fou lo primer en usar tipos d'un metall especial, coure, llautó o bronzo *(œnis)* en la ciutat del Adriatic, y de cap modo tipos mobils:

«Primus in Adriaca *formis* impressit *œnis*
Urbe libros Spira genitus de Stirpe Joannes
In reliquis sit quanta vides spes lector habenda
Quom labor hic primus calami superabit artem.»

Si no entenem mal, los dos versos ultims diuen que l lector ha de fundar sas esperanças en los altres *dels que allí primerament* lo treball superà l'art de la ploma. Però no diu quan ni que fos ell qui féu aquest avenç.

Menos reclama cap prioritat Joan de Spira en lo colofon de l'*Historia Natural* de Plini, del any 1469, en que diu:

«Quem modo tam rarum cupiens vix lector haberet
Quig: etiam fractus pene legendus eram
Restituit Venetos me nuper Spira Joannes:
Exscripsitg: libros *œre notante* meos
Fessa manu quondam moneo. Calamusque quiescat
Namque labor studio cessit: et ingenio.»

«Al que d'un modo tant raro l'apassionat lector apenas podia tenir, y que també trocejat ab prou feinas era llegible, fa poc Joan de Spira m'ha restituit als venecians. Ab mà pesada, de vegadas, ensenyo. Descanci la ploma, ja que l treball ha cedit al estudi y al ingeni.» Aquí esmenta també l'impressió per medi del metall, però no hi ha reclamació de cap classe.

No entenem lo modo de discorrer y interpretar los documents de certs escriptors que, apassionats per l'idea que ls domina, no reparan en las contradiccions en que incorren, com per exemple: en lo capitol *Books before legislation*, de l'obra de Mr. Brown *The Venetian printing Press*, després de varias consideracions respecte la protecció per l'Estat als primers impressors, y parlant de las diferentas classes de privilegis, diu que l concedit pel Senat de Venecia a Joan de Spira en 18 de Setembre de 1469 era dels de classe de monopoli, *la més extensa classe de privilegi que podia concedir-se a una persona*. «Aquest és lo famós document,—diu,—sobre que descança la pretenció de Joan de Spira d'esser lo prototipograf de Venecia.» És dubtós que Joan de Spira hagués tingut may tal pretenció: sos partidaris són los que li atribueixen unas aspiracions que segurament ell estava convençut que no podia pretendre. «A

proposta dels concellers ducals y en resposta a la suplica de Joan *(ad humilem et devotam suplicationem predicti magistri Joannes)*, lo Senat li otorgà l'*absolut monopoli d'imprimir ell sol en Venecia* y tots sos dominis durant los cinc anys veniders y féu la prempsa de Joan l'unic medi de poder fer sortir llibres al mercat. Las disposicions d'aquest ordre eran reforçadas per una multa y la confiscació dels generos de contrabandol y los materials que haguessin servit pera produir-los.»

Això és ben terminant y comminatori, y lo Concell d'Estat y lo Senat haurian ben pensat, abans de concedir tant absolut privilegi, los inconvenients que podia tenir y los perjudicis que podia ocasionar al Estat y als particulars. Això no ho consideran los adversaris de Jenson, y Mr. Brown, que també s decanta per la part de Joan de Spira, fent-se carrec d'aquestas dificultats, continua lo següent: «Los resultats d'un monopoli tant restret com aquest podia haver sigut desastrós tenint en compte solament la producció que hi hagué durant los immediats cinc anys del privilegi, per lo que podem veure quant gran hauria sigut la perdua pera la literatura y l'art si l privilegi hagués estat mantingut. ¿Què hauria sigut de Nicolau Jenson, Joan de Colonia, Waldarfer, Renner de Hailbrun, Nicolau de Francfort y tants d'altres? *Devem recordar, ademés, que diversos d'aquests mestres estavan ja a Venecia preparant llurs tipos, perfeccionant sas prempsas* y disposant-se a pendre part en l'historia de l'imprempta. Si aquest privilegi hagués estat sempre en vigor, és manifest del modo que l govern vecenià arruinava, a sa aparició, una de las principals glorias artisticas y mercantils de sa ciutat. Perquè no és de suposar que *ls mestres impressors establerts ja a Venecia* haguessin pacientment esperat la terminació del privilegi: segurament haurian portat a altras parts llurs habilitats, fortunas y activitat.

»És dificil, per lo tant, creure que l monopoli concedit a Joan de Spira s'entengués que era real y extrictament obligatori. És més probable que l privilegi fos concedit *com una especie de diploma de merit* per un govern agrait al *prototipograf* de sa ciutat.»

Si era aixís, a què venian las prohibicions, multas y confiscacions establertas pel privilegi? D'això sen diu estar cego o no voler-hi veure. És més senzill y natural creure lo que realment era, un privilegi restringit a las duas obras esmentadas, concedit ab coneixement de causa; puix, com ell mateix diu, las frases *in maximo numero* y *per vili pretio* del privilegi, siguessin o no copiadas de la petició de Joan de Spira, provan que l govern de Venecia no obrà ab lleugeresa y precipitació en son primer acte de protecció al art d'imprimir.

La mort de Joan de Spira no és una solució, com alguns vo-

len, perquè ls privilegis són per la cosa y passan als hereus de la persona que ls posseïa, com indubtablement disfrutà Vindelin, hereu y continuador de l'imprempta, del que s'havia concedit a son germà Joan. Dubtem de l'autenticitat de la nota marginal de las minutas del collegi, perquè una nota marginal se pot posar en qualsevol temps, y ademés basta y sobra ab lo que ell mateix diu pera convence-s de que l *privilegi s concretava a las duas ditas obras.*

II

Feya algun temps que teniam escrit tot lo antecedent y ho haviam deixat reposar, quan tinguerem lo gust de rebre, vingudas d'Italia, algunas obras antigas d'importancia per l'assumpto que estem tractant, de las que n'és una la de Fra Domenico M.ª Pellegrini, que du per titol: *Della Prima origine della Stampa in Venezia per opera di Giovanni da Spira del 1469. E risposta alla difesa del «Decor Puellarum» del Signor Mauro* (Boni, Venezia, 1794).

D'aquesta obreta séns dubte hauran tret alguns de sos arguments los adversaris de Jenson; però a nosaltres nos ha produit un efecte contrari y nos ha permès copiar per extens lo text del tant celebrat privilegi, que és lo següent:

«Privilegi concedit a Joan de Spira per la Serenissima Senyoria de Venecia, registrat contemporaniament en lo Notatori XIX, full 55-2, en la Cancilleria Superior, y ara per primera vegada publicat.—Per Fra Domenico Pellegrini (Venecia, 1794).

»1469 Die 18 Septembris.

»Inducta est in hanc nostram inclytam civitatem ars imprimendi libros, in diesque magis frequentior & celebrior fiet, per operam studium & ingenium Magistri Joannis de Spira, qui cæteris aliis urbibus hanc nostram præelegit, ubi cum conjuge liberis & familia tota sua inhabitaret, exerceretque dictam artem librorum imprimendorum: jamque summa omnium comendatione impressit Epistolas Ciceronis & nobile opus Plinii de Naturali Historia, in maximo numero & pulcherrima literarum forma, pergitque quotidie alia preclara volumina imprimere, adeo ut industria & virtute hujus hominis, multis præclarisque voluminibus & quidem per vili pretio locupletabitur. Et quoniam tale inventum etatis nostre peculiare & propium, priscis illis omninò incognitum omni favore & ope augendum alque favendum est, eidemque Magistro Joanni qui magno urgetur sumptu familiæ & artificum mercede præstanda sit materia ut alacrius perseveret artemque suam imprimendi potius celebriorem reddere quam desinere habeat; quemadmodum in aliis exercitiis sustentandis & multo quidem in-

proposta dels concellers ducals y en resposta a la suplica de Joan *(ad humilem et devotam suplicationem predicti magistri Joannes)*, lo Senat li otorgà l'*absolut monopoli d'imprimir ell sol en Venecia* y tots sos dominis durant los cinc anys veniders y féu la prempsa de Joan l'unic medi de poder fer sortir llibres al mercat. Las disposicions d'aquest ordre eran reforçadas per una multa y la confiscació dels generos de contrabandol y los materials que haguessin servit pera produir-los.»

Això és ben terminant y comminatori, y lo Concell d'Estat y lo Senat haurian ben pensat, abans de concedir tant absolut privilegi, los inconvenients que podia tenir y los perjudicis que podia ocasionar al Estat y als particulars. Això no ho consideran los adversaris de Jenson, y Mr. Brown, que també s decanta per la part de Joan de Spira, fent-se carrec d'aquestas dificultats, continua lo següent: «Los resultats d'un monopoli tant restret com aquest podia haver sigut desastrós tenint en compte solament la producció que hi hagué durant los immediats cinc anys del privilegi, per lo que podem veure quant gran hauria sigut la perdua pera la literatura y l'art si l privilegi hagués estat mantingut. ¿Què hauria sigut de Nicolau Jenson, Joan de Colonia, Waldarfer, Renner de Hailbrun, Nicolau de Francfort y tants d'altres? *Devem recordar, ademés, que diversos d'aquests mestres estavan ja a Venecia preparant llurs tipos, perfeccionant sas prempsas* y disposant-se a pendre part en l'historia de l'imprempta. Si aquest privilegi hagués estat sempre en vigor, és manifest del modo que l govern venecià arruinava, a sa aparició, una de las principals glorias artisticas y mercantils de sa ciutat. Perquè no és de suposar que *ls mestres impressors establerts ja a Venecia* haguessin pacientment esperat la terminació del privilegi: segurament haurian portat a altras parts llurs habilitats, fortunas y activitat.

»És dificil, per lo tant, creure que l monopoli concedit a Joan de Spira s'entengués que era real y extrictament obligatori. És més probable que l privilegi fos concedit *com una especie de diploma de merit* per un govern agrait al *prototipograf* de sa ciutat.»

Si era axís, a què venian las prohibicions, multas y confiscacions establertas pel privilegi? D'això sen diu estar cego o no voler-hi veure. És més senzill y natural creure lo que realment era, un privilegi restringit a las duas obras esmentadas, concedit ab coneixement de causa; puix, com ell mateix diu, las frases *in maximo numero* y *per vili pretio* del privilegi, siguessin o no copiadas de la petició de Joan de Spira, provan que l govern de Venecia no obrà ab lleugeresa y precipitació en son primer acte de protecció al art d'imprimir.

La mort de Joan de Spira no és una solució, com alguns vo-

len, perquè ls privilegis són per la cosa y passan als hereus de la persona que ls posseïa, com indubtablement disfrutà Vindelin, hereu y continuador de l'imprempta, del que s'havia concedit a son germà Joan. Dubtem de l'autenticitat de la nota marginal de las minutas del collegi, perquè una nota marginal se pot posar en qualsevol temps, y ademés basta y sobra ab lo que ell mateix diu pera convence-s de que l *privilegi s concretava a las duas ditas obras*.

II

Feya algun temps que teniam escrit tot lo antecedent y ho haviam deixat reposar, quan tinguerem lo gust de rebre, vingudas d'Italia, algunas obras antigas d'importancia per l'assumpto que estem tractant, de las que n'és una la de Fra Domenico M.ª Pellegrini, que du per titol: *Della Prima origine della Stampa in Venezia per opera di Giovanni da Spira del 1469. E risposta alla difesa del «Decor Puellarum» del Signor Mauro* (Boni, Venezia, 1794).

D'aquesta obreta séns dubte hauran tret alguns de sos arguments los adversaris de Jenson; però a nosaltres nos ha produit un efecte contrari y nos ha permès copiar per extens lo text del tant celebrat privilegi, que és lo següent:

«Privilegi concedit a Joan de Spira per la Serenissima Senyoria de Venecia, registrat contemporaniament en lo Notatori XIX, full 55-2, en la Cancilleria Superior, y ara per primera vegada publicat.—Per Fra Domenico Pellegrini (Venecia, 1794).

»1469 Die 18 Septembris.

»Inducta est in hanc nostram inclytam civitatem ars imprimendi libros, in diesque magis frequentior & celebrior fiet, per operam studium & ingenium Magistri Joannis de Spira, qui cæteris aliis urbibus hanc nostram præelegit, ubi cum conjuge liberis & familia tota sua inhabitaret, exerceretque dictam artem librorum imprimendorum: jamque summa omnium comendatione impressit Epistolas Ciceronis & nobile opus Plinii de Naturali Historia, in maximo numero & pulcherrima literarum forma, pergitque quotidie alia preclara volumina imprimere, adeo ut industria & virtute hujus hominis, multis præclarisque voluminibus & quidem per vili pretio locupletabitur. Et quoniam tale inventum etatis nostre peculiare & propium, priscis illis omnino incognitum omni favore & ope augendum alque favendum est, eidemque Magistro Joanni qui magno urgetur sumptu familiæ & artificum mercede præstanda sit materia ut alacrius perseveret artemque suam imprimendi potius celebriorem reddere quam desinere habeat; quemadmodum in aliis exercitiis sustentandis & multo quidem in-

ferioribus fieri solitum est: infrascripti Domini conciliarii ad humilem & devotam supplicationem prædicti Magistri Joannis, terminarunt, terminandoque decreverunt, ut per annos quinque proxime futuros nemo omnino sit, qui velit, possit, valeat andeatve exercere dictam artem imprimendorum librorum in hac inclyta civitate venetiarum, & districti suo, nisi ipso Magister Joannis. Et toties quoties aliquis inventus fuerit qui contra hanc terminationem et decretum ausus fuerit exercere ipsam artem & imprimere libros, multari condemnarique debeat, & amiltere instrumenta & libros impressos. Et sub hac eadem pœna nemo debeat aut possit tales libros in aliis terris & locis impressos vendendi causa hec portare.

»Angelus Gradenico. . . .
»Bertucius Contareno . . . } Consiliarii.»
»Angelus Venerio . . . .

Com ja havem dit, és molt possible que molts dels adversaris de Jenson hagin tret los datos del opuscul citat. Serà precís ocuparnos una mica de lo que diu.

Fra Domenico M.ª Pellegrini no veu que se li podria aplicar lo que diu en la segona part de sa obreta referint-se a son contrincant, això és, que «no hi ha res al món que costi menos que las protestas, y que molt sovint veyem que las tals protestas van acompanyadas del més gran esperit de partit». Això ho diu referint-se a la data del *Decor Puellarum*, que porta la del 1461; perquè si és possible que falti en ella una *X*, com alguns creuen, perquè ls erros en las datas de l'estampa no sols són possibles, sinó fets repetits en edicions antigas, no obstant, han d'esser ben comprovats y no suposats per *parti pris*, com són algunas, com per exemple en la *Gramatica* de Barcelona del 1468, en que també suposan que hi falta: és pendre una *C* mal feta per una *L*, lo que no és possible.

Fra Domenico M.ª Pellegrini, com tots los partidaris de Joan de Spira, fundan sos arguments en dos documents que, ben estudiats, se tornan contra d'ells. Lo primer és lo celebre colofon de las *Epistolæ ad familiares*, de que ja havem parlat, y del que no serà per demés afegir alguna cosa.

En lo tal colofon Joan de Spira està molt lluny de proclamar-se lo primer impressor de Venecia, com volen suposar, ans al contrari creyem usa de modestia encarregant al lector que posi totas sas esperanças en los altres, dels quals lo primer treball ha superat allí l'art de la ploma, «in reliquis quom labor hic primus superavit artem calami», lo que diu clarament que allí (a Venecia) hi havia hagut impressors abans d'ell, lo que està d'acord ab

lo escrit pels contemporanis Marino Sanudo y Saballico, y també, per més que no ho vulguin, ab l'encabeçament del tant celebrat privilegi.

De cap modo s pot entendre que s referissin los dos ultims versos a la persona ni als treballs de Joan de Spira pera l present ni pera l'esdevenidor, perquè clarament se refereixen al passat *(superavit)*, y a més lo *quom (per quorum)* indica més d'una persona, que tampoc pot esser de fòra de Venecia, perquè *hic* vol dir *aquí a Venecia* y no en altra part. Encara és més forçada l'interpretació donada per Pellegrini al colofon de l'*Historia Natural* de Plini, que no esmentem per considerar-ho superflu.

Las alabanças que s dóna en Joan de Spira d'haver sigut lo primer que estampà a Venecia ab tipos de bronzo o llautó *œnis*, y que també li dóna son germà Vindelin en lo colofon de *La Ciutat de Déu*, de Sant Agustí, dient que «va fer veure als venecians que s podian estampar cent volums de las *Epistolas* de Ciceró, y altres tants de l'*Historia Natural* de Plini, en menos de tres mesos, té la seva explicació».

Al principi ls primers caracters empleats eran sols de plom, fàcils de torce-s y xafar-se, y per consegüent de poca duració. Acabavan en forma de punta de diamant y tenian un forat al mig. Per compondre una ratlla s'agafava un fil-ferro, o fil de coure, de la llargaria corresponent, y s'hi enfilavan las lletras que havian de compondre una ratlla. Compostas las ratllas, se collocavan sobre una post y se lligavan totas, séns fer ús d'interlinias, de manera que las lletras quedessin dretas y las ratllas en registre. Se comprèn lo llarga que havia d'esser ab aquest sistema la composició d'un llibre, y los inconvenients pera las correccions, en que era menester desfer la ratlla per complet y recompondre-la de nou, ab gran perdua de temps.

Després, al plom de las lletras s'hi afegí l'antimoni, que las féu un poc més fortas. Las feren ab la base quadrada y deixant al voltant de cada una un espay ben igual, que deixava lletras y ratllas a una distancia proporcional. Successivament s'inventà l componedor de fusta (que després se substituí pel de ferro), las interlinias, los espays, los quadrats y tot lo demés necessari pera portar l'imprempta al culminant grau de perfecció en que avuy se troba.

Alguns d'aquests avenços adoptaria en Joan de Spira, que li permeteren estampar ab més pulcritut y promptitut de lo que s'havia fet fins allavors a Venecia. En aquestas particularitats està principalment fundada la concessió del privilegi, y res de particular té que ell sen vanagloriés en los colofons dels llibres que estampava, y que son germà y successor en l'imprempta continués los elogis que indubtablement mereixeria; però d'això a esser lo primer im-

pressor que tingué Venecia hi ha gran distancia; distinció que per altra part ni ell ni son germà reclamaren may, com se desprèn clarament dels mateixos colofons.

Per lo que creyem que Jenson no podia ni devia protestar de manifestacions que infundian esperanças, no en lo que Joan de Spira podria fer en l'esdevenidor, com ho entenen, sinó en lo que «altres havian fet abans», que és lo que en puritat diu, y a Jenson més aviat lo favoria que perjudicava.

Tornem al ponderat privilegi, que és l'altre document en que principalment se fundan los partidaris de Joan de Spira. No se sap, y fóra important coneixer, en què s fundava la solicitut de Joan de Spira pera obtenir lo privilegi, y lo que en ella demanava.

En las duas primeras frases, separadas per una coma, hi ha dos conceptes diferents expressats per dos verbs en temps diferent. Una afirmació de lo ja existent anteriorment, pel temps present *inductu est* y una esperança pera l'esdevenidor pel futur *fiet*. Lo primer indubtablement manifesta que l'imprempta estava establerta a Venecia abans d'anar allí en Joan de Spira, a qui, segons lo mateix privilegi, aquest no li fou concedit sinó després d'haver estampat ab molta cura y major nombre las *Epistolas* de Ciceró y l'*Historia Natural* de Plini, en lo que la Senyoria de Venecia fundava l'esperança de que l'imprempta en son temps se faria més celebre y més freqüent, y a l'impressió d'aquests llibres s'havia de concretar, com diu Sanudo se concretava, la concessió del privilegi.

És veritat que aquesta, en lo text del privilegi, tal com lo coneixem, és general y s'extén a tota mena d'impressió, puix prohibeix per cinc anys a tot-hom l'exercici del art d'imprimir llibres; però creyem que estaria mal redactat o que hi faltaria alguna paraula en l'original si l copià exactament l'abat Morelli, qui l donà primerament, y d'ell l'han pres Pellegrini y altres.

Nos fa pensar això l final del mateix privilegi, en que s prohibeix, baix la mateixa pena, *portar allí tals llibres* impresos en altras terras al objecte de vendre-ls. De modo que ls concellers no prohibeixen la total introducció de llibres impresos, sinó la de llibres determinats, que segurament serian las *Epistolas* de Ciceró y l'*Historia Natural* de Plini, perquè no és de creure que l'illustrat govern de Venecia cometés l'absurdo de prohibir la total introducció en tot lo territori de la Republica de tota classe de llibres impresos fòra d'ella pera afavorir a un impressor estranger que havia anat allí a exercir un art o industria coneguts en la mateixa Venecia, en la que hi havia altres que l'exercian, de lo que resultaria un altre absurdo impossible que l cometés lo govern de Venecia, com seria l privar d'exercir son ofici als impressors ja establerts allí quan hi anà en Joan de Spira.

Si no hagués sigut així, com és possible que immediatament després de la mort de Joan de Spira imprimissin altres impressors a Venecia, aprofitant-se de l'anulació del privilegi per la mort del concessionari? Nasqueren allí com bolets o estavàn ja preparats y savian que havia de morir lo de Spira y havia d'anular-se l privilegi, pera aprofitar-se d'aquestas circumstancias, que ls lliuravan del impediment d'exercir llur art? Tant abundants anavan?

La data del privilegi és lo 18 de Setembre de 1469. Pellegrini, copiant-ho de Morelli, diu: «Poc després de la concessió del privilegi, seguida improvisadament de la mort de Joan de Spira, de la mateixa mà que en lo Notariat l'havia escrit, s'hi afegí en lo marge del mateix privilegi: *Nullius est vigoris quia obiit Magister et Auctor*». Quan hi fou posada aquesta nota, y qui manà posar-la? Sigué l mateix Concell de Venecia, a instancias d'algun o alguns dels altres impressors? En tot cas s'havian de seguir tramits que necessitavan algun temps; y, havent mort en Joan de Spira entrat l'any 1470 (no diuen en quin més y dia), per depressa que s'anés havia d'estar avançat l'any quan se posà la nota (si fou posada en aquell any). Y com s'explica llavors que Nicolau Jenson, en lo mateix any 1470, publiqués las quatre obras *Preparatio Evangelica*, d'Eusebi; *Epistolæ ad Alti*, de Ciceró; *Liber Retti*, &, del mateix, y las *Historias* y *Epistolas*, de Trogo Justino? Molt preparat havia d'estar, perquè séns dubte alguna bruixa o nigromantic li havian pronosticat la mort del de Spira y l'anulació del privilegi. Això, per altra part, demostra que Jensón habitava ja a Venecia. Què hi feya? No viuria de renda: quan menos se guanyaria la vida venent tipos fosos pera l'imprempta.

Tot-hom busca y pregunta ont estigué y en què s'ocupà Jenson desde l'any 1459 al 1470; però ningú demana d'on vingué Joan de Spira, ont aprengué y començà a practicar l'art ab que *debutà* a Venecia ab tanta perfecció. Se fonia ell mateix los tipos, los importà a Venecia o ls comprà allí? És quasi segur lo ultim, perquè ls de sas impressions són molt semblants als de Jenson de la mateixa epoca. D'aquest se sap de cert que ls fonia y los venia, no aixís de Joan de Spira ni dels altres d'allí mateix ni d'altras parts. D'on los varen treure Sweynheym y Pannartz de Roma, Miquel Udalricus de París, Bernat Cenini de Florença, y altres que en 1470 y 1471 emplearen tipos que si no eran de Jenson s'hi semblavan molt? Jenson, en lo colofon de l'obra *Luctus Christianorum ex passione Christi*, se dóna l qualificatiu de «præclarissimo librorum exculptore», referint-se séns dubte a sa industria de fondre tipos, a la que en son començament donaria més importancia perquè li produiria més que l'art d'imprimir, que exercia al mateix temps. Coneguda després l'importancia del ultim, bastant mellorat

pressor que tingué Venecia hi ha gran distancia; distinció que per altra part ni ell ni son germà reclamaren may, com se desprèn clarament dels mateixos colofons.

Per lo que creyem que Jenson no podia ni devia protestar de manifestacions que infundian esperanças, no en lo que Joan de Spira podria fer en l'esdevenidor, com ho entenen, sinó en lo que «altres havian fet abans», que és lo que en puritat diu, y a Jenson més aviat lo favoria que perjudicava.

Tornem al ponderat privilegi, que és l'altre document en que principalment se fundan los partidaris de Joan de Spira. No se sap, y fóra important coneixer, en què s fundava la solicitut de Joan de Spira pera obtenir lo privilegi, y lo que en ella demanava.

En las duas primeras frases, separadas per una coma, hi ha dos conceptes diferents expressats per dos verbs en temps diferent. Una afirmació de lo ja existent anteriorment, pel temps present *inductu est* y una esperança pera l'esdevenidor pel futur *fiet*. Lo primer indubtablement manifesta que l'imprempta estava establerta a Venecia abans d'anar allí en Joan de Spira, a qui, segons lo mateix privilegi, aquest no li fou concedit sinó després d'haver estampat ab molta cura y major nombre las *Epistolas* de Ciceró y l'*Historia Natural* de Plini, en lo que la Senyoria de Venecia fundava l'esperança de que l'imprempta en son temps se faria més celebre y més freqüent, y a l'impressió d'aquests llibres s'havia de concretar, com diu Sanudo se concretava, la concessió del privilegi.

És veritat que aquesta, en lo text del privilegi, tal com lo coneixem, és general y s'extén a tota mena d'impressió, puix prohibeix per cinc anys a tot-hom l'exercici del art d'imprimir llibres; però creyem que estaria mal redactat o que hi faltaria alguna paraula en l'original si l copià exactament l'abat Morelli, qui l donà primerament, y d'ell l'han pres Pellegrini y altres.

Nos fa pensar això l final del mateix privilegi, en que s prohibeix, baix la mateixa pena, *portar allí tals llibres* impresos en altras terras al objecte de vendre-ls. De modo que ls concellers no prohibeixen la total introducció de llibres impresos, sinó la de llibres determinats, que segurament serian las *Epistolas* de Ciceró y l'*Historia Natural* de Plini, perquè no és de creure que l'illustrat govern de Venecia cometés l'absurdo de prohibir la total introducció en tot lo territori de la Republica de tota classe de llibres impresos fòra d'ella pera afavorir a un impressor estranger que havia anat allí a exercir un art o industria coneguts en la mateixa Venecia, en la que hi havia altres que l'exercian, de lo que resultaria un altre absurdo impossible que l cometés lo govern de Venecia, com seria l privar d'exercir son ofici als impressors ja establerts allí quan hi anà en Joan de Spira.

Si no hagués sigut així, com és possible que immediatament després de la mort de Joan de Spira imprimissin altres impressors a Venecia, aprofitant-se de l'anulació del privilegi per la mort del concessionari? Nasqueren allí com bolets o estavàn ja preparats y savian que havia de morir lo de Spira y havia d'anular-se l privilegi, pera aprofitar-se d'aquestas circumstancias, que ls lliuravan del impediment d'exercir llur art? Tant abundants anavan?

La data del privilegi és lo 18 de Setembre de 1469. Pellegrini, copiant-ho de Morelli, diu: «Poc després de la concessió del privilegi, seguida improvisadament de la mort de Joan de Spira, de la mateixa mà que en lo Notariat l'havia escrit, s'hi afegí en lo marge del mateix privilegi: *Nullius est vigoris quia obiit Magister et Auctor*». Quan hi fou posada aquesta nota, y qui manà posar-la? Sigué l mateix Concell de Venecia, a instancias d'algun o alguns dels altres impressors? En tot cas s'havian de seguir tramits que necessitavan algun temps; y, havent mort en Joan de Spira entrat l'any 1470 (no diuen en quin més y dia), per depressa que s'anés havia d'estar avançat l'any quan se posà la nota (si fou posada en aquell any). Y com s'explica llavors que Nicolau Jenson, en lo mateix any 1470, publiqués las quatre obras *Preparatio Evangelica*, d'Eusebi; *Epistolæ ad Alti*, de Ciceró; *Liber Retti*, &, del mateix, y las *Historias* y *Epistolas*, de Trogo Justino? Molt preparat havia d'estar, perquè séns dubte alguna bruixa o nigromantic li havian pronosticat la mort del de Spira y l'anulació del privilegi. Això, per altra part, demostra que Jensón habitava ja a Venecia. Què hi feya? No viuria de renda: quan menos se guanyaria la vida venent tipos fosos pera l'imprempta.

Tot-hom busca y pregunta ont estigué y en què s'ocupà Jenson desde l'any 1459 al 1470; però ningú demana d'on vingué Joan de Spira, ont aprengué y començà a practicar l'art ab que *debutà* a Venecia ab tanta perfecció. Se fonia ell mateix los tipos, los importà a Venecia o ls comprà allí? És quasi segur lo ultim, perquè ls de sas impressions són molt semblants als de Jenson de la mateixa epoca. D'aquest se sap de cert que ls fonia y los venia, no axís de Joan de Spira ni dels altres d'allí mateix ni d'altras parts. D'on los varen treure Sweynheym y Pannartz de Roma, Miquel Udalricus de París, Bernat Cenini de Florença, y altres que en 1470 y 1471 emplearen tipos que si no eran de Jenson s'hi semblavan molt? Jenson, en lo colofon de l'obra *Luctus Christianorum ex passione Christi*, se dóna l qualificatiu de «præclarissimo librorum exculptore», referint-se séns dubte a sa industria de fondre tipos, a la que en son començament donaria més importancia perquè li produiria més que l'art d'imprimir, que exercia al mateix temps. Coneguda després l'importancia del ultim, bastant mellorat

y generalisat a Italia y altras nacions, Jenson cambià de tactica.

En 1471 lo corrector de provas del mateix Jenson lo proclama inventor de l'imprempta ab caracters mobils; y ell, en las *Institucions de Justinià*, ab caracters gotics, estampadas del 1474 al 1476, posa l colofon: «*Institucions*, obra corretgida pel gran cuidado y activitat del illustre y insigne ingeni de Nicolau Jenson, galaic, qui en això facilment avantatja altres artifices, y esmeradament fou acabat». No parlant d'altres colòfons que no havem vist, trobem que ls sols colofons del *Luctus Christianorum*, en que s titula «insigne gravador de llibres», y del *Institutiones Justiniani*, en que també, qualificant-se d'illustre y insigne, se vanagloria d'haver avantatjat facilment als demés de son ofici, desmenteixen las afirmacions dels que asseguran que Jenson sempre havia sigut modest en sos colofons, y nos han confirmat més en la convicció de que en qüestions en que va interessat l'amor propri o hi ha arrelada una tradició en la generalitat dels que las tractan, hi entra per més l'apassionament o la rutina que l minuciós examen y just criteri, interpretant los primers a llur manera los documents que més o menos poden donar alguna llum, y copiant los rutinaris lo que han dit los *enragés* sostenedors d'una causa séns haver moltas vegadas vist ni llegit molts dels documents que citan; y així s'escriu l'Historia. Nosaltres, en los dos unics exemplars que posseim d'obras estampadas per Jenson, havem trobat que no hi ha tal modestia, sinó que s dóna qualificatius que serian merescuts quan cap de sos contemporanis los reclama ni s'atreveix a disputar-sels: començaren a fer-ho vint o vinticinc anys després personas que no hi tenían cap dret y després d'alguns anys que ell havia mort.

Pellegrini fa esment del colofon del *Luctus Christianorum*, y també del del *Nosce te ipsum*, en el que Jenson nomena sa imprempta «inclitam & famosam officinam»; però diu que aquest no s titula may «primer impressor». És que no coneixia l prefaci d'Ognibene Leoniceno o no li convenia esmentar-lo?

Menos se titula primer impressor Joan de Spira en sos colofons, y encara menos confirma aquesta qualificació l colofon de *La Ciutat de Déu*, de Sant Agustí, estampat en 1470 per son germà Vindelin, com ell pretén, y no dóna mostras d'entendre millor *lo llatí* que aquells als que tilda de no saber-lo, perquè, com aquells, fa dir als textos lo que no diuen y los dóna un sentit que no tenen.

Prescindint de la data certa o errada del *Decor Puellarum* (1461 o 1471), las discussions sobre l'introducció de l'imprempta a Venecia són importants, perquè encara que sembli que s'apartan del principal objecte al investigar los origens de son descobriment, en general los colofons dels llibres dels primers impressors venecians

nos proporcionan datos inapreciables pera conduir ab acert tant important estudi, puix en aquests fundan sas raons los adversaris de Jenson, prescindint, per ignorancia o conveniencia, de lo que ns fan saber los colofons dels llibres estampats per aquest celebre impressor y fent dir als dels altres lo que no diuen, no volent veure lo que Ognibene Leoniceno, séns embuts, atribueix a Jenson, essent indisputables sa contemporanitat y competencia, y quals afirmacions ningú discutí ni contradigué fins al any 1499, és dir, vintivuit anys després, quan ja havian mort Jenson y Leoniceno, y encara aquest «no és veritat» lo posa la *Cronica de Colonia* per un «m'han dit».

Referint-se al primer colofon, M. Brown diu: «Aquí Joan de Spira fa clarament reclamació de prioritat que ningú li ha disputat. Però devem recordar que si la reclamació de Joan no fou may disputada, tampoc ho sigué la data de Jenson». Ni ho sigué per sos contemporanis la reclamació de prioritat pera ls tipos mobils a favor de Jenson feta per Ognibene Leoniceno en 1471, quan Vindelin de Spira estava en ple goig del privilegi, com hereu de son germà, y no féu cap gestió pera sostenir los drets que li concedia l privilegi ni protestà en lloc de tal afirmació.

De Joan y Vindelin de Spira, anterior al 1469, no se sap sinó que eran naturals de Spira (Baviera Rhenana), s'ignora ont aprengueren l'art, ont habitaren y l'exerciren abans d'anar a Venecia, y d'on varen treure ls materials pera posar-lo en pràctica. Desde Setembre de 1469 a 1470, en que morí, Joan publicà l'*Historia Natural* y las *Dècadas* de Plini, las *Epistolæ ad familiares* de Ciceró, y tenia en prempsa, quan morí, lo *De Civitate Dei*, de Sant Agustí. Dels colofons d'aquestas obras se dedueix que Joan de Spira en set mesos estampà lo menos vuitcents volums, séns lo primer volum de l'*Historia Natural* y lo que tenia tirat de *La Ciutat de Déu*, quan morí.

De Jenson, que uns fan francès y altres inglès, per ser fill d'inglès nascut a França (a Sommeovir, Bar-sur-Aube), com diu Sardani, se sap molt més: se sap que quan era jove aprengué l'art de gravar y encunyar en la casa de moneda de París, que era director de la casa de moneda de Tours quan Carles VII l'envià a Maguncia en 1458 a estudiar lo nou procediment de multiplicar llibres; y lo mateix Mr. Brown diu que hi havia moltas raons pera que Jenson en 1461 escullís a Venecia com a punt més a proposit pera establir la nova art. Mr. Brown, avançant los temps, diu: «En primer lloc lo corrent dels impressors afluïa rapidament cap a Italia. Aprenents que havian adquirit lo nou art en Alemania emigravan pera buscar fortuna en l'exercici de llur habilitat». Los primers alemanys que se sap anaren a Italia foren Sweynheym y

Pannartz, cridats a Subiaco pel cardenal Torquemada l'any 1465. L'afluencia d'emigrants alemanys a varias nacions d'Europa no tingué lloc sinó desprès del 1467, essent impossible la suposada emigració de tipografs del 1462; y és notable, com ja havem vist, que quan Joan de Spira estampà a Venecia per primera vegada, estampavan al mateix temps allí altres tres impressors, cap dels quals era alemany.

Està més en lo cert quan diu: «La Republica de Venecia oferia especial atracció per la seguritat que son govern donava ab la llibertat y protecció que concedia a tots los que s'establian en sos dominis. Venecia era, ademés, lo mellor mercat pera la venda de mercaderias, y lo negoci del paper era més acomodat, per la facilitat y baratura del transport per mar».

Prescindint del *Decor Puellarum*, se pregunta on passà y què féu durant los nou anys del 1461 al 1470, en el que s'establí, diuen, y estampà a Venecia per primera vegada. Nosaltres preguntem lo mateix, y ademés si a Maguncia aprengué l'estampació ab tipos mobils, y per què tardà tant en posar-la en pràctica utilisant lo nou art pera fer-se ric, fos allà aon fos. Si no sigué aixís, ont aprengué l'art d'estampar ab tipos mobils y d'on va treure ls bonics y perfeccionats *caracters romans* ab que en 1470 estampà las *Epistolæ ad Athicum*, de Ciceró? S'improvisavan llavors las impremptas y naixian ja formadas com los bolets?

No és presumible que Jenson, no trobant a sa tornada a França, en 1461, la protecció que li havia donat Carles VII, ni bonas condicions pera implantar en ella, ab profit, lo nou art, passés a Venecia, que oferia segurament més avantatges y probabilitats de bon exit, y se quedés allí? Començaria estampant llibres xilografics, com ho havia après a Maguncia, y, treballant d'aquest modo durant algun temps, s'ocuparia en estudiar los medis de poder estampar facilment ab caracters mobils, problema que, segons indicis, altres havian plantejat, y que sols ell fou lo primer en resoldre satisfactoriament.

Se refereix an ell la frase del privilegi concedit a Joan de Spira «alguns s'han fet rics venent a baixos preus»? És probable que Jenson treballés molt temps a Venecia, estampant, tant pel consum de la ciutat com pera l'exportació, llibres d'instrucció, que eran los que més falta feyan, y ab ells guanyés molts diners, perquè las senyals són de que en 1470 Jenson ja era ric, puix las bonicas y nombrosas edicions sortidas de sos tallers en aquell any eran fetas per compte propri y necessitavan un capital.

Las primeras edicions de Venecia de 1470 se diferencían de las dels altres punts, inclòs París, en que totas són editadas per compte del impressor: en cap se troba expressada la circumstancia d'es-

mentar la persona que pagà ls gastos de l'impressió. Això y lo trobar ja en 1470 quatre impressors establerts a Venecia que editavan per llur compte obras d'importancia, demostra clarament que l'imprempta, en Setembre de 1469, de cap modo podia esser una introducció d'aquell any, y que realment devia esser en 1461 quan començà allí, perquè bé s necessitarian alguns anys pera arribar al grau de perfecció en que la trobem en 1470.

Joan de Spira començà per edicions curtas: de la primera edició de las *Epistolæ ad familiares* no n tirà sinó 100 exemplars, y del Plini 300. De la segona edició de las *Epistolas* en tirà 600 en duas tiradas de 300 cada una.

Jenson, desde un principi (1470), féu grans tiradas, per lo que són raras sas segonas edicions; y may diu, com Joan de Spira, lo nombre d'exemplars de l'edició ni l temps que ha empleat en fer-la.

L'activitat de Jenson era gran: Sardani dóna noticia de cent cinquanta cinc edicions conegudas per ell publicadas desde 1470 a 1480, en que morí, las que han d'esser augmentadas ab algunas desconegudas per ell y catalogadas per Holtrop. Jenson morí ric, y sa casa continuà la fama adquirida, y, segons alguns, és la mateixa que després los Aldos mantingueren a gran altura.

La raó de que l *Decor Puellarum* pot esser del 1471 perquè té ls mateixos tipos de las edicions d'aquell temps no és vàlida, perquè Sardani diu: «Cap bibliograf ha trobat may diferencia en lo caracter rodó de Jenson durant lo temps que tingué son negoci a Venecia. Podem assegurar, per lo tant, que l caracter minuscul de Jenson no sigué més que un». Mr. Brown diu també que l tipo caracteristic de Jenson és constant, y si s nota diferencia en la frescor y netedat de l'impressió pot dependir dels tipos més o menos usats. D'on los va treure? Segurament que no seria d'Alemania: si, com és molt probable, ell mateix se gravava ls punxons, picava las matrices y fonia las lletras, no era cosa d'apendre a fabricar d'improvís, y si ell no s'ho havia estudiat y portat a cap, ont y quan ho havia après y qui li havia ensenyat? Segurament que no sigué a Maguncia. Los bibliografs tractan del establiment de las primeras impremptas com si fos una cosa tant facil com bufar y fer ampollas: no s fan carrec dels molts elements materials, cientifics, practics y pecuniaris que eran menester pera fer tant sols lo que feya Jenson en 1470, ademés del personal insinistrat en l'art. Lo treball de l'imprempta tenia llavors pesadas càrregas y era molt costós, no sols per l'adquisició dels materials pera imprimir, sinó per la compra, comprobació y correcció dels manuscrits, qual elecció era molt discutida, y l'opinió dels savis d'aquell temps havia d'esser ben pagada.

Los colofons de las primeras impressions són los que poden donar més llum sobre l'origen, avenços y propagació de l'imprempta. Los dels primers impressors venecians són pomposos: ab freqüencia són versos laudatoris en honor del tipograf y son art; moltas vegadas, extravagants. Jenson generalment és molt modest, y unicament a lo ultim de sa carrera, en la dedicatoria del *Sant Thomas de Aquino*, de 1480, se troba l següent profús encomi:

«Nicolaus Jenson gallicus vir in primis catholicus; erga omnes gratus; beneficus; liberalis; verax; constans; magnitudine; pulcritudine; fidelitateque imprimendi; in toto terrarum orbe; pace omnium dixerim primus.» Què vol dir aquest «primus»? No s pot creure que sigué *l primer* en saludar al món ab la grandesa, pulcritut y fidelitat de l'imprempta, que havia inventat, conservat y perfeccionat? Si aixís s'entenia, ¿per què no protestavan los contemporanis, especialment los maguntins, si realment se creyan ab dret a la primacia?

Era una ratificació o confirmació de lo dit per Ognibene Leoniceno en 1471, en vista de las pretencions d'altras ciutats a la gloria del descobriment de l'imprempta? Ab més motiu devian protestar las que s creguessin ab dret (1).

La modestia de Jenson potser era interessada: la *Cronica de Colonia* ns lo fa coneixer anant a Venecia a *gravar* y *fabricar lletras,* circumstancia que no trobem en cap més dels primers impressors, inclosos Sweynheym y Pannartz, de Roma, suposats per Berlan los inventors dels tipos mobils. No creyem cap disbarat suposar que Jenson, establert a Venecia desde 1461, ademés de dedicar-se a l'impressió de llibres, trobat lo modo d'imprimir ab tipos mobils metalics fosos, posés una fabrica d'aquests pera vendre-ls a altres impressors, contribuint aixís a la propagació de la tipografia; y, no volent perjudicar a sos clients, companys de professió, continuaria guanyant diners ab aquesta industria y l'estampació de llibres escolars y piadosos, fins que, iniciat lo desenrotllo de l'imprempta per la publicació de llibres classics a Roma y l'anada de Joan de Spira a Venecia, l'obligaren a seguir la corrent, en la que de seguida portà l'avantatge a tots, emprenent la publicació d'obras de gran importancia, lo que, junt a l'extensió de tiradas ab que las publicà desde un principi, demostran que havia d'estar treballant a Venecia molt abans del 1469.

Creyem que l lector, en vista de las pocas, confosas y contradictorias noticias que s tenen de Gutenberg, y de las moltas, positivas, veridicas y terminants que tenim de Jenson, s'haurà conven-

(1) Recordi-s, ademés, lo que havem dit dels colofons del *Luctus Christianorum* y de las *Institutiones*.

çut de que aquest té més drets a la gloria de l'invenció de l'imprempta que Gutenberg, que no se sap positivament que inventés res.

També considerem a Venecia ab més dret que Maguncia a la reclamació de *patria de l'imprempta;* puix, a més de las raons exposadas, hi ha la de que allí era més factible per l'excelencia de qualitat y condicions de baratura del paper, que ls tipografs podian obtenir ab més avantatges que en qualsevulga altra part. La fabricació de paper se desenrotllà aviat a Italia, establintse fabricas importants a Parma, Bologna, Pescia, Luca y Fabriano. A Parma hi havia ja un molí paperer en 1366, y en 1373 lo Senat prohibí l'exportació de draps de tots los dominis de Venecia. Lo llibre de comptes de l'imprempta de Ripoli (1474) nos ha conservat los preus a que s pagavan alguns papers. Per exemple, lo Bologna gran foli, que era l més car, valia 6 liras 8 sous la raima; lo Bologna medium costava 3 liras 10 sous, y l'inferior, 3 liras; lo Fabriano, ab la marca de la catapulta, valia 3 liras, y ab la de la creu de Malta, 2 liras 6 sous; lo de Colle valia lo mateix; lo de Prato ab la marca de las ulleras, 2-16, y ab la marca dels guants, 2-8. Cada fabrica de paper tenia sa marca distinta. D'aquestas marcas y datas de llur corresponent sortida Sardani en féu un cataleg en sas publicacions sobre Jenson, qui, per l'examen de sas obras, se veu que gastava paper de diferentas fabricas.

Los primers impressors de Venecia començaren estampant ab tipos romans, que ni Jenson ni Joan de Spira viciaren may; però no tots sos colegas contemporanis seguiren aquest exemple. Se disputa si fou Jenson o Vindelin de Spira qui introduí l caracter gotic a Venecia; però sembla que sigué Vindelin en la publicació del *Quadragessimale*, de Robert Sitio, publicat l'any 1473.

Renouard assegura que ls impressors d'Italia s vegeren obligats a adoptar los caracters gotics per l'exigencia del public de lectors que demanavan llibres baratos; y, en efecte, l'adopció de tipos gotics sigué qüestió d'economia, puix era gran la diferencia del gasto de paper entre ls tipos gotics y romans: lo paper anava car y se volian llibres baratos; lo tipo gotic necessitava menos espay, y, per lo tant, ab ell se gastava menos paper. Sardani demostra quant important era l'estalvi: calcula que l *Mamotrectus*, de Jenson (1479), si hagués sigut estampat ab caracters romans equivalents, hauria ocupat doble y un 4 per 100 més d'espay del que ocupa ab lo caracter gotic en que està. Las impressions en pergamí eran pera las edicions de luxo.

Tots los datos y noticias contribueixen a demostrar que Jenson

sigué l veritable inventor de l'imprempta ab caracters mobils metalics fosos, y que Venecia tingué la gloria d'acullir-lo y facilitar-li los medis de desenrotllar son ingeni, essent, per lo tant, la llegitima mare de l'imprempta.

En 1480 tenian ja imprempta vuitanta ciutats italianas, quan solament nou l'havian adoptada en tota Alemania.

JENSON Y ALDO

En altre treball ja he donat compte de las circumstancias que feren anar a Jenson a Maguncia, de sa tornada a França y de las causas que motivaren sa emigració y desaparició de l'escena fins al any 1470, segons la major part dels autors. No obstant, a Jenson sel troba ja a Venecia en 1465, y en 1470 sigué quan diuen que començà a publicar treballs d'importancia que aviat sigueren los més importants d'Italia y d'Europa; y afegeixo jo: què feya, doncs, Jenson a Venecia abans del 1470? ab que s guanyà la vida per ell y sa familia los cinc anys (al menos) abans de començar a estampar, si no començà a fer-ho fins al 1470, com afirman sos adversaris?

És probable que Jenson se n'aniria a Venecia quan, al tornar de Maguncia, sigué mal rebut a França, y estaria allí molt abans del 1465. Hi havia moltas raons pera que Jenson escullís tot seguit a Venecia com a punt de refugi pera poder exercir ab profit son ofici de gravador en metalls, quan menos.

Humphreys, en sa *History of Art of Printing,* diu: «Sols hi havia tres ciutats a Europa que s poguessin alabar d'esser grans centres literaris: París, Roma y Venecia; y a la capital d'aquesta moderna republica Jenson dirigí sos passos. Hi arribà precisament en lo temps en que trobà l camp obert an ell y a altres, per la revocació del privilegi concedit a Joan de Spira. *Ja en 1470 havia completat los preparatius pera las primeras quatre obras que publicà...* Aquestas foren publicadas en caracters romans *gravats per ell ma-*

teix, de forma més perfecta que totas las demés de tots los anteriors impressors». Sos tipos són, en efecte, los antecessors directes de las lletras actualment usadas, las que n difereixen en petits detalls.

D'això mateix se desprèn que Jenson degué anar a Venecia molt abans de lo que s creu, puix los preparatius de que parla Humphreys, havent de gravar y fondre las lletras, havian d'haver començat abans del 1470, y per conseqüent abans de la suposada revocació del privilegi de Joan de Spira, sobre tot havent-ho fet ab la perfecció que li reconeixen sos mateixos contemporanis y que tanta honra y profit li valgué.

La Republica de Venecia oferia especial atracció als estrangers per la seguritat, protecció y llibertat que son govern oferia y garantisava a tot-hom que anava a establir-se a sos dominis. Per altra part, Venecia era un dels principals mercats d'Europa en aquell temps, lo que facilitava sortida a molts generos; y pera la nova industria o art d'estampar tenia l'avantatge d'esser lo mercat en que s'hi trobava l paper en més abundancia y més barato, puix eran moltas las fabricas d'Italia que l'hi portavan, y per mar en rebia molt d'altras nacions, a diferencia d'un sigle abans, en que l paper fou allí escas y necessari, puix en 1373 lo Senat en prohibí l'exportació dels dominis de la Republica; acte que recorda l'edicte de Ptolomeu Philadelph, qui, en 290 a. C., prohibí l'exportació del pergamí d'Alêxandria.

Altra avantatge oferia ja en aquell temps la ciutat de Venecia, que era sa preada biblioteca, fornida d'importants manuscrits importats de Constantinopla, element importantissim en aquell temps.

La més important proporció de fondos requerida pera l'estampació dels primers llibres no eran los gastos de manufacturas, crescuts com ja eran, sinó ls fondos necessaris pera la compra de bons manuscrits, que eran cars, y lo que havian de pagar als literats pera la revisió, correcció y preparació pera ls caixistas.

L'impressor tipograf necessitava posseir bona part de coneixements literaris pera poder jutjar ab exactitut de la naturalesa de l'obra que havia d'editar, y pocs eran los que, com sigué més endavant Aldo, fossin bastant illustrats pera fer-ho tot ells mateixos abans que ls caixistas comencessin son treball.

A Venecia trobem lo desenrotllament de l'imprempta primer y en major escala que a qualsevol altra part. Brown dóna l'extracte del diari d'un llibrer de Venecia del 1484-1485, en lo que trobem que en aquells temps primitius, en lo magatzem del llibrer hi havia biblias, missals, breviaris, classics, obras de lleys, canons, escolars, novelas y poesias.

En l'any 1500 s'havian estampat a Venecia 2855 obras, 703 més

que las estampadas en las principals ciutats d'Italia juntas, puix sols s'havian estampat a

Roma	925	Total 2152.
Milà.	629	
Florença	300	
Bolonia.	298	

En cap ciutat d'Alemania encara no se n'havian publicat tantas com a Roma.

Del extracte de Brown venim en coneixement de que en aquells temps, encara que ls llibres eran comprats generalment ab diners, hi havia casos d'esser pagats als llibrers ab especias. Aixís, per exemple, trobem una *Cronica* cambiada per oli, un *Orationes de Cicero* per vi, y una partida de llibres assortits, per farina. També se pagavan ab llibres los comptes dels enquadernadors y los treballs dels correctors de provas.

Als avantatges que he dit que oferia Venecia pera l'estampació de llibres, se pot afegir-hi las valiosas conexions dels venecians ab lo món grec per sas antigas relacions ab Constantinopla y Asia Menor. Per aquestas conexions tenian lo que podriam nomenar *las primicias* d'un gran nombre de manuscrits grecs vinguts a Europa durant mig sigle, textos portats dels monastirs asiatics respectats pels conquistadors turcs, y los portats pels fugitius de Constantinopla después del gran desastre de 1453, que havian anat a refugiar-se allí.

Jenson, al establir-se a Venecia, tractaria d'introduir allí l nou art d'estampar llibres ab planxas de fusta o de metall, que havia après a Maguncia; y exercint aquesta industria durant alguns anys, pels coneixements especials que posseïa faria ls ensaigs de gravar los punxons, picar las matrices y fondre las lletras, que són los elements de l'impressió ab caracters mobils; ensaigs que no pot fer-los qualsevol, com ho suposan la major part dels que han escrit sobre «l'invenció de l'imprempta», y que no són cosa d'un dia.

Jenson tocaria ls bons resultats de sos estudis allà per l'any 1466, quan estampà l *Decor Puellarum*, y segurament en sos principis li tindria més compte vendre sos tipos de fundició als altres impressors que explotar l'art d'imprempta. D'això n podrian ser unas provas los tipos empleats a Roma per Sweynheym y Pannartz en 1467 y 68, los de Vindelin de Spira a Venecia en 1469, y alguns altres que són los mateixos de Jenson de 1470, tant perfeccionats y dels que aquest és reconegut universalment com lo primer que ls explotà, és dir, lo primer que féu lo negoci de vendre lletras d'imprempta.

Humphreys diu que an aquesta perfecció degué sa gran fama, confessant sos mateixos contemporanis que havia fet grans avenços en son art; y trobem alabanças d'ell en versos d'homes eminents, continuats al final d'algunas de sas produccions. *En alguns d'aquestos Ognibene Leoniceno lo titula inventor y lo creu lo primer impressor, lo que certament no és aixís.* Aquesta certitut l'haurà trobada en la tant celebrada *Cronica de Colonia* de 1499; però lo més probable és que ho cregui aixís perquè ho ha llegit en altres autors.

Jenson, augmentant lo nombre de sos treballs, abans que ningú, gravà una colecció de tipos grecs, que sols consistí en tot d'uns quaranta caracters séns majusculas.

En 1471 sas prempsas estavan en gran activitat, estampant obras importants, ab sos tipos romans especials. Després reformà ls caracters gotics, donant-los una exquisida bellesa y una regularitat y perfecció de que és possible en lo tipo angular.

En 1479 lo papa Sixto IV conferí a Jenson, pels treballs y avenços en l'art d'imprimir, l'honrós titol de comte palatí. Ell sigué *l* primer noble de la confraria dels publicadors de llibres, y en aquesta distinció ha tingut pocs successors. Algun merit rellevant reconeixeria S. S. a Jenson quan espontaniament y séns que aquest ho demanés lo distingí d'un modo tant notable.

En aquest mateix any Jenson va vendre a Andreu Torresano, de Asola, una colecció de matrices picadas ab sos punxons, que s creu que foren lo començament o base del plan del treball posterior d'Aldo en tipos grecs.

Jenson morí en 1480 a l'edat d'uns 60 anys, puix se creu que havia nascut allà pels 1420.

Durant l'ultima decada del sigle XV sigué quan l'imprempta y la publicació prengueren major importancia a Venecia, quan Aldo, Viastos y Caliergi començaren a estampar ab tipos grecs y també s començà a estampar en arabic y altres llenguatges orientals. Abans, quan se citavan paraulas o frases en algun d'aquests llenguatges, se deixavan los espays en blanc lo mateix que pera las inicials, y, com aquestas, se suplian a la mà. També en aquell temps se començavan a publicar romanços, novelas, cuentos y faulas.

Aldo sigué qui principalment donà major impuls al desenrotllo de la publicació d'obras d'importancia, aprofitant los coneixements literaris que posseïa y seguint, com ell mateix diu, la maxima de que «lo viure per viure s'ha de deixar per l'home que s contenta ab esser un animal», fundant-se en lo dit per Cató, qui compara l'existencia humana ab lo ferro, que quan no sen fa res se rovella, y que unicament en constant activitat és com s'assegura sa pulidesa y brillantor.

Aldo, essent preceptor dels fills de la princesa de Carpi, ger-

mana de Pico de la Mirandola, en Carpi formà l projecte de servir-se de sa instrucció pera empendre la publicació dels classics llatins y grecs; plan atrevit pera un jove lletrat séns capitals.

L'imprempta y la publicació encara eran un negoci, no experimentat practicament, no sols pera l'Italia, sinó pera tot lo món. Per Aldo tot era nou, tot havia d'esser creat o desenrotllat: coneixement del art d'estampar y de tot lo tecnicisme de la manufactura de llibres, fundició de tipos grecs y romans, y havia de buscar uns caixistas experimentats y prempsistas practics. Ell se bastava pera revisor y corrector de provas, però necessitava veritables textos originals pera esser copiats pels compositors, y finalment no li feya menos falta un public comprador y una maquinaria venedora que pogués atreure an aquest public.

Totas aquestas dificultats y altras que no tenen en compte ls que escriuen de l'invenció de l'imprempta com una cosa molt senzilla, tingué de vence-las Aldo. Los fondos necessaris pera l'empresa foren facilitats per la princesa de Carpi y sos fills, contribuint-hi probablement també Pico de la Mirandola.

Aldo organisà sa oficina y taller d'impressió a Venecia. Sa primera publicació sortí en 1495: sigué la *Gramatica Greco-llatina*, de Lascaris, oportuna avanguarda de la classe d'obras que s'havia proposat publicar. Seguiren las obras d'Aristotil, qual primer volum sortí també en lo mateix any 1495.

En 1500 Aldo s casà ab la filla del impressor Andreu Torresano, de Asola, successor del eminent Jenson y comprador de las matrices de tipos grecs que Jenson havia gravat per primera vegada y abans que ningú. En 1507 se juntaren las impremptas d'Aldo y Torresano, y los estalvis d'aquest serviren pera restaurar la situació critica d'Aldo, que s trobava apurat, séns dubte a causa de son gran optimisme en lo resultat de sas empresas editorials.

Lo primer cataleg imprès sigué la fulla que Aldo publicà, en foli, ab los titols y preus de sas obras, pera no tenir de contestar a las moltas cartas que rebia diariament demanant-li notas. Los compradors no escrivian com de rutina en un negoci ordinari, o com si fessin un favor al impressor demanant-li llibres, sinó en lo sentit cordial de l'obligació personal que tenia l'editor en sas empresas respecte d'ells y de tota persona escolar. Continuo per mostra una carta del Monastir Cisternenc de Turingia-Forest, enviada a Aldo en 1505:

«Que l Senyor vos beneeixi, ilustre senyor. La gran recompensa que mereixeu per nostra fraternitat l'obtindreu quan sabreu que havem ordenat, per medi de la casa Fugger de Ausburg, una colecció de vostras valiosas publicacions, y que nostre principal desig és poder comprar-vos las restants. Cada dia preguem a Déu vulgui

conservar-vos en sa gracia y vos guardi molts anys per la causa dels bons coneixements.

»Nostre veí Mutianus Rufus, lo savi canonge de Gotha, vos nomena «la llum de nostre temps» y may se cança de contar vostres grans serveys a la literatura, y vos envia una cordial salutació, com també ho fa mestre Spalatinus, home de molt saber.

»Vos enviem aquests 4 ducats d'or y vos demanem nos envieu, per medi de Fugger, un *Etimologicum Magnum* y un *Julius Pollux*, y també, si hi ha prou diners, los escrits de Bessarion, de Xenofont, de Hierocles y las *Cartas de Merula*.»

Me sembla que pel contingut d'aquesta carta s pot coneixer lo gran avenç que Italia, y particularment Venecia, encara en 1505, portava sobre Alemania en l'art d'estampar.

Aldo, com tot-hom sap, sigué l'inventor dels tipos cursius de lletras d'imprempta nomenats *tipos aldins*, que tanta fama li donaren.

Molt aviat començaren las competencias y falsificacions de las obras d'Aldo: sen feyan imitacions a Colonia, Tubingen, Florença y Lion, aon se publicavan edicions de classics llatins ab molt exacta imitació dels tipos italics aldins, séns data ni peu d'imprempta; de modo que ls privilegis no servian de res, puix sols eran valids en los Estats del govern que ls concedia. És veritat que l Sant Pare concedia privilegis pera tots los Estats que reconeixian sa autoritat papal, però no tenia altres medis de fer cumplir sos manaments que las excomunions, que no servian de gran cosa, pera protegir los drets d'Aldo y altres impressors, que s veyan burlats pels falsificadors de nacions estrangeras.

Aldo morí pobre en 1515, havent publicat las obras de tots los classics grecs y moltas dels llatins. Total, unas cent obras en 250 volums.

L'IMPREMPTA A ESPANYA

I

Un xic ardua és l'empresa de desarrelar opinions generalment admesas, encara que aquestas estiguin basadas sobre fonaments poc solids, y persuadir a la majoria, que creu la cosa certa perquè un fulano ha sigut lo primer en donar lo fallo decisiu, però no incontrovertible, no pensant que aquest fallo, faltat de consideracions y d'imparcialitat y malament sostingut, pot estar mal donat.

Aquesta és la dificil tasca que ns toca acabar en aquest capitol; tasca laboriosa, qual treball donarem per ben empleat si logrem convencer al lector de la bondat de las nostras afirmacions.

Com l'estampa començà per la xilografia, o sia l'estampació ab motllos de fusta, primer ab un sol motllo y després ab alfabets de lletras separadas, també de fusta, no serà fòra del cas sentar que aquest art se practicava a Barcelona ja a mitjans del sigle XIV, estampant jocs de cartas y imatges de sants, ab lletras o sense lletras, ab motllos de fusta.

En lo nostre ric arxiu municipal se troban bandos y ordenacions dels ultims del sigle XIII prohibint lo joc de cartas, baix lo nom de *gresca;* després, desde mitjans del sigle XIV fins a ultims del sigle XV, van continuadas las mateixas prohibicions, nomenant a las cartas *naibs* o *naips* (1), per lo que tenim que, havent-hi en aquells temps jugadors de cartas, hi havia d'haver cartas y fabricants de cartas; y com altres documents contemporanis particulars

(1) Vegi-s nostre passatemps *Lo joch de Naibs.*

esmentan cartas de diferentas classes, alguns jocs d'ellas havian d'esser forçosament xilografiats y no ab motllos trepats, com sen fabricavan molts. Encara que fins ara no tenim d'això cap prova positiva, ho podem creure per deducció de lo esdevingut en altras nacions relacionadas ab Barcelona, que no estavan més avançadas en industria y arts de lo que ho estava la nostra ciutat en aquells temps. Un decret de la Senyoria de Venecia, de 1441, prohibeix l'introducció de cartas alemanyas, a instancias, séns dubte, dels gravadors venecians, que demanavan protecció pera sa industria. En efecte, en el sigle XV Ausburg era un dels principals centres alemanys de fabricació de cartas y gravats en fusta, y estavan tant gelosos de llurs privilegis, que quan Günther Zainer de Bentlinger, que tenia establerta allí una imprempta desde 1468, en 1471 solicità esser admès als privilegis de burgesia, los gravadors no sols s'hi oposaren, sinó que demanaren que li fos prohibit posar gravats en sos llibres. Intervingueren bonas personas, y la cosa s'arreglà deixant-li posar gravats en los llibres ab tal que fossin tallats per un gravador conegut.

Lo molt que ns queda encara d'aquells temps demostra que Barcelona devia tenir bons gravadors en fusta, com tenian altras ciutats estrangeras, de lo que seria una prova l'estampa de la Verge de Montserrat de la capsalera del llit d'un mort continuada en un inventari del sigle XIV, del que mon difunt amic D. Marian Aguiló y Fuster en prengué nota en un arxiu de la ciutat de Vich.

En l'estudi de l'invenció de l'imprempta en general, com en el de la propagació y introducció del art en diferents paísos y ciutats, repetim que se segueix, al nostre entendre, un mal sistema, com és el de no atenir-se més que a documents existents, és dir, a llibres de data certa estampada o fixada per inscripcions manuscritas contemporanias, no fent cas, o no volent admetre, testimonis d'autors que donan datos d'edicions desconegudas, donant per erradas, *perquè sí,* las datas d'algunas edicions, com las de Venecia, Barcelona, Oxford y Ausburg, anteriors a las de las que creuen que s conegué l'imprempta en aquestas localitats, ni recordar circumstancias especials, de las que una de las més probables és la perdua total de molts llibres de primeras edicions, com se n'han perdut d'edicions més modernas de que sen té noticia, per exemple l titulat *Llibre dels jochs de partits dels Scachs en nombre de 100, ordenat e compost per mi Francesch Vicent, nat en la ciutat de Segorbe, etc... Estampat per mans de Lope de Roca, alemany, e Pere Trinchet, librere, a XV dias de Magt del any MCCCCLXXXXV,* de qual llibre no sen coneix cap exemplar existent, havent-se cremat en l'incendi de Montserrat l'ultim exemplar que hi havia en la biblioteca d'aquell monastir, y del qual parlan lo R. P. Caresmar y el P. M. Ribas.

Esdevé moltas vegadas que ls mateixos que sostenen una afirmació pera una localitat no l'admeten pera una altra. Per què Fra Francisco Méndez ha de fer començar l'introducció de l'imprempta a Espanya per Valencia, en l'any 1474, pel *Llibre de la Verge*, del que no sen coneix sinó un fragment de data posterior, y no ha d'admetre com certas las edicions de Barcelona del 1471 al 1473, de que parlan escriptors respectables? Per què ha de donar per cert lo que diu el frare Josep Maria Rodríguez referent a dit llibre y ha de negar rodonament lo que diu Capmany de l'impressió de la *Catena Aurea* en Barcelona l'any 1471? (1) Per què ha de creure errat lo que diu Joan Cristià Seiz, en son llibre titulat *Annus tertius specularis invente Artes Typographie*, estampat a Harlem en 1741, quan ell mateix diu després que lo dit per Seiz, «Migravit hoc anno 1473 Ars typographica versus Occidentem in Regiones Hispanas et Barcinone typis vulgati sunt Nicolai Boneti Ord. Minorum Comentarii in lib. Aristoteles ac precipue Metaphisicor 4.°», no deixa de tenir alguna força per sostenir-ho Prosper Marchand, apoyat en que D. Nicolau Antoni posa estampat dos anys després, 1475, a Barcelona, *Opus de Epidemia et peste & de Velasco de Taranta*, traduit al català per Joan Villar? «Però lo cert és,—diu Méndez,—que fins ara ningú de nosaltres ha vist tal edició de Boneti.» És una gran raó pera acabar lo capitol de l'introducció de l'imprempta a Espanya, dient com diu: «Si tals edicions del 1401, 1432, 1451 y 1452, de las que abans he donat compte, fossin certas, nostra Espanya tindria la gloria d'haver sigut la primera que conegué l'art de l'estampa; però essent totas ellas impossibles, ho nego, per lo que s'han de tenir per erradas, puix altras majors se verifican y jo he vist. També nego en Espanya las edicions citadas de 1469, 1470, 1471, 1472, y dubto molt de la de 1473». El tal Fra Francisco Méndez estava molt absolut en sas negativas en un fet tant vago y tant incert que ha donat lloc a moltas discussions, y al que pel punt que estem tractant se li pot perfectament aplicar lo nostre conegut refrà «quan los goços lladran, alguna cosa senten». Demostra bé l manifest erro del 1401, però no li és tant facil demostrar lo de las datas del 1432 al 1452, perquè no tenia suficients coneixements pera fer-ho, ni pensava en que podian esser estampacions xilograficas, de las que no fa esment en tota sa obra; y en quant a las del 1469 al 1473, no dóna altra raó que la de «no haver-ne vist cap exemplar».

Méndez no tenia coneixement de la preuada gramatica que posseeix l'Academia de Bonas Lletras de Barcelona, de la que parlaré més endavant; y en el capitol *Ediciones dudosas por falta de lugar ó*

(1) *Memorias de Barcelona*, volum I, part II, pag. 256.

año en que se imprimieron (que essent molt antigas quasi pot assegurar-se) diu que són totas del sigle XV y perteneixents a la nostra tipografia espanyola, y posa las duas següents:

1.er «*Peccator remut.*, compilat pel reverent mestre Philip de Malla y mestre en arts y en sacra theologia, canonge y arcidià del Panadès de la Santa Sede de Barcelona.» No té any ni numeració de folis, edició molt rara y molt antiga, segons opinió del mateix Méndez.

2.on *Libre de Era Bernat, compost per Franche de la via que prende salu.* Acaba: «És estat de lo present tractat per pendre soler en lo qual se describen dels engans ebules que les dònes males e non les bones solen fer».

Com l'anterior, tampoc té any ni peu d'imprempta y és també edició molt antiga, que Méndez *aplica a Barcelona*, igualment que l'anterior, per estar una y altra escritas en *llemosí* (nosaltres diriam *català*); però no ls fixa data aproximada, y, segons sa teoria, havian d'esser posteriors al any 1475, en que fixa l'introducció de l'imprempta a Barcelona; però per sa mateixa teoria ns sembla que s posa en contradicció, donant com certas duas edicions *que no ha vist*, puix copia ls titols del *Indice Sevillano Ms.* De quina data eran? Eran obra dels primers impressors ambulants que vingueren a Espanya abans d'establir-se l'imprempta definitivament en un lloc determinat? La segona, qual llenguatge no ns-e sembla ben català, no podia esser un producte del «ars scribendi artifitialiter» d'Avinyó, de que havem parlat en un capitol anterior?

No és una raó convincent ni definitiva l no trobar-se cap llibre de la data d'alguna edició esmentada en documents més o menos dignes de fe, pera negar l'existencia de l'imprempta en un punt determinat abans de la data del llibre més antic conegut com estampat en aquell lloc: la mateixa existencia del llibre denota l'anterioritat del establiment, a no ser que en ell se consigni que sigué l primer estampat en aquella localitat, especialitat que consta en ben pocs.

Tampoc se tenen en compte las circumstancias especials de cada localitat. Barcelona, en l'epoca en que tingué lloc l'invenció de l'imprempta, si no portava la bandera de la civilisació d'Europa, poc sen faltava, y de tots modos era la ciutat més important de la peninsula espanyola. Méndez, citant al P. Geroni Roman, afirma que l'imprempta arribà a Espanya més tard per no haver-hi tant exercici de lletras com hi hagué després, a lo que contesta molt oportunament son continuador D. Dionís Hidalgo que és una proposició falsa y encara més falsa sa causal per lo que toca a Catalunya, perquè may hi hagué tant exercici de lletras ni estigué tant

floreixent la literatura a Catalunya com en los sigles immediats y anteriors al de l'invenció de l'imprempta; citant al P. Villanueva, com autoritat gens sospitosa per no esser català, qui, en el volum VIII, pag. 101, de son *Viaje por las iglesias de España*, diu: «Una provincia com la de Catalunya, que tant florí en totas las ciencias en sos dos sigles d'or XIII y XIV, comptant per centenars los escriptors de jurisprudencia, teologia, politica, poesia, filosofia, moral y moltas altras cosas, *en molt major nombre que cap altra provincia d'Espanya; Catalunya, que fou lo breçol del saber de l'antiga Corona d'Aragó...* El sigle d'or dels catalans tingué la desgracia de precedir a l'invenció de l'imprempta, y aquesta és la causa principal del per què s'ignoran los progressos de la literatura en aquesta provincia tant fertil d'ingenis...» Un xic quedava d'això en lo sigle de l'invenció de l'imprempta; y si a la literatura catalana juntem l'importancia politica, l'opulencia y nomenada de Barcelona en aquells sigles, trobarem manifestos los poderosos motius y alicients que impulsarian als primers impressors alemanys a anar a exercir son art a Barcelona abans que a cap altra població d'Espanya y que a moltas d'Europa.

No serà fòra del cas fer constar que nostre savi Concell de Cent favoria desde molt antic, y també en aquella epoca, las lletras catalanas. En lo volum II del *Manual de Novells Ardits* o *Dietari de Barcelona,* que està publicant nostre Excm. Ajuntament, se llegeix: «1448.—Dissapte XVI Novembre.—Lo dit die se tench e fou celebrat Concell de Cent Jurats, lo qual és apellat de las remuneracions, segons cascun any se acostuma tenir, en el qual se exposaren V caps. Y es... Laltre cap és com I prevere apellat Mossen Jacme Marquilles, recolligint les obres de molts antichs practichs que han scrit o glosat sobre los usatges per LX any hage treballat en fer obra nova glosa o scrit sobre los dits usatges e hage ofert de lliurarho a la ciutat, la dita ciutat pagant los pergamins, scriptor, illumir e altres messions del dit llibre, lo qual realment és fet que és de cost de entorn LXXX florins de messions, aquestes foren admeses».

Ademés de las circumstancias especials que reunia Barcelona pera establir en ella, ab exit, lo nou art de l'imprempta, hi havia també la que ls impressors ambulans, vinguts tots d'Alemania, per força havian de treballar a Barcelona abans que en cap altra ciutat d'Espanya, no sols per esser la de més importancia, sinó també per esser la primera de la nació que trobavan en son camí a proposit pera exercir son nou art ab algun profit.

Lo pitjor de tot és que quan en una qüestió dubtosa se senta un fet ab més o menos fonament, los que vénen després, ja sia per rutina, afeccions particulars o falta de detingut examen, continuan

ab las mateixas afirmacions, contribuint a propagar l'erro, séns fer cas dels datos o documents que l demostran, com esdevé en el de l'introducció de l'imprempta a Espanya, negant a Barcelona la gloria d'haver sigut la primera en tenir-la. Provaré de posar-ho en clar.

Pere Miquel Carbonell, contemporani y arxiver de Fernando *el Catolic*, diu que l'imprempta començà en la Corona d'Aragó en temps de Joan II (1458 a 1479).

Capmany, com ja havem dit, la fa començar a Barcelona en 1471; Méndez diu que a Valencia en 1474; y, segons Salvà, los dos primers llibres estampats a Espanya ab data certa són lo *Comprehensorium*, del 23 de Febrer de 1475, y un *Salustio*, del 13 de Juliol del mateix any. Però com los anys començavan llavors per l'Encarnació, el segon resulta més antic que l primer, y en opinió d'alguns, aquest és realment «lo primer llibre imprès a Espanya, y ab ell comença l'autentica historia de la prempsa espanyola». És un petit *in quarto*, séns indicacions, del que sembla que sen coneixen dos exemplars, un en la Biblioteca Nacional de Madrit, y altre en la llibreria Barberini de Roma. «Los impressors foren Lambert Palmar, alemany, y Alonso Fernández de Córdoba; *però llurs noms se troban per primera vegada en una Biblia del 1478*, coneguda sols per quatre fulls que en quedan, un dels quals conté afortunadament lo colofon.» Com saben, doncs, que aquests sigueren los impressors del *Comprehensorium* y del *Salustio*, de tres anys endarrera? Per què no n donan los colofons? Per altra part, se creu que Alonso Fernández de Córdoba no era impressor: *son nom no s troba sinó en aquest colofon*, y no se sap en quina qualitat estava associat ab Palmar, perquè era certament conegut com un celebre astronom.

En 1475 un tal Mateu Flandrus estampà a Zaragoza una edició del *Manipulus Curatorum*, de la que Méndez diu haver vist dos exemplars. Segons Mr. Gordon Duff, en sa obra *Early Printed Books*, no fa molt publicada, se suposa que era un impressor alemany ambulant, y considerat per alguns esser en Mateu Vendrell, que estampà a Barcelona en 1482, y a Gerona en 1483. Seria retornant a sas terras. Desde 1475 al 85 no se sap que s'hagués estampat cap més llibre a Zaragoza. Aquest Mr. Gordon nos dispensa l favor de colocar-nos en quart lloc respecte l'adopció de l'imprempta a Espanya, posant abans a Sevilla, com la tercera ciutat aon s'establí l'imprempta, que fou en 1477, essent lo primer llibre *El Sacramental*, estampat pels socis Antoni Martínez, Bartolomé Segura y Alonso del Puerto. Després de Sevilla aquest senyor posa a Barcelona, on «los primers impressors foren Pere Bruno y Nicolau Spindeler, que en 1478 imprimiren dos llibres de *Aquinas*

comentarii sobre tractats d'Aristotil. Encara que se citan gran nombre de llibres estampats en aquella ciutat *desde 1473* endavant, se pot dir que aquests són certament los dos primers llibres estampats en ella». *Magister dixit.* Mr. Henry Noel Humphryes, en sa magnifica obra *A History of the Art of Printing,* diu també que l'imprempta fou introduida a Espanya en 1478; però, segons ell, Barcelona, Valencia y Zaragoza se disputavan la preferencia, y dóna com document més antic autentic de l'imprempta a Espanya ls quatre fulls de la *Biblia* de Valencia del 1478. Parla de la *Gramatica* de l'Academia, que diu que «han examinat moderns investigadors, trobant en ella indicis de data més moderna». Més endavant nos ocupem d'això.

Com tractant-se de las cosas d'Espanya ls autors estrangers generalment van molt a la lleugera y no consultan als autors espanyols, esdevé en aquest cas que l'obra de Fra Francisco Méndez, a lo que sembla, és poc coneguda fòra d'Espanya, quan, en la nostra opinió, és una de las mellors publicadas sobre l'imprempta per lo que toca a la peninsula espanyola. Prova evident d'aquesta lleugeresa és afirmar que l'imprempta començà a Barcelona per Pere Bruno y Nicolau Spindeler en 1478, essent ben segur que aquests estamparen aquí abans, a lo menos ja en 1477, com ho demostra una *Gramatica* estampada en aquest any pels dits impressors, y de la qual posseïa un bonic exemplar mon difunt amic D. Marian Aguiló y Fuster, y que jo he tingut en mas mans.

Méndez, que també suposa a Bruno y Spindeler estampant a Barcelona per primera vegada en l'any 1478, admet com cert lo testimoni de D. Nicolau Antoni que diu que tingué en sas mans l'obra de Velasco de Taranta *Opus Epidemie et Peste,* traduida al català per Joan Villa y estampada a Barcelona en 1475, no diu per qui; però com la *Gramatica* de 1477, estampada per Bruno y Spindeler, no diu, com és possible que no fos, lo primer llibre estampat per aquests a Barcelona, no seria estrany que l *Tractat de l'Epidemia* ho hagués sigut també pels mateixos.

De tot lo que acabem d'exposar resulta que, descartant las edicions de Barcelona més o menos certas de 1471 y 1473, y la de Valencia *creguda* del 1474, y atenent-nos al metode dels que sols se guian pels llibres existents coneguts ab data certa, trobem l'imprempta simultaniament a Barcelona, Valencia y Zaragoza en l'any 1475; y, essent d'aquest any los llibres més antics coneguts de cada una de las tres ciutats, és desde aquest any que deurian disputar-se la primacia. Però aquests senyors, que no admeten com a començament sinó ls llibres estampats ab data fixa, no atenent a certas circumstancias especials, tenen una altra gracia: quan se troba un llibre, ***ab data ben marcada,*** d'una localitat a la que ells han

fixat l'introducció de l'imprempta en epoca posterior a la data del llibre, aquesta ha d'estar, segons ells, equivocada, faltant, com ja havem vist generalment, una *X*, com en las edicions de Barcelona, Oxford, Ausburg, Venecia, Bolonia y algunas altras, concorrent la particularitat de que las datas de las tres primeras y altra ciutat que no recordem, totas quatre són del 1468, y a totas quatre ls ha fugit una *X*.

Sentat lo precedent, ja és hora de parlar de l'inapreciable *Gramatica* en llatí que té la satisfacció de posseir l'Academia de Bonas Lletras de Barcelona, a la que fou regalada per D. Jaume Ripoll Vilamajor, canonge de Vich, en qual ciutat sigué trobada l'any 1833 pel reverent P. Mestre del Convent de Trinitaris descalços de la mateixa, Fra Pere de la Concepció, al fer en son nou ingrés un rigorós escrutini en la llibreria de son convent, regalant-la, ab llicencia de sos superiors, al canonge Ripoll.

Ab molta raó, aquest senyor, en sa disertació sobre dita *Gramatica*, publicada a Vich en 1834, posa per epigraf: *Barcelona sigué la primera ciutat d'Espanya on s'introduí l'imprempta,* y ab molta raó diu també que «Méndez despullà injustament a Barcelona d'aquesta primacia, y que segurament, si Méndez hagués vist aquest monument, llavors novament descobert, no l'hauria recusat».

En efecte, el monument és indubtablement autentic. Gracias a l'amable complacencia de nostre amic D. Francisco de Bofarull, havem tingut lo gust de tenir lo llibre en nostras mans y poder examinar-lo detingudament, quedant convençuts de sa autenticitat.

Los primers impressors sols tractaren, al principi, de suplir al escrivent o pendolista, per lo que deixavan espays en blanc pera ls començaments de capitols y pera las inicials de periodes més importants, pera suplir-los los illuminadors, rubricistas y dibuixants de lletras, com se feya ab los manuscrits; y exactament com deixavan los manuscrits los simples escrivents, estampavan los impressors los llibres séns titols de capitol, foliació o paginació ni signaturas pera l'ordenació dels plecs de paper. És dificil seguir pas a pas lo camí de la progressió de l'imprempta que per las mateixas necessitats de composició y enquadernació del llibre s'anavan efectuant. «Trobem,—diu Mr. Alfred W. Pollard, en *Early Illustrated Books,*— innovacions qual utilitat nos sembla obvia y sorprenent, empleadas aisladament y com per casualitat en certs llibres, y las trobem després abandonadas pel mateix impressor que las havia introduidas, y subsegüentment las veyem reapareixer en alguns llibres estampats en diferentas localitats; de manera que és impossible fixar la cronologia dels avenços» (1).

(1) Lo que continua després: «L'ansietat dels impressors de Maguncia

Havem cregut necessaria aquesta explicació pera ls que dubtan de l'autenticitat de la *Gramatica* per certas particularitats de l'impressió, y perquè, donadas las circumstancias especials del llibre, se comprenga mellor sa importancia. Com diu D. Jaume Ripoll en sa citada *Disertació*, és un llibret en octau, ben tractat, en apariencia complet, ab cinquanta fulls utils séns numeració; no té portada, foliació, signaturas ni reclams. En lo primer apartat immediat a cada un dels epigrafs, que són molt freqüents, faltan las inicials, las quals (no totas) ha suplert una mà posterior, algunas ab vermelló y altras ab blau. No s'hi troba més signe de puntuació que l punt final; són freqüents y dificils las abreviacions y molt impropria la divisió de las clausulas y periodes. El caracter de la lletra no és constant ni uniforme, particularment en las *R* y *U* majusculas, las quals unas vegadas figuran d'un modo y altras d'altre (estan fetas a la mà y semblan de mans diferentas totas, per cert ben mal fetas); en una paraula, té tots los caracters y qualitats d'una de las estampacions més primitivas, ab l'unic avenç dels epigrafs, que l'impressor creuria convenient posar, no pretenent vendre sos llibres estampats per manuscrits (1).

Lo llibre acaba: «Gratie habentur Deo. Libellus pro efficiendis orationibus. ut gramatice artis leges expostulant e docto viro Bartolomeo Mates conditus. et per P. Johannem Matoses Christi ministrum presbiterumque castigatus et emendatus sub impensis Guillermi Ros. et mira arte impressa per Johannem Gherling alamanum finitur Barcynone nonis octobris. anni a nativitate Christi M.cccclxviii». Aquest colofon és, pera nosaltres, molt significatiu: el donar gracias a Déu, citar los noms del autor, del corrector, den Guillem Ros, que pagà ls gastos de l'impressió, y qualificar de «art admirable» l'imprempta del alemany Joan Gherling, nos donan a entendre que s tractava d'una cosa nova, y, com a tal, no sols d'una de las primeras estampacions *tipograficas* a Bar-

Fust y Schœffer pera rivalisar en son començament ab los mellors manuscrits que coneixian, los conduí a anticipar melloras que generalment no foren adoptadas sinó molts anys després», no és del cas, perquè ja havem vist que las obras en que van aquestas melloras són xilografiadas, y las mateixas melloras en són la prova. Tampoc l'haver abandonat l'idea de vendre ls llibres per manuscrits sigué una de las causas dels avenços de l'imprempta, perquè may s'han venut llibres tipografics per manuscrits.

(1) Ja feya temps que tenia escrit lo anterior quan he tingut la satisfacció d'obtenir una edició princeps de las *Constitucions de Catalunya* del 1481, que, com la *Gramatica* del 1468, tampoc té cap classe d'indicació; però no té cap majuscula deixada en blanc y estan també estampats tots los epigrafs dels capitols, igualment que las inicials de tots los apartats, ab la circumstancia d'esser totas del mateix tamany, tant las de començament d'epigraf, capitol o apartat, com las dels paragrafs y noms propris del text.

celona, sinó probablement la primera, y també la primera d'Espanya, en la que fins llavors l'imprempta ab tipos mobils era cosa desconeguda. Lo llibre té, ademés, en el text y en los fulls en blanc del darrera, apuntacions manuscritas ab lletra del sigle XV, que ningú s'ha pres la pena de mirar lo que diuen, y porta estampillat lo segell del convent de Trinitaris en que sigué trobat.

La major part dels impugnadors de la data d'aquest inestimable llibret no l'han vist, y los que l'han vist no s'han pres la pena d'examinar-lo. Uns se fundan en son tamany, creyent que al principi sols s'estampavan llibres en foli menor, lo que és un greu erro, puix sigué al revers: per tot arreu los primers llibres estampats foren, com la *Gramatica* de Barcelona, llibres d'instrucció, que eran los que més falta feyan, y de tamanys petits; altres creuen que està foliat o registrat, lo que no és veritat, y aquesta és una de las provas de l'autenticitat de la data: se diu que la paginació o foliació fou introduida per Arnald Fher Hoernen, de Colonia, en 1470 o 1471, y las signaturas estampadas, per Joan Kaelpof, de la mateixa ciutat, en 1472. Aquestas foren adoptadas més generalment de seguida per tots los impressors. La paginació y foliació tardaren més en generalisar-se. Si la nostra gramatica sigués del 1478, que és la data més antiga que sos impugnadors li concedeixen, tindria de segur alguna d'aquestas indicacions, com las tenen las edicions d'aquells anys dels coneguts impressors de Barcelona, que demostran més avenç en l'art de l'imprempta y no posan en sos colofons que aquesta sia un *art admirable*, ni la persona que pagà ls gastos de l'impressió. Creyem que això és suficient pera desfer l'objecció de faltar una *X* a la data de la *Gramatica*, y creyem oportú recordar la coincidencia de donar-se per equivocadas, suposant una *X* fugitiva, las datas de 1468 dels llibres trobats en quatre ciutats diferents, Barcelona, Ausburg, Oxford y altra que no recordem. Demostra la poca raó dels que l'impugnan per erro d'imprempta lo que diu Mr. Humphryes referint-se a M. Bernard, *gran perit en la materia* (era tipograf). Aquell afirma que la *Gramatica* té una *L* mal feta, que indubtablement és una *C*, lo que la transporta a 1498. Això no pot esser, perquè essent la *Gramatica* de M.cccclxviii, si la *L* sigués una *C* mal feta la transportaria a 1508, epoca en que a Barcelona l'imprempta estava molt avançada y tots los impressors eran coneguts. Aquesta suposició prova, ademés, que aquests senyors impugnan la data séns haver-la vista, perquè la data està ab lletras romanas com las havem senyalat, y la *l* del 5o és una *l* minuscula, ben colocada entre l'ultima *C* y la *X*, que no dóna lloc a cap erro o mala interpretació, com podria donar-la si fos una *L* majuscula, com hauran pensat aquests senyors que seria.

Tenia molta raó D. Jaume Ripoll de queixar-se dels mendezitas

à outrance y en recordar que ls savis espanyols havian dit que l'historia és filla del temps y que las noticias literarias són moltas vegadas efecte de la casualitat més aviat que de la diligencia. És per altra part lamentable l'insistencia en sostenir una cosa, ben o mal sentada pel primer que l'ha dita, séns un detingut examen, que tampoc fan los mateixos que sembla volen separar-se de la rutina.

Provada l'autenticitat de la data de la *Gramatica* de 1468, que posseeix l'Academia de Bonas Lletras de Barcelona, resulta que la nostra ciutat sigué una de las primeras d'Europa en coneixer tant importantissim nou descobriment del art d'imprimir. Desgraciadament quedan en ella cap o pocs monuments tipografics coneguts anteriors al 1477, desde qual data començan los actualment existents, com va demostrar-ho l'Exposició del Llibre català del Ateneu Barcelonès de 1894.

Als que impugnan l'autenticitat de la data «perquè admetent-la s tiran a terra moltas tradicions», contestarem que desde l moment que són tradicions no són fets rigorosament historics, y de tal modo és així que, tant per lo tocant a l'invenció del art d'imprimir com per l'historia dels progressos de la tipografia, regna actualment tanta o més incertitut que abans.

II

El professor Francisco Berlan, en sa obra, de que ja havem parlat, ab molta raó la comença dient: «És un mal irreparable que historiadors, literats y fins tipografs del sigle XV que tingueren ocasió de parlar dels origens de l'imprempta, no deixessin memoria exacta dels avenços de sos progressos tecnics y tractessin d'ella solament baix lo punt de vista del resultat que d'ella esperavan. No és menos deplorable que tot lo referent a las més antigas particularitats ho descrivissin tal qual ho havian trobat en son temps, y no com havia sigut al principi. No abans del 1468 se fa d'ella la més extensa menció, quan ja Schœffer havia reemplaçat a Gutenberg y a Fust, y *ab trenta y més anys d'exercici* l'art havia sofert considerables modificacions».

Que en aquella data *no era costum general* firmar l'obra, no és un impediment pera que l'impressor de Barcelona firmés la seva, ja que abans que ell las havian firmadas. Lo trobar una novetat o variació en una obra no és una raó pera donar-la per falsa, puix no existint un acord general d'una epoca determinada, establint reglas fixas pera la tipografia, o no n trobariam cap de veritable o tindriam de considerar incunables tots los llibres que en totas epocas s'han publicat, y encara s publican, séns peu d'imprempta.

Los escriptors y critics contemporanis, en general, també consideran que era una cosa facil l'establiment de la primera tipografia en un punt determinat, com ho és actualment un establiment d'aquesta classe, no fent-se carrec de las dificultats ab que havian de lluitar los primers impressors, sobre tot per l'incertitut dels resultats de sa nova industria, perquè indubtablement tots eran personas de pocs recursos. Aixís és que, deixant a part los ambulants que treballavan per son compte, per tot arreu trobem los primers establiments reclamats y sostinguts per magnats o corporacions. Los ambulants, que segurament no eran sinó simples caixistas y prempsistas al mateix temps, allí on volian exercir llur industria ab los utils ab que anavan carregats, havian de buscar abans un director literari y una persona que bestregués los gastos, com ho trobem a Barcelona, Lleida y alguna altra part.

Atès lo que acabem d'exposar y un xic més que havem llegit sobre del particular, la nostra opinió és que l'imprempta s'establí a Barcelona ab caracter fixo o definitiu l'any 1473, o poc abans, com ho diu Joan Christie Saiz de Harlem, qual data sosté també en Prosper Marchand, encara que Méndez, com havem vist, diu que és data equivocada. Nos fa més força encara l fixar aquesta data un testimoni contemporani: l'abat Diodat Tritemio, l'amic de Schœffer, qui diu que en l'any 1473 fou estampat a Barcelona l *Liber Divinitatis vocatus arbor ciencia,* de Ramon Llull. Per suposat, Méndez diu que aquesta data està equivocada, a pesar de començar sa obra dient: «Ningú sapigué ab més perfecció ni aclarà mellor l'historia d'aquest descobriment que l'*abat Tritemio,* que havia parlat moltas vegadas d'aquest assumpto ab en Pere Schœffer, séns qual industria l projecte tal vegada hauria fracassat». Però Méndez s'havia empenyat en donar la preferencia a Valencia, no havia vist cap llibre estampat a Barcelona anterior al 1478, y, per més que Tritemio fos contemporani y amic de Schœffer (morí en 1516), las datas que ell fixa han d'estar equivocadas.

El dir que l'imprempta s'establí a Barcelona l'any 1473 no vol dir que abans no s'hagués estampat més o menos en ella, sinó que llavors fou quan s'establiren en ella impressors ab domicili permanent.

No dubtem d'altres impressions anteriors, però las considerem obras d'aquells primers impressors ambulants que, com diu mister Humphryes, «a travers de las planuras d'Alemania y França, en un temps en que era precís encomanar-se a Déu pera empendre un viatge, per las molestias y perills a que s'exposavan los viatgers y de que dificilment podem nosaltres formar-nos una idea, aquells perseverants alemanys, infadigables peoners de l'imprempta y de son immens pervindre, indomables seguiren endavant son camí

pera implantar lo nou art en paísos estrangers, ab dificultats que en aquests dias de locomoció facil és quasi impossible apreciar. Ademés, aquests deixebles de Gutenberg (?) anavan molt embarraçats, havian de fer un penós camí carregats ab pesantas y abultadas caixas pera las que ls era dificil trobar conducció segura, ab fardos que contenian tipos de pesant metall, paper y altres utensilis que ls facilitessin establir llur art en nous centres en que poguessin posar en obra llur gran missió. És veritat que l principal estimul era l benefici individual; però un ben fundat amor propri del exercici del art y una honrada ambíció d'exit los guanyava amics y consideració per tot arreu ont anavan, y ab constant perseverancia passaren energicament andavant, prescindint de totas las dificultats y perills, com homes inspirats per una nova fe, de la que eran los induptables apostols y destinats propagadors».

El primer objectiu d'aquests al venir a Espanya havia d'esser Barcelona, per esser llavors la ciutat de més importancia y la que ls oferia més probabilitats de bons resultats en l'exercici de son art. Era, ademés, la primera que trobavan a llur pas venint d'Alemania que podia oferir-los esperanças de bon exit. Com no anavan resolts a establir-se a un punt determinat, per no saber on los aniria mellor, no portavan sinó lo més precís pera treballar, ab prempsas petitas, tipos petits y paper fi, pera estampar llibres petits per via d'ensaig, perquè ls materials pera estampar llibres grans per llur volum y pes haurian sigut més costosos y dificils de traginar; y per aquesta raó estan en octau la *Gramatica* de Barcelona y altres llibres que poden atribuir-se a impressors ambulants, ab la circumstancia de que són quasi bé tots llibres escolars.

Havem insistit en las impressions dels ambulants perquè creyem que poden resoldre algunas dificultats, essent tal vegada producte d'aquests alguns llibres qual data donan per errada. Aquestos impressors, ab pocs recursos y incerts del resultat de llurs treballs, allí on se detenian havian de buscar alguna persona que sufragués los gastos d'impressió, com ho veyem en la *Gramatica* de 1468, y no podian fer més que anar guanyant-se la vida d'una part a altra, donant a coneixer un art nou completament desconegut allí on l'exercian, y per lo tant d'un exit, si probablement productiu, no ben segur del tot. Generalisats el coneixement del art y sa immensa utilitat y pervindre, no tindrian reparo en venir a Barcelona pera establir-hi l'art de l'imprempta industrials que ja l'havian practicat en altres punts ab materials y recursos suficients pera treballar per llur compte y per llarc temps; per lo que, atesa la marxa de la propagació de l'imprempta a Europa, repetim, considerem certa la data del 1473 pera l'establiment definitiu d'ella a Barcelona, que és la

que senyala y creyem que podia saber de cert l'abat Tritemio, contemporani y amic de Pere Schœffer.

Las datas dels llibres impresos existents no són una guia bastant segura pera fixar la de l'introducció de l'imprempta en un punt determinat: poden esser un dato determinant quan no hi ha altres indicis de més o menos verossimilitut y no intervénen certas circumstancias especials de la localitat. També és precís atendre a lo que diuen escriptors de reputació que han estudiat la cosa, y no rebutjar-los sistematicament y sols *perquè sí*. Méndez, ademés de recorrer al recurs gastat de la data equivocada, a las afirmacions de Joan Christie Seiz y del abat Tritemio, no volgué fer cas de lo que li digué Capmany ni de lo que li escrivia son amic D. Rafel Floranes, en sos *Apuntamientos sobre la Imprenta,* que és lo següent: «En Barcelona, es decir, en la capital de Cataluña, tengo entendido que fué donde se conoció primeramente, y que de allí son las primeras y más antiguas impresiones. Bien que ahora no puedo recordar dónde lo he leído, ni, si lo tengo apuntado, á dónde ha ido á parar este papel: no me he detenido en ello porque V. P. lo tendrá ya averiguado». Y, no obstant las negativas de Méndez, la *Gramatica* de 1468 vingué alguns anys després a donar la raó als que Méndez no volgué fer cas, y pot confirmar-la alguna altra troballa per l'estil de la d'un llibre estampat a Barcelona en 1493, del que fins ara ningú en tenia noticia.

L'art de la llibreria tingué aviat un gran desenrotllo a Barcelona. Capmany diu (1): «Veyem que Barcelona molt aviat convertí aquell ram d'industria en una branca de comerç actiu, puix en lo capitol XXII de las Corts de Monzó de 1542 se tracta expressament dels drets imposats *a l'extracció* de llibres estampats. Sobre lo mateix s'havia tractat en las Corts de Barcelona del any 1481, si bé que llavors l'exorbitant dret de 15 per 100 deixà obstruit aquell nou conducte del treball extern». Important havia d'esser la producció de llibres a Barcelona l'any 1481, quan las Corts se n'ocupavan y imposavan un fort dret d'extracció. Ademés, pel llibre *Capitols del general de Barcelona,* imprès en aquesta ciutat en 1577, consta que ls impressors de Barcelona formaren ja entre ells gremi o corporació, ab real autorisació, l'any 1491.

Això, ademés de confirmar las circumstancias especials en que s trobava Barcelona, per esser la primera ciutat d'Espanya, a que vinguessin los estrangers a implantar lo nou art, dóna a compendre las bonas condicions ab que s'hi establí y los progressos que hi féu. Mr. Alfred W. Pollard, en son llibre *Early Illustrated Books,* en lo capitol *Espanya,* diu: «Un considerable nombre d'aquests impres-

(1) *Mem. de Bar.,* volum II, pag. 256.

sors eran alemanys, qual tradició per llurs bonicas obras d'imprempta era sostinguda dignament per llurs immediats successors; de manera que durant gran part del sigle XVI los llibres espanyols conservaren molt de la primitiva dignitat que sols acostumem a donar als incunables. També desde un periode molt primitiu se distingiren per l'excelencia de lletras inicials (estampadas), que eran quasi tant abundants com hermosas, estant plens d'ellas la majoria dels llibres impresos en 1485 que jo he vist. La forma predominant de las inicials exhibeix delicats dibuixos en linias blancas sobre fondo negre, y també al revers. Per regla general las portadas són bonicas y imponents». Totas aquestas qualitats tenian los llibres estampats a Barcelona, y, per lo tant, se desenrotllà tant aviat en ella l'industria y comerç de llibres. Havem usat també la paraula *progrés* perquè posseim llibres estampats a Venecia, Lion y alguna altra part molt posteriors al 1485 que encara tenen las inicials en blanc o fetas a la mà, y per portada las duas solas consabudas ratllas de las edicions primitivas.

Més endavant diu que l llibre illustrat espanyol de que s té noticia és lo *Libro de los trabajos de Hércules,* del Marquès de Villena, estampat per Antoni de Centera, a Zamora, lo 15 de Janer de 1484. Té onze gravats representant los treballs del heroe, tant rudament executats que clarament són obra d'un artista del país. «Lo primer llibre espanyol ab gravats d'algun merit artistic que jo conec,—diu després,—és una edició de *Carcer de Amor,* de Diego de S. Pedro, estampada a Barcelona l'any 1493. Té setze gravats, alguns repetits varias vegadas. Lo gravat de la portada, representant la presó del amor, dóna una bona idea del caracteristic gravat espanyol (català?). Los altres gravats representan al aimador en diferentas actituts davant sa estimada, lo trobar-la en un carrer, etc.» Aquesta edició és la que havem dit que ningú coneixia fins ara en la nostra terra, essent-ho sols la de Burgos de 1493, que ab los mateixos gravats estampà Fadrique Alemany.

Tot nos fa creure no solament possibles, sinó veridicas, las edicions de Barcelona de 1471 y 73, citadas per autoritats respectables, acceptant igualment la del *Certamen poetich,* de Valencia, de 1474, encara que per nosaltres més dubtosa que las anteriors. Nostre difunt amic D. Marian Aguiló y Fuster, en el *Cançoneret de les obretes en nostra llengua materna divulgades en los sigles XIV, XV y XVI,* dóna la *Salve Regina* composta pel discret Pere Vilaspinosa, dedicada al virrey Lluís Despuig, a qui s degué l certamen poetic, publicat en 1474, que conté las trobas en llaor de la Verge Maria, fetas per *una quarentena* de trovadors y conservadas en *el llibre de estampa més antich de Espanya.* D'aquest llibre ningú n'ha vist cap exemplar, com ho demostra l no saber-se l nombre fixo de trova-

dors que hi contribuiren, ni quinas eran las trobas de la major part d'ells. Després, diu lo mateix Aguiló, del *Certamen* a que perteneix la present composició no coneixem més que l *quadern incomplet* d'on l'havem treta, *que tenim per estampat en la ciutat de Valencia en 1482*. De modo que fins són incerts la data y lo lloc d'aquesta edició, molt posterior.

Encara que fòra de la qüestió, farem aquí notar que ls valencians, encara que ells no vulguen, són catalans, y més ho eran encara en aquella epoca. Catalans de pura raça foren los primers escriptors de Valencia mossèn Jordi del Rey, de qui l Petrarca copiava y s'apropiava versos, y mossèn Jaume Febrer, a qui don Jaume I, en premi de sos serveys, féu donació de certas terras en l'horta y altras parts de Valencia, y igualment, y pels mateixos motius, a mossèn Jordi de Sant Jordi, o Jordi del Rey, com se sap també. Los primitius escriptors, ja fills de Valencia, eran de familias catalanas establertas allí, com la d'Albert de Alavanya, quals pares havian anat a la conquista y després s'establiren allí; molts altres, especialment poetas, com ho demostran sos cognoms, eran descendents de catalans, y escrivian y continuaren escrivint en català. En català està la Salve del *Certamen*, com ho estarian las demés composicions; en català estan totas las obretas estampadas a Valencia que publicà l'Aguiló; nosaltres tenim un *Llunari Perpetuo*, estampat a Valencia, en castellà, que porta impresa en català la llicencia expedida pel marquès d'Aytona, Lloctinent y Capità General de Valencia en 1594.

L'existencia y examen de la *Gramatica* de 1468 nos ha convençut plenament de que Barcelona pot cridar ben alt haver sigut la primera ciutat d'Espanya y una de las primeras d'Europa que adoptaren y feren ús d'aquest gran vehicul de la civilisació.

Aixís com Barcelona té l'honra d'haver sigut la primera ciutat d'Espanya que tingué imprempta, altras ciutats importants de Catalunya no quedaren molt endarreridas de las demés d'Espanya en adoptar-la. Seguint lo sistema general de llibres coneguts, sols Zaragoza (1475) y Sevilla (1476) s'anticiparen a Lleida, on, en 1479, lo venerable mestre Enric Batet de Saxonia, alemany, *varó erudit*, estampà lo *Breviarium opus secundum Illerdensis ecclesiæ consuetudinem*, etc., del que n'existia un exemplar estampat en vitela en lo Convent de Carmelitas descalços de Barcelona.

El P. Méndez, al donar compte de duas obras de Fra Pere de Castroval, existents en la Biblioteca Franciscana de Sevilla, estampadas en 1479, posa en nota:

«En gracia de los curiosos y aficionados al arte tipográfico, doy noticia de otra obra del autor, *no obstante que no está impresa*

en España, por ser muy rara, y *juzgo sea de lo primero que se imprimió:*

«Formalitates admodum reverendi magistri fratris
»Petrus de Castrovi, eximii sacre theologie doctoris.»

»Esto y nada más compone la portada.

»En la última hoja dice:

«Expliciunt formalitates de novo composite per fratrem Petrum »de Castrovi de ordine fratrum minorum sacre theologie magis»trum quas compilavit anno domini millesimo quadringentesimo »sexagesimo octavo».

»Impreso á línea tirada, en 20 hojas sin numeración, con letra de Tortis. Existe en la librería del Sr. Velasco.»

Aquí tenim un altre 1468 que no pot tenir equivocació, perquè no està escrit ab xifras, sinó a la llarga ab totas las lletras, y no pot haver-hi la *X* fugitiva. Se pot objectar que la data és la de la compilació y no la de l'impressió; però Méndez, intelligent en la materia, la jutja *de lo primer que s'imprimí,* y per lo tant *no impresa en Espanya;* perquè Méndez, aferrat en donar la primacia a Valencia, no podia creure espanyola una obra que indubtablement la feya anterior al 1474. És possible que la data sia la de l'impressió, per las senyas que n dóna Méndez, especialment per estar estampada ab caracters que podriam nomenar *romano-gotics,* com los de la *Gramatica* de 1468. No podia esser lletra de Tortis, com ell diu, perquè Tortis encara no era impressor en aquell temps, y los caracters que Tortis usà foren los quadrats romans, iguals o semblants als de Jenson, y no ls semi-gotics que li atribueix Méndez, com ho podem provar per un *Cicero Epistolarum familiarium* estampat per ell en 1482, que nosaltres posseim. Méndez entenia poc de bibliografia general y féu descarrilar l'espanyola.

A Lleida segueix Girona, on en 1483 Mateu Vendrell estampà, segons diu Méndez, la *Rubrica del Memorial del Pecador Redimido,* etc., que és lo *Pecador remut,* etc., de Felip de Malla, que més endavant posa entre las edicions dubtosas de que ja havem parlat. A Mateu Vendrell sel troba com impressor a Barcelona en 1484.

En lo monastir de Sant Cugat del Vallès, prop de Barcelona, s'estamparen alguns llibres, entre ells lo nomenat Abbas Isaac, ab data de 1489, de que donan compte Caresmar y Prosper Marchand. D'aquest llibre actualment en posseeix un exemplar nostre amic D. Victorià Amer. Es *un llibre xilografic* que té per titol *Isaac. De Religione,* y lo colofon diu: «Finitus hic libellus, apud Sanctū Cucufatum vallis Aretane xxix nouēbris Anni. d. M.cccclxxxix», lo que posa de manifest que a Catalunya s'estampà també xilografi-

cament fins una epoca molt avançada, en que ja s'havia generalisat bastant la tipografia; y és probable, per alguns datos que tenim, que fossin los convents y monastirs los que principalment s'ocupavan d'aquesta industria.

És interessant l'historia del establiment de l'imprempta en lo monastir de Nostra Senyora de Montserrat, de que Méndez dóna noticias detalladas, tant dels motius perquè s'establí, com de las condicions estipuladas entre ls monjos y l'impressor Joan Luxaner, mestre d'imprempta y ciutadà de Barcelona, lo dia 7 de Janer de 1499, obligant-se aquest a estampar tots los breviaris y demés llibres que l prior del convent volgués, donant-li aquest lo paper y materials necessaris; pagant-li també l viatge, donant-li habitació y manutenció pera ell, sa muller y un nen; ab moltas altras obligacions per una part y altra que no són d'aquest lloc. L'imprempta s'establí a Montserrat temporalment y sols pera las necessitats del monastir; però, aixís y tot, no deixa de tenir importancia, puix en los dos anys que treballà allí Joan Luxaner s'estamparen 12 missals, 20 breviaris, 43 responsoris y 130 professionaris en pergamí, y 128 missals, 398 breviaris, 308 responsoris de difunts y 300 professionaris en paper, ab moltas altras obras, com vidas de Jesucrist, exercicis espirituals, reglas de Sant Benet, horas canonicas, etc., que forman un total de 205 llibres en pergamí y 6,686 en paper, durant los anys 1499 y 1500. Farem notar que Joan Luschener o Luxener, com nomenavan també an aquest impressor alemany, estava ja establert a Barcelona en 1495.

Passats aquells dos anys, Montserrat no tornà a tenir imprempta fins al de 1518, en el que, trobant-se l monastir ab las mateixas necessitats que en 1498, l'abat, que ho era llavors Fra Pere de Burgos, se convingué ab l'impressor mestre Joan Rosembach pera que anés allí desde Barcelona ab los oficials Guillem, caixista; Vendel, alemany, *el Borgonyès; el Llemosí* Joan Pere, prempsista y entallador, y Martí, alemany, tots treballadors a la prempsa; també hi anà un tal Denís, entallador, que s presum que era qui gravava ls ornaments y lletras majusculas florejadas. També s diu que mestre Joan sigué qui gravà la gran estampa de la Mare de Déu.

Desde l 30 de Juliol de 1518, en que començà aquesta segona tanda, fins al 22 de Març de 1522, s'estamparen 3,000 llibres entre missals, breviaris, llibres d'horas diurnas y de Nostra Senyora, ademés d'una infinitat de butllas d'indulgencia y milers d'estampas, imatges de la Verge pera ls de la confraria de la Mare de Déu de Montserrat, y encarrecs d'algun prelat. Què s'ha fet de tot això y de tants mils de llibres, dels que sen coneixen molt pocs, y d'alguns cap? En la passada Exposició del Llibre català del Ateneu Barcelonès en lo més de Maig de 1894 sen presentaren tres o quatre com

una gran raresa, resto dels 10,000 y pico estampats en aquell monastir encara no fa 400 anys. No és una prova manifesta del séns nombre de llibres que deuen haver-se perdut séns deixar la més petita noticia d'ells, especialment dels estampats pels més antics impressors?

Posterior en poc temps a Montserrat sigué Tarragona en adoptar l'imprempta, on Joan Rosembach estampà el *Missale secundum consuetudinem Eclesie Tarraconensis,* en 1499.

Nos sembla que n Joan Rosembach era l tipo dels impressors d'aquell temps, en que no hi havia editors ni ls autors feyan estampar las obras pel llur compte, sinó que l'impressor se posava al servey d'alguna corporació civil o eclesiastica y estampava per compte d'aquesta, no tenint prou treball ni fondos suficients pera sostenir lo negoci per sí sol. A Rosembach lo trobem ja a Barcelona desde 1493 al 1495 imprimint las obras de Fra Francesc Eximenis, séns dubte per compte del convent de Sant Francesc, al que perteneixia Eximenis; a Tarragona en 1499 pera estampar lo missal d'aquell arquebisbat; y, segons Maitaire, estampava a Perpinyà en 1500; però en 1510 tornava a estar a Barcelona, ont estampà *Recollecta de tots los privilegis, provissions, pragmaticas y ordenacions de la fidelissima vila de Perpignà,* del que n posseim un exemplar. Ja havem vist que en 1518 se contractà ab los monjos de Montserrat pera anar allí com mestre d'imprempta, y del 1526 al 1530 lo tornem a trobar a Barcelona, on s'hauria establert definitivament, puix las condicions de la prempsa eran ja molt distintas de quan vingué per primera vegada a Barcelona.

Los impressors que anavan per primera vegada a estampar a un punt determinat havian de buscar qui pagués los gastos de la primera impressió, que podriam nomenar de prova. A Barcelona ls pagà una persona perteneixent a una familia de las que més figurayan en ella en aquells temps, com consta en lo colofon de la *Gramatica* de 1468, y l'estampació del *Breviari* de l'iglesia de Lleida té la particularitat d'haver corregut tots los gastos de la publicació a carrec del campaner de la catedral Antoni Balares. «Campanarium eiusdem eclesie pulsator propiis expensis fieri fecit», diu lo colofon. Com han cambiat los temps!

Coneguts ja ls avantatges de l'imprempta, aquesta se generalisà a Catalunya, establint-se en localitats més o menos importants, com Vich, Manresa, Tortosa, Cervera y altres.

Fra Francisco Méndez dóna raó dels diferents caracters empleats en los primers temps de la tipografia, de manera que no s pot compendre quins eran, o què eran los nomenats a Catalunya *lletra de Tortis* baix diferentas denominacions, y referint-se al gotic de l'imprempta, que, com ja havem dit, era la continuació del

manuscrit alemany; y diu que molts la nomenan gotica séns altre motiu, a son entendre, que per sa confusió y abreviaturas; y que del mateix modo que quan veyem una lletra enrevessada y dolenta diem que està en grec o en alarb, per la mateixa raó ls que no estan acostumats an aquella lletra diuen que «està en gotic». Nosaltres creyem que s nomenà *gotica* perquè eran los caracters empleats en las inscripcions arquitectonicas dels temples y altres edificis, llavors en moda, nomenats *gotics*. Méndez no estava ben enterat dels tipos empleats pels primers impressors de diferentas localitats.

Los nomenats primers impressors alemanys, Gutenberg, Fust y Schœffer, y alguns altres, no perquè tractessin d'enganyar a la gent, com se diu, venent impresos per manuscrits, sinó perquè realment eran manuscrits estampats lo que produïan, naturalment aquests feren los caracters gotics, que nomenarem purs, que forçosament devian tenir las primeras estampacions tabellarias perfeccionadas, tals com las duas *Biblias*, lo *Psalteri* y altres llibres de la primera fornada. Primerament, los llarcs estrets angulars, per l'estil dels monumentals; després, en la mateixa Alemania s'usaren caracters més rodons, y també dels un xic romanisats, semblants als que impropriament se nomenaren a Espanya després *lletra de Tortis,* perquè aquest estampà a Venecia desde 1484 a 1499, y no sigué ni l reformador dels tipos d'imprempta ni tant famós com Méndez creu, puix són pocs los historiadors de l'imprempta que l'esmentan, y tots los tipos que ab los diferents noms *de monacal. de butllas, normands, venecians, llemosins,* que s davan, segons ell, a la lletra de Tortis, eran coneguts abans d'aquella data.

Los alemanys, y no alemanys, que sortiren de llur patria pera propagar l'art de la prempsa procuraren fer las primeras impressions ab los tipos de la lletra més usada en los mellors manuscrits del punt on se dirigian pera exercir son art. Això s veu principalment en las primeras impressions italianas de Venecia, Subiaco y Roma, en las que trobem ja la lletra romana rodona uncial, que ls caligrafs italians empleavan en aquells temps pera ls manuscrits, perquè a Italia sols s'usaren los caracters gotics pera l'escriptura en los sigles XIII y XIV, que fou la gran epoca del art gotic. Lo perfeccionament dels tipos d'imprempta s degué a Nicolau Jenson, de qui ja havem parlat, y no a Joan de Tortis, com se podria creure per lo dit per Méndez.

Lo no establir-se en lloc per llur compte ls primers impressors propagadors del art; la necessaria protecció de personas o corporacions que sufragavan los gastos de la primera estampació, pera lo que tant servia un princep de l'iglesia com lo senzill campaner d'una parroquia; l'impressió per tot arreu d'obras doctrinals peti-

tas y poc voluminosas, com per via d'ensaig; l'empleu en totas parts, pera ellas, de tipos no gotics, rodons, romanisats, com són los de la *Gramatica* de Barcelona del 1468; tot això, junt ab las altras qualitats del llibret, ja consignadas, y las de que ls tipos són petits, estan estampats en paper més fi y sense marca, diferent del generalment empleat en edicions posteriors, que demostran haver vingut uns y altre de lluny, pera que llur amo ls pogués emplear a conveniencia ab menos gasto de transport, nos confirman en la convicció de que Barcelona sigué la primera ciutat d'Espanya que s'honrà ab l'adopció de l'imprempta, y lo primer llibre estampat a Espanya l'any 1468 la *Gramatica* que l'Academia de Bonas Lletras té la sort de posseir.

Descartada la *Gramatica* del 1468, y seguint lo sistema de Méndez de guiar-se per llibres coneguts vistos, no per ell, sinó per autoritats que valen tant com ell, com són Capmany y Nicolau Antoni, als que segueix o no segueix, segons li convé, resulta que Barcelona sigué la primera ciutat d'Espanya en adoptar l'imprempta ab l'estampació de la *Catena aurea*, de 1471, citada per Capmany. Prescindint també del *Certamen Poetich*, de Valencia, del 1474, del que ningú ha vist un exemplar, creyem que s pot senyalar la cronologia de l'introducció de l'imprempta en diferents punts d'Espanya del modo següent:

Barcelona.	1471	Murcia	1487
Valencia	1475	Sant Cugat. . . .	1489
Zaragoza	1475	Valladolid	1493
Sevilla	1476	Alcalà.	1494
Lleida.	1479	Pamplona	1495
Salamanca	1480	Granada	1496
Zamora.	1482	Tarragona	1498
Girona	1483	Madrit	1499
Burgos	1485	Montserrat. . . .	1499
Toledo	1486	Jaen.	1500

Diferents escriptors asseguran que l'imprempta fou establerta a Portugal ja en 1466 en la ciutat de Leiva (Extremadura), fundant-se, séns dubte, en que D. Pere Alfons de Vasconcellos, en 1558, digué que Leiva havia sigut la primera ciutat de Portugal que tingué imprempta. Lo fet és que l primer llibre ab data coneguda, segons Gordon Duff, és un *Comentari del Pentateuc*, de Moisès ben Nachman, publicat a Lisboa l'any 1489, estampat pels dos jueus el rabí Samuel Zorba y el rabí Eliezer; però Méndez, referint-se als anals de Maitaire, cita l'obra, en hebreu, *Vitæ Semitæ*, del rabí Jacob ben Ascher, estampada a Lisboa en 1485. En lo Mu-

seu Britanic tenen un *Pentateuc* en hebreu estampat a Taro en 1487. Com és una plaça desconeguda, s'està en dubte si és un erro per Faro, ciutat de Portugal, o Toro, ciutat espanyola de la provincia de León.

Sentat lo fet de que la tipografia o imprempta ab caracters mobils metalics fosos no fou decidida y fixament practicada sinó desde 1466 a 1467, tenim que, per la *Gramatica* de Barcelona de 1468, sigué una de las primeras nacions que conegueren tant util descobriment, y també de las primeras en utilisar-lo, lo que no podia menos de ser atesa la preponderancia que havia exercit la Corona d'Aragó, y encara exercia l regne unit d'Espanya, en los assumptos generals d'Europa.

APPENDIX

LAS CARTAS DE JOGAR

I

Se diu y se repeteix que las cartas de jogar tenen conexió ab l'invenció del gravat en fusta, y fins s'assegura que per ellas començà a practicar-se aquest art, lo que, a mon entendre, està molt lluny de la veritat; y per mi és un gran disbarat lo dir que la primera impressió que aparegué en Europa procedent d'un tosc gravat en fusta sigué *una carta*, per més que sia l celebrat coneixedor dels primitius productes de la xilografia l baró Heinecken. Segurament que l tal baró no estaria ben enterat del modo de fabricar las cartas, sobre tot en sos principis; y és segur que prengué per gravats en fusta molt toscs lo que no eran sinó productes de patrons trepats. Exceptuant las cartas dibuixadas a la mà y pintadas ab pinzell, tot concorre a demostrar que las cartas durant molt temps, potser més d'un sigle, no foren fabricadas d'altre modo que per medi de patrons trepats tant en son dibuix com en la pintura, en la que encara s'emplean actualment dits patrons pera la fabricació de cartas ordinarias.

Las més antigas cartas que s'han trobat, no dibuixadas y pintadas a la mà, són fabricadas ab patrons trepats, com ho asseguran Chatto y Passavant, personas competents en la materia.

Pera mi no hi ha qüestió sobre la preeminencia d'haver-se gravat estampas de sants molt abans que jocs de cartas, puix no s coneix cap joc de cartas gravat anterior a l'estampa de la Verge, de Brusselas, del 1418, ni del tant citat Sant Cristofol, de 1423; y lo cas del sermó de Sant Bernardí de Sena del mateix any, que citan pera prova de lo contrari, no aclara res, perquè lo que Sant Ber-

nardí mostrà al *fabricant de cartas, no al gravador,* dient-li que podia fabricar-ho en lloc de cartas, pera guanyar-se la vida, sigué un sol radiant ab lo monograma de Crist en son centre, que ell mateix dibuixà sobre una tauleta de fusta, lo que podia fer-se del mateix modo per medi de patrons trepats que pel de gravat en fusta; y pel primer sistema fabricaria las cartas, y després las estampas de sants, l'interpelant de San Bernardí, com ho demostra l'estampa del Gabinet de París representant lo monograma de Crist rodejat de raigs de llum, que creuen que té conexió ab lo de la prèdica de Sant Bernardí: és del estil conegut per la *manière criblée,* y aquesta manera d'*estampat al cedaç* o *per forats* no crec que pugui aplicar-se al gravat, sinó que ha d'esser precisament a la trepa.

Que en los llibres de la burgesia d'Ausburg se troban esmentats los fabricants de cartas en 1418, y los gravadors no s'hi troban fins al 1449, no significa res, y en tot cas no podria ser sinó la confirmació de lo que acabo de dir, ratificada per l'opinió de M. Chatto, que diu: «De la circumstancia de trobar-se tantas dònas com a pintadoras de cartas en los llibres de la ciutat de Nuremberg entre 1423 y 1477, sembla natural concloure que cap d'ellas era gravadora en fusta, y són una prova d'això las toscas y borrosas cartas trobadas a Ausburg que reprodueix Merlin en sas laminas 26 y 27, que sens dubte són també producte de fabricació de dònas, puix aquestas, per tot y en tots temps, han sigut empleadas en aquesta fabricació».

Confonen l'invenció del gravat en fusta ab lo seu desenrotllo, perfeccionament y aplicació al paper, puix lo tant manossejat Sant Cristofol del 1423 no és lo gravat més antic, ni en paper, com fins ara han suposat, puix en paper se coneixen gravats més antics que l tal Sant Cristofol, com també imatges de sants estampadas en telas y pergamí, deixant a part las robas de seda, llana y fil estampadas ab motllos de fusta, de las que n'existeixen encara troços dels sigles XI, XII y XIII, que són mostras de l'antiguetat del gravat en fusta y aplicació d'ell a l'estampació.

Després hi ha una altra consideració que no ha tingut en compte cap historiador d'aquestas cosas y que demostra clarament que podia haver-hi gravadors en fusta sigles y sigles abans que fabricants de cartas.

La fusta és un material existent desde que l món és món, y las manifestacions més antigas de l'intelligencia humana las tenim pel gravat. De bons gravadors en pedras duras y metalls en tenim milers de mostras desde fa quatre o cinc mil anys; y si alguns d'ells gravaren en fusta és un problema pera resoldre: res los ho impedia, perquè intelligencia y materials en tenian de sobras, però lo que potser faltava era l'aplicació. Las cartas de joc són de paper,

y pera que serveixin al objecte no poden esser d'altra cosa. Per lo tant, no podia haver-hi cartas abans d'haver-hi paper, o a lo menos no podian generalisar-se sense l'abundancia y baratura del paper.

Aquest, com se sap, no fou introduit a Europa fins al sigle XI o XII, fabricat ab cotó, y a Espanya (Xativa) començà a fabricar-sen de fil abans que en cap altra nació europea en lo sigle XIII, y

El gravat més antic, conegut, del joc de cartas

sa fabricació no se generalisà, perfeccionà y abaratí fins a la segona meitat del sigle XV, en que prengué desenrotllo en algunas nacions la fabricació de cartas y se generalisà son ús y abús, com se generalisà també l'art del gravat en fusta pera impressions d'estampas de sants primerament y després pera l'estampació de llibres, essent lo precursor de l'imprempta. D'aquí ve la confusió sobre la preexistencia d'una o altra de las duas industrias.

Pera mi no hi ha discussió: se troban y poden trobar moltas provas de l'indiscutible preexistencia del gravat en fusta molt

abans de l'invenció de las cartas de joc. «Lo gravat en fusta,—diuen los autors del *Dictionnaire general des Lettres, des Beaux Arts et des Sciences Morales et Politiques* (1),—serví en son origen pera tallar segells economics y lletras en relleu de que se serviren los escrivents y illuminadors de llibres, fent-ne ús pera estampar las majusculas de llurs obras manuscritas. Se tenen provas d'haver-se establert aquesta costum en lo sigle XII; però la més antiga mostra d'un gravat en fusta que s'ha descobert fins ara s troba en un obituari del convent de Franciscans de Nordlingen, que acaba al començament del sigle XV. Lo gravador d'aquesta peça, lo primer que s dóna a coneixer firmant sa obra, se nomenava Fra H. Luger y era llec».

En lo sigle XV l'art de gravar en fusta pera fer estampas de sants passà dels convents o monastirs, ont havia començat, a la classe laica, que li donà més extensa aplicació y lo millorà successivament, no essent, com ja he dit, lo sarandejat Sant Cristofol del 1423 lo gravat en fusta més antic conegut, avantatjant-lo en antiguetat l'estampa del Museu de Brusselas del 1418 y la Verge del Gabinet d'estampas de París, estampada en paper de cotó probablement abans del 1400.

No sigué l descobriment del gravat en fusta, com diu Merlin, lo que produí la multiplicació de las cartas y generalisació de son ús (y abús), sinó l perfeccionament en la fabricació del paper y sa consegüent baratura.

Pera certs fets historics, los escriptors francesos, inglesos y alemanys no s recordan, o no s volen recordar (lo més probable és que no saben), que en l'Edat Mitjana, en los sigles XIV, XV y XVI, Aragó, y després Espanya, foren la nació més preponderant d'Europa, que dominaren en Italia y los Písos Baixos, que venceren a francesos y alemanys y que descobriren y conquistaren las Americas, per lo que influiren en tot lo món las virtuts, vicis, usos y costums espanyolas, y especialment las aragonesas o catalanas; y aquest és lo motiu de que en certs casos los escriptors estrangers nos deixan sempre *de recó,* com ho fan respecte l'origen y antiguetat de las cartas de joc, del que creyem posseir datos y noticias suficients pera considerar-lo inventat a Catalunya.

Tots los historiadors que no consideran las cartas de joc d'origen oriental, las creuen inventadas a Italia, y, com M. Merlin y Mr. William Hugues Wilshire, autor del cataleg dels jocs de cartas existents en lo Museu Britanic, parlan d'Espanya séns saber-ne res ni haver-se pres la pena d'estudiar-ho, com acostuman fer la majoria dels escriptors estrangers al parlar de la nostra

(1) París, 1862.

terra; d'altre modo no assegurarian que las cartas més antigas d'Espanya fins ara conegudas no són anteriors al 1600, y que França ha proveit de cartas lo nostre mercat desde temps immemorial.

Aquests historiadors (?) ni tant sols tenen coneixement de las cartas del temps dels Reys Catolics existents en lo Museu de Madrit y publicadas en el *Museo Español de Antigüedades,* y no saben dir res més sinó que no troban esmentadas las cartas en los estatuts del Ordre de la Banda donats per Alfons XI, com ho diu D. Antoni de Guevara en sas *Epístolas Familiares;* y séns cap fonament rebutjan lo que diu l'abat de la Riba, que sosté que las cartas de joc són d'origen espanyol y que foren introduidas a Italia quan s'apoderaren de Sicilia en 1267, o en temps de Pere III d'Aragó en 1282, creyent que dit abat de la Riba s fundava en lo dit per D. Antoni de Guevara. Aquí no serà per demés fer observar que ls dos savis, francès y inglès, diuen: «Quan los *espanyols* entraren a Sicilia y Calabria baix los *princeps castellans...*», donant a compendre que del mateix modo que coneixian l'historia d'Espanya coneixian la del joc de cartas.

L'afirmació del abat de la Riba concorda ab los documents existents en l'Arxiu Municipal de Barcelona, dels que tampoc tenen cap noticia ls historiadors francesos, inglesos y alemanys, y que podrian esser altres dels fonaments en que s'apoyava l'abat. En los llibres de *Bandos y Ordenacions,* de dit Arxiu, se troban varias prohibicions de jogar a cartas, ab lo nom de *gresca* desde 1301 a 1372, y ab lo nom de *naips* desde 1371 a 1378 (1), tots anteriors als documents en que aquells s'apoyan pera sentar sas mal fundadas afirmacions, puix lo document més antic que esmentan és lo bando del prevost de París del 22 de Janer de 1397 prohibint jogar a daus y a cartas los dias de feina.

Diu Merlin: «L'erudició, despertant-se tard en aquesta qüestió, ha permès al temps destruir los monuments que podian aclarir-la, y ara, per falta de guias historicas, se deixa arrastrar per l'imaginació, a risc d'extraviar-se pels camins de la novela o cuento.

»Aixís és que entre ls sistemas que s'han seguit fins avuy no n'hi ha un sol que s'apoyi sobre bases solidas pera satisfer los esperits, y no és per falta de treballs ni d'investigacions.»

Falta de treballs, no, però mal dirigits, y falta d'investigació, de lo que resulta lo que diu més endavant, que, «a excepció de la coneixença més intima que ls italians nos han fet fer ab las tarotas, pocs fets positius s'han afegit als que ls primers escriptors havian senyalat.

»En aquests ultims temps tots s'han concretat a recullir docu-

(1) Vegin-se ls apendix B y D de ma obreta *Lo Joch de Naips.*

ments ja coneguts, a comentar-los y torturar-los a profit de sistemas més o menos nous, més o menos enginyosos; y a això sembla que estem destinats encara fins que la casualitat vingui a revelarnos algun monument desconegut o algun document autentic propri pera resoldre l problema.»

Joc alemany (començaments del sigle XVI)

Los documents de Barcelona, si no resolen lo problema, testifican molta major antiguetat de la que generalment s'atribueix al joc de cartas.

Merlin continua una serie de datas en las que diferents autors citan dit joc, començant per Menestrier, que cita ls comptes de Charles Poupart, que fixa la de 1392, en que se senyalan al pintor Joaquim Gringonneur 56 sous parisis per la pintura d'un joc

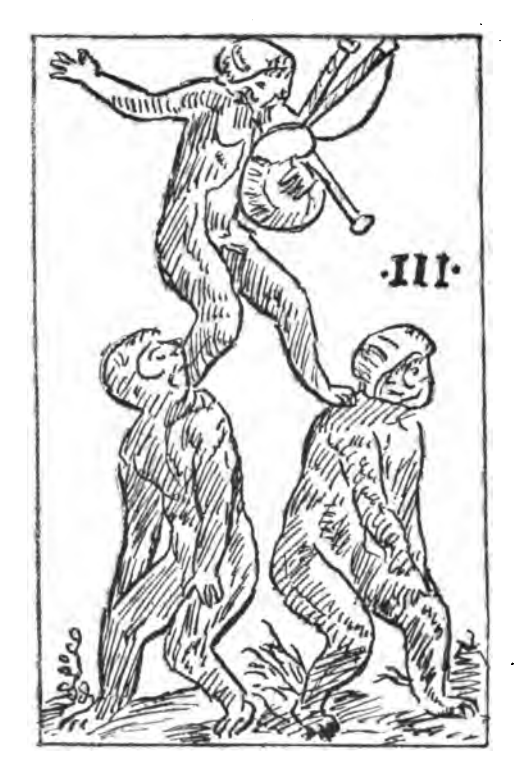
de cartas pera entreteniment del rey Carles VI, y seguint] axí:

1387, citada per l'abat de la Riba.

1379, de Joan de Covelluzzo, en la Cronica de Vitervo.

1375, del manuscrit de la Biblioteca Nacional.

1367, de l'historia de Joan Saintré.

Joc alemany

1350, del poema *Le Pèlerinage de l'Homme*.

1332, de las *Cartas familiares*, de D. A. de Guevara.

1300, de *Gulden Spil* (joc d'or), Ausburg, 1472.

1299, del manuscrit de Leandre de Pipozzo, escrit en lo mateix any.

«Totas aquestas datas,—diu, després de comentar-las una a una, —no han revestit l'analisi de la crítica, per esser esmentadas en

exemplars posteriors als citats originals, faltant en los autentics coneguts, y essent interpolacions en los posteriors, per lo que ls investigadors d'aquests preats documents no han pogut mantenir llurs illusions, perquè la crítica ha tingut l'indiscreció de sometre *aquest or* a llur inflexible pedra de toc, y las ha mortas: una sola d'aquestas ha pogut resistir la prova, que és la de Poupart, de 1392.»

Continua dient que res prova fins ara que l coneixement de las cartas en Europa vaja més enllà del ultim quart del sigle XIV, estant d'acord ab las observacions de M. Duchesne, qui senyala aquest fet pera la França entre 1392 y 1369, fundant-se en no estar continuadas en l'enumeració de jocs prohibits per las ordenanças de Carles V en 1369.

Per la França pot esser aixís, però no per l'Espanya, ni especialment pera Catalunya, ont eran ja conegudas a lo menos en 1301, com consta pels documents del nostre Arxiu Municipal, dels que ni Merlin ni cap autor estranger, anterior o posterior an ell, que han escrit sobre l joc de cartas, en tenian coneixement.

Seria per demés voler apuntar totas las tonterias que diuen d'Espanya tocant an aquest ram los escriptors estrangers: n'hi ha prou ab dir que ns fan lo favor de creure que desde fa sigles lo nostre mercat de cartas està proveit pels productes de fabricas venecianas al principi, y desprès de fabricas francesas, y actualment per las de París. Ignoran també, diuen, si nosaltres començàrem a fabricar-nos-las. Tots los indicis són que las cartas de joc tenen un origen espanyol, y probablement català. Ja dic en ma citada obra *Lo Joch de Naips* (1) que ab aquest nom se troban esmentadas a Barcelona abans que en cap altra part, y a Italia s donava també l nom de *naibi* a las estampetas ab que jogavan los noys, segurament las aucas ab que encara jugan los noys catalans, conegudas per *rodolins,* joc molt comú y antic a Catalunya, y en los que també hi estampan jocs de cartas.

Lo nom de *tarotas* o *tarochi*, donat primitivament a las cartas, podria també esser una confirmació de son origen català, no essent aquest nom altra cosa que l'indicació del modo de fabricar-las. Lo nom *tarotas* o *tarochi* ha sigut molt discutit, fent-lo uns venir d'Egipte y altres donant-li diferentas etimologias. Menestrier crec que està en lo cert fent-lo provenir del *tare* francès, en català *tara,* que en un y altre llenguatge tenen la mateixa significació: *tara=falta=forat=taca=esquins,* derivat del grec *teres,* trepar o foradar; y com las cartas eran fetas ab patrons trepats, és molt possible que sels dongués aquest nom a Italia quan començaren a co-

(1) Capitol XXX.

neixer-las, no per sas representacions o composició, sinó per la manera de ser fabricadas. A Catalunya may, ni encara actualment, s'ha donat a cap mena de cartas lo nom de *tarotas*, sinó lo de *naips* antigament, y *cartas* després.

Si ls que diuen que França y Italia proveeixen nostre mercat de cartas se refereixen a las que n diuen *tarotas*, estan en lo cert, perquè a Espanya may s'han fabricat aquestas, que no serveixen per cap mena de joc y sí solament pera lo que n diuen «fer las cartas» o pronosticar la sort d'una persona. Això s coneix aquí d'epoca relativament moderna, y lo consum d'aquesta classe de cartas és tant reduit que hi ha moltissima gent jogadora de cartas que ni tant sols las coneix ni té noticia de sa existencia, y los que las vènen en fan pagar de dèu a vint vegadas més de lo que valen.

També considero un erro o falta d'intelligencia en lo joc de cartas l'assegurar que a las *cartas tarotas* sels donava ls noms de *trumfos* y *a tots*, perquè diuen que totas las 21 o 22 figuras afegidas a las 48 o 52 numerals superavan an aquestas. Pera mi això no és, com ja he dit, sinó una falta de coneixement en los modos de jogar, confonent aquests ab la composició de las cartas, y donant an aquestas noms que no eran y són sinó expressions del modo de jogar en jocs determinats, sobre tot a Catalunya, com són la *malilla, solo* y *tresillo (juego del hombre)*, en que hi ha un coll determinat que domina an els altres y sen diu *trumfo;* y quan lo primer jogador juga aquest coll, deya antigament, y encara s diu molt fòra de Barcelona, *a tots*, que és lo que n diem ara *arrastro*, pres del castellà; y entenc que aquest *trumfo* y aquest *a tots* són altra prova del origen català de las cartas, perquè a Catalunya may s'han fabricat y jogat sinó cartas numerals, y ls *trumfos* y *a tots* de cap modo poden aplicar-se a las figuras complementarias de jocs que no coneixian.

A Espanya may s'han variat los tipos de las cartas en figuras y colls: aquests sempre han sigut *oros, copas, espasas* y *bastos*, del as fins al nou inclusiu, y aquellas solament tres, *rey*, *cavall* y *sota*, total 48 cartas en lo joc invariablement. Si bé s'han variat las figuracions d'aquests tipos y s'han fet composicions capritxosas, sempre ha sigut baix la base dels mateixos: may s'ha introduit en lo joc la reina o dama, ni aquesta ha substituit lo cavall, com han fet altras nacions; y quan alguna d'aquestas ha fabricat cartas pera ser enviadas al mercat espanyol, lo que esdevé de quan en quan, sempre las ha fetas ab nostres tipos caracteristics, may ab los numeros dèu ni dònas, ni quatre figuras, com ells las usan.

Los colls de las cartas italianas, si bé són los mateixos que ls de las cartas espanyolas, difereixen en sa figuració: los nostres repre-

sentan propriament lo que significan; però ls italians solament representan los *oros*, o diners, puix las espasas no són tal cosa, sinó una agrupació que semblan sabres torts y mal engiponats; los *bastos*, també agrupats, no són bastons ni troncs d'arbres, sinó una especie de cetres llargaruts; y las *copas* més semblan capitells de

Joc alemany

columnas o balustres que copas pera beure. Aquesta observació és important per lo que diré després.

Las cartas més antigas que s'han trobat fetas a la trepa tenen los tipos espanyols, y las gravadas y las dibuixadas y pintadas a la mà los italians; però en unas y altras las representacions dels quatre colls primitius, *oros*, *copas*, *espasas* y *bastos*, a mitjans del sigle XV los francesos cambiaren en *cors*, *quadrets*, *piques* (puntas de

llança) (?) y flors *(trèfles)*, tipos que desprès adoptaren los inglesos y part d'Alemania; però ls inglesos continuaren donant lo nom de *spades* als *piques*, y *clubs* (massas) als *trefles*, que recordan los tipos espanyols; los mateixos francesos conservaren lo nom de *spadille* al *as d'espasas* y *baste* al *as de bastos*, en los jocs de *quadrille* y *mediateur*, derivats de nostre *tresillo* o *juego del hombre*. Los alemanys, a la mateixa epoca, començaren variant los colls, posant-hi figuras d'animals y altres objectes; però ultimament los fixaren ab tipos més senzills a l'estil francès, que són cors, aglans, fullas y cascabells, ab los que continuan. Las correspondencias són:

Joc alemany

Espanyols: oros, copas, espasas, bastos.

Francesos: *carreaux, cœurs, piques, trèfles.*

Alemanys: cascabells, cors, aglans, fullas.

Los italians, igualment que ls espanyols, no han cambiat may los signes dels colls.

M. Merlin diu que las cartas espanyolas procedeixen de las italianas, perquè las nomenem *naipes*, cambiant la *b* de *naibi* en *p*, perquè, de no fer-ho aixís, tindriam de pronunciar *nayves*, perquè ls espanyols pronunciem la *b* com *v*. Se coneix que sap tant de gramatica y fonetica espanyola com d'historia, y també ignora que a Catalunya, aon començà a donar-se l nom de *naips* a las cartas, ara no n diem *naips*, sinó senzillament *cartas*.

M. Merlin, ab raó, creu las cartas de joc d'origen europeu, però erradament las fa d'origen venecià, fundant-se en los jocs trobats a Italia, principalment en los que n diuen *tarotas*, lo que l fa caure en altre erro de creure l joc de tarotas més antic que l de cartas numerals, no essent aquest sinó una derivació o reducció d'aquell.

Las cartas que s creuen més antigas que han arribat fins a nosaltres són las quatre existents en lo Museu Corner de Venecia, que són numerals, ab los colls d'oros, copas, espasas y bastos, tipo italià.

Las 17 peças del Gabinet d'Estampas de París, equivocadament nomenadas *de Gringonneur*, o de Carles VI, de 1392, que són unas finas cartas tarotas venecianas, que en opinió d'alguns no són anteriors al any 1425.

La serie de cartas perteneixents al «joc de minchiate», de la comtesa Aurelia Visconti Gonzaga de Milà. La data d'aquestas cartas la determinan pel dibuix emblematic del amor, ab los escuts d'armas de Felip Maria Visconti y Beatrice di Tenda, que s casaren en 1413, y ella fou comdemnada a mort per son marit en 1418. Per lo tant, las cartas han d'esser d'una data intermitja. Las cartas del Museu Corner no diuen de quina data són poc més o menos; però m sembla, per sa forma y dibuixos, que no són tant antigas com las nomenadas *de Gringonneur*. En cas que sian del 1392, no pot ser tampoc com las de la comtesa Visconti (1413 a 1418), per lo que a Barcelona no podem oposar-los sinó jocs existents encara, fent esment d'ells en datas més atraçadas, com són lo del inventari del negociant de Barcelona Nicolau Carmona, habitant en lo carrer de Sant Daniel, en qual inventari, pres en 1380, consta un «Ludus de Naips, qui sunt 44 pecie», no expressant de quina classe eran; però és possible que fossin com o semblants als del inventari de Miquel Zapila, mercader de Barcelona, del any 1401, en el que van continuats «jocs de naips grans, pintats e daurats tots ab cobertes negres» (Manuals del notari Bernat Nadal).

Abans de discutir sobre l'origen italià acceptat pels seguidors de Merlin, bo serà que ns ocupem un xic dels suposats origens

arabe y indi, que, com he dit, Merlin rebutja victoriosament, demostrant-ne lo infundat. L'opinió d'esser las cartas procedents dels arabes o sarrahins, no té altre origen que lo dit per Covelluzzo en 1480, fundant-se en l'analogia aparent de la paraula *naibi* ab los noms *nabi, nabaa,* arabes o hebreus, que implican l'idea de profecia, pronostic, magica, y concordan ab un dels usos de las cartas, lo menos generalisat, ni tampoc lo primitiu, com creuen Merlin y los que l segueixen.

Ja dic en nom *Joch de Naips* que un dels inconvenients d'aquesta procedencia és la prohibició que la lley imposa a tots los musulmans de tot joc de sort y de tota representació de la figura humana. Per altra part, sembla més natural que Espanya fos la primera que rebés d'ells aquest joc, y que d'aquí passés a Italia, y que uns y altres, espanyols y italians, los donguessin lo nom *la'eb el Kamar* (joc de sort), que és com ells las nomenan.

No s'ha trobat lo nom *naibs* o *naips* en cap document arabe, com se troban en los antics documents de Barcelona, on los arabes dominaren poc temps, y després de quatre sigles que ja n'eran fòra.

També sembla que ls arabes trigaren a coneixer lo joc de cartas, puix no s troba esmentat en cap autor antic, ni tant sols en las *Mil y una nits.* Tampoc se coneix cap joc de cartas fabricat per arabes, ni encara de las terras en que aquests viuen barrejats ab cristians, lo que correspon a la prohibició abans esmentada.

No estan en lo cert Mrs. Chatto y Breitkopf donant a las cartas un origen hindu, fundant-se en enginyosas investigacions etimologicas y fent-las procedir del joc d'escacs a quatre *(chaturanga),* guiant-se per lo que digué Mr. William Jones a ultims del sigle passat y basant-se principalment Mr. Chatto en los modos de jogar dels indis, dels que n descriu tres.

En primer lloc dec dir que ls historiadors han mal interpretat lo dit per Mr. William Jones; que ls escacs no són d'origen hindu, com tampoc ho és lo *chaturanga,* puix que a Espanya s jogava als escacs a quatre en temps de D. Alfons *el Savi,* de Castella, sigles abans de l'anada dels portuguesos a la India (1).

Per altra part, són notabilissimas las diferencias entre l joc d'escacs y lo de cartas.

No té res de particular que las peças superiors dels dos jocs tinguin los mateixos noms de reys, reinas, cavalls, etc., perquè no és, com diu M. Merlin, en aquestas semblanças aont han de buscar-se las referencias significativas, sinó en l'essencia mateixa dels jocs, en sas maneras de jogar-los y sas reglas.

(1) Vegi-s mon estudi *Investigaciones sobre el origen del Ajedrez,* capitol *Chaturanga.*

En los escacs tot és calcol y combinació: la sort no hi entra per res. En las cartas és al revers: lo resultat és degut en sa major part a la sort: la combinació no serveix sinó en alguns casos pera atenuar los rigors de la sort, corretgir-la o fortificar-la quan és bona.

En los escacs las peças estan totas al descobert sobre l tauler,

Joc alemany de 1588

los punts de colocació tots són iguals, y de l'elecció d'aquests pel jogador depèn l'augment o disminució del valor de la peça.

En las cartas és al revers: la coneixença del joc que un té a la mà és cuidadosament amagada, no solament al contrari, sinó també al company de joc; en la distribució de las cartas la partida és desigual; la casualitat ho barreja tot, y lo més habil jogador se tro-

ba moltas vegadas tant maltractat que l més xambó l guanya facilment.

Lo modo de jogar y lo valor de las peças en los escacs sempre és lo mateix: en las cartas, en la multitut dels diferents jocs que s'hi jugan, moltas d'ellas cambian de valor, fins lo rey, que en lo

Joc alemany de 1588

tresillo ocupa tot lo més lo quart lloc. En los escacs, encara que bastant passiu, sempre és la peça principal, a pesar d'esser la reina la peça més important del joc per son extens moviment de translació. Per fi, no hi ha cap conexió entre l valor y moviment de las peças d'un y altre joc.

Estic molt lluny de pensar que l joc de cartas puga esser d'ori-

En los escacs tot és calcol y combinació: la sort no hi entra per res. En las cartas és al revers: lo resultat és degut en sa major part a la sort: la combinació no serveix sinó en alguns casos pera atenuar los rigors de la sort, corretgir-la o fortificar-la quan és bona.

En los escacs las peças estan totas al descobert sobre l tauler,

Joc alemany de 1588

los punts de colocació tots són iguals, y de l'elecció d'aquests pel jogador depèn l'augment o disminució del valor de la peça.

En las cartas és al revers: la coneixença del joc que un té a la mà és cuidadosament amagada, no solament al contrari, sinó també al company de joc; en la distribució de las cartas la partida és desigual; la casualitat ho barreja tot, y lo més habil jogador se tro-

ba moltas vegadas tant maltractat que l més xambó l guanya facilment.

Lo modo de jogar y lo valor de las peças en los escacs sempre és lo mateix: en las cartas, en la multitut dels diferents jocs que s'hi jugan, moltas d'ellas cambian de valor, fins lo rey, que en lo

Joc alemany de 1588

tresillo ocupa tot lo més lo quart lloc. En los escacs, encara que bastant passiu, sempre és la peça principal, a pesar d'esser la reina la peça més important del joc per son extens moviment de traslació. Per fi, no hi ha cap conexió entre l valor y moviment de las peças d'un y altre joc.

Estic molt lluny de pensar que l joc de cartas puga esser d'ori-

gen hindu, ni que procedeixi dels escacs; però crec molt possible que l'«inventor europeu» del joc de cartas, al formular, las tingués presents y los dongués totas las peças dels escacs: rey, reina, cavall y sota, corresponents a rey, reina, alfil y cavall dels escacs; y per la torre, qual correspondencia diu M. Merlin que falta en las cartas, tenim l'as, que n la majoria dels jocs té un valor dels més importants.

Seria per demés, y molt llarg, rebutjar las raons de Mr. Chatto volent confirmar sa opinió sobre l'origen hindu de las cartas, apoyant-se en algunas maneras de jogar-las en la India, lo que, com ja he dit, sen encarregà M. Merlin; però com a curiositat no puc menys de continuar l'observació d'aquest ultim relativa al cambi de valor de las cartas en jocs determinats, tant en la India com en Europa, que Merlin creu, ab raó, que anaren d'aquesta an aquella y no al revers, com pretén Chatto, perquè un autor italià, Marzio Galeoti, en 1488, abans de l'anada dels portuguesos a la India, esmentava aquesta particularitat y la comentava a sa manera, trobant-hi una prova de la sabiduria del inventor de las cartas. «Atenint-nos, — deya, — que en las ocasions que exigeixen l'ús de las armas (representadas per espasas y bastos) los més deuen dominar als menos, mentres que n l'ús del vi y del aliment (copas y oros) lo menos és preferible a lo massa, l'home sobri és en los negocis sempre superior al home que s dona a la gurmanderia y a la borratxera».

No és més sostenible l'origen xino, perquè, segons Abel Remusat, foren inventadas allí en 1120, ni l'egipci, que no té altre fonament que l'importació d'ellas pels gitanos a sa vinguda a Europa: no saben que ls gitanos no són egipcis, sinó indis fugitius de Chengis-Kan.

Los xinos podran haver inventat las cartas abans que ls europeus, però las d'aquests no tenen cap relació ab las d'aquells, ni per sa forma ni per sas figuracions, per lo que han d'esser diferents los modos de jogar-las.

Las cartas de joc europeas, desde que s coneixen, han sigut sempre las mateixas, divididas en quatre colls diferents: 36 o 40 cartas numerals del 1 al 9 o 10, y tres o quatre figuras en cada coll, deixant a part las nomenadas *tarotas*, que al meu entendre no han sigut may cartas de joc y no han servit més que pera pronosticació o entreteniment, y de las que men ocupo més endavant.

Las cartas xinas són totalment diferentas de las nostras, tant per las formas com per la composició, figuració y nombre de cartas. Jo n tinc dos jocs, que també difereixen en tot l'un del altre: forma, figuració, colls y nombre de cartas són diferents. L'un, més complicat, se compon de 128 cartas, divididas en 8 colls: 65 d'ellas

són variadas, 23 duplicadas y 20 triplicadas, però no igualment en cada coll, sinó en uns més y en altres menos, y ademés duas cartas figuran solas séns seguit de numerals. Tenen 8 centimetres de llargada per 3 d'amplada, y estan arrodonidas en sos extrems. Las figuras y cartas numerals tampoc són en igual nombre en cada coll. Més avall dono la descripció detallada dels dos jocs.

Las cartas de jogar són indubtablement d'origen europeu y de l'Edat Mitjana: ellas mateixas nos ho diuen ab sos colls y figuras.

Segons diferents autors, los colls de las cartas representan:

Las Copas, als Sacerdots.

Las Espasas, als Militars.

Los Oros, als Nobles y Comerç.

Los Bastos, als Artesans. O los corresponents d'altras nacions.

En las figuras també tenim representats personatges de l'Edat Mitjana: lo Rey, la Reina (en los países que han adoptat aquesta), lo Cavaller y lo Patge (la sota).

Si ns fixem en lo joc que n diuen de *tarotas*, o de fer las cartas, encara hi trobem més analogias en la major part de sas figuras: lo Papa, l'Emperador, l'Hermità y algunas representacions que no poden esser presas sinó de la religió cristiana, com la Justicia, la Temperança, la Casa de Déu, lo Diable y algun altre.

Per altra part, las cartas pera jogar, lo mateix que l'imprempta, no podian haver sigut viables séns l'invenció, perfeccionament y baratura del paper. Las fetas d'altres materials, com tauletas de fusta, ivori, metalls, cuiro, conxa, fullas secas y fins brodadas, que de tot això se n'han fet, no servian al objecte, perquè no podian generalisar-se com ho han fet las de paper, ni tampoc las dibuixadas y pintadas a la mà pera ús d'algun particular, copiadas o inspiradas per las primitivas fetas ab patrons trepats (tarotas?)

Per això és notable que en certas nacions s'usessin cartas de joc abans d'haver-se introduit en ellas la manufactura del paper. A Inglaterra las cartas eran ben conegudas en 1463, y si eran fabricadas allí havian d'esser-ho ab paper importat, perquè no s té noticia de cap fàbrica de paper establerta allí fins al any 1509.

Los antics no coneixian lo paper ni tenian cap altre material abundant y barato propri pera la fabricació y generalisació de las cartas: axís és que en l'antic y altament avançat Egipte no s'hi troba res de semblant entre ls molts jocs representats en sos antics monuments o restos recullits en sas proveidas sepulturas.

En la India antiga tampoc s'hi troba res que indiqui l coneixement de tal joc, ni és propri del modo d'esser d'aquella gent, mal coneguda dels europeus.

Si, com alguns suposan, los llibres xilografics portats per Mar-

co Polo de la Xina en l'any 1295 serviren de model pera estampar los jocs de cartas, és una prova de que ja en aquell temps se coneixian las cartas, que ls venecians, com los industrials d'altras nacions, fabricarian llavors per medi de cartrons trepats, y las nomenarian *tarochi* (trepadas).

Joc alemany de 1588

Las cartas, com ja he dit, són indubtablement originarias del mig-dia d'Europa y de l'Edat Mitjana. D'on són? *That is the question*. Avuy és de moda fer-las italianas; però és ben fundada aquesta opinió? Examinem-ho.

Merlin diu en absolut: «Las primeras cartas són italianas», y després afegeix que molts savis d'aquella terra (Italia), junta-

ment ab lo celebre iconograf Duchesne «ainé», participan d'aquesta opinió apoyant-se en los *tarots* o *tarotas*, que ns han fet coneixer mellor que no s'havia fet abans, y en son concepte estan en lo veritable camí de la veritat; y ell, que critica als altres perquè s'han encarinyat ab un determinat sistema, s'enamora cegament

Joc alemany de 1588

de las tarotas, y, com verdader aimador, no repara las faltas de sa estimada.

Los documents en que s'apoya són de data relativament moderna, y no desfà, com ell se creu, l'objecció que se li presenta d'esser la primera aparició de las cartas allunyada de més de cent anys de l'epoca en que sigué gravada la colecció d'estampas de Mantegna,

que és lo cavall de batalla en que van montats ell y tots los de sa opinió. No és acceptable la resposta que dóna de no ser precisament en aquests gravats, sinó a las pinturas que serviren de model pera fer-los, negant l'originalitat a Mantegna, en quals gravats diu que no hi veu més que la reproducció de dibuixos més antics, que no podian esser copiats sinó a la mà abans de la reproducció pel gravat, lo que ls feya molt raros y molt buscats, fins que un artista concebí l pensament de multiplicar-los per un nou procediment quan l'inventat per Finiguerra fou conegut.

No prova res la menció de moltas d'aquestas figuras en lo manuscrit de la Biblioteca de Mazarino, donat per M. Douet en la *Revue archéologique* del 15 de Setembre de 1858, perquè s guarda bé de dir de quina data és lo tal manuscrit.

Lo joc que recomanava Morelli que joguessin los noys, dient-los, segons la cronica de 1393: «No jogueu al *zara* ni altres jocs de daus: jogueu los jocs propris de noys: als ossets, a la sabateta, als *naibis...*» com era fet?

De segur que Merlin no ha pensat en això, com tampoc cap altre dels que defensan l'origen italià de las cartas; de segur que no eran las coleccions d'estampas dibuixadas tant escassas y tant caras que serviren de model a Mantegna, Baldini y altres pera gravar los jocs de tarotas.

A Merlin se li pot perfectament aplicar lo que ell diu de Mr. Chatto, que «en l'investigació del origen de las cartas l'imaginació fa quasi tots los gastos, y que las conjecturas en que s'apoya no poden resistir un examen seriós».

S'extén en un maremagnum de comparacions de figuras, sempre las mateixas, y especulacions sobre ls noms *naibi cartæ chartarum,* que no condueixen a res, com tampoc las comparacions d'algunas datas, per exemple la de 1393, en que Morelli recomanava ls naips, y las de 1444 y 1459, en que Sant Bernardí de Sena y Sant Antonino las condemnavan desde la trona, pera venir a parar en que eran duas cosas diferents l'una de l'altra, y no provant res de lo que s proposa demostrar, que és l'origen italià de las cartas de jogar.

Són sols suposicions y conjecturas la combinació de las duas menas de cartas pera jogar jocs de passatemps o interès pecuniari: per aquests objectes sempre han servit solament las cartas numerals y totas las figuradas sempre per instrucció o passatemps: las combinadas ab figuras y numerals sempre han servit per lo que a Catalunya en diem «fer las cartas» (endevinar) o pronosticar la sort de la persona que fa fer-las per un Cagliostro o una Lenormant. Sols a Florença jugan ab aquestas cartas un joc que nomenan *minchiate.*

També són suposicions o conjecturas mal fundadas la proce-

dencia las unas de las altras, fent-las coleccions d'imatges més antigas que las cartas, perquè en cas de trobar-sen d'aquellas anteriors an aquestas no tindria res d'estrany, puix és més raonable que s guardin imatges de sants o altras figuras bonicas, que no un joc de cartas ordinarias y mal fetas, com serian las primeras. Però ni això hi ha, perquè las coleccions d'estampas y tarotas en que s'apoyan los que defensan l'origen italià són gravadas y d'epoca ja avançada: l'edició més antiga és la del 1470, y las altras són del 1485 y 1540, aquesta ultima copia de la primera, que és una colecció de 50 estampas de figuras instructivas, molt pocas d'ellas comuns, ab las figuras del joc de tarotas, contra lo que volen suposar, perquè s veu clar que l'idea de cada un dels autors era diferent; y, si s troban figuras comuns (pocas, com he dit, en una y altra colecció) és sols per la coincidencia d'exigir-las l'objecte a que las destinava cada autor, y no perquè l'un prengués lo pensament del altre.

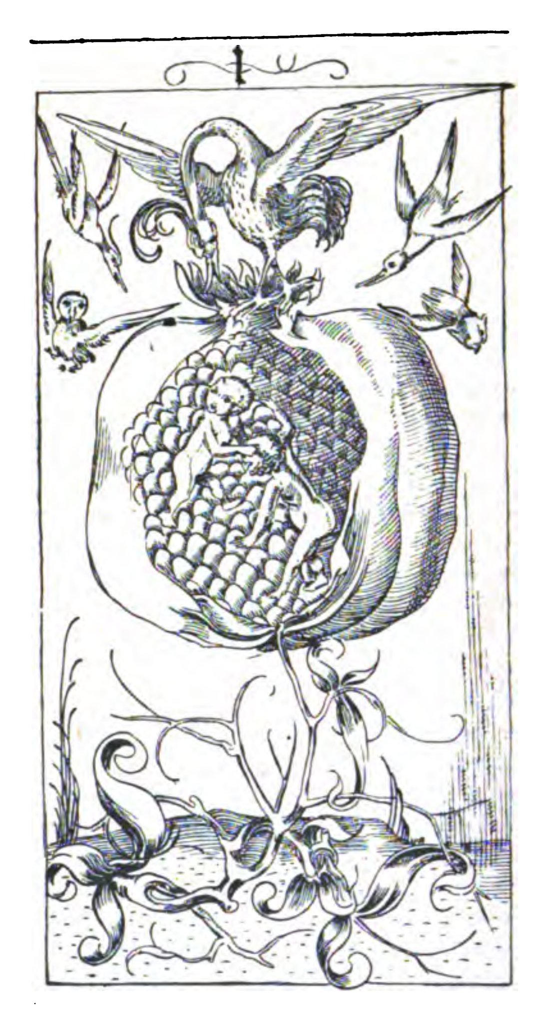
També divagan ab los noms donats a las cartas, no sabent com sortir-sen dels naibs y tarotas: aquest últim lo remenan molt, però no n diuen l'etimologia, y quan fou aplicat, encara que sembla que ho consideran posteriorment al de *naibs*.

Per aquest *(naips)* remeto al lector a mon passatemps *Lo Joch de Naips;* y lo de tarotas indubtablement lo prengueren las estampetas instructivas o d'entreteniment posteriorment, pera distingir-las de las cartas, que, fetas unas y altras pel mateix procediment, sembla que eran conegudas pel mateix nom *naibi;* y lo de *tarochi*, procedent, com he dit, de *tara*, que a Italia té la mateixa significació y procedencia (del grech *tereo*, foradar o trepar), lo pendrian després quan començarian a pintar-las pel mateix procediment ab que eran dibuixadas (ab patrons trepats), y los donarian lo nom *tarochi* en lo mateix sentit que ls espanyols diem *taracea* a una cosa embutida de diversos colors, del verb *taracear*, embutir de diversos colors.

La pintura ha sigut, desde un principi fins als nostres dias, aplicada a las cartas per medi de patrons trepats, tant dibuixadas ab trepas com gravadas en fusta o en metalls. Lo més antic joc de piquet, conegut pel «joc de Corrube,» inventat allà pel 1425, fa prop de 500 anys, són gravadas a la fusta y coloridas per medi de patrons.

A mon entendre, no solament no hi ha contradicció, sinó que estan en lo cert Gargoni referint-se al Valterrano, y Breitkoft al assegurar que las tant sarandejadas *tarotas* són d'ultims del sigle XV, perquè totas són gravadas, especialment las coleccions d'estampetas instructivas; y si de cartas-tarotas n'hi ha de pintadas a la mà, ningú sap de fixo de quina epoca són, quan sabem de cert que de

cartas de joc pintadas y dauradas n'hi havia a Barcelona a l'any 1380, com ja havem vist. Las cartas de joc dibuixadas y pintadas a la mà

Joc commemorant la presa de Granada

en tots temps han sigut excepcions y poc influeixen en l'historia general dels jocs de cartas.

Aquest nom *carta (charta, carte)* sí que és purament italià y se

li donà per la materia de que las cartas estan fetas, lo paper. A Italia en diuen *charta (charte)* de tota mena de paper, és son nom

Joc commemorant la presa de Granada

generic, y aquest nom és indubtablement posterior al de *naips* o *naibs* ab que al principi eran conegudas, y probablement també al de *tarotas (tarochi),* que sels donaria pel procediment ab que eran

fabricadas. Los francesos encara nomenan *tarotes* als senzills jocs numerals que tenen los colls espanyols (oros, copas, espasas y bastos).

Lo que ls historiadors han donat en nomenar *tarochi (tarotas)*, o sia jocs de cartas numerals ab més o menos figuras suplementarias pera ús de la cartomancia o pronosticació, no són tal cosa, perquè totas són gravadas, y no s considera cap joc de cartas gravat anterior al 1413. Menos se pot aplicar lo nom *tarotas* a las coleccions d'estampetas instructivas o d'entreteniment de noys, perquè també totas són gravadas, y segurament posteriors a las cartas (tarotas). En la mateixa obra de Merlin se troban representacions d'aquestas anteriors an aquellas, y las tarotas (joc) indubtablement són posteriors al joc propriament dit, lo joc numeral.

Las coleccions d'estampetas instructivas s'inventarian ja avançat lo sigle XV, quan los progressos del gravat, en fusta o en metall, permeteren sa facil estampació, reproducció y relativa baratura; d'altra manera no s comprèn l'invenció y fabricació d'un objecte que pogués servir pera entreteniment de la quitxalla, distrayent-la al mateix temps dels jocs de daus y cartas, ab los que passava l temps.

Al propri objecte s'inventà posteriorment a Catalunya lo que nomenem *rodolins*, coleccions generalment de 48 petitas estampas destinadas també al entreteniment de noys, compostas de figuras instructivas, humoristicas o de circumstancias, y numeradas del 1 al 48, numero igual al que constantment han tingut las cartas de joc a Catalunya; y aquestas coleccions, *aucas* com en diem nosaltres, ab raras excepcions constan d'igual nombre d'estampetas. A Italia las farian de 50, perquè son joc de cartas comú en té 52.

Sen diuen *aucas* perquè l joc principal que substituiren sigué l de *la oca*, que se juga ab daus, y *rodolins* a las estampetas perquè, retalladas y caragoladas una a una, servian, ficadas dintre d'una bossa o gorra, pera determinar la sort en las postas sobre l'*auca* entera, joc de la rifa o sort, que seria dels primers a que s jogaria ab aquestas estampetas, imitant las insaculacions que en altres temps estavan en ús a Barcelona pera l nombrament de certs funcionaris publics, determinat per la sort y per medi de *rodolins* (1).

Passem a veure com explica Merlin l'origen del joc de cartas, que diu que és una invenció europea, y *séns cap dubte italiana*, qual veritable origen ab molta verossimilitut se pot suposar del modo següent:

«En lo sigle XIV hi havia a Italia una colecció de dibuixos, un album de cinquanta peças, molt a proposit pera entretenir los

(1) *Manual de Novells Ardits.*

noys per sa varietat d'imatges y ajudar llur instrucció, servint pera fer-los preguntar als mestres y als pares. Era una extensa nomenclatura dels coneixements d'aquell temps, un programa de preguntas, un record enciclopedic pera la vista. Aquesta colecció de dibuixos se nomenava *naibis*. Nosaltres en tenim la copia en los gravats anonims atribuits equivocadament o ab rahó al pintor Mantegna.»

Torno a preguntar com eran fets y de què eran fets aquests dibuixos que fossin abundants pera l'entreteniment y instrucció de tots los noys d'Italia. Lo de que en deyan *naibi* és una suposició d'ell, séns més fonament que lo dit per Morelli, y las copias a que aludeix són d'uns dos sigles posteriors als suposats originals, que no s troban en lloc ni dibuixats ni descrits.

«Quasi a ultims d'aquest mateix sigle,—continua,—un esperit inventiu, probablement un venecià, cregué veure en los *naibis* dels noys los elements d'un nou joc propri pera servir en l'edat madura d'atractiva recreació, del mateix modo que ls *naibi* servian a l'infancia d'entreteniment instructiu.»

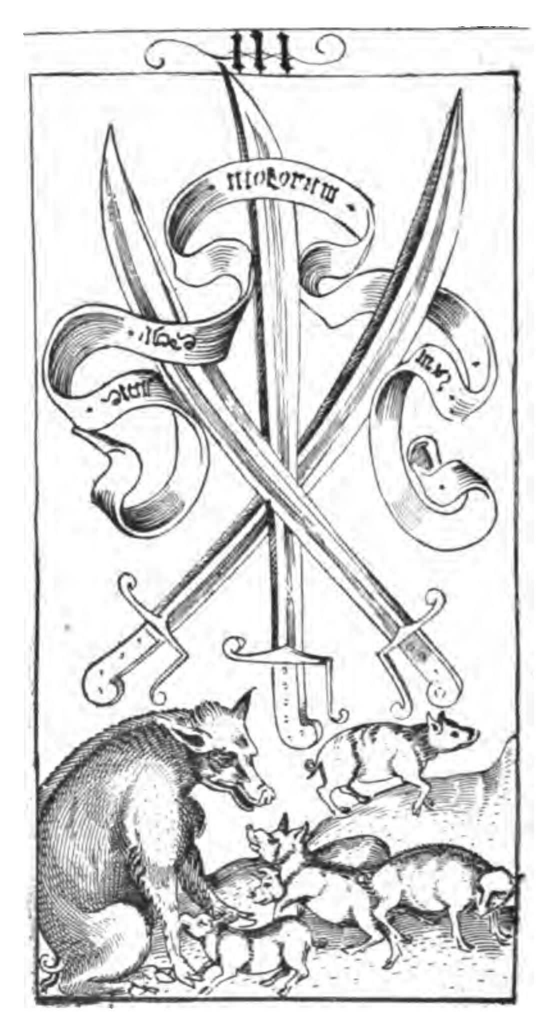
Se despatxa a son gust en las consideracions que s faria l'autor al inventar-lo, lo plan y combinacions pera compondre-l fins a fer un total de 78, en lo que no deixa de demostrar algun ingeni.

Diu que pera las cartas numerals adopta com signes los atributs de quatre virtuts, duas teologals y duas cardinals, que figuran en altra serie, representant las copas lo calze de la Fe, los oros diners de la Caritat, las espasas la de la Justicia, y los bastos la massa d'armas de la Força. Per tot lo que se li pot justament aplicar la frase de sos predilectes inventors: «*Se non è vero è ben trovato*».

Aquí se m'ocorre una idea: quin paper fa y què significa la representació de la papessa, que després del magic o profetisador és la primera carta del joc en la serie de 21 cartas que nomenan *los a tots*? No ho comprenc, havent-se inspirat pera la formació del joc en ideas cristianas, y menos essent lo joc compost més d'un sigle després del temps en que se suposa que ocupà l soli pontifici Joana de Maguncia ab lo nom de Joana d'Inglaterra. Figurava ja aquesta, en alguna de las coleccions d'estampas antigas en que s'inspirà l'inventor de las cartas, Venecia, o la hi posà ell per algun fi particular? Respecte als 50 gravats de Mantegna, o qui sia, no figurant en ells la papessa, són anteriors o posteriors als *a tots* de las tarotas? Se coneixian ja aquests en l'epoca en que se suposa regí l pontificat la dita Joana, poc temps després? No he trobat en cap historiador del joc de cartas res referent a tal particularitat, pera mi molt notable y digna d'atenció y estudi.

Tornem a Merlin: «Aquesta serie de dibuixos se nomenava *naibis*». Y l'autor se pregunta: «Y lo nom del joc?» Lo nom? Doncs

bé: que s nomeni *naibis*, com sos models: és justicia y agraiment, y al mateix temps prudencia, ja que aquest nom és conegut.

Joc commemorant la presa de Granada

Aquest nom, base principal en que s'apoyan los mantenedors del origen italià, no saben d'on ve, ni tampoc diuen si fou donat a las cartas pels italians abans o després del de *tarochi*, que tampoc

saben explicar d'on procedeix, ni lo que significà: lo bo és que, apoyant-se principalment en la paraula *naibi*, que no saben lo que

Joc commemorant la presa de Granada

significa, negan la procedencia espanyola que ls donava Covelluzzo, apoyant-se en aquesta mateixa paraula y donant-ne una explicació ben o mal fundada; y ab molta raó diu Leber que l passatge de

Covelluzzo contribueix a provar que l'Italia no és pas lo primer país d'Europa ont aparegueren las cartas, sia el que sia son veritable origen, y que l'Espanya ocupada pels moros ha pogut coneixer las cartas molt abans que las demés encontradas d'Europa. Lo de «ocupada pels moros» és un incident que no influeix en res, puix que diu «sia l que sia son origen», y de tots modos lo passatge de Covelluzzo demostra clarament que las cartas foren importadas a Italia. Per qui?

No estava tant mal inspirat l'abat de la Riba prenent partit per l'Espanya, com ho creu Merlin, y és molt possible que estigué en lo cert al dir que sigué a Sicilia on los espanyols (los catalans) las portaren per primera vegada. Podria esser una comprovació d'això un manuscrit que hi ha en lo Museu Britanic que conté la representació més antiga que s coneix del joc de cartas: és lo titolat *Le roman du roi Melindas de Leonays, par Helse de Borron,* escrit pera Lluís II, rey titular de Napols. Representa al rey y tres altres personatges jogant a cartas, y tres personas més que l'estan mirant. Un dels jogadors tira l cinc d'oros ab la mà dreta, ensenyant lo dos de bastos y altras cartas a un dels espectadors. Un altre té a la mà dreta lo dos d'oros, com disposat a seguir lo joc del de sa esquerra.

Las opinions de personas peritas respecte la data del manuscrit varia entre 1330 y 1350, segons unas, y 1352 y 1362, segons altras. De tots modos, és d'una data anterior a la que senyalan pera l'introducció o invenció de las cartas a Italia.

Merlin de segur que no coneixia aquest document, perquè no n parla, y l'autor del Cataleg de Jocs de Cartas del Museu Britanic, que n reprodueix lo dibuix y en dóna explicacions, segueix las opinions erradas de Merlin.

En contra d'aquestas demostra també l manuscrit que se jogava ab las cartas numerals molt abans que ab las *tarochi*, que no han servit may pera jogar en lo veritable sentit de la paraula. Segons confessió d'ells mateixos, «lo joc de tarotas, ab sas nombrosas cartas, era un joc de combinacions complicadas que no podian agradar als jogadors vulgars, acostumats als daus, joc en que la sort feya generalment tots los gastos. Per això varen treure del nou joc lo que n feya la marxa dificil y lenta, reduint-lo a més de la meitat. A tal preu las cartas se feren populars».

Del mateix modo que no diuen quan ni per què las cartas cambiaren lo nom de *naibi* ab lo de *tarochi,* tampoc senyalan ni descriuen cap joc jogat ab las 78 cartas, confessant que l tant manossejat per ells, lo *minchiate*, joc nacional de Florença, de 97 cartas, 52 numerals y 41 tarotas, és un veritable exercici de matematicas y no un joc de combinacions.

La raó abans donada pera la mutilació de las cartas tarotas reduint-las a menos de la meitat pera poder jogar ab ellas, no té cap valor, per no estar fundada, com tot lo demés, sinó en suposicions y conjecturas. Pera Merlin també sigué Venecia la primera que mutilà sos *naibi* reduint-los a las 36 cartas del joc de *trappola,* nomenat *joc venecià,* en que no hi ha més que rey, cavall y sota, asos, dosos, sèts, vuits y nous, total 36.

No s coneix cap colecció d'estampas ni tampoc de tarotas que no sian gravadas; y no havent-se desenrotllat lo gravat fins a mitjans del sigle XV, no poden esser anteriors a las cartas de joc positivament conegudas més d'un sigle abans, com ho havem demostrat pels documents autentics encara existents a Barcelona, tant per las comuns ordinarias, com per las de luxo, pintadas y dauradas per l'estil de las tant retretas cartas francesas nomenadas de Carles VI o de Gringonneur, de 1392, que no eran tarotas, sinó cartas numerals, com ho creu també l mateix Merlin.

Per la variació del nombre de cartas figuradas, algunas d'ellas comuns a totas las coleccions, se comprèn que ab las tarotas no s podia ni s pot actualment servir-sen com jocs de combinació, y sí sols com a rifa o loteria, per estar numericament ordenadas, variant lo numero d'ordre d'algunas figuras en certas coleccions. Al principi figuravan en tots los jocs de tarotas, tant en lo *minchiate* de Florença, de 97 cartas, com en lo *tarochino* de Bolonia, que en té 62. Las 21 figuras suplementarias *(a tots,* com las nomenan) del joc original de Venecia, actualment en una o altra forma encara figuran en alguns jocs, però sen fabrican molts jocs ab grans variacions de figuras y diferents numeros de cartas en cada joc. (Joc en lo sentit de colecció, paquet.)

La disposició del Senat de Venecia prohibint l'introducció de cartas estampadas o pintadas en aquella republica l'any 1441, y los fragments trobats, tant pels vestits com per las marcas, denotan que foren producte del 1420 al 1440, és dir, anteriors a la major part dels gravats (estampas) coneguts, per lo que alguns suposan que l'art de gravar en fusta començà pels jocs de cartas.

Un cronista de la ciutat d'Ulm d'allà pels anys 1497 assegura que s'havian enviat a Italia, Sicilia y altras parts del sud paquets de cartas en cambi d'altras mercaderias, lo que explica la prohibició dels venecians y demostra que en Alemania estava desenrotllada la fabricació de cartas pera jogar mig sigle abans de que s gravés la colecció d'estampetas de 1485 y los naibs de 1470, en que Merlin y sos seguidors apoyan lo gran «castell en l'aire» del origen italià.

Las cartas de joc indubtablement són d'origen espanyol, probablement català, si havem de guiar-nos pels noms, las representa-

cions de colls y figuras, lo que diuen Cervantes y la Riba, los documents del Arxiu Municipal y Notarial de Barcelona, y alguns altres datos, com per exemple l'estat avançat y dominant de Catalunya en aquells temps y l'introducció de las cartas a Sicilia pels catalans.

Ja havem vist que a Barcelona s troban los documents autentics

Joc heraldic ab los colls espanyols

més antics que parlan d'ellas, donant-los lo nom de *naips*, del que indubtablement derivan los *naipes* castellans y los *naibi* italians. Lo nom *tarotas*, com he dit, també és d'origen català, que probablement se donaria a las cartas no sols pel procediment ab que estavan fetas, sinó també perquè resultavan mal fetas, puix encara avuy dia usem la paraula *tarot* en aquest sentit. D'un barret dolent o xafat en diem un *tarot*, y a una persona que obra ab precipitació y fa

alguna cosa mal feta li diem: «Ets un tarot-lirot». Los francesos encara nomenan *tarotes* al senzill joc de cartas ab los colls espanyols.

També ls alemanys donan al nostre joc lo nom de *trappola,* pres, séns dubte, del joc que Cardan nomena *joc venecià,* joc de cartas numerals ab los colls d'oros, copas, espasas y bastos, y sols ab

Joc heraldic ab los colls espanyols

las tres figuras rey, cavall y sota, suprimint de las series los tresos, quatres, cincs y sisos. Aquest joc sembla esser un dels primers que jugaren los italians, y séns dubte l pendrian de Catalunya o l'importarian los catalans a Venecia, a principis del sigle XIV, donant-li l nom de *trappola (trampa)* en lo mateix sentit que li donan los més antics documents catalans lo de *gresca,* embolic, baralla; y confirma això lo que diu Breitkopf de que l joc de *trappola* s

troba encara a Silesia ab noms que testifican son origen, no italià, com pretenen, sinó català, puix *reh*, o rey, *cavall*, *fantell*, *as*, són noms catalans. No diu quins són los noms donats als colls oros, copas, espasas y bastos, pera saber si són purament italians, com assegura Merlin; però aquí és del cas fer una observació important pera lo que tractem.

La paraula *as*, nom donat a la carta numero 1 de cada coll, és purament catalana, conservada del antic llatí ab la mateixa significació de «l'unitat en general». Moltas nacions adoptaren aquest nom en las cartas, no variant en res sa ortografia, escriptura y pronunciació; però ls italians foren los primers en cambiar una cosa y altra, escrivint y pronunciant *asso*, lo que significa que és una traducció, y per consegüent una derivació de la paraula genuina donada a la carta abans d'haver-la coneguda y adoptada ls italians.

També, com he dit, són catalans los noms *trumfos* y *a tots* mal donats a las 22 cartas afegidas a las numerals en los jocs d'endevinació o pronosticació, perquè no havent aquests servit may, com ells mateixos confessan, pera jocs de combinació, mal poden aquestas cartas haver tingut un valor superior a las altras y arrastrar-las totas. Com? Y de las 22 quina arrastrava a quina? O quina a totas o major o menor part d'ellas? Ja he dit abans lo que en català eran *trumfos*, y per què y quan se feya *a tots*.

Los colls espanyols oros, copas, espasas y bastos són los més antics que s troban per tot arreu, convenint tots los autors en que ls francesos y alemanys, adoptats també per altras nacions, són derivació d'aquells, en lo que estan en lo just, però no en que aquests colls sian los italians y no ls espanyols.

Los colls espanyols indubtablement són los originaris del joc de cartas, que s'han conservat aquí sempre ab tota puresa, lo que no esdevé en los italians, en los que, com ja he dit, las espasas, los bastos, y algunas vegadas las copas, propriament no són tal cosa ja desde son principi, com se veu en los restos d'ellas més antics, com las quatre cartas del Museu Corner de Venecia y demés jocs subsegüents fins als de nostre temps, conservant sols lo veritable tipo espanyol en los asos, saltant a la vista que són una imitació dels tipos constants dels colls espanyols, y per consegüent que las cartas italianas, inclosas las numerals dels *tarots* venecians, descendeixen en linia directa dels *naips* catalans o cartas espanyolas, y no aquestas d'aquells *tarots*, com pretenen Merlin y altres.

En los signes dels colls adoptats per altras nacions, que a primera vista semblan no tenir cap analogia ab los nostres, estudiats s'hi troban lligaments de familia, com diu Merlin, que demostran son origen, especialment en los francesos, puix los alemanys, com

havem vist, divagaren abans de fixar definitivament los tipos de llurs cartas en los colls corresponents.

Si examinem los francesos, *cœurs, carreaux, piques, trèfles,* trobarem que l'innovador, al voler reduir las figuracions pera facilitar la reducció de format y senzillesa de dibuix, los donà la mateixa significació, y, tractant potser al mateix temps d'ennoblir-la, substituí las copas=vi pels cors=sang; los oros=diners per rombos=diamants, que és lo nom que ls donan los inglesos; las espasas per *piques*=puntas de llança, y los bastos o troncs d'arbre per *trèfles*=flors.

Són prova d'aquesta generació directa lo que encara ls inglesos anomenin *spades* als *piques*, y *clubs* (massas) als *trèfles*. Los mateixos francesos, en alguns de llurs jocs jogats ab cartas, nomenan *espadille* al as de *pique*, y *baste* (bastó) al as de *trèfle*. Los portuguesos, encara que usan cartas ab los signes francesos, nomenan *copas* als *cœurs, auros* als *carraux, espadas* als *piques* y *paos* als *trèfles*.

També crec que és l'originari l numero de 48 cartas del joc espanyol, ab la serie numeral del as al nou inclusiu; y sols las tres figuras sota, cavall y rey, y l'introducció de la reina o cambi d'ella pel cavall, són innovacions posteriors, per fantasia del dibuixant o per exigencias de las representacions dels jocs. Jo tinc tres jocs en los que en l'un lo rey és qui va montat a cavall, y altres dos d'heraldics en los que l cavall o cavaller és l'as.

Lo mateix augment o disminució del nombre de cartas en los jocs d'altras nacions me fa creure en l'originalitat del numero 48 de las cartas espanyolas, numero conservat constantment, lo mateix que ls tipos y figuracions de las cartas.

La supressió dels vuits y nous en lo tresillo o *juego del hombre,* unica en los jocs de cartas espanyols, fou imitada en diversos jocs estrangers en major escala, com també la variació del valor numeric en diferents colls. Sembla que l joc del tresillo *(juego del hombre),* que n diuen lo joc nacional espanyol, fou un dels primers més generalisat pera joc seriós de personas *comme il faut,* y com a tal importat a nacions estrangeras, que l'adoptaren tal com és, y després lo modificaren o ls serví de tipo pera la combinació de cartas d'altres jocs; y lo joc *ghengdifeh* que jugan los musulmans de la India és una prova de que ls moros prengueren lo joc dels espanyols y no aquests d'ells, puix tots los autors estan conformes en que és una derivació del tresillo, encara que se juga ab noranta sis cartas divididas en vuit series de dotze cartas cada serie (coll), quatre superiors y quatre inferiors. En las quatre superiors lo valor de las cartas de punts, després de las figuras, està en raó directa del numero de punts, mentres que en las quatre inferiors està en raó inversa.

M. Merlin creu que las primeras cartas sigueren totas dibuixadas y pintadas a la mà, rectificant sa opinió emesa en sa memoria de l'Exposició de 1855, en la que admetia que las primeras cartas foren fabricadas per medi de patrons trepats *(stencilled)*, com diu Mr. Chatto, de qual opinió llavors participava.

Si M. Merlin hagués estudiat bé la cosa no hauria cambiat

Joc heraldic ab los colls espanyols

d'opinió, perquè hauria comprès que abans de la generalisació del gravat a la fusta no podian fabricar-se d'altra manera las destinadas al ús de la generalitat dels jogadors, y que unicament las personas ricas de bon gust podian permetre-s lo luxo de tenir cartas ben dibuixadas a la mà, pintadas y dauradas, y que d'altre modo no podia haver-hi fabricants de cartas en lo veritable sentit de la paraula, sinó artistas que pintavan cartas.

Diversas de las mostras de cartas francesas dels sigles XV y XVI que dóna en sas illustracions lo contradiuen, puix se veu a cop d'ull que estan fetas ab patrons trepats y no dibuixadas a la mà, y són las veritables *tarotas*.

Insisteixo en analisar y rectificar las afirmacions de M. Merlin, de las que s dedueix lo contrari, perquè dels que han escrit sobre l

Joc heraldic ab los colls espanyols

joc de cartas és lo més conegut y llegit y sas opinions són las més acceptadas per la generalitat dels que s'ocupan del origen y variacions del joc de cartas.

Serà allargar-ho una mica, però penso que copiant lo dit per Merlin se compendrà mellor l'errat modo de discorrer d'aquest autor, en lo que s'hi troban veritats juntament ab errats conceptes. Acaba sa primera part dient:

«De totas las consideracions de que ns havem ocupat fins ara sen pot concloure:

»Relativament a la fabricació de cartas:

»Que l'aplicació del gravat en fusta a la multiplicació de cartas certament no és pas contemporania al descobriment de l'estampació en relleu, y que las cartas han degut quedar encara, molt temps després d'aquest descobriment, del domini dels pintors.»

De modo que per ell no hi ha hagut altres procediments pera la fabricació de cartas que l dibuix y pintura a la mà y lo gravat: lo procediment dels patrons trepats, que ha sigut l'unic usat durant los primers sigles, per ell no ha existit. Continua, y està en lo cert:

«Que no és de cap manera demostrat que ls primers productes de l'estampació en relleu fossin las cartas de joc; però que és molt més verossimil que ls xilografs en son principi s'ocupessin en assumptos religiosos. Per altra part, no s coneix cap carta gravada que presenti una data *certa* anterior al Sant Cristofol del 1423.

»Relativament a la transformació de las tarotas en cartas comunas:

»Que desde l moment en que ls jocs de tarotas sigueren coneguts, l'Italia, l'Espanya, la França y l'Alemania s'apoderaren, *potser simultaniament*, de l'invenció veneciana, simplificant-la, modificant-la, desnaturant-la cada una d'aquestas nacions segons son gust y sas costums. Aixís és que ls mateixos venecians eliminaren de las figuras dels tarots la reina y varias cartas numerals pera posar llur *trappola* al alcanç de major nombre de jogadors; y se va veure als espanyols, *al imitar-los*, restringir també l joc a tres figuras, guardant més cartas de punts; també n'expulsaren la reina, preferint lo cavaller, que recordava l'idea d'un torneig. Ab una altra intenció, séns dubte, los francesos *reintegraren* la reina en sos drets, rebutjaren lo cavaller, vestiren lo rey y la reina ab sos mellors paraments y los acompanyaren ab un alabarder o rey d'armas, y d'aquestas imatges en feren una recepció de cort.

»En quant als alemanys, llur antic joc sigué un joc tot burgès, en el que ls reys, en llurs tronos, estan rodejats no més que de figuras de baixa estofa a jutjar per llurs vestiduras; aquests pobres personatges, que un estudi detingut dels monuments grafics alemanys de l'Edat Mitjana potser nos permeteria reconeixe-hi semblanças d'agutzils, burgmestres de comedia, menestrals o pagesos: ni un cavaller ni una dama, res que presenti una companyia acceptable per un rey sobre son trono.»

De tot això no sen desprèn sinó que l tipo espanyol de tres figuras, rey, cavall y sota, ab las nou cartas numerals, és lo que primerament s'adoptà per tot arreu, inclosos los venecians, suposats

los inventors; la França hauria també eliminat la reina, quan tingueren de «reintegrar-la en sos drets»; y las variacions dels alemanys, tant en las figuras com en las representacions dels diferents colls, demostran que l joc de tarotas res té que veure ab lo de las cartas de joc, del que són una procedencia o una combinació que serviria al principi pera jocs de sort, rifa o loteria, com servian y *serveixen* las coleccions d'estampetas numeradas (rodolins), y després y actualment, fins al abús, pera jocs d'endevinació o pronosticació (fer las cartas).

Segons M. Merlin, pera donar a cada qual la part que li correspon en l'historia de las cartas de joc, devem atribuir:

Als italians, la primera invenció del joc.

Als alemanys, l'aplicació del gravat en fusta pera la multiplicació de las cartas.

Als francesos, lo colorit al patró, y probablement també l'allisament de la carta.

Los espanyols no tenim cap participació al convit: som l'ultima carta, y encara fòra del joc.

Per sort, los documents autentics dels nostres arxius, l'analisi dels noms donats a las cartas, las evolucions de las figuras y signes dels colls, com també l recte estudi dels fets, demostran que «nosaltres som los primers» y que M. Merlin *no entenia res* en la veritable historia del joc de cartas.

II

Lo variat cambi de tipos que trobem en las cartas alemanas en los sigles XV y XVI podria indicar que al principi las cartas en Alemania no servian gaire pera jogar, y que sols quan los alemanys prengueren aquest vici fixaren los quatre colors (colls), ab la figuració de cors, aglans, fullas y cascabells. Los francesos, que desde un principi prengueren afició al joc de cartas, aviat cambiaren los tipos primitius d'oros, copas, espasas y bastos, presos indubtablement dels espanyols, ab los que encara usan cors, diamants, flors y puntas de llansa; seguiren-los després los inglesos y demés nacions, fins la mateixa Italia, a la que alguns atribueixen l'origen del joc de cartas.

La constancia en l'ús dels mateixos colls, oros, copas, espasas y bastos, és pera nosaltres una de las provas més convincents de llur origen espanyol.

Los espanyols, si també han fabricat y fabrican jocs de cartas capritxosos, sempre han conservat la mateixa representació dels colls.

Suposo que no li pesarà al lector que continui per via de curiositat las diferentas figuracions que han donat los alemanys als colls dels jocs de cartas numerals abans de fixar-los en los actuals de cors, cascabells, fullas y aglans, o los actuals francesos de que se serveixen també.

M. Weigel, en sa obra *Las Cartas de la Colecció Weigel,* posa

Barcelona (1822)

una estampa d'un Sant Joan que creu que és una carta de joc, igualment que una altra ab una gran creu, una de Santa Apolonia y altra d'altra santa, totas las que judica que eran de jocs de cartas que servian pera jogar entre religiosos. La data d'aquestas cartas varia entre ls anys 1450 y 1460, gravadas en fusta; y pels agrupaments de punts que té Sant Joan al voltant de l'imatge diu que podria esser lo vuit d'oros.

La gran estampa ab la creu representa aquesta formada per una cinta en diferents doblecs, sobrepujada per una corona lliure, de la que surten altras duas betas o cintas en forma de brancas terminadas per un aglà, que cau per cada costat per un extrem de la cinta y l'altre s fica dintre de la corona y surt per sobre d'ella, també terminat per un aglà; lo cim de la corona, en lloc de creu, té una

Barcelona (1822)

branca de tres aglans; lo peu de la creu està format per una flor de lliri cap per avall, tot lo que fa pensar que sia més bé una carta de joc que l simbol del Cristianisme. Son estil és de mitjans del sigle XV.

També creu lo resto d'un gran joc de cartas pera jogar los religiosos l'estampa del Sant Venceslau, que té un marc senyalat ab tres ratllas, y en lo terreno diversas plantas de colors variats, de las

que las quatre primeras del primer terme opina que indican clarament los quatre colls del joc de cartas alemany, cors, fullas, cascabells y aglans, que de cap modo pot explicar-se aquesta combinació sinó relacionant-la ab lo joc de cartas, encara que no pot precisar-se quina carta fos. La data probable és del 1450 al 1470.

No s coneix cap joc de cartas d'aquest genre ni cap text que n parli. És possible que totas aquestas cartas o algunas d'ellas formessin part de coleccions d'estampas en forma de cartas, o de lo que sen diuen «cartas instructivas», de las que s'han fet jocs en tots temps, y que, com dic en lo text, se creuen ser l'origen de las tarotas. Per altra part, al clero li està prohibit jogar diners o valors, y podian aquestas cartas pertanyer a coleccions d'estampas pera contemplació o instrucció, com se n'han fet en tots temps.

La més antiga que s coneix completa és la veneciana del any 1485, composta de 50 cartas divididas en cinc series, *a, b, c, d* y *e*, y numeradas de 1 a 50 del modo següent:

a, 1 a 10.—Los estats del home desde pobre a papa.

b, 11 a 20.—Apol y las nou Musas.

c, 21 a 30.—Las set arts lliberals y tres ciencias.

d, 31 a 40.—Las set virtuts y altras tres ciencias.

e, 41 a 50.—Las set planetas, l'esfera celestial, l'esfera terrestre (primer mobil) y lo numero 50 (la primera causa).

De molts jocs de cartas instructius podria donar raó; però no és del cas y seria un may acabar, y, per lo tant, me concretaré a donar noticia de las més notables figuracions que en son principi donaren los alemanys als jocs de cartas.

Los jocs de cartas més notables, ab los colls figurats per animals o altres objectes, séns los signes permanents adaptats posteriorment, són:

Un joc de cartas rodonas del any 1477, en que ls colls són llebres, papagalls, clavells y aguilenyas. Aquestas ultimas són unas flors conegudas vulgarment per «guants de la Mare de Déu».

Un joc gran del 1464, que té ls colls figurats per figuras humanas, óssos y lleons, cervos y aucells.

Un de que jo n tinc lo facsimil del joc complert, quals colls representan: 1.er L'imprempta, ab los colls figurats per brunyidors. 2.on Lo llibre (cada carta numeral té l numero de llibres corresponents. 3.er Lo vidre, ab lo numero de vasos corresponents a cada carta. 4.rt Lo vi, representat en totas las cartas pel corresponent numero de vasos, de forma diferent dels anteriors. És del 1588.

També tinc lo facsimil d'un bonic joc dels començaments del sigle XVI, que té totas las cartas figuradas, però acompanyadas dels signes copas, espasas y bastos, essent los oros substituits per magranas, variació que s creu feta per l'artista pera commemorar lo matri-

moni de Felip *(l'Hermós)* ab Joana, filla dels Reys Catolics, que a la presa de Granada adoptaren la magrana com un de llurs emblemas.

Totas aquestas cartas, per raó de las figuracions de llurs colls, havian d'esser més grossas, y l'adopció dels actuals signes permeté reduir-las a petits tamanys, puix no és tant facil reduir nou o dèu lleons a un petit espay, com sos corresponents aglans. La mateixa diferencia hi ha entre ximiots y cors, com entre papagalls y cascabells y aguilas y fullas.

Després del sigle XVI, si bé s'han fet molts jocs ab figuracions en totas las cartas, las numerals, ab raras excepcions, sempre van acompanyadas dels signes corresponents a la nació en que han sigut fabricadas. Una d'aquestas excepcions és lo joc heraldic de la colecció de lady Carlota Schreiben, que té per marcas dels colls flors de lis, aguilas, rosas y lleons, séns dubte representant las quatre principals nacions de l'epoca en que s fabricaren (1690 poc més o menys): França, Alemania, Inglaterra y Espanya.

També és notable l joc de la mateixa colecció en lo que ls signes séns dubte representan l'estat relatiu de las quatre regions que componen lo regne de la Gran Bretanya en epoca de trastorns politics, perquè ls signes pera Inglaterra són aglans y rosas; pera Escocia, rombos y escardots; pera Irlanda, cors y trebols; y pera Gales, espasas y porros. En aquest joc, com se pot veure, hi ha dobles signes, barrejats los comuns de França, Alemania y Espanya, y ademés los significatius de las quatre regions inglesas.

Nosaltres posseim dos interessants jocs de cartas heraldicas, un ab los colls francesos y llegendas en italià, y altre ab los colls espanyols y las llegendas també en espanyol. Com són molt semblants y són probablement de la mateixa procedencia y reuneixen las mateixas circumstancias, nos ocuparem solament de descriure l'espanyol, que val la pena d'esser conegut y és el que més nos interessa.

Aquestas bonicas y curiosas cartas són de fabricació veneciana del temps en que Venecia encara conservava la supremacia en aquest ram de l'industria per lo referent al gravat. No tenen marca de fàbrica, per lo que fundo ma opinió en que la primera carta del joc (l'as d'oros) porta ls escuts de las tres republicas italianas d'aquell temps, y en primer lloc lo de Venecia. Las cartas numerals són dèu, com era costum a Italia, y no nou, com en los jocs espanyols; y los noms de las que corresponen a las figuras són rey, dama, princep (en lloc de rey), cavall, sota, nomenant *cavaller* a l'unitat de cada coll, que nosaltres nomenem *às*, component-se l joc de 52 cartas en lloc de las 48 del joc propriament espanyol.

Aquestas cartas representan, molt ben gravats, los escuts d'armas de las principals provincias d'Italia, Alemania, Espanya y França, lo general de las republicas, regnes y imperi, y los d'alguns sobirans.

No sé si alegoricament los colls estan dividits en quatre seccions de las nacions d'Europa: los oros representan totas las d'Italia; las copas, Alemania y altras del Nord; las espasas, las provincias d'Espanya y Portugal; y los bastos, las de França.

En donem lo gravat d'una de cada coll, que ns estalvia la detallada descripció de tot lo joc.

Barcelona (1822)

Aquestas cartas han d'esser posteriors al any 1730 y de durant lo pontificat de Climent XII; puix, com se pot veure per la copia del rey d'oros que donem, aquesta carta porta la dada de l'elevació de Climent al pontificat, que és la de 1730, y diu «que felizmente govierna». Són interessants baix diferents conceptes.

També és curiós un joc inglés, del que n tenim un exemplar, en que totas 52 cartas tenen composicions figuradas y los signes dels

colls inglesos-francesos, *cœurs, carraux, piques* y *trèfles*, estan perfectament combinats, formant part del vestit de las figuras, igualment que dels ornaments y accessoris corresponents a las escenas representadas en cada carta.

A Espanya també s'hi troban infinitat de variacions capritxosas en las figuracions dels jocs de cartas, instructivas, satiricas, alusivas

Barcelona (1822)

o purament capritxosas, com las illustracions que donem d'un joc de Barcelona del any 1822; però sempre han conservat los mateixos signes, oros, copas, espasas y bastos, las tres figuras rey, cavall y sota, y lo numero de cartas 48, inclosos los d'instrucció y anunciadors.

Tot, tot dóna a compendre que las cartas de joc són del temps del perfeccionament y generalisació del ús del paper y d'origen espanyol, probablement català.

III

Pera que s vegi lo infundat de l'opinió d'esser las nostras cartas de joc d'origen oriental, donem a continuació la descripció de dos jocs de cartas xinos que tenim en la nostra colecció. Los dibuixos d'ellas van continuats en lo nostre primer passatemps *Lo Joch de Naibs o Cartas.*

Un joc de 128 cartas llargas y estretas, ab los extrems arrodonits. Tenen o'08 de llarg y o'023 d'ample. N'hi ha 65 de diferentas, de las quals 21 són duplicadas y 21 triplicadas. Aquestas són totas las numerals, y las duplicadas són las figuras de tots los colls, no essent senzillas més que las que, per no saber com fer-ho, nomenaré *asos,* encara que també tenen signes numerals com totas las figuras, y són las solas cartas que tenen lo mateix dibuix en tots los colls y en tot lo joc. Lo darrera és llis, d'un color blau.

Las figuras són totas diferentas, tant en cada coll com en tots ells, y las cartas numerals estan en blanc en sa totalitat, no tenint més senyals que ls punts o topos que las distingeixen en cada cap.

Las 128 cartas estan divididas en 8 colls desiguals: 65 d'ellas són diferentas pels signes numerics, havent-n'hi 21 de duplicadas y 21 de triplicadas. Las primeras són totas las figuras de tots los colls, y las segonas totas las blancas, que nomeno impropriament numerals pera distingir-las de las figuras y de las altras que ja he esmentat, que per no saber quin nom donar-los he escrit *asos,* y són las unicas senzillas en cada coll. Aquests tampoc tenen la mateixa composició ni la mateixa numeració, y cada un d'ells té igual numero de figuras, asos y cartas blancas, ab los mateixos signes en cada una de las tres classes.

Los vuit colls estan compostos del modo següent:

Punts tots negres

Figura	2-2	duplicada
»	2-3	»
»	3-3	»
»	6-2	»
»	6-3	»

5 figuras dobles
5 asos senzills
5 blancas triplicadas

Total 15 cartas ab los signes iguals en cada classe: 5 senzillas, 5 duplicadas y 5 triplicadas, total 30.

Punts negres y vermells

Figura	1-2	duplicada
»	1-3	»
»	1-6	»
»	6-4	»
»	6-6	»

5 figuras duplicadas
5 asos senzills
5 blancas triplicadas

15 cartas diferentas, ab iguals signes en cada classe: 5 senzillas, 5 duplicadas y 5 triplicadas, total 30.

Punts vermells

Figura 1-1 duplicada
» 1-4 »
» 4-4 »

3 figuras duplicadas
3 asos senzills
3 blancas triplicadas

9 cartas en iguals condicions de las anteriors, component un total de 18.

Vermell y negre

Figura 2-4 duplicada
» 3-4 »

2 figuras duplicadas
2 asos senzills
2 blancas triplicadas

6 cartas com en los demés colls, total 12.

Los numeros expressan los punts que cada carta té en los dos extrems, com per exemple:

2-2 = :: 6-4 ::: :: uns en un cantó y altres en l'altre.

Flor y punts negres

Figura :·: -2 duplicada
» :·: -3 »

2 figuras duplicadas
2 asos senzills
2 blancas triplicadas

6 cartas en la mateixa disposició, total 12.

Flor y punts vermells

Figura :·: -1 duplicada
» :·: -4 »

2 figuras duplicadas
2 asos senzills
2 blancas triplicadas

6 cartas del mateix modo que las anteriors, total 12.

Punts y flor negres

Figura :·:-6 duplicada
As » 6 senzilla
Blanca » 6 triplicada

3 cartas diferentas, ab las altras 3 del doble y triple = 6.

Doble flor

Figura :·: :·: -1 duplicada
As » » -1 senzill
Blanca » » -1 triplicada

3 cartas diferentas y com las anteriors, total 6.

Ademés, 2 cartas senzillas ab dos figuras diferentas, séns cap senyal en sos extrems, component un total, com he dit, de 128 cartas, de las que 21 són figuras y dobladas, 21 són lo que n dic *asos*, senzillas, y 21 blancas triplicadas, y las 2 figuradas séns cap signe: los *asos*, tots iguals, tenen un dibuix estrany y confós de color, ab un disc blanc en son centre, que conté ls mateixos signes dels extrems de la carta, y és en lo unic que s diferencían los uns dels altres.

Com se pot compendre, és un joc molt complicat y sembla que ha d'esser dificil jogar-lo.

Altre joc totalment diferent en forma y composició: las cartas

són quadrilongas, molt estretas, de o'07 de llarc per o'012 d'ample. Lo joc se compon de 125 cartas, divididas en 10 colls de 3 cartas cada un, quadruplicadas y distingidas las tres diferencias per una cara la una carta, y signes diferents las altras duas; signes que són dificils de descriure per lo estranys y variats, perquè així com lo joc anterior té las cartas blancas séns més senyals que en sos extrems, aquestas en cada cap no més tenen lo distintiu del coll y se diferencían pels dibuixos del centre de la carta, que són, com he dit, variats y combinats de maneras diferentas.

Los dèu colls componen un total de 120 cartas, això és, 30 diferentas quadruplicadas, a las que, juntant-hi 5 cartas de figuras diferentas que portan lo signe del primer coll, que és una faixa negra en cada extrem, suman 125 cartas, que, com he dit, conté l joc. Los altres colls són senyalats en sos extrems del modo següent: faixa negra ab un punt blanc; faixa negra ab dos punts blancs; faixa meitat negra y meitat blanca; negre y blanc, aquest partit; negre y tres ratllas blancas en son centre; negre y blanc partit diagonalment, lo blanc dessota; lo mateix ab lo triangle blau sobre; negre ab un hemisferi blanc basat a baix; lo mateix ab l'hemisferi al revers. No atino si és més o menos complicat que l'altre.

Confirma la nostra opinió de no ser lo joc de cartas de procedencia oriental, que l'escriptor mahometà lo Maçoudí, que escrigué en lo sigle X de la nostra era, parla de l'invenció dels escacs y del nard *(jaquet)* y fa notar las diferencias entre aquests dos jocs. Dedica tres capitols al art d'endevinar y pronosticar, y no parla del joc de cartas ni de res que se li sembli o pugui fer-hi alusió. Los medis de que s valian llavors los bruixots o endevinaires dels dos sexes eran lo volar dels aucells, si anavan de dreta a esquerra o al revers, rasgos de la fisionomia y de las mans, y altres que no eran jocs de cap mena.

NOTICIAS D'ALGUNAS LLIBRERIAS
DE L'EDAT MITJANA

De las llibrerias de l'antiguetat sols una, y encara de fundació posterior, durà fins a l'Edat Mitjana. Aquesta fou la «Llibreria Imperial» de Constantinopla, fundada per l'emperador Constanci l'any 354 de la nostra era y augmentada en gran manera per Julià *l'Apostata*. En temps de l'emperador Basilic la llibreria original, que diuen que constava de 120,000 volums, sigué destruida per un incendi. La reconstituí l'emperador Zenon ajudat pel prefecte de la ciutat Julia. Se tenen referencias d'aquesta llibreria del any 1276, y també del sigle XIV, quan l'emperador Paleolog pogué cedir al conegut negociant de manuscrits lo venecià Aurispa alguns manuscrits d'aquella biblioteca, probablement duplicats.

La major part dels manuscrits d'aquella biblioteca serian espargits y amagats abans de la caiguda de la ciutat en poder dels turcs en 1453, puix escaparen de la destrucció en mig de la confusió del siti y presa de la ciutat. Las personas savias, o no savias, que ls guardaren, ne sortiren després gradualment durant molt temps y los portaren a Occident. Dels primers a sortir-ne serian los 800 que lo cardenal Bessarion entregà a la ciutat de Venecia, procedents dels emigrats de Constantinopla, que serviren de base pera la formació de la després tant celebrada «Llibreria de Sant Marc».

Sant Isidor, bisbe de Sevilla, té la fama d'haver posseit la més gran colecció de llibres de son temps (560 a 636 de la nostra era). Los tenia en quatre armaris, ornats cada un ab un busto d'algun escriptor notable y uns versos que en substancia deyan: «L'escrip-

tor no permet que ningú parli en sa presencia. Xerraires, aquí no hi teniu res que fer. Hala, fòra!»

A ultims del sigle X lo califa Al-hakem, lo més illustrat de sos predecessors, fomentà en gran manera tots los rams de literatura, procurant la multiplicació de llibres, a qual efecte havia organisat un nombrós còs d'escrivents y copistas experts que s'ocupavan de la reproducció de manuscrits, dels que sembla s feya un cambi regular entre Cordoba y Bagdad. Ademés, lo califa tenia agents molt ben pagats en las més allunyadas terras pera adquirir tota classe de llibres y empleats pera coleccionar-los, de manera que l nombre de llibres recullits excedia de tot calcul. Segons el Makkari, lo cataleg de sa llibreria se componia de quaranta volums de vint fulls cada volum.

La llibreria començà a esser desmembrada en temps d'Almançor, en lo que n foren venuts molts llibres, y completament destruida al ser Cordova conquistada pels cristians.

De pas faré notar que las primeras llibrerias se troban a Espanya, que ja posseïa las duas de que he donat compte, quan Italia y França encara tardaren alguns sigles a tenir-las; y las avuy orgullosas de sos avenços se cuidavan molt poc de la cultura intelectual: me refereixo a Inglaterra, Alemania y demés nacions del Nord.

Això no té res de particular si ns fem carrec de que l'Espanya sigué la que més conservà l'antiga civilisació romana, particularment las provincias de la costa del Mediterrà.

Se dirà, com d'altras cosas, que molta part la devem als moros; però és precís convence-s, com jo n'estic convençut, que ls moros a Espanya no hi portaren res, y menys encara la civilisació y cultura intelectual: los moros s'aprofitaren de tot lo que hi trobaren, s'ho assimilaren, y en algunas cosas feren avenços.

Los moros no podian portar llibres a Espanya perquè no n tenian, ni tampoc havian encara conquistat l'orient d'Europa, de on podian haver-los tret; y la gran llibreria de Al-hakem forçosament devia haver sigut fundada ab llibres trobats a Espanya.

Després de la destrucció del imperi romà, y apaibagada un xic l'Europa en lo sigle VI, Casiodor y Sant Benet iniciaren lo restabliment de la cultura literaria ab l'institució del *Scriptorium* en los convents de Viviers y Monte Casino y l'obligació imposada als monjos de l'ordre de dos a quatre horas de treballs literaris, segons las estacions y circumstancias. Extesas aquesta institució y obligació a tots los monastirs de l'ordre, foren l'unic element d'instrucció durant tres sigles.

Dels ultims del sigle VIII a començaments del IX, Carlo-Magne manà instituir escolas laicas, donant l'encarrec a Alcuí, savi benedictí inglès, qui organisà las escolas imperials que servi-

ren de norma durant alguns sigles. Alcuí féu adoptar la gramatica de Donat, a la que ell afegí algunas reglas, y secularisà l'ensenyança ab la lectura dels textos dels classics grecs y llatins en las escolas. Alcuí, que era molt ilustrat, en son cataleg y correspondencia ab Carlo-Magne reconeix que en sa joventut lo commovian més las llagrimas de Dido que ls Psalms penitenciaris de David.

L'objecte de Carlo-Magne era uniformar lo model a fi de corretgir o al menys disminuir las barbaritats d'estil, expressió y ortografia del llatí escrit en sas diferentas provincias.

Aquest segon període d'ensenyança durà fins al començament del sigle XIII, en que s'instituiren las universitats, de las que sols esmentaré la fundació de la de Colonia, que reclama la major antiguetat, y sols declarada «estudis privilegiats» per Frederic I en 1158; la de París, que data de 1202; y las d'Espanya, la de Palençia, fundada en 1212, y pocs anys després la de Salamanca.

La principal dificultat en que s trobavan las universitats en sos principis era l'escassetat o, mellor dit, falta de llibres pera poder donar gran extensió a la propagació de coneixements de totas classes.

Pera obviar aquesta dificultat s'establiren en las universitats oficinas pera la copia, traducció y multiplicació de llibres, a fi de crear deposits pera vendre, llogar o deixar llibres als estudiants. Com los textos antics eran en *gran format*, era dificil trobar o copiar depressa ls necessaris pera tots los estudiants: a fi de facilitar la multiplicació y la major y més prompta distribució, y rebaixar los preus exigits als estudiants pera assegurar-se ls llibres necessaris, se dividiren las copias en diferents troços, als que donaren lo nom de *petiæ*, peças o troços, que al principi s tallaven més o menys arbitrariament, però que després se reglamentà l nombre de fulls y ratllas que cada peça devia contenir. Al principi no venian cap llibre ni cap troç: no més los llogavan.

Més endavant se crearen los *stationarii* (1), que eran los encarregats de tenir en deposit lo nombre suficient de copias dels llibres reconeguts o ordenats pera textos de las classes y llogar-los als estudiants o professors als preus senyalats pels reglaments universitaris; també devian cuidar de recobrar los llibres dels estudiants que morian durant los cursos o s'ausentavan.

La costum de lligar los llibres ab cadenas no té son origen de voler-los guardar com reliquias, com alguns creuen, fundant-se en lo que Eusebi conta del Senat romà, que manà que fos encadenat un *Tractat sobre l'impietat de Calígula*, de Philon, jueu, y sigués guardat com famós monument.

(1) Nom pres dels antics llibrers romans, que venian llibres y escrivian cartas en barracas colocadas en punts determinats com los actuals *memorialistas*.

En las llibrerias de las universitats y altres establiments analecs hi havia duas classes de llibres: uns que, deixats o llogats, eran distribuits a lectors separats, y altres reservats pera referencias, colocats en una sala separada, que primerament nomenaren *armarium*, com en los monastirs de benedictins, y després *librarium* o *biblioteca*, en la que ls llibres estavan lligats ab cadenas de ferro als escriptoris o pupitres.

En 1270 s'instituí a París la primera colecció de llibres destinats a ús d'estudiants pobres. Lo primer benefactor sigué Stephen, arxidiaca de Canturbery, qui llegà sos llibres a l'iglesia de Nostra Senyora al objecte de deixar-los emmatllevats als estudiants de teologia pobres.

Lo famós collegi de la Sorbona, que creuen que data del any 1253, instituí son *librarium* en 1289, y en sos estatuts s'especificava que «los llibres eran pera ús comú de preceptors y estudiants». Cada *socius* del collegi tenia una clau de la cambra de la llibreria y li era permès entrar-hi acompanyat d'altras personas. Los llibres importants estavan tots lligats a la paret o als pupitres ab cadenas de ferro, de manera que no hi havia perill de sustracció. Los llibres d'aquesta llibreria y altres semblants que no estavan lligats ab cadenas eran nomenats *libri vagantes*, y aquests, baix determinadas condicions, podian esser emmatllevats deixant penyora. Es probable que aquests llibres serian los duplicats o multiplicats.

Per regla general, sobre tot en las universitats, no era permès treure ls llibres fòra de casa; y a pesar de fer deixar penyora pels llibres llogats, moltas vegadas costava molt de recobrar-los, no sols d'estudiants y particulars, sinó de bisbes y abats.

Per la mateixa epoca Ricard Juvinal, canciller de la Catedral d'Amiens, instituí una llibreria publica, de la que ell mateix compongué una guia o catalec, que nomenà *Biblionomia*. Ricard Bury, l'amic del Petrarca, fundador del collegi d'Oxford, al morir en 1345 llegà sos llibres al mateix collegi pera ús de sos estudiants, prescrivint varias curiosas disposicions relativas a la manera ab que devian esser presos y al cuidado en manejar-los. Un lector que agafés un llibre ab las mans brutas o tot menjant o bevent, devia, segons l'opinió de Bury, esser severament castigat ab res menys que l'expulsió del collegi.

A Italia, abans de l'invenció de l'imprempta, cap universitat tenia llibreria publica.

La llibreria de Boccacci, que morí en 1375, fou llegada als monjos del Esperit Sant de Florença. Aquesta llibreria sigué després augmentada per la colecció de llibres del famós teolec Lluís Marsigli, y també per la de Nicolo Nicoli, un dels més renomenats colectors de llibres escolars. Aquest morí endeutat, y Cosme de

Medicis redimí la llibreria, que regalà al convent de dominics de Sant Marc y se juntà desprès a la de Boccacci. Aquesta llibreria Lleó X la portà a Roma; però Climent VII la tornà a Florença. La llibreria del Vaticà no prengué importancia fins a mitjans del sigle XV. La famosa llibreria de Sant Marc de Venecia data del any 1468, tenint per base, com ja he dit, los 800 manuscrits presentats a la ciutat pel cardenal Bessarion.

Mon amic en Francisco Bofarull y Sans, en son opuscul *Los Códices, Diplomas é Impresos en la Exposición Universal de Barcelona de 1888*, diu que «lo negoci de llibres a Espanya durant l'Edat Mitjana s feya per mediació dels jueus». Pot-ser té raó, perquè en aquell temps las cosas d'Espanya, lo mateix que ara, anavan diferentment de las d'altras parts, ab la diferencia que llavors anavam sobre y ara sota. Però deixem-ho correr y tornem als jueus. En las universitats de París, Bolonia, Padua y altras estava prohibit als jueus portar-hi llibres a vendre: si, per lo tant, algun jueu anava a la ciutat y volia desfer-se d'algun manuscrit, li era precís entregar-lo als *stationarii*, que l venian a comissió. Los paquetaires, o marxants ambulants, tampoc podian vendre llibres de més preu que l de 10 sous, per lo que no portavan sinó llibres en mal estat, bruts o esquinçats. Foren moltas las trabas que desde l sigle XIII al començament del XV s'imposaren al comerç de llibres, del que no m proposo dir res més.

He dit que en aquells temps nosaltres anavam sobre, y serà precís dir alguna cosa pera demostrar-ho.

Ara més que may esdevé que molts historiadors escriuen com si Catalunya no hagués existit en l'Edat Mitjana, no veyent en aquells temps més que l'Espanya arabe; y si alguna cosa bona esmentan d'ella l'atribueixen als moros, no sabent o no recordant que hi hagué un regne d'Aragó del qual l'ànima era Catalunya, que sigué l més poderós y més ilustrat d'Europa durant alguns sigles.

Los moros no dominavan en totas las provincias d'Espanya ni eran la massa de la població allí on dominavan: eran los governants y l'exèrcit, no eran lo comú del poble, agricultors, industrials o artistas. Moltas de las cosas que n diem *dels moros* se n'ha de dir *del temps dels moros*.

Los arabes, poetas per excelencia y *a natura*, no portaren a Espanya sinó llur propria poesia: la ciencia l'hi trobaren, se l'apropriaren y la cultivaren juntament ab los jueus, que havian vingut a Espanya abans que ells; y si en ciencia no ls aventatjaren, al menys los igualaren.

D'ont havian tret los estudiants del regne morisc los textos grecs pera fer las versions arabigas, y d'aquestas las llatinas fetas

a Cordova, que de certs autors grecs sigueren las primeras noticias que tingueren los savis d'Europa?

No és més natural creure que aquestas versions llatinas existian ja fetas a Espanya, y especialment a Catalunya, tretas directament dels textos grecs, séns necessitat de passar per la versió arabe intermitja, y que ls estudiants moriscs no feren més que copiar-las?

També la majoria dels historiadors suposan que ls llibres cientifics, especialment los de medecina y filosofia, comprats a l'Universitat de Salamanca, que serviren de model a las de Salern, Bolonia, Padua, París y alguna altra, eran de procedencia arabiga, y que Salamanca ls havia tret de Cordova, séns dir en què ho fundan. Jo no hi veig lo per què.

Los italians confessan que l renaixement de las ciencias a Italia, y per consegüent a Europa, se deu als espanyols, però no als verdaders espanyols, sinó als arabes o moros que dominavan en algunas provincias d'Espanya y eran estrangers en ella. Diuen que aquest renaixement és degut al comerç dels moros ab Italia; però és duptós aquest comerç y relacions que suposan hi hagué entre Cordova y Italia durant los sigles VIII al XIII, y són positius y ben provats lo comerç y relacions intimas entre Italia y Barcelona durant la mateixa serie de sigles, de las que, ademés de las moltas provas que tenim en l'Historia y que no volen recordar, vaig a continuar-ne una que, com diem vulgarment, no té retop.

En lo sigle X Gerbert, després Silvestre II, papa reconegut per tot arreu com un insigne matematic, degué als catalans aquesta ciencia, que li valgué lo ser tingut per tota l'Italia en concepte de magic. L'abat Fleuri, referint-se a la Cronica Aurillacense, escriu: «Gerbert, després de sabuda la gramatica, Gerval de Sant Sereno l'envià a Borrell, comte de Barcelona, lo qui li donà per mestre un bisbe nomenat Aiton, qui li ensenyà las matematicas, en qual ciencia resultà doctissim». Diu després que Gerbert, ab Borrell, comte de Barcelona, y ab Aiton, bisbe, no sab de quina iglesia, sen tornà a Roma.

Aymerich, en son *Episcopologium Barcinonense,* estampat a Barcelona l'any 1759, diu que l sobredit Aiton, mestre de matematicas del papa Silvestre II, sigué bisbe d'Ausona en Catalunya (Vich), y que després lo papa Joan XIII li donà l titol y la mitra d'arquebisbe de Tarragona, juntant la Sede de Tarragona a la d'Ausona a instancias del comte Borrell. Induptablement de Barcelona y no de Cordova sortí l renaixement de las ciencias.

De totas maneras resulta que en l'Edat Mitjana, en tots los rams, Espanya estava al front de la civilisació d'Europa, y induptablement en ella Catalunya era la més avançada.

Catalunya, la menys vexada per invasions estrangeras, fou la

que més conservà la civilisació antiga ab sa llengua, usos y costums, y és probable que quedarian en ella la major part dels records de las antigas civilisacions grega y romana en molts pergamins, textos de las obras dels autors classics d'una y altra d'aquestas duas grans nacions.

Catalunya tenia ja formada sa llengua moderna, quan sas germanas neo-llatinas, italiana y francesa, tardaren encara al menys un sigle a regularisar-se: lo català en que escrigué l rey en Jaume I difereix molt poc del que actualment parlem a Barcelona.

A Catalunya s troban, entra altras cosas, las més antigas poesias escritas en llengua vulgar, com també las més antigas historias y cronicas. La més antiga representació dramatica coneguda, *L'Home enamorat y la fembra satisfeta,* representada a Valencia en l'any 1394, està escrita en català. Lo més antic autor que escrigué sobre l joc d'escacs era de Barcelona, en la que y en la Seu d'Urgell se troban los documents *autentics* més antics que esmentan aquest joc. També és a Barcelona aon se troba organisat abans que en altras parts un gremi de llibrers, y esmentat lo nom de *llibrers.*

No puc resistir lo desig de continuar la definició que del caracter català fa mon amic en Victor Balaguer en sa Memoria de Recepció en la Real Academia de l'Historia:

«En los catalans, estudiant sa historia, — diu, — tot està en armonia: llengua, historia, costums y caracter.

»Aquesta rudesa, aquesta feresa almogavar que un hom creu notar en ells, no provè d'orgull de sang y de raça, sinó del sentiment de la dignitat y de la conciencia dels drets del home. Lo català admet iguals, però no superiors; accepta monarcas y sobirans, però no amos y senyors; és assequible al concell, rebellat al fuet; amant escrupulós de sos devers, però nimi guardador de sos drets, creyent-se en l'obligació de rebutjar ab indignació tota agressió o ultratge a sa independencia, sas franquicias, sos drets y sas llibertats, vinga d'on vinga, de dintre o de fòra, de dalt o de baix.»

Aon són ara aquests catalans? Després del descobriment de l'imprempta tot ha cambiat: lo llibre ha crescut y s'ha desenrotllat ab una força major que la del gegant Briareu: influeix actualment en gran manera y de diferents modos en lo curs de l'humanitat; sa acció benefica o malefica depèn de l'elecció del lector, al qui no desítjo res més sinó que «Déu l'illumini».

INDEX

FE D'ERRADAS

Pags.	Ratlla	Diu	Ha de dir
5	1	a produir	ab produir
9	2	*capa*	*capsa*
17	1	Tanos	Tours
73	4	enviavan	anavan
125	17	y Ulrich	y de Ulrich
170	21	havia fet	havia fet?
203	16	Quig	Quæm
203	18	Exscripsitg	Excripsitque
205	15	*del*	*nel*
219	34	1466	1461
275	35	1497	1397
277	4	alemanys	italians

LIBROS
PORTER
BARCELONA

LIBROS
PORTER
BARCELONA

